

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE STUDII ENCICLOPEDICE

Enciclopedica

revistă de istorie a științei și studii enciclopedice

nr. **1-2** (6-7)
ianuarie-decembrie
2014

Chișinău, 2014

ENCICLOPEDICA

Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice, nr. 1-2 (6-7), 2014

Fondator: Institutul de Studii Enciclopedice al Academiei de Științe a Moldovei

Redactor-șef:

Constantin Manolache, dr., conf. univ.

Colegiul de redacție:

Mihai Adauge, cercet. șt.

Clara Agliullina, cercet. șt. (Başkortostan, Ufa)

Mircea Bologa, acad.

Mihai Cimpoi, acad.

Demir Dragnev, m.c.

Maria Duca, acad.

Teodor Furdui, acad.

Mitru Ghițiu, dr.

Chen Hui, doctor habilitat în literatură (China, Wuhan)

Mikola Jelezneak, dr., conf. univ. (Ucraina, Kiev)

Boris Malițki, dr. hab., prof. (Ucraina, Kiev)

Eugen Nicolae, dr. (România, București)

Vladimir Popik, dr. (Ucraina, Kiev)

Uildan Saitov, dr. (Başkortostan, Ufa)

Antonio Sandu, doctor în filosofie (România)

Ion Xenofontov, dr.

Liu Zaiqi, doctor habilitat în istorie (China, Wuhan)

Lectori:

Vitalie Țurcanu, Elena Stati

Coperta:

Vitalie Pogolșa

Design, procesare computerizată și prepress:

Valeriu Oprea, Nicoleta Bogdan

Adresa redacției:

bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, biroul 506, Chișinău, Republica Moldova, MD-2001

Tel.: (+373 22) 277 269

Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.

Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

ISSN

9 771857 365703

© Institutul de Studii Enciclopedice, 2014

CUPRINS CONTENTS

ISTORIA ȘTIINȚEI HISTORY OF SCIENCE

Ivan DUMINICĂ

- Reflectarea migrației bulgarilor în principatele dunărene la sfârșitul
sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XX-lea în istoriografia românească
The Movement of the Bulgarian Population to the Romanian Principalities
In Romanian Historiography at the end of the 18th – Beginning of the 19th Century 6

Dinu POȘTARENȚU

- Știința de carte în mediul românesc basarabean
Literacy in the Bessarabian Romanian Environment 18

Larisa NOROC

- Cultura Basarabiei în anii 1918–1940. Repere istoriografice
Bessarabian culture between 1918–1940. Historiographical milestones 25

Constantin MANOLACHE

- Restructurări instituționale în cadrul Academiei de Științe a Moldovei (1961–1975)
Institutional Restructurations of the Academy of Sciences of Moldova (1961–1975) 40

Lidia PRISAC

- Relațiile interetnice din Republica Moldova în istoriografie
Interethnic relations in Republic of Moldova in historiography 45

Svetlana CEBOTARI

- Istoriografia și metodologia cercetării geopoliticii
Historiography and Methodology of Geopolitical Research 59

Svetlana CEBOTARI

- Interesele geostrategice ale Federației Ruse în literatura de specialitate internațională
The Russian Federation's Geostrategic interests in the International specialized Literature 69

CERCETĂRI ENCICLOPEDICE ENCYCLOPEDICAL RESEARCHES

Didina ȚĂRUȘ

- Interferențe enciclopedism–istoricitate
Interferences encyclopaedism–historicity 85

Viorica BĂLTEANU

- Matricea italiană a enciclopedismului românesc
The Italian Matrix of the Romanian Encyclopaedism 94

Svetlana CEBOTARI

- Sintagma „relații internaționale” în publicații enciclopedice
The syntagma "international relations" in encyclopaedic publications 105

CERCETĂRI BIOGRAFICE BIOGRAPHICAL RESEARCHES

S.V. ANDRIEȘ, D.M. BALTEANSCHI

- Academicianul Igor Arcadievi Krupenikov: Om, Savant, Profesor
Academician Igor Arcadievi Krupenikov: Personality, Scientist, Professor 109

Viorica ȚURCANU

O viață consacrată științei – membru corespondent V. Zelenciuc (1928–2003)
A life dedicated to science – corresponding member V. Zelenciuc (1928–2003) 122

Iulia MALCOCI

Laureați ai Premiului Nobel originari din România
Nobel Prize Laureates originating from Romania 133

INTER/TRANS/MULTIDISCIPLINARIETATE

INTER / TRANS / MULTIDISCIPLINARY

Constantin MANOLACHE, Nadejda PASCARI

Dinamica formării termenilor din domeniul ecologiei
Dynamics of the terms of ecology..... 141

Constantin MANOLACHE, Marina TAUBER

Sportul moldovenesc: retrospectivă istorică
Physical culture and sports in Moldova: chapter of history 154

Mihai ADAUGE

Hotarul celor zece locuri de la Dereni: aluzii, confuzii și noi concluzii
The border of the ten places from Dereni: allusions, confusions and new conclusions 159

Alexandru FURTUNĂ

File din istoria satului Hiliuți, raionul Râșcani
Pages of history of Hiliuti village, Riscani district 168

Sergiu BACALOV

Nobilii Basarabiei în secolul al XIX-lea. Cazul neamurilor de dvoreni Manole
The nobles of Bessarabia from 19th century. The case of the dynasty of boyars Manole 172

Ion CHIRTOAGĂ

Românii moldoveni și evreii în orașele din sudul spațiului dintre Prut și Nistru în perioada medievală și la începutul celei moderne
Moldavian Romanians and jews in cities from the southern area between Prut and Nistru during the Middle Ages period and early Modern period 176

Anatol EREMIA

Terminologia entopică: procedee și mijloace lexicale de creare a numelor topice
Entopic terminology: lexical procedures and means for creation of placenames 191

Liu ZAIQI

Drumul ceaiului și comunitatea rusă în Hankou
Tea Way and Russian Community in Hankou 197

A.P. SIDOROVA

„Cultura scenică multinațională a Udmurtiei” – o nouă bază informațională a patriei lui P.I. Ceaikovski
”Multinational scenic culture of Udmurtia” – new informational base of the country of P. I. Tchaikovsky..... 205

Chen HUI

Reflecții despre mediul ecologic în cultura muzicală din China secolului al XXI-lea
Reflections on the Ecological Environment of the Musical Culture of the XXI Century China 209

Liu ZAIQI, Wai WAI

Reflecții privind dezvoltarea strategică a orașelor cu resurse naturale limitate în China
Reflections on the strategic development of the cities with exhausted natural resources in China 214

Liu ZAIQI, Constantin MANOLACHE, Man LI

„Ecologia civilizației” – conceptul de dezvoltare durabilă a Chinei
„Ecological civilization” – the concept of China’s sustainable development 222

Victor GAICIUC, Vitalie N. CIOBANU

Suportul legislativ al creării armatei naționale
Legislative support of national army creation 229

Victor GAICIUC, Vitalie N. CIOBANU

Începutul formării structurilor militare. Crearea ministerului apărării
The beginning of military structures formation. The ministry of defense creation 240

FOTO ENCICLOPEDICA**PHOTO ENCYCLOPEDIA****Ion XENOFONTOV, Iulian SALAGOR**

Istoria științei din Moldova în imagini (I)
History of science in Moldova in photo (I) 253

APARIȚII EDITORIALE**NEW BOOKS****Constantin MATACHE**

O valoroasă apariție editorială
A valuable editorial apparition 260

Mihai BRAGA

Un filosof al vieții cotidiene
A philosopher of everyday life 262

ОТРАЖЕНИЕ В РУМЫНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ БОЛГАР В ДУНАЙСКИЕ КНЯЖЕСТВА В КОНЦЕ XVIII – НАЧАЛЕ XIX ВВ.

REFLECTAREA MIGRAȚIEI BULGARILOR ÎN PRINCIPATELE DUNĂRENE LA SFÂRȘITUL SEC. AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SEC. AL XX-LEA ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

THE MOVEMENT OF THE BULGARIAN POPULATION TO THE ROMANIAN PRINCIPALITIES IN ROMANIAN HISTORIOGRAPHY AT THE END OF THE 18TH – BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

Иван ДУМИНИКА¹

REZUMAT

În lucrare a fost investigată evoluția și interpretarea istoriografică a procesului de migrație a coloniștilor bulgari pe teritoriul Principatelor Române. Au fost analizate și studiate lucrări istoriografice referitoare la migrația refugiaților bulgari pe teritoriul Țărilor Române, în speță – începutul sec. al XIX-lea.

A fost elucidată problema implicării autorităților privind inițierea cercetării unor grupuri etnice din domeniul etnografiei. Cu toate acestea, nu au fost ignorate nici punctele de vedere ale diverșilor cercetători privind studierea și descrierea penetrării valului de coloniști în regiunea de nord a Dunării.

În baza analizelor istoriografice au fost realizate următoarele concluzii: în istoriografia română au fost delimitate etapele și particularitățile cercetării științifice ale temei date. Analiza surselor acelei perioade și a altor – mai recente – ne-a permis să formulăm unele idei referitoare la diversele și contradictoriile interpretări ale problemei colonizării de la sfârșitul sec. XVIII – începutul sec. XX.

***Cuvinte-cheie:** istoriografie, Principate Române, migrație, grupuri etnice, regiune dunăreană, colonizare.*

ABSTRACT

The work is devoted to researching the evolution of historiographical interpretations and estimations of the settlement process from the Romanian principalities by Bulgarians colonists. In our articles were analyzed and over evaluated the late - date historiographical works and investigations of modern, inter-war, post-war and contemporary periods concerning the topic of the migration of Bulgarian refugees to the territory of Moldova and Wallachia in the beginning of XIXth century.

It is carried out many investigations concerning what circumstances implied authorities to tolerate and sometimes to initiate the researches of other ethnic groups in ethnographical domain. However, it does not run out of attention the objective and subjective point of view of researchers that studied the description of the wave of settlers which penetrated into northern region of Danube.

¹ Иван Думиника, Исторический факультет, Великотырновский университет «Св. Кирилл и Мефодий», Болгария.

On the basis of the historiographical analysis were done the following conclusions: in Romanian historiography were pointed out clear stages and tendencies in this research theme. Revising the sources from that period and analyzing other sources, give us the possibility to sum up ideas, which emphasize different historiographical contradictory treatments, that have the place to be at a contemporary stage in problem of the history of the colonization in the beginning of the XVIII-XIXth century.

Keywords: *Historiography, Romanian principalities, migration, ethnic groups, region of Danube, colonization.*

Актуальность темы обусловлена теми важными переменами, которые происходят в современном обществе стран Восточной и Юго-Восточной Европы. Геополитические, демографические и экономические вопросы важно решать с учетом исторического опыта, накопленного в предшествующие столетия. Во второй половине XVIII в., царским правительством в равной степени, как и молдавскими и валахскими господарями, разрабатывались общие положения по заселению окраин своих государств различными этносами. На протяжении первых двух третей XIX в. государственные институты регулировали социополитические и социо-экономические отношения между иммигрантами и принимающим их автохтонным населением.

История переселения болгар в дунайские княжества, а в последствии и в Бессарабию является, по нашему мнению, составной частью нашей национальной истории. Более того, территория, заселенная различными этносами, всегда находилась в центре внимания и интересов различных государств. Поэтому проблема переселения задунайских переселенцев нашла свое широкое отражение в русской, молдавской и болгарской историографиях. По причине того, что в вышеперечисленных исторических школах болгаристики не уделялось должного внимания рассмотрению эмиграции болгар в румынские княжества – Валахию и Молдову, главной задачей в представленной статье будет выявление места и роли

румынской историографии в освещении данного процесса. В то же время мы попытаемся показать интерпретации и достигнутый уровень румынской исторической науки в изучении данного вопроса.

Теоретической (методологической) основой статьи является систематический подход, который ориентирует применительно к истории и на изучение в целостности сложного явления конкретной эпохи, понимание взаимообусловленности и взаимозависимости составных компонентов и рассмотрения его как части исторического процесса в исторической объективности. При проведении исследования нами использованы *историко-сравнительный и хронологический методы.*

Практическая значимость статьи заключается в том, что содержащиеся в ней данные и выводы могут быть использованы при написании обобщающих трудов по проблемам национальных меньшинств и миграционной политики конца XVIII – начала XIX вв. Принимая во внимание остроту проблем, связанных с миграцией населения за рубеж, статья имеет значение и для изучения миграций на постсоветском пространстве и то, как это освещается в СМИ страны донора и принимающего государства, в результате чего можно составить анализ по проблеме интеграции мигрантов в принимающее их общество.

Исходя из уровня изученности темы и принимая во внимание хронологический принцип, историография была

нами классифицирована на: *румынскую историографию нового периода, румынскую межвоенную историографию, румынскую историографию современного периода.*

На протяжении времени были сделаны попытки систематизировать историографию, касающуюся важных аспектов истории болгар в румынских княжествах. Одной из главных работ является обширная статья румынского историка К. Велики, увидевшая свет в 1973 г. [1, с. 627-635]. Позже в этом направлении успешно работал болгарский исследователь Б. Нягулов [2, с. 285-302; с. 201-228]. Но после выхода данных работ прошло достаточно времени, чтобы большая часть источников была дополнена и переосмыслена с историографической позиции последних 10 лет.

Первое массовое переселение и формирование болгарской диаспоры на территории румынских княжеств Валахия и Молдова относится **ко второй половине XVIII в., а именно 1768–1774 гг., в результате русско-турецкой войны.** Активизация переселенческого движения в этот период связана с глубочайшим системным кризисом, который охватил Османскую Империю, и русско-турецкими войнами. На данном этапе беженцы движутся на север от Дуная в основном за отступавшими русскими войсками. Так, одним из первых источников о данном процессе являются путевые записки австрийского путешественника, геолога Бальтазара Хаггета. Посещая территорию Молдавского Княжества в 1783 г., натуралист отмечал, что, «направляясь из г. Бырлад в г. Фэлчиу, я увидел войска Суворова, которые отступали из Галаца в Текуч, и за которыми шли болгарские беженцы со своей живностью» [3, с. 28].

В данный период болгарские переселенцы проникают и в Бессарабию, которая на тот момент была составной частью Молдавского Княжества. В Буджаке

основной поток болгарских эмигрантов **в конце XVIII в.** оседал в городах Измаил, Килия, Рени и Аккерман. Численность задунайских переселенцев на 1791 г. доходила до 2 000 человек обоего пола. К 1806 г. число болгар увеличивается до 1741 семьи или примерно 8 500 душ обоего пола [4, с. 70].

Так как болгары селились в пределах румынских княжеств, то данный процесс не мог не найти отражение в румынской историографии. Первым, кто затронул тему болгарского переселения к северу от Дуная, был бессарабский интеллектуал, историк Замфир Арборе. В монографии, посвященной истории Бессарабии [5], автор прослеживает путь проникновения задунайских переселенцев в Бессарабию. Так, он отмечает, что перейдя Дунай, болгары остановились в Молдове, откуда позже, между 1789–1791 гг., с разрешения господарей они перешли в Бессарабию. По мнению историка, в Буджаке болгары начали селиться с 1806 г. в местах, оставленных татарами [5, с. 101].

В межвоенный период первым, кто обратился к истории болгарских переселенцев был Александру Арборе. Автор исследовал и провел сравнительный анализ положения болгарских колонистов в Добрудже и Бессарабии [6]. Причину переселенческого движения болгар к северу от Дуная автор видит, во-первых, в том, что они были «терроризированы организованными турецкими бандами – керджалиями» [6, с. 9]. Во-вторых, автор указывает, что Российская Империя спекулировала идеей освобождения христианских народов от османского ига лишь с той целью, чтобы завладеть Черным и Азовским морями. Болгары в данной политике должны были на себе испытать заботу русского царизма, что в свою очередь и привело к тому, что последние были привлечены в Бессарабию в результате пропаганды русских дипломатов.

В румынской историографии середины 20-х гг. XX в. возникает интерес к изучению социально-экономической истории болгарских колонистов. Это было обусловлено тем, что межвоенная Великая Румыния на международной арене сталкивалась с проблемами сохранения прав национальных меньшинств. Румынские исследователи начинают изучать положение национальных меньшинств с целью доказать их привилегированное положение в новом государстве и показать политику покровительства к ним бухарестских и яских властей.

Одной из таких работ является статья историка Николая Йорга, в которой автор публикует документы от 2 августа 1691 г., касающиеся привилегий, которыми были наделены болгарские колонисты валашским господарем Константином Водэ Брынковян [7, с. 305-308]. В документе идет речь о болгарях католиках по вероисповеданию из Баната: они перешли из Австрийской Империи и попросили покровительства у валашского господаря. Им разрешается осесть в местечках Кымпулунг, Тырговиште, Крайова, Рымник и Брэдичень [7, с. 307]. Позже тематика болгар-католиков будет продолжена историком Иоанном Мога, который на основе архивных документов даст полный анализ эволюции болгар – эмигрантов католического вероисповедания – в румынском пространстве [8, с. 513-519].

Особый вклад в изучении устройства болгарских переселенцев оставил историк Антониан Ноур. В работе, посвященной истории основания города Александрия болгарскими эмигрантами [9], автор определил, что, после того как в 1810 г. османами был сожжен город Шиштов, местные жители, которые были в большинстве своем торговцами, не нашли ничего другого как перейти

Дунай и устроиться в городах Бухарест, Рошиорий де Веде, Турну-Мэгуреле, Джурджу и Рошиорь. Отмечается также то, что некоторые переселенцы основали городок Мавродин, но в 1832 г. местная администрация начала заставлять их уплачивать налоги и обязывать работать на земле крупных собственников в количестве 24 дня в году [9, с. 17-18]. Чтобы выйти из ситуации, жители Мавродина вместе с болгарами города Зимнича желали купить землю у жительницы Бухареста, госпожи Джагырту. В то же время автор указывает, что сделка не состоялась и тогда на помощь к болгарам пришёл местный боярин Михэицэ Филипеску. Он способствовал обмену с Валашской Митрополией земли Брезоайя около Бухареста на собственность под названием Бэкэянка, где переселенцы в 1834 г. основали новый город, названный в честь тогдашнего господаря Валахии Александра Димитрия Гики [9, с. 36]. В дальнейшем исследователь прослеживает эволюцию развития города и приходит к выводу, что город Александрия имел важнейшее значение для развития торговли в округе Телеорман.

В начале XX в., история болгарских переселенцев в румынских княжествах начинает рассматриваться в контексте румыно-болгарских отношений, ведущую роль в которых отводилась Румынии, как место, где болгарская эмиграция строила планы для освобождения и возрождения Болгарии [10].

Первым кто в целом начал изучать в таком контексте румыно-болгарские отношения был профессор Теологического факультета в Кишиневе – филиала Ясского университета – П. Константинеску-Яшь [11]. В труде, посвященном роли Румынии в процессе возрождения Болгарии [12], автор затрагивает вопросы положения в румынских городах Бухаресте, Брэиле и Галац болгарской полити-

ческой эмиграции. Работа базируется на новых данных из болгарских источников о национал-революционной эпохе в истории болгарского народа. Автор определяет целью работы сближение двух народов, которые на период написания книги были «врагами друг для друга» [13]. В результате детального анализа источников он заключает, что в процессе исторического нахождения Болгарии под османским игом румынские княжества всегда являлись самым подходящим убежищем для всех категорий эмигрантов. Петре Константинеску-Яшь подошел к изучению болгарской эмиграции в румынских княжествах с точки зрения исторического аспекта, рассмотрев и затронув все его стороны. В своих трудах историк пытался найти ответ на вопрос, почему именно территория Румынии стала отправной точкой для болгарского Возрождения, которое он называет термином «Регенерация», то есть восстановление.

В работе, вышедшей в 1956 г., автор систематизировал материал, собранный на протяжении своей работы над темой румыно-болгарских исторических отношений [14]. Затрагивая тему эмиграции болгар в румынские княжества, исследователь считает, что в Молдавское Княжество болгары проникают уже в середине XVII в. В то же время автор выступает за выделение из общей массы переселенцев и остальных балканских народов, как например сербов, которые, по его мнению, не могли быть узнаны румынами, так как для последних и те и другие говорили на одном языке и одевались одинаково [14, с. 10]. Исследователь разделяет переселенцев на три категории: *первая* – те кто, перейдя в дунайские княжества и селясь между румын, брали временно себе их национальность. Данная категория, по мнению яского историка, должна находиться отдельно от остальных двух; *вторая* категория эмигрантов

включала тех, кто, перейдя границу, вложили свою собственность и культуру на службу национально-болгарских идей, используя гостеприимство с мыслью о помощи братьям, которые остались под турецким игом, и возвращении домой. *Третья* категория – большие группы беженцев, бедных людей, которые образовывали сельскохозяйственные колонии, сохраняя тем самым свою этническую интегрированность [14, с. 11].

Исследования в области болгарского переселения в контексте румыно-болгарских отношений были продолжены профессором румынской филологии на кафедре романистики в Софийском университете «Св. Климент Орхидский» Валентином Келару [15, с. 159-168; с. 28-46]. В ряде статей автор, который прямым образом был знаком с Софийским архивом, исследует вклад болгарских иммигрантов в развитие культурной и экономической жизни на территории Валахии и Молдовы [15, с. 159-168; с. 28-46]. Прослеживая историческую эволюцию связей между румынами и болгарями, В. Келару приходит к выводу, что они составляют три аспекта взаимоотношений, а именно: 1. Этнические отношения, в которых прослеживается большое болгарское влияние – они делятся до XIII в. 2. Взаимоотношения в форме болгарской колонизации, которая ведется в единичной форме с XI-XII вв. и продолжается в массовой в XIX в. 3. Сожительствующие отношения, в результате которых румыны покровительствовали болгарам и помогали им при возрождении Болгарии, так как духовные устремления и тех и других совпадали [15, с. 159-168; с. 28-46]. Тут же автор делит взаимоотношения между двумя народами в XIX в. на: экономические, политические, церковные и культурные.

В 60-е гг. XX в. были опубликованы статьи Владимира Дикулеску, в которых

исследователь вводит в научный оборот новые документы, отражающие привилегированное положение болгарских торговцев в румынских княжествах [16, с. 29]. Автор указывает на то, что болгары переселялись к северу от Дуная в результате русско-турецких войн. Интересен тот факт, что приводятся данные, в которых валашская и молдавская администрация были заинтересованы в том, чтобы переселенцы остались в княжествах, так как те, кто занимался сельским хозяйством, представляли собой дешевые рабочие руки для бояр, собственников и арендаторов земель, а остальные ремесленники и торговцы могли вносить значительную прибыль в государственную казну. Именно преследуя данные цели, заключает В. Дикулеску, болгары наделялись привилегиями [16, с. 399-415; с. 394-396]. Так, с подачи генерала П. Киселева, Диван Валахии издает указ, в котором иностранцы из городов Турну, Джурджу и Брэила, в данную категорию были включены и болгары, освобождались от уплаты подушной подати на три года. Автор отмечает, что задунайские беженцы были разделены на две категории: те кто занимался сельским хозяйством и те переселенцы, которые жили в указанных выше городах и местечках и занимались ремеслом и торговлей – они пользовались привилегиями, данными еще в 1830 г. [17, с. 394]. Это, в свою очередь, вызвало недовольство болгар из других городов. Чтобы не допустить отток торговцев, 24 февраля 1832 г. Диван издает еще один указ, который наделяет привилегиями и остальных торговцев [17, с. 395].

В данный период некоторые румынские историки отходят от принципов общего исследования болгарского переселения в румынские княжества, а останавливаются на отдельных аспектах данного процесса.

Исследователь Димитрие Ионеску обращает внимание на поселение болгарских колонистов в городе Буззу и его окрестностях в период с 1792 по 1838 гг. [18, с. 395]. Автор отмечает, что эмиграция болгар на север от Дуная усиливается в результате русско-турецких войн, значительно возрастает после подписания Кучук-Кайнарджийского мира 1774 г. и продолжается после Адрианопольского мира 1828 г. Хотя многие поселенцы стремятся на юг России, большинство из них остаются в городах и селах придунайской равнины, вблизи от родных мест [18, с. 137-159].

Заслуга автора в проведенном исследовании состоит в том, что опираясь на архивные данные, он описывает обстоятельства поселения 320 болгарских колонистов в г. Буззу и его окрестностях. Ионеску Д. считает, что причина их поселения именно в данном месте объясняется тем, что город с его процветающей экономикой и поймой реки привлекал болгарских беженцев. Интересен тот факт, что лишь 30 % из эмигрантов поселились в городе, а остальные расположились в его окрестностях и стали заниматься огородничеством. Вместе с тем, автор показывает, что колонисты пользовались симпатией со стороны автохтонного населения, что приводило к неизбежному процессу ассимиляции городских болгар местными жителями, через наделение их привилегиями и налоговыми льготами [18, с. 138].

Пожалуй, самый весомый вклад в румынской историографии по проблеме болгарского переселения в румынские княжества в начале XIX в. оставил историк Константин Велики. В ряде научных трудов [19] исследователь определяет, что переселение болгар начинается после того, как Болгария попала под османское владычество и продолжается вплоть до ее освобождения в ходе русско-турецкой

войны 1877-1878 гг. Автор считает, что самые массовые переселения начинаются во второй половине XVIII в., и были они обусловлены несколькими причинами, из которых самые важные это: грабежи кирджалиев, развитие торговли и в особенности русско-турецкие войны [20]. Переселенцы массово селились в дунайских княжествах и Бессарабии, что, по мнению исследователя, доставляло немалые трудности для румынских властей. Хотя после русско-турецкой войны 1806 – 1812 гг. был предпринят ряд мер по оказанию помощи переселенцам, автор заключает, что они не носили организованного характера и дело не доходило до создания какого-либо специального статуса для болгар в румынских княжествах [21, с. 117-118].

На основе архивных данных К. Велики впервые приводит данные по первому статусу, который был выработан в Молдавском и Валахском княжествах в 1830 г. благодаря поддержке императора Российской Империи Александра Павловича и генерала П. Киселева. Автор удачно сравнивает и анализирует два статуса и приходит к выводу, что молдавский вариант является более подробным. В то же время, по мнению автора, официальные власти ставили болгар в более выгодное положение, нежели румынских крестьян, так как первым были предоставлены многие льготы. Это привело к тому, что многие болгарские эмигранты, которые осели на румынских землях, достигли высокого уровня развития, что способствовало тому, чтобы они в будущем все свои средства направляли на освобождение своей родины [21, с. 119-121].

Для исследователей в области болгаристики весьма ценны данные, приводимые К. Велики при исследовании переселения болгар из города Сливен в Валахию в начале XIX в. После того, как описывается процветание Сливена и его

торговые связи с городами Валахии и Трансильвании, описывается положение города во время и после русско-турецкой войны 1828 – 1829 гг. По воспоминаниям Ивана Селиминского (он был организатором и руководителем переселения – И. Д.) дается полное представление о том, как происходил процесс эмиграции в Валахию [21, с. 119-121].

На основе неопубликованных документов автор указывает местности, через которые проходили переселенцы на пути в Валахию, численность семей и местности на которых они обосновались.

Весьма ценны данные автора о неудачной попытке переселенцев основать Новый Сливен, в Берясе, вблизи города Плоешть, но так как эта земля находилась в собственности барона Сакеларие, то над ними нависла угроза стать зависимыми крестьянами, тогда сливенцам пришлось поселиться в других городах, таких как Бухарест, Плоешть, Брэила [22, с. 289-290].

Пожалуй, апогеем работы румынского историка в области болгарской эмиграции является труд на французском языке, увидевший свет в 1970 г., в котором автор описывает эмиграцию болгар в Валахию и ее роль в возрождении Болгарии [23].

В работе автор определяет, что эмиграция болгарского населения к северу от Дуная это непрерывный процесс, который усиливался особенно во время и после русско-турецких войн. В труде историк богато изложил архивный материал, собранный из тогда еще Советского Союза и Румынии. Рассматривая переселенческое движение болгар в южные регионы Российской Империи, он соглашается с мнением советского историка В. Д. Конобеева [24], который подчеркивал, что царизм настойчиво пытался привлечь болгар именно в Новороссийскую губернию [25, с. 24]. Указывая на

то, что российские главнокомандующие преследовали эти цели в процессе привлечения переселенцев в Россию, Велики в то же время отдельно выделяет полководца М. И. Кутузова, который, по его мнению, как никто другой понимал истинные тяготы и желания болгар и старался любыми средствами прийти им на помощь, обещая им дальнейшего царского покровительства и привилегии [25, с. 108].

На основе документов автор приходит к выводу, что эмиграция в Валахию становится возможной лишь тогда, когда переселение начинает приобретать массовый характер. Сам процесс переселения делится на четыре этапа с подробным указанием мест, где оседали задунайские беженцы [25, с. 125]. Главной причиной поселения в данном княжестве он видит в надежде переселенцев, во-первых, что их родина будет в скором времени освобождена от османского владычества, а во-вторых они не хотели терять связи со своей исторической родиной.

Уделив особое внимание корысти румынского боярства, автор показывает, что болгарам приходилось порой объединяться с румынским крестьянством в их борьбе за свободное и беспощадное проживание на земле. В то же время, болгары пользовались покровительством русского военного командования и специально назначенного над ними попечителя Коронелли, что защитило их от притязаний со стороны государственных налоговщиков. В свою очередь, автор удачно показал, что после ухода русской администрации из Валахии, болгары снова были подвержены налогообложению, это в свою очередь и привело к тому, что большая их часть эмигрировала в Бессарабию [25, с. 132].

На основании документов того времени румынский историк констатирует, что во время войны 1806 – 1812 гг. на

север от Дуная перешло 20 000 семей, из которых лишь половина осталась в Валахии. На 1815 г. в Валахии (*Бухарест не указывается – И. Д.*), по данным К. Велики, находилось 7 800 семей [25, с. 157]. В контексте нашего исследования для нас представляют интерес данные исследователя, в которых, базируясь на архивные данные, он приводит места, куда поселялись болгарские переселенцы. В первые два этапа переселенцы ориентировались в бессарабские города Измаил, Килия, Аккерман, Кишинев, Бендер и почти во все придунайские области: Ильфов, Телеорман, Яломица. Третий этап (лето – осень 1810 г.) связан с неудачами русского командования и быстрым отступлением войск генерала М. Воронцова – тогда в округах Яломница, Ильфов, Прахова и др. поселяются переселенцы из Силистрии, Плевны, Разграда, Габрово и др. Четвертый этап совпадает с назначением в 1811 г. на пост командующего русскими войсками М. И. Кутузова. В это время переселение было направлено в сторону Брэилы, Турну-Мэгуреле, Джурджу, Бухарест и главным образом в Буджак [26, с. 21-22].

В середине '60-х – начале '70-х гг. XX в. в историографии возникает живой интерес к изучению экономической деятельности болгарских переселенцев в румынских княжествах.

Историк К. Шербан затрагивает тему деятельности болгарских ремесленников и торговцев в румынских княжествах на протяжении XVIII в. [27, с. 358-369]. Автор отмечает, что в документах, в которых встречаются болгарские торговцы, они записывались как «сербы», по причине того, что из-за постоянной миграции балканских народов к северу от Дуная румынская администрация не интересовалась точным этническим происхождением переселенцев. В статье отмечается, что самым распространен-

ным занятием болгарских ремесленников была обработка кожи, чем они занимались и до переселения. Отмечаются также места, где концентрировались торговцы – Бухарест, Крайова, Буззу и Чернец [27, с. 359-360]. Историк заключает, что в румынских княжествах ремесленники и торговцы из Болгарии кроме спокойствия от турецкого ига нашли благоприятную почву для развития своей экономической деятельности.

В свою очередь, группа историков из Румынии и Болгарии выпускают работу, в которой в общем плане исследовано социально-экономическое положение болгар в Олтении и Мунтении [28, 283-368]. В результате проведенного исследования авторы заключают, что болгарские торговцы в прогрессивных аспектах повлияли на развитие производительных сил и на консолидацию новых методов производства в феодальном хозяйстве в Валахии. Отмечается также, что из большой массы иммигрантов, занимавшихся торговой деятельностью, лишь некоторым удалось подняться до уровня больших торговцев как, например, Георгиев, Пулиев, Ценов [29, с. 361]. Остальные остались на уровне мелких ремесленников и торговцев зерновыми в портовых городах. Но и те и другие повлияли на экономические отношения между болгарскими и румынскими землями. Хотя многие ремесленники не поднялись на уровень владельцев фабрик, так как они не могли конкурировать с иностранными дешевыми товарами, все же, отмечают авторы, в атмосфере отсутствия протекционистской политики со стороны местной администрации они занимались производством продукции мануфактурного типа [29, с. 362].

Детально исследует болгарские колонии историк Л. Роман. В статье, посвященной балканским переселенцам в Валахии [30, с. 126-143], автор впервые в румынской историографии на основе

архивных данных приводит подробный список колоний и их жителей, которые основались здесь с середины XVIII в. Исследователь приходит к выводу, что массовое болгарское переселение в Валахию хронологически следует разделять на следующие этапы: I – 1769–1774; II – 1793–1806; III – 1806–1824; IV – 1828–1834 [30, с. 126]. Сравнивая статистические данные, проведенные в 1834 и 1838 гг., Л. Роман констатирует, что можно определить откуда пришли болгарские колонисты – то что заставляет ввести в историческую демографию новый термин для определения внешней миграции как путь поселения на примере Питешт, жудеца Арджеш, когда прослеживаются два вала поселений во время русско-турецких войн 1806–1812 и 1828–1829 гг. [30, с. 126]. В то же время автор определяет, что сложность в исследовании колонии состоит в том, что трудно определять какая категория жителей была уже в поселении, когда сюда поселились переселенцы второго вала миграции. Исследователь находит выход в заметках о том, что в некоторых поселениях где, по сути, должны были проживать сербские колонисты, говорят на болгарском языке северо-западного типа, что говорит о том, что первыми поселенцами были болгары [30, с. 128].

Немаловажный вклад в изучение болгарской диаспоры в дунайских княжествах принадлежит румынскому историку из Ясс, албанке по происхождению из бессарабского села Каракурт (совр. Жовтневое, Украина – И. Д.) Елене Сьююр. В статьях [31] и книгах [32] автор затрагивает тему болгарской эмиграции через призму сравнительно-исторического анализа. Особое внимание она уделила болгарской эмигрантской интеллигенции и ее взаимоотношениям с румынским обществом. Сьююр Е. определила такие две главнейшие характеристики эмигрантов-интеллектуалов, которые обосновались в Галаце, Бухаресте, Буззу,

как полное, почти абсолютное слияние с идеей за национальное возрождение и ее роли в качестве символического ядра в отношениях Восток–Запад в Юго-Восточной Европе [33]. Исследовательница считает, что в общении с местным населением болгары отдавали им свои особенности, которые затрагивают прошлое определенного государства и болгарского национального присутствия, а получали взамен характерные черты будущего мировоззрения. В то же время подчеркивается, что болгарской эмигрантской интеллигенции была свойственна определенная «автономность», которая касается лишь сторон культурной деятельности, а не национального единства всех болгарских переселенцев. Автор не оставляет без внимания феномен организованной эмиграции, и на основе зарубежных источников пытается определить роль эмиграционных процессов в истории Румынии и Болгарии [34]. Хотя исследовательница большое внимание уделяет роли болгарской политической эмиграции в процессе освобождения Болгарии, для нас интересны ее данные о том, как происходил процесс переселения болгар и какими методами российские консулы в Болгарии стремились привлечь болгарских крестьян к переселению в южные окраины Российской Империи. Тут же она определяет, что эмиграция болгар в румынские княжества была массовым процессом, и ее начало датируется концом XVIII века. Автор считает, что этому способствовало существование региона, где могли бы обосноваться переселенцы.

На современном этапе весьма ценные данные по структуре болгарского населения в городах Молдавского Княжества привел исследователь Ион Чорою [35]. Автор отмечает, что с конца XVIII–начала XIX в. территория Молдавского Княжества была зоной постоянных демографических изменений. Результатом

этого является процесс колонизации и эмиграции балканских народов, которые изменяли на протяжении двух веков этническую карту южных регионов Молдавского Княжества [35, с. 26-27]. Вместе с тем автор признает определенную трудность и погрешность в определении статистических данных о болгарских эмигрантах, так как в большинстве своем при переписи населения их записывали вместе с сербскими эмигрантами под одним этнонимом.

Из вышеизложенного мы приходим к выводу, что работы румынских исследователей открыли плодотворный путь для дальнейших исследований в области румыно-болгарских взаимоотношений. Богатый архивный и источниковедческий материал, собранный историками, позволяет нам детально проследить отношение руководства дунайских княжеств к болгарским переселенцам и роли самих румын в возрождении Болгарии как независимого государства. В то же время, в результате проведенного исследования мы решили представленную перед собой задачу, выявив и дав в обзорном плане характеристику основных этапов изучения истории переселения болгарских беженцев в румынские княжества Валахию и Молдову в историографии сложившегося независимого государства Румыния. При этом, мы отразили вклад отдельных исследователей и научных центров в область болгаристики. В процессе работы над темой нами были выявлены основные проблемы изучения, такие как недостаточный источниковедческий материал и порой необъективное освещение события с позиции научного национализма. Тут же нами было выявлено, что интерпретации исторических аспектов, затрагивающих историю переселения болгар к северу от Дуная, отличают румынскую историографию и историографические толкования нового, межвоенного, советского и современно-

го периода от исторической науки других стран. В некоторых случаях позиции по одной и той же проблеме противопоставляются определенной группой историков. Современная историография характеризуется отсутствием единства как в области методологии, так и в выбранных проблемах для детального исследования.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Велики К. *Проблеми на българската история и румъно-българските отношения в румънската историография (1944-1972)* // Проблеми на българската историография след втората световна война, София, 1973. с. 627-635.

2. Нягулов Б. *Бесарабски българи в румънската литература между двете световни войни* // *Българите в Северното причерноморие*, т. 4, Велико Търново, 1995. С. 285-302; Он же: *Румънската историография за българите и двустранните отношения* // *История на българите. Изкривявания и фалшификации*, Първа част, София, 2002. с. 201-228.

3. Iorga N. *Istoria Românilor prin călători*. Vol III. București: Editura Casei Școalelor, 1929. с. 28.

4. Gribincea M. *File din istoria satului Mingir* // *Revista de istorie a Moldovei*. Chișinău, 2004, nr. 2. с. 70.

5. Arbore Zamfir C. *Basarabia în secolul XIX*. Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1898. 642 с.

6. Arbore Al. *Informațiuni etnografice și mișcări de populație din Basarabia sudică și Dobrogea în veacurile XVIII și XIX cu specială privire la coloniile bulgărești din aceste regiuni* (Extras din *Analele Dobrogei*, anul X, 1929). Cernăuți. 1929. 106 с.

7. Iorga N. *Privilegiul lui Constantin-Vodă Brîncovianu pentru bulgarii coloniști* (на немецком языке) // *Revista Istorică*. București. Anul IX. 1925. с. 305 – 308.

8. Moga I. *Știri despre bulgari în Ardeal* // *Anuarul Institutului de Istorie Națională*. Cluj. V. 1928-1930. с. 513-519.

9. Nour A. *Intemeierea orașului Alexandria, 1832-1848*, Institutul de Arte Grafice „Lumina Teleormanului”, Turnu-Măgurele, 1927. 108 с.

10. Bărbulescu I. *Relationes des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs, et la Croatie*. Iași. 1912. 192 с

11. Constantinescu-Iași P. *Din relațiile artistice româno-bulgare*. Chișinău. 1928. 88 с.; Он же: *Românii și bulgarii*. Iași, 1945, 30 с.; Он же: *Raporturi culturale româno-bulgare*. București. 1946, 31 с.; Он же: *Despre români și bulgari*. București. Editura de stat. 1949, 107 с.; Он же: *Studii istorice româno-bulgare*. București: Editura Academiei RPR. 1956. 250 с.

12. Constantinescu-Iași P. *Rolul României în epoca de regenerare a Bulgariei*, Iași. 1919. 120 с.; Он же: *Contribuții și rolul României în epoca de regenerare a Bulgariei* // *Arhiva*, Iași, 1922, nr. 4 (aprilie). с. 8-23; Он же: *Contribuții la români și bulgari* // *Arhiva*, Iași, 1923, nr. 3-4 (iunie–octombrie). с. 3-19.

13. Constantinescu-Iași P. *Rolul României...* с. 5.

14. Constantinescu-Iași P. *Studii istorice româno-bulgare*. București: Editura Academiei RPR. 1956. 250 с.

15. Chelaru V. *Noi contribuții la relațiile româno-bulgare în sec. al XIX-lea* // *Arhiva*, Iași, XLI 1934 с. 159-168; Он же: *Noi contribuții la relațiile româno-bulgare în sec. al XIX-lea. Relațiile culturale* // *Arhiva*, Iași, XLII 1935. с. 28-46.

16. Дикунеску В. *Привилегии давани на българските заселници във Влашко 1803–1834* // *Studia in honorem M. Drinov*, София. 1960. с. 399-415; Дiculescu Vl. *Privilegiul acordat negustorilor și meseriașilor bulgari emigrați în Țara Românească după războiul din 1828–1829* // *Omagiul lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*. București, 1965. с. 394-396.

17. Diculescu Vl. *Privilegiul...* с. 394.

18. Ionescu D. *Așezarea coloniștilor bulgari în orașul Buzău și în împrejurimi între 1792 și 1838* // *Romanoslavica*. Istorie. București. 1963, XI. с.137-159.

19. Велики К. *Румыно-русская помощь оказанная болгарам, эмигрировавшим в румынские княжества вследствие войны 1828–1829 гг.* // *Romanoslavica*, București, II, 1958. с. 261-272; Он же: *Așezămintele coloniștilor bulgari din 1830* // *Romanoslavica*, București, III, 1959. с. 117-135; Он же: *Emigrarea bulgarilor din Sliven în Țara Românească în anul 1830* // *Romanoslavica*, București, X, 1964.

c. 289 - 314; Он же: *Emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812* // *Romanoslavica*, București, VIII, 1963. c. 27-58; Он же: *Emigrări la nord și la sud de Dunăre în perioada 1828 - 1834* // *Romanoslavica*, București, XI, 1965. c. 67-116; Велики К. *Изселването на българите от Карнобат в Румъния през 1830* // *Известия на института на история при БАН. София*. 1966, 16-17 с. 453 - 466; Он же: *Емигриране на българит във Влахия, Молдова и Трансилвания от края на XIV до края на XVII в.* // *Исторически преглед*. София. 1975, nr. 5. с. 79-85.

20. Велики К. *Браилските бунтове 1841-1843*. София: Издателство на БАН. 1968. 317 с.; Velichi C. *România și Renașterea Bulgară*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980. 332 с.

21. Velichi C. *Așezămintele coloniștilor...* c. 117-118.

22. Velichi C. *Emigrarea bulgarilor din Sliven...* c. 289-290.

23. Velichi C. *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762-1850)*. Bucharest: Editions de l'Academie de la Republique Socialiste de Roumanie. 1970. 279 с.

24. Конобеев В. Д. *Русско-болгарские отношения в 1806 - 1812 гг.* // *Из истории русско-болгарских отношений*. Москва, 1958. с. 194-291; Грачев, В. П. *Към въпроса за преселването на българи в Русия в началото на XIX в. (1800 - 1806 гг.)* // *Българското Възраждане и Русия*. София, 1981. С. 264-287; Казаков Н. И. *Из истории русско-болгарских связей в период войны с Турцией (1806 - 1812)* // *Вопросы истории*. Москва. 1955, nr. 6. с. 42-55.

25. Velichi C. *La contribution de l'émigration...* c. 24.

26. Велики К. *Браилските бунтове...* c. 21-22.

27. Șerban C. *Știri despre activitatea unor meșteșugari și negustori bulgari în Țara Românească în secolul al XVIII-lea* // *Omagiul lui P. Constantinescu-Iași cu prilegul împlinirii a 70 de ani*. București: Editura ARPR, 1965. с. 358-363.

28. Kosev D., Pascaleva V. Diculescu Vl. *Despre situația și activitatea economică a imigrației*

bulgare în Muntenia și Oltenia în secolul al XIX (până la războiul ruso-turc 1877-1878) // *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (secolul XII-XIX)*. Studii. Vol I. București: Editura Academiei Republicii Socialiste Române, 1971. с. 283-368.

29. Kosev D., Pascaleva V. Diculescu Vl. *Despre situația...* c. 361.

30. Roman L. *Așezări de bulgari și alți sud-dunăreni în Țara Românească (1740 - 1834)* // *Relațiile româno-bulgare de-a lungul veacurilor*. Studii. Vol II. București: Editura ARSR. 1984. с. 126-143.

31. Siupiur E. *La formation des intellectuels d'émigration bulgare en Roumanie au XIX-eme siècle* // *Revue des Etudes Sud-Est Europeennes*, București. XVI, 1978, nr.4, с. 785-791; Она же: *Bulgarien Writers in Emigration in XIX-th Century* // *The Romanian Center „Cahiers roumains d'études littéraires”*, Bucarest. 1983, nr. 3. с. 41-51; Она же: *Du statut de l'émigrant politique en Roumanie à celui d'agent diplomatique de la Bulgarie à Bucarest* // *Studia Balcanica 24*: Изследования в чест на професор Веселин Трайков. 2003. с. 206-211; Сюпюр Е. *Промени в етнодемографската структура на Бесарабия през XIX-ти век* // *Български фолклор*, София. 2004, nr 3. с. 81-98; Siupiur E. *Changements dans la structure ethnodémographique de la Bessarabie au XIX-e siècle (1794-1894)* // *Between East and West. Studies in Antropology and Social History*, Editura Institutului Cultural Român. București. 2005. с. 493-521; Она же: *L'émigration: condition humaine et politique dans le Sud-Est européen aux XV-XIXe siècles. Quelques remarques* // *Revue des Etudes Sud-Est Europeennes*, București. Tome XLV, nr.1-4, 2007. с. 279-306.

32. Сюпюр Е. *Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век*, София: Издателство на БАН. 1982, 275 с.; Она же: *Emigrația: condiție umană și politică în Sud-Estul european*. București: Editura Academiei Române. 2009, 203 с.

33. Сюпюр Е. *Българската емигрантска...* c. 105.

34. Siupiur E. *Emigrația...* c. 35.

35. Cioroiu I. *Dinamica structurii populației Moldovei în ultimele două secole*. Iași. 2011, 98 с.

ȘTIINȚA DE CARTE ÎN MEDIUL ROMÂNESC BASARABEAN

LITERACY IN THE BESSARABIAN ROMANIAN ENVIRONMENT

Dinu POȘTARENCU¹

REZUMAT

La sfârșitul secolului al XIX-lea atestăm insuficiente condiții de dezvoltare a limbii române în Basarabia și un nivel scăzut al științei de carte. Deși procentajul mediu al știutorilor de carte din orașe întrecea de două ori același indice pentru Basarabia, acesta totuși era redus din cauza organizării slabe a învățământului public, procesul instructiv decurgând, în mod obligatoriu, doar în limba rusă. Acest fapt a agravat și mai mult situația minorităților naționale ale Imperiului Rus prin procentajul scăzut al persoanelor care știau să scrie și să citească.

Cuvinte-cheie: alfabetizare, mediu urban, mediu rural, educație publică, minorități, școli, Basarabia.

ABSTRACT

At the end of the nineteenth century Romanian language did not have the opportunity to develop in Bessarabia, whilst the literacy in the Romanian environment was extremely low. Although the average percentage of urban literates twice surpassed the same overall index for Bessarabia, the former still was low due to the poor organization of public education, the educational process operating only in Russian. This made difficult for national minorities in the Russian Empire to obtain reading and writing skills.

Keywords: literacy, urban areas, rural areas, public education, minorities, schools, Bessarabia.

Această latură a societății basarabene din perioada țaristă a fost pusă în lumină doar în cadrul recensământului general al populației din 1897, când s-a constatat că știutorii de carte reprezentau 15,6% din numărul total al populației provinciei [1, p. 1], în timp ce proporția respectivă în întregul Imperiu Rus era de 21,1%, iar în guberniile europene ale Rusiei, luate în ansamblu, era puțin mai ridicată – 22,9%. Din acest punct de vedere Basarabia se situa pe poziția a 45-a printre

cele 50 de gubernii din partea europeană a Rusiei autocrate [2, p. 309]. Recensământul a arătat că procentul locuitorilor din satele basarabene care știau să citească și să scrie era și mai mic – 12,5% (18,2% din numărul populației rurale masculine și 6,5% din cel al populației feminine)² [1, p. 13]. O situație relativ mai bună, precum era de așteptat, exista în mediul urban al Basarabiei, numărul știutorilor de carte alcătuind, la 1897, 32,8% (42,8% din totalul populației urbane

¹ Dinu Poștarencu, doctor în istorie, Institutul de Istorie al AȘM.

² În anii '80 ai secolului al XIX-lea, proporția locuitorilor din satele basarabene care știau să citească și să scrie, conform datelor publicate de A. G. Rașin [2, p. 291], era mult mai redusă, fiind egală cu 3,3%, cifră ce clasa Basarabia pe ultimul loc printre 21 de gubernii menționate în sursa citată. Însă nu avem toată certitudinea în cifra respectivă, căci nu știm în ce mod a fost ea calculată, în timp ce există date statistice imprecise referitor la acești ani.

masculine și 22,3% din cel al populației feminine) [1, p. 1, 13], dar această valoare s-a dovedit a fi inferioară celei înregistrate în tot imperiul (45,3%) [2, p. 297]. Concludente în acest sens sunt și următoarele date: 73,4% din cei 8 478 de recruți din toate opt județe ale Basarabiei (7 778 de creștini, 691 de evrei și 9 persoane de alte confesiuni), chemați sub arme în 1904, erau analfabeți [3, p. 17].

Deși procentul mediu al știutorilor de carte din orașe întrecea de două ori același indiciu pentru Basarabia în ansamblu, acesta totuși era redus din cauza organizării slabe a învățământului public, procesul instructiv decurgând, în mod obligatoriu, doar în limba rusă.

Despre starea deplorabilă a învățământului din Basarabia se vorbea la nivel oficial. Luând cuvântul în cadrul adunării din 3 decembrie 1871 a Zemstvei din Basarabia, guvernatorul Basarabiei a declarat în privința instruirii publice din provincie: „După datele de care dispunem, se constată că învățământul se află la un grad de dezvoltare extrem de inferior. Peste tot se resimte o mare lipsă de cadre didactice, iar școlile există mai mult pe hârtie decât în realitate. Sunt localități în care, conform situațiilor, învață până la 60 de elevi, iar în urma controalelor se dezvăluie că acolo nici n-au auzit vreodată despre existența școlii” [4, p. 471]. În acel an, 1871, în toată Basarabia funcționau doar două școli de învățământ mediu [5, p. 195].

Gradul inferior al științei de carte a populației din provincie a fost relevat de către guvernatorul Basarabiei în raportul său pe anul 1900 expediat împăratului, când încă nu erau prelucrate datele recensământului din 1897, de unde cităm: „Știința de carte a maselor populare din Basarabia nu este în măsura convenită. Date fiind 1 453 de localități (cu excepția a 12 orașe și 5 foburguri), în gubernie sunt 610 școli subordonate Direcției Școlilor și 575 de școli bisericești parohiale. În total 1 185 de școli pentru instruirea țăranilor. Prin urmare, din

șase așezări, fiecare având în medie circa 1 200 de oameni, în cinci există câte o școală, iar al șaselea sat este fără școală. În școlile sătești învață 52 478 de elevi, inclusiv 13 538 de fete (25,8%), ceea ce reprezintă 3% din numărul total al populației rurale de aproximativ 1 720 000 de oameni. Din această cauză, numărul de școli existente în gubernie este insuficient pentru a satisface necesitățile populației de a dobândi știință de carte, mai cu seamă dacă luăm în considerare că școlile în cadrul guberniei sunt repartizate neuniform: județele de nord, care sunt mai dens populate, au cu mult mai puține școli decât cele de sud, de aceea în primele județe, cu excepția fețelor bisericești și a proprietarilor funciari locali, știutori de carte sunt, în cea mai mare parte, doar persoanele revenite după îndeplinirea serviciului militar obligatoriu, care au învățat carte în armată. Acest fenomen se impune atenției, în mod special, prin faptul că școlile din Basarabia, în afară de menirea lor directă, au căpătat încă una, deosebită: ele servesc drept unul dintre mijloacele importante de însușire și transmitere generației tinere a limbii ruse și a spiritului civic rusesc, în condițiile dominării populației locale moldovenești, bulgărești, precum și a altor populații minoritare, care continuă să se folosească în relațiile sale doar de limbile locale”³. Existând în Basarabia și școli de zemstvă, guvernatorul a specificat în raport că acestea sunt într-un număr foarte mic.

Sondajul demografic din 1897 a scos la iveală un nivel scăzut al științei de carte, mai cu seamă în rândul moldovenilor, situație lamentabilă pe care o demonstrează valorile procentuale privind știința de carte a etniilor conlocuitoare din Basarabia, calculate de Gr. Șcirovski și expuse în *Tabelul 1*.

³ Arhiva Istorică Centrală de Stat (ЦГИА) a Federației Ruse, F. 1282, inv. 3, d. 444, f. 3-4.

Tabelul 1.

Știința de carte a etniilor din Basarabia conform recensământului din 1897 (în %)

Etnia	Sex masculin	Sex feminin
Ruși	39,9	21,1
Ucraineni	15,3	3,1
Bieloruși	42,3	11,5
Polonezi	55,6	52,9
Bulgari	31,4	6,4
Moldoveni	10,5	1,7
Germani	63,5	62,9
Țigani	0,9	0,9
Evrei	49,6	24,1
Turci	21,1	2,4
Alte etnii	56,0	8,1

Sursa: [1, p. XX]

Cei mai instruiți dintre naționalitățile Basarabiei erau germanii, urmați de polonezi, evrei, ruși. O slabă știință de carte domina în mediul feminin al etniilor, cu excepția reprezentantelor sexului feminin al germanilor și polonezilor, ponderea acestor știutoare de carte nefiind cu mult mai mică decât cea a sexului masculin al etniilor

respective. Printre cele zece naționalități enumerate în tabel, românii instruiți din Basarabia ocupau penultimul loc, atât prin proporția știutorilor de carte de sex masculin, cât și de sex feminin.

Situația din mediul urban al Basarabiei este prezentată în *Tabelul 2*.

Tabelul 2.

Știința de carte a etniilor din orașele Basarabiei conform recensământului din 1897

Etnia	În total		Știutori de carte în rusește				Știutori de carte în altă limbă			
	Sex mas.	Sex fem.	Sex mas.	%	Sex fem.	%	Sex mas.	%	Sex fem.	%
Ruși	38 089	33 532	14 977	39,3	7 272	21,7	–	–	–	–
Ucraineni	23 953	22 261	6 057	25,3	1 205	5,4	–	–	–	–
Bieloruși	202	140	89	44,0	25	17,8	–	–	–	–
Polonezi	4 330	1 824	1 675	38,7	771	42,3	429	9,9	150	8,2
Bulgari	5 870	5 701	2 598	44,2	856	15,0	25	0,4	8	0,1
Moldoveni	20 980	20 569	3 833	18,3	1 217	5,9	162	0,8	67	0,3
Germani	1 381	719	636	46,0	326	45,3	281	20,3	116	16,1
Greci	812	623	352	43,3	255	40,9	151	18,6	49	7,8
Armeni	617	676	295	47,8	194	28,7	28	4,5	32	4,7
Țigani	243	203	7	2,9	5	2,5	–	–	–	–
Evrei	53 652	55 413	19 287	35,9	10 209	18,4	7 278	13,5	36 56	6,6

Etnia	Persoane cu studii medii și superioare				În total știutori de carte					%
	Sex mas.	%	Sex fem.	%	Sex mas.	%	Sex fem.	%	Ambele sexe	
Ruși	3 526	9,3	2 687	8,0	18 503	48,6	9 959	29,7	28 462	39,7
Ucraineni	195	0,8	120	0,5	6 252	26,1	1 325	5,9	7 577	16,4
Bieloruși	6	2,9	2	1,4	95	47,0	27	19,3	122	35,7
Polonezi	403	9,3	210	11,5	2 507	57,9	1 131	62,0	3 638	59,1
Bulgari	326	5,5	491	8,6	2 949	50,2	1 355	23,8	4 304	37,2
Moldoveni	778	3,7	676	3,3	4 773	22,7	1 960	9,5	6 733	16,2
Germani	124	9,0	100	13,9	1 041	75,4	542	75,4	1 583	75,4
Greci	91	11,2	58	9,3	594	73,1	362	58,1	956	66,6
Armeni	61	9,9	55	8,1	384	62,2	281	41,6	665	51,4
Țigani	-	-	-	-	7	2,9	5	2,4	12	2,7
Evrei	498	0,9	651	1,2	27 063	50,4	14 516	26,2	41 579	38,1

Sursa: [1, p. 97]

Așa cum rezultă din *Tabelul 2*, în orașele basarabene, un nivel de cultură mai înalt îl aveau germanii, grecii, polonezii, armenii,

rușii, evreii, bulgarii, mai redus – ucrainenii, moldovenii, iar cel mai de jos – țiganii.

Tabelul 3.
Știința de carte a etniilor din mediul rural al Basarabiei conform recensământului din 1897

	Sex mas.	Sex fem.	Sex mas.	%	Sex fem.	%	Sex mas.	%	Sex fem.	%
Ruși	45 095	39 058	12 891	28,6	4 680	12,0	-	-	-	-
Ucraineni	170 945	162 539	23 083	13,5	4 198	2,6	-	-	-	-
Bieloruși	1 130	999	448	39,6	96	9,6	-	-	-	-
Polonezi	3 102	2 440	1 141	36,8	762	31,2	243	7,8	285	11,7
Bulgari	46 936	44 718	13 210	28,1	1 756	3,9	76	0,2	27	0,06
Moldoveni	448 872	430 498	41 571	9,2	4 958	1,1	1 495	0,3	500	0,1
Germani	29 255	28 851	6 555	22,4	4 992	17,3	11 758	40,2	13 048	45,2
Greci	879	423	319	36,3	118	27,9	261	29,7	66	15,6
Armeni	417	370	220	52,7	119	32,1	52	12,5	34	9,2
Țigani	4 204	3 986	33	0,8	5	0,1	2		-	-
Evrei	58 856	60 247	13 792	23,4	6 227	10,3	14 880	25,3	7 117	11,8

Etnia	Persoane cu studii medii și superioare				În total știutori de carte					%
	Sex mas.	%	Sex fem.	%	Sex mas.	%	Sex fem.	%	Ambele sexe	
Ruși	1 787	4,0	995	2,5	14 678	32,5	5 675	14,5	20 353	24,2
Ucraineni	512	0,3	132		23 595	13,8	4 330	2,6	27 925	8,4
Bieloruși	21	1,8	8	0,8	469	41,5	104	10,4	573	26,9
Polonezi	244	7,8	78	3,2	1 628	52,5	1 125	46,1	2 753	49,7
Bulgari	250	0,5	90	0,2	13 536	28,8	1 873	4,2	15 409	16,8
Moldoveni	1 377	0,3	459	0,1	44 443	9,9	5 917	1,4	50 360	5,7
Germani	91	0,3	42	0,1	18 404	62,9	18 082	62,7	36 486	62,8
Greci	63	7,1	16	3,8	643	73,1	200	47,3	843	64,7
Armeni	28	6,7	11	2,9	300	71,9	164	44,3	464	58,9
Țigani	–	–	–	–	35	0,8	2		37	0,4
Evrei	89	0,1	62	0,1	28 761	48,8	13 406	22,2	42 167	35,4

Sursa: [1, p. 99]

Constatăm o situație aproape similară și în mediul rural al Basarabiei: cea mai mare proporție a știutorilor de carte o aveau grecii, apoi germanii, armenii, polonezii, evreii, rușii, bulgarii, iar cele mai mici – ucrainenii, moldovenii, pe ultimul loc situându-se țiganii. Totodată, mai reliefăm și faptul că ponderea știutorilor de carte printre românii din orașele Basarabiei era aproape de trei ori mai mare decât cea a știutorilor de carte de etnie română din mediul rural al provinciei. Și mai trist este aspectul referitor la știința de carte pe care o aveau românii într-o altă limbă. Bineînțeles, cu excepția științei de carte în rusește, ei o mai puteau avea doar în limba română. Din acest punct de vedere, indicii recensământului ne demonstrează că doar 0,2% (2 224 de persoane) din numărul total al românilor basarabeni erau știutori de carte în propria limbă. Aceștia din urmă constituiau o proporție de 3,9% în raport cu numărul total al românilor care posedau știință de carte (57 093 de oameni): 3,4% din numărul total al românilor știutori de carte din orașe și 3,9% din numărul total al românilor știutori de carte din localitățile rurale.

Indicii recensământului cu privire la știutorii de carte în rusește sau într-o altă limbă reliefează obiectivul pe care și l-au trasat

organizatorii acestui sondaj demografic: de a sublinia rolul instruirii în limba rusă. Într-un manual școlar, tipărit în 1902, se accentua: „În opera de rusificare a Basarabiei mult ajută predarea în școală în limba rusă și oficierea serviciilor divine în biserici și mănăstiri în limba slavă bisericească, introdusă în locul celei moldovenești în 1871” [6, p. 115].

Rezultatele recensământului dovedeau deci o realitate tristă: nivelul științei de carte al populației românești basarabene din ambele medii de trai lăsa mult de dorit. Cauza acestei situații deplorabile era explicată chiar de știința demografică rusă: „În condițiile unui nivel redus al învățământului public în Rusia țaristă, cel mai mult rămânau în urmă – în ceea ce privește gradul de dezvoltare a instruirii publice – naționalitățile neruse. Țarismul suprima școala națională pentru a ține masele în întuneric” [2, p. 307]. Prin urmare, în societatea autocrată rusă, în care nu se ținea cont de interesele naționale ale etniilor încorporate cu forța în imperiu, intelectualitatea națională nu putea să prospere.

În istoriografia sovietică moldovenească există viziuni diametral opuse referitor la problema formării intelectualității românești basarabene. A. Babii a încercat să demon-

streze, fără a aduce argumente plauzibile, că pe parcursul administrării țariste a Basarabiei, în contextul imaginarului proces de formare a „nației burgheze moldovenești”, s-a constituit „intelectualitatea moldovenească” ca o pătură socială deosebită [7]. În viziunea autorului, constituirea acestei intelectualități s-a produs ca urmare a efectuării studiilor de către moldoveni în instituțiile de învățământ mediu din Basarabia, pe care le enumeră, dar fără să specifice că procesul de instruire în ele decurgea în limba rusă. Drept dovadă, a prezentat o listă cu numele de familie a 672 de moldoveni, care s-au înscris, în anii 1862-1917, la instituții de învățământ superior din Rusia, fără a preciza dacă toți au absolvit sau nu facultățile sau că au studiat în rusește. Aceste 672 de persoane reprezentau 0,07% din numărul total al moldovenilor (920 919) înregistrați la recensământul din 1897. De subliniat că în listă nu figurează persoanele care și-au făcut studiile peste hotarele Rusiei, cu excepția a trei persoane, care s-au transferat ulterior la instituții de învățământ superior din Rusia, creându-se, astfel, impresia că împrejurări propice pentru formarea „intelectualității moldovenești” existau doar în Imperiul Rus.

Pe de altă parte, într-un studiu apărut mai târziu, A. Zavtur a susținut că, în perioada dominației țariste, „pătura intelectualității era neînsemnată sub raport numeric, iar intelectualitatea alcătuită din persoane de naționalitate moldovenească lipsea aproape cu desăvârșire” [8, p. 50]. Dar și cea existentă vorbea aproape numai în limba rusă. La 1884, un contemporan afirma: „În ceea ce privește intelectualitatea Basarabiei sau această pătură culturală, apoi ea se rusifică în toată Basarabia cu o rapiditate uluitoare. Chiar și în familiile de naționalitate moldovenească din tagma superioară rar se aude limba română, doar atunci când se întreține o conversație cu servitoarea. Aceași situație există și în rândul grecilor și al armenilor, care la fel fac parte din această tag-

mă. Generația tânără vorbește și gândește în limba rusă” [9, p. 17]. Și un alt contemporan a opinat în acest sens: „Fără îndoială, *intelectualitatea moldovenească locală reprezintă o parodie a intelectualității. Slab instruită, fără dorință de a călători peste hotare, lăcomă după profit, vanitoasă și leneșă, ea s-a înstrăinat de masa populației din care abia ieri a ieșit și se rușinează de proveniența sa*” [10, p. 161].

Analfabetismul în masă persista și la începutul secolului al XX-lea. În anii 1910 – 1912, oficialitatea superioară de la Chișinău a difuzat informația că la 1 000 de locuitori ai Basarabiei revin 156 de persoane instruite (220 de reprezentanți ai sexului masculin și 88 ai sexului feminin), cota știutorilor de carte constituind 20% din totalul populației provinciei, cu excepția copiilor în vârstă de până la 9 ani [11]. Astfel, Basarabia continua să ocupe în această privință locul cinci de la sfârșit printre guberniile din partea europeană a Rusiei, întrecând guberniile Pskov (146 de persoane instruite la 1 000 de locuitori), Penza (147), Podolia (155) și Astrahan (155) [12, p. 78]. N. Moghileanski scria referitor la dominarea analfabetismului: „Nu vom vorbi despre cauzele unui asemenea nivel scăzut al științei de carte în Basarabia. Totuși, este necesar să remarcăm că Zemstva Basarabiei consideră drept una dintre cauze realizarea instruirii nu în limbile materne moldovenească sau ucraineană (în Bucovina), ci într-o limbă străină – rusă. De asemenea, în cadrul adunărilor de zemstvă s-a atras atenția și asupra caracterului impropriu al manualelor, neadaptate pentru populația moldovenească și, în genere, pentru Basarabia” [12].

Așadar, la sfârșitul secolului al XIX-lea, după nivelul de instruire, românii basarabeni din ambele medii de trai se plasau pe penultimul loc în raport cu etniile conlocuitoare. Respectiv, și intelectualitatea românească din Basarabia era într-un număr neînsemnat. Restul populației românești din

Basarabia (93,8%) era analfabetă, ca urmare a unui lung proces de deznaționalizare, instrumentat de puterea imperială de la Sankt Petersburg. Luând cunoștință de aceste sumbre date statistice referitoare la românii

basarabeni, constatăm cu durere că, în perioada țaristă, limba română nu a avut posibilitate să evolueze în Basarabia, din care motiv știința de carte în mediul românesc era sub orice nivel.

BIBLIOGRAFIE:

1. *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897г. III. Бессарабская губерния.* Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел, 1905.

2. А. Г. Рашин, *Население России за 100 лет*, Москва, 1956.

3. *Обзор Бессарабской губернии за 1904 год*, Кишинев, 1906.

4. *Бессарабские областные ведомости*, nr. 97 din 8 decembrie 1871.

5. *Бессарабские областные ведомости*, nr. 40 din 22 mai 1871.

6. С. Потоцкий, *Историко-географический очерк Бессарабской губернии*, Ялта, 1902.

7. А. И. Бабий, *Формирование молдавской интеллигенции во второй половине XIX – начале XX в.*, Кишинев, 1971.

8. А. А. Завтур, *Социальная структура Молдавии. Становление социально-политического единства*, Кишинев, 1977.

9. Р. Орбинский, *Очерк производительных сил в Бессарабской губернии*, С.-Петербург, 1884.

10. С. Давидович, *Города в Бессарабии и Новороссийском крае вообще*, în „Живописная Россия”, С.-Петербург, 1898, том V, часть II.

11. *Обзор Бессарабской губернии за 1910 год*, Кишинев, 1911, р. 51; *Обзор Бессарабской губернии за 1912 год*, Кишинев, 1913, р. 68.

12. Н. К. Могиланский, *Материалы для географии и статистики Бессарабии*, Кишинев, 1913.

CULTURA BASARABIEI 1918–1940. REPERE ISTORIOGRAFICE

BESSARABIAN CULTURE BETWEEN 1918–1940. HISTORIOGRAPHICAL MILESTONES

Larisa NOROC¹

REZUMAT

Articolul reprezintă o exegeză istoriografică a vieții culturale din Basarabia 1918–1940. În prezentul studiu s-a recurs la structurarea cronologică a studiilor: interbelică, sovietică, contemporană. Lucrările interbelice au fost scrise de martorii evenimentelor socio-politico-culturale, care au înregistrat fapte, idei, declarații etc. Majoritatea autorilor interbelici au susținut ideea că, în pofida deznaționalizării și rusificării din perioada țaristă, conștiința națională a fost perpetuată. Emanciparea națională din 1917/1918 a contribuit la reintegrarea spirituală a culturii din Basarabia în contextul culturii românești. Ei au apreciat direcția politicii de stat în dezvoltarea culturii, precum și activitatea instituțiilor muzicale, teatrale, a artelor plastice, bibliotecilor, muzeelor, căminelor și societăților culturale în consolidarea valorilor naționale. Lucrările din perioada sovietică au analizat cultura interbelică în spirit părtinitor, lansând interpretări eronate cu privire la realitatea istorică și cea culturală. Orice realizare de ordin cultural era dezaprobată și calificată drept „românizare forțată”. Cu începere din anii 1980–1990 apar un șir de lucrări în care gradul ideologic și de subiectivitate este diminuat. Autorii perioadei recente subliniază înalt eforturile de dezvoltare a culturii naționale din perioada 1918–1940. O atenție sporită s-a atras evoluției artelor muzicale, teatrale, plastice. O zonă cercetată mai modest rămâne a fi arhitectura, activitatea căminelor culturale.

Cuvinte-cheie: cultura Basarabiei, context istoric, analiză istoriografică, adevăr științific, politica culturală, instituții culturale.

ABSTRACT

The article represents a historiographical exegesis of Bessarabian culture between 1918–1940. In this study was used the chronological structure of studies: the interwar, the soviet and the modern periods. The works of interwar period were written by witnesses of socio – political and cultural events, which recorded facts, ideas, statements etc. Most of the authors from interwar period have endorsed the idea that despite the denationalization and the Russification of tsarist period, the national consciousness has been perpetuated. The national emancipation in 1917/1918 has contributed to the reintegration of Bessarabian spiritual culture in the context of Romanian culture. They appreciated the direction of state policy for cultural development, as well as the activity of musical institutions, theater, fine arts, libraries, museums, cultural centers and cultural societies in the consolidation of national values. The works of the Soviet Union period represent the tendentious analysis of the culture of the interwar years, launching misinterpretations on the historical and cultural reality. Any cultural achievement was deprecated and described as “forced Romanization”. Since 1980–1990, arise a series of works in which the ideological degree of subjectivity is reduced. The authors of the recent period particularly underline the efforts in the development of national culture during the years 1918–1940.

¹ Larisa Noroc, doctor în istorie, conferențiar universitar, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

A particular attention was drawn to the development of music, theater and visual arts. A less researched area remains the architecture and the cultural centers activities.

Keywords: *Culture of Bessarabia, historical context, historiographical analysis, scientific truth, cultural policy, cultural institutions.*

Studierea veridică a procesului cultural din Basarabia interbelică a devenit posibilă grație democratizării sistemului politic și accesului nelimitat la documentele istorice ale anilor '20-'30 ai sec. XX. Drept rezultat, a apărut o serie de lucrări, culegeri de articole, publicații semnate de istorici, muzicologi, teatrologi, culturologi, exegeți literari, care au elucidat diferite aspecte ale vieții culturale din această perioadă.

Modul de abordare a fenomenului cultural basarabean ține de timpul în care au apărut aceste lucrări. În mod convențional putem clasifica tot ceea ce s-a scris referitor la temă în trei compartimente. Prima secvență o constituie literatura scrisă în perioada interbelică, semnificativă prin faptul că autorii au fost contemporani evenimentelor descrise. În perioada sovietică a apărut o literatură stigmatizată politic și puternic ideologizată. În fine, literatura contemporană examinează subiectul din perspective științifice și de pe noi poziții metodologice.

Referindu-ne la literatura din perioada interbelică, constatăm printre numele celor care au atenționat asupra problemei studiate pe Șt. Ciobanu, I. Pelivan, P. Halippa, P. Cazacu, Al. Boldur, I. Nistor, O. Ghibu, D. Gusti. Fiind martori ai evenimentelor asupra cărora au influențat, ei au reușit să rămână, în același timp, și observatori obiectivi, să înregistreze cu scrupulozitate fapte, idei, declarații, voci de presă etc. Deși nu au scris studii care ar releva doar problema în cauză, informațiile și ideile din lucrările lor ne ajută să ne formăm o anumită viziune asupra evoluției culturii Basarabiei din acei ani. Printre problemele prioritare ale acestor cercetători se numără studiarea evenimentelor revoluționare ale anilor 1917–1918,

analiza actului Unirii, argumentarea necesității de emancipare națională și de edificare a învățământului național. Cu regret, procesul artistic este mai puțin reflectat în lucrările amintite.

Un interes deosebit prezintă lucrarea istoricului literar și omului politic Șt. Ciobanu, *Basarabia*, ce oferă cititorului informații ample de ordin geografic, economic, istoric, religios, didactic despre monumentele istorice ale ținutului [16]. Studiul *Monumentele istorice* conține o clasificare originală a monumentelor din Basarabia. L. Marian în articolul *Cultură și școală* demonstrează că, în pofida rusificării în perioada guvernării țariste, conștiința națională a perpetuat. La începutul secolului XIX, misiunea de propagare a conștiinței naționale o aveau biserica, școala, tipografiile bisericești, iar mai târziu ființa națională se identifică prin literatură, teatru, presă. În același context se înscrie studiul *Figuri culturale* de I. Negrescu, unde se elucidează activitatea literaților T. Vârnav, I. Sârbu, Al. Mateevici, personalități care au depus eforturi impunătoare la întreținerea spiritualității naționale prin poezie, fabulă, proză [16, p. 256]. O altă lucrare scrisă de Șt. Ciobanu și care merită atenție este *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, în care se elucidează procesul literar și cultural din ținut într-o epocă de grea cumpănă. Autorul accentuează efortul oamenilor de cultură pentru păstrarea mediului favorabil culturii naționale [17, p. 184, 185; 18]. Un interes aparte prezintă compartimentul *Teatrul românesc în Basarabia*, în care se reflectă rolul trupelor teatrale românești în constituirea teatrului de amatori din Basarabia. Șt. Ciobanu menționează că trupele românești erau tratate cu respect și demonstau

publicului autohton că și în limba românească pot fi interpretate spectacole interesante care pot stârni entuziasm printre spectatori [17, p. 146, 148, 154]. Aceeași părere este împărtășită și de Al. Boldur în lucrarea *Istoria Basarabiei*. În cadrul capitolului *Cultura românească în Basarabia*, autorul face o retrospectivă a situației culturale de până la 1918 și demonstrează că în timpul guvernării țariste oamenii de cultură au depus efort în organizarea vieții culturale naționale [9, p. 468-481]. Autorul relatează acțiunile efectuate pentru crearea învățământului, presei, teatrului național, culegerea și propagarea folclorului, specifică năzuințele basarabenilor de a participa în viața politică [9, p. 481].

Unele aspecte ale vieții culturale din Basarabia din perioada interbelică au fost analizate de cercetătorii Al. Boldur, I. Livescu, C. Mățu, I. Siminel, I. Pelivan, V. Puiu. Studiul lui Al. Boldur, *Muzica în Basarabia* prezintă interes în vederea studierii vieții muzicale din perioada sec. XIX – începutul sec. XX [10, p. 20]. Pentru prima dată autorul face o periodizare a evoluției muzicii în Basarabia, evidențind prin importanța etapa anilor 1918–1936. Totodată, el își exprimă regretul că în regiune lipsește critica muzicală profesională care poate să educe gustul publicului și să joace un mare rol în stimularea vieții muzicale. Istoricul își finalizează lucrarea prin trasarea unor obiective necesare de realizat cum ar fi naționalizarea Conservatorului Municipal, înființarea pe lângă radio a unor formațiuni simfonice ce vor promova elementele muzicale autohtone, organizarea editurilor muzicale permanente [10, p. 46].

Un interes deosebit prezintă lucrările ce relevă unele aspecte ale domeniului artistic. Printre ele e necesar de menționat lucrarea Iuliei Siminel (Dicescu) *Cântece moldovenești din Basarabia*, în care se analizează cântecele din Basarabia pornind de la convingerea că ele prezintă o parte integrantă a folclorului românesc. Autoarea a remarcat

faptul că procesul de culegere, de propagare și valorificare a comorilor naționale poate impulsiona creațiile originale [51, p. 30]. În aceeași ordine de idei se înscrie publicația compozitorilor M. Bârcă și V. Popovici, *Cântece basarabene*. Lucrarea este importantă prin valorificarea cântecelor populare și includerea culegerilor de cântece inedite în repertoriul contemporan al formațiunilor muzicale, care au fost interpretate de diferite societăți muzicale la Paris, Praga, București [4; 51, p. 25].

Problemele teatrului basarabean sunt elucidate de actorul și publicistul I. Livescu în lucrarea *Politica culturală*. În acest studiu, procesul teatral este reprezentat ca un element important al politicii culturale. Autorul evidențiază câteva principii de formare a trupei teatrale și atrage atenția asupra alcătuirii repertoriului, asupra montării spectacolelor etc. [35, p. 16, 19, 47]. Un interes special îl prezintă studiul teatrologului I. Massof, *Istoria Teatrului din București 1877–1937*, editat în opt volume, unde găsim doar câteva informații despre Teatrul Național de la Chișinău în ultimii ani de existență [38]. Puțin spațiu se rezervă teatrului din Basarabia în opera cercetătorului I. Anestin *Schiță pentru istoria teatrului românesc*. Autorul a inclus câteva teze ce descriu evoluția teatrului din Chișinău [3]. În afara studiului au fost lăsate activitatea nemijlocită a trupei teatrale, evaluarea repertoriului.

Subiectul arhitecturii eclesiastice și-a găsit reflectare în lucrările autorilor Visarion Puiu *Monastirile din Basarabia* [47], Dimitriu Melchisedec *Mănăstirile și schiturile eparhiei Hotin* [40]. Visarion Puiu a făcut o descriere a mănăstirilor din Basarabia, folosind numeroase lucrări și articole scrise de cercetătorii P. Crușevan, A. Zașciuk, V. Kurdinovski, D. Șeglov, P. Colomoitev, preotul A. Proțenco ș.a., a citat sursele: *Кишинёвские Епархиальные Ведомости, Труды историко-археологического общества, Богословская Энциклопедия* etc. Potrivit autorului, deși

lăcașurile de cult nu prezintă același interes artistic, ca cele din Carpați, ele își au un loc important în istorie. Sub aspect spiritual au fost instituții de adăpostire religioasă și națională în timpuri vitrege, au păstrat intacte limba, rânduielele „întocmai ca în țara mamă”, cântarea orientală veche, conștiința națională. Sub raport religios ele reprezintă o bogăție materială și o podoabă morală a poporului basarabean [47, p. 3]. În accepția autorului, în perioada țaristă au apărut multe construcții religioase în care era promovată arhitectura și cultura rusă. O atenție deosebită a fost atrasă vieții monahale și rolului stareților în promovarea valorilor naționale, au fost analizate schiturile desființate în trecut, activitatea mănăstirilor din anul 1918: cele de călugări (Căpriana, Cetatea Albă (Ismail), Condrița, Curchi, Dobrușa, Hârbovăț, Hâncu, Hârjauca, Noul Neamț, Saharna, Suruceni, Țigănești); de călugărițe (Călărășăuca, Coșelăuca, Hirova, Răciula, Japca, Tabăra, Vărzărești). Merită atenție anexele în care sunt incluse: lista exarhilor mănăstirești, foști inspectori ai mănăstirilor basarabene din anii 1812–1918; instrucțiuni de cârmuire pentru mănăstirea Hâncu, lista cu diverse contribuții mănăstirești în anul 1918. Dimitriu Melchisedec a înregistrat informații despre mănăstirile și schiturile eparhiei Hotin, subliniind perioada anilor '20 ca una de cotitură în refacerea lăcașelor de cult și evoluția lor calitativă sub toate aspectele. Din articol semnalăm contribuția unor societăți culturale, precum Comisiunea Monumentelor Istorice, care au venit cu contribuții financiare în restaurarea bisericii schitului Rughi [40].

În perioada 1918–1940, în Basarabia iau amploare un șir de societăți culturale ce au desfășurat o muncă intensă pentru dezvoltarea culturii naționale. Astfel, sub auspiciile politicianului și publicistului Ion Pelivan a fost publicată lucrarea *Asociațiunea culturală „Astra basarabeană”*, care prezintă un raport asupra activității și realizărilor culturale în-

tre 1926–1930. Apreciind înalt activitatea societății, autorul va sublinia că în condiții grele pentru populație au fost organizate diverse acțiuni culturale, festivaluri, șezători, conferințe, au fost înființate instituții importante de culturalizare a satului, cămine culturale, biblioteci, cercuri artistice [1, p. 22, 23, 42]. Acest subiect continuă în studiul lui Gh. Bezviconi *Educație și cercetășie*. Lucrarea înregistrează informații prețioase despre mișcarea cercetășiei din Basarabia, ce a avut un aport considerabil la propășirea culturală a tinerei generații [5]. Studiul *Figuri contemporane din Basarabia*, alcătuit de colaboratorii editurii ARPID din Chișinău, reprezintă o ediție enciclopedică a personalităților cunoscute și mai puțin cunoscute din acea perioadă, care și-au adus aportul la dezvoltarea culturală a ținutului prin crearea sau susținerea societăților și căminelor culturale, instituțiilor artistice, propagarea valorilor naționale [27]. Potrivit lui N. Dunăreanu, care a scris preambulul lucrării, biografiile constituie un fragment al conștiinței naționale, deoarece fiecare din aceștia au fost implicați în domeniul culturii, economiei, politicii în cele două decade de la anul Unirii.

În perioada interbelică, problema culturii și-a găsit o reflectare frecventă în presa basarabeană. Astfel C. Mățu prin intermediul lucrării *O necesitate desconsiderată. Presa românească în Basarabia* face o analiză a stării de lucruri în presa românească din perioada interbelică, constatând o creștere pe plan numeric și calitativ. Fiind un adept al cultivării populației din regiune, C. Mățu a atenționat faptul că ziarele și revistele românești cu caracter cultural nu se bucură de atenția cuvenită din partea conducerii. Această acțiune rămânea în continuare să fie susținută de mecenați, ceea ce îi oferea un caracter sporadic [39].

Cele mai consistente analize ce vizează politica guvernului român în domeniul culturii le găsim în lucrările autorilor români: N. Iorga, O. Ghibu, D. Gusti, I. Stoian,

V. Iamandi, Gh. Mugur ș.a. În accepția acestor cercetători, satele românești, supuse mai puțin influențelor străine, trebuiau să reprezinte unitatea socială fundamentală a țării, astfel oferind garanția cantitativă și calitativă a națiunii. Majoritatea autorilor nominalizați argumentează necesitatea organizării unor acțiuni culturale orientate spre consolidarea națiunii românești, având prioritate instruirea și educația tărânimii, care trebuia să constituie sursa principală de dezvoltare a elitei naționale. Sunt interesante disputele dintre N. Iorga, O. Ghibu și D. Gusti în ce privește rolul statului în realizarea politicii culturale, expuse în studiile științifice și declarate la tribuna parlamentului.

Lucrarea sub redacția lui N. Iorga *Politica culturii – 30 prelegeri publice și comunicări organizate de Institutul Social Român*, numără printre coautori importante personalități politice și de cultură ca G. Brătianu, Em. Bucuță, I. M. Sadoveanu, I. Simionescu ș.a., care insistau asupra necesității de susținere din partea statului a politicii culturale în direcția de realizare a imperativelor naționale, mai ales prin crearea instituțiilor de acest gen la sate.

I. Simionescu susține că doar astfel „... se va contribui la transformarea etnicului românesc într-o forță creatoare” [46]. Muzicologul și folcloristul român G. Breazu sublinia rolul statului în crearea condițiilor pentru dezvoltarea vieții muzicale: „muzica poate contribui la sporirea, purificarea și înobilarea spiritualității românești, redeștăpărea puterilor creatoare ale poporului [46, p. 383, 389, 405]”.

Eminentul om de cultură O. Ghibu analizează în *Trei ani pe frontul basarabean* activitatea societății *Astra basarabeană*. Autorul evidențiază importanța secțiilor artistice în educarea conștiinței naționale. Totodată, apreciază contribuția mișcării culturale particulare în raport cu cea oficială. Vestitul publicist român consideră că societățile culturale trebuie să aibă o prezență permanentă

în teritorii și „să solidarizeze pe baza ideii naționale pe toți intelectualii din Basarabia, iar statul trebuie să aere și să susțină inițiativa acestora atât moral, cât și material” [29, p. 142]. Sociologul D. Gusti, în studiul *Opere*, pledează pentru o politică culturală în care rolul hotărâtor să fie al statului. De asemenea, el analizează activitatea Fundației *Principele Carol* și a altor societăți aflate sub auspiciile statului. Autorul introduce în circuitul științific conceptul de „cultură integrală”, ce presupune acțiuni simultane în domeniul cultural, sanitar, economic [30, p. 270]. V. Iamandi, ziarist și om politic român, ministru în guvernul liberal între anii 1936–1939, rezervă în opera *Politica națională de stat. Problema naționalizării orașelor, minorităților etnice și alte chestiuni* un spațiu important concepției cu privire la „împoporarea orașelor cu români” în scopul de a transforma etnicul românesc într-o forță creatoare [31, p. 63], iar profesorul de formație I. Stoian, în studiul *Problema cadrelor în acțiunea culturală*, acordă o apreciere înaltă misiunii de pregătire a cadrelor culturale de către Fundația *Principele Carol* și Ministerul Educației Naționale [57, p. 9, 14]. Un interes aparte prezintă lucrarea *Cartea misionarului* publicată de Gh. Mugur și V. Voiculescu, unde se analizează oportunitatea realizării politicii culturale prin intermediul căminului cultural. Autorii propun chiar programe metodice de organizare a sărbătorilor, șezătorilor, conferințelor, deschiderea muzeelor [42], însă nu elucidează activitatea practică a acestei instituții. Activitatea de culturalizare a căminelor din Basarabia poate fi urmărită în revista *Căminul Cultural*, editată în anii '20–'30.

O altă etapă distinctivă în istoriografia problemei cercetate o constituie lucrările scrise în perioada sovietică. În anii regimului totalitar selectarea părtinitoare a documentelor a rezultat în interpretări eronate a realității istorice. În scrierile unor autori adepți ai doctrinei oficiale ca S. Briseakin [70, p. 5, 7, 9, 206], A. Lazarev [79], M. Sit-

nic [90] ș. a. s-a dezaprobat orice realizare efectuată sub guvernarea românească, calificându-se ca procese de „românizare forțată”. Viața culturală din perioada interbelică era analizată prin prisma idealurilor propagandiste, proimperiale, antiromânești. Astfel, A. Lazarev, V. Zelenciuc, I. Grosul, autorii lucrării *Молдаване*, rezervează culturii din Basarabia un compartiment special, în care se aduc așa-zise argumente precum că viața muzicală, artele plastice, teatrele se află în stagnare. Concluzii de tipul „în pictură pătrundeau tot mai mult trăsăturile stilizării decadente, ce evocă criza artei basarabene” sunt cu adevărat hilare. În acest context era criticată creația pictorilor Doncev, Kiriakoff, Baillayre, în care predomina arta decorativă. Este apreciată opera artiștilor realiști ca Plămădeală, Maleșevschi, care reliefa în lucrările lor doar suferința umană din cauza aflării sub „jugul ocupanților burghezo-moșierești” [83, p. 368]. În calitate de „adevărați critici de artă”, autorii sovietici se interesau mai mult de desenele satirice, caricaturile publicațiilor ilegale comuniste „ce se deosebeau printr-un caracter combativ”. În vizorul lor apărea doar activitatea muzicienilor de origine rusă V. Bulicev, G. Iațentcovschi, care au activat și creat în condițiile „ocupației” Basarabiei [83]. În lucrarea *Культура Бессарабии 1918–1940* scrisă de S. Brîseakin se elucidează preponderent misiunea istoriografiei sovietice de subordonare a științei politicii. Deprecierea și nuanțarea acțiunilor culturale nefaste din perioada interbelică a fost principala preocupare a autorului sovietic. Această poziție a fost întemeiată pe un șir de mituri istorice. Cu toate că și-a propus să elucideze un spectru larg de subiecte care să cuprindă învățământul, instituțiile culturale, presa, literatura, arta etc., Brîseakin s-a limitat doar la analiza situației culturale din punct de vedere politic. Materialul factologic și izvoarele care puteau să prezinte obiectiv problemele cu privire la domeniul artistic sunt expuse superficial. S. Brîseakin

s-a limitat doar la caracterizarea unor materiale de arhivă tendențioase. Prin urmare, autorul blamează din start orice opinie pozitivă despre guvernarea românească în Basarabia. Mai mult, acesta acuză guvernarea românească de propagare a valorilor naționale în scopul „îndobitocirii” maselor, „otrăvirii” conștiinței oamenilor cu prejudecăți reacționare, sustragerii lor de la lupta revoluționară. În viziunea lui, instituțiile de învățământ, artistice, mass-media erau folosite ca instrument de propagandă a politicii burghezo-naționaliste, pentru a provoca ura dintre moldovenii de o parte și alta a Nistrului. Autorul nu a încetat urmarea imperativelor de partid, subliniind interminabil înaltul rol al acestuia împotriva dușmanului de clasă din Basarabia, caracterul progresist al anexiunilor rusești etc. [70, p. 23, 24, 179]. Cam același mod de tratare îl adoptă și lucrarea *Музыка Советской Молдавии*, în care se declară că guvernarea românească a impus procesul de „românizare” și în viața artistică, din care cauză Teatrul Național, fondat de români, a fost „boicotat” de chișinăuieni [84]. Multă critică la adresa guvernării românești conține și *Музыкальная культура МССР*, care tratează doar tangențial unele aspecte de cultură din perioada interbelică. După aceasta, în timpul numit a existat doar Conservatorul *Unirea*, care în anii '20 s-a unit cu școala muzicală rusă a lui Karmilov, subliniindu-se doar importanța celei din urmă [85].

O altă categorie de autori ca L. Aksionova, B. Kotlearov, M. Livșiț, L. Cemortan ș. a. omiteau descrierea procesului cultural din perioada interbelică din cauza interdicțiilor bine cunoscute. Cu toate acestea, literatura sovietică a înregistrat și multe informații prețioase referitor la problema propusă pentru cercetare. Un spațiu modest în literatura sovietică a fost rezervat istoriei culturii muzicale din Moldova. Majoritatea scrierilor aparțin lui V. Kotlearov, absolvent al Conservatorului *Unirea*. În studiile O

скрипичной культуре в Молдавии [78]; *Из истории музыкальных связей Молдавии, Украины, России* [77], autorul analizează pe larg activitatea muzicală de până la 1918, înserând și unele știri sumare cu privire la viața muzicală de după Unire. Cercetătorul scoate în evidență faptul că, în anii 1918–1940, procesul muzical s-a realizat în urbe și în zonele rurale. Subiectul învățământului artistic se abordează succint având ca bază substratul ideologic de a scoate în evidență doar nivelul înalt al tehnicii interpretative, creative, pedagogice al absolvenților școlilor ruse din Moscova și Petersburg care activau la moment în Basarabia [77; 78]. În afara atenției au fost lăsate preocupările muzicienilor remarcabili din ținut. Insuficient este cercetată și activitatea de creație a compozitorilor din Basarabia. Doar unele genuri muzicale au fost abordate de E. Golubeva în *Балетная музыка композиторов Советской Молдавии*, în care se reflectă începuturile muzicii de balet în creația lui E. Coca [71], iar autorii Z. Stolear, A. Axioпов, în *Молдавская советская симфония; Молдавская симфония, историческая эволюция, разновидности жанра*, spicuiesc, fără să analizeze, informații despre creația simfonică [89; 62]. Pentru perioada dată sunt caracteristice lucrările cu conținut biografic ce ne ajută la dezvăluirea unor aspecte culturale din perioada de referință. În acest context se înscriu studiile cercetătorilor A. Sofronov, N. Ilie [52; 32], M. Manuilov [82] ș. a., scrise în memoria unor muzicieni remarcabili ca Șt. Neaga, E. Coca ș. a. Cu toate că lucrările nominalizate oferă informații importante despre activitatea compozitorilor, viața muzicală este analizată superficial, de asemenea, se simte tendința autorilor de a diminua nivelul de dezvoltare a vieții muzicale din Basarabia anilor 1918–1940, din motivul „tendențelor decadente moderniste” [32, p. 9]. O elucidare similară se atestă în studiul *Композиторы Молдавской ССР* [76].

Un alt subiect ce și-a găsit o reflectare modestă în literatura sovietică este arta plastică. Printre autorii materialelor apărute au fost cercetătorii în domeniul artelor A. Zevina [73, p. 164–194; 61, p. 123–133; 72, p. 112–122], M. Livșiț [80, p. 7–13; 75, p. 115–122], L. Cezza [92, p. 48–77]. În lucrările lor, creația pictorilor basarabeni a fost prezentată fără o analiză complexă a diferitor ei aspecte, a tendințelor principale în activitatea pictorilor basarabeni, limitându-se doar la nominalizarea lucrărilor, urmată de o analiză succintă și mențiunea unor date biografice. Pictorii interbelici au fost învinuiți de formalism din motivul că în anii 1918–1940 nu se crea în spiritul „realismului socialist” [15]. Totuși, un anumit progres înscriu autorii M. Livșiț și A. Mansurova, care s-au încumetat, în perioada cenzurii sovietice, să sublinieze influența creației românești asupra celei din Basarabia, dar, desigur, prin ideile moderniste, pe care le supun criticii [80]. În lucrările *Искусство Молдавии (Исследования и материалы), Плоды с дерева дружбы*, cercetătorii L. Toma, L. Cezza supun criticii „orientarea modernistă” a școlilor din România, Belgia, Franța. În accepția istoriografilor, avangardismul a produs o influență negativă asupra creației pictorilor ce și-au făcut acolo studiile C. Cobizeva, L. Dubinovschi. Culturologii sovietici subestimează nivelul picturii basarabene și afirmă că pictura profesională începe doar cu anii '40, când se pictează în spiritul „realismului socialist”. Prin urmare pictura interbelică este analizată doar în linii generale, reflectând în special activitatea pictorilor care se vor manifesta activ în perioada postbelică: A. Blinov, L. Dubinovschi ș.a. [74; 92] În perioada menționată apar lucrări în care realizările artelor plastice basarabene în general nu sunt reflectate. Concludentă în acest sens este lucrarea *Comoara noastră monumentele* de G. Remenco. Deși autorul analizează unele monumente efectuate în perioada interbelică,

precum statuia lui Ștefan cel Mare (Chișinău), sculptura lui Vasile Lupu (Orhei), trece sub tăcere faptul că la crearea monumentelor au participat și plasticieni din Regat, cu susținerea financiară a guvernării statului român [48].

În literatura sovietică foarte puțină atenție se acordă învățământului de arte plastice. Abia spre sfârșitul anilor '80 apare lucrarea cercetătorului E. Osadci *Республиканское художественное педагогическое училище имени И. Е. Репина*. Aici găsim o analiză sumară a activității școlii de arte plastice în perioada interbelică, a contingentului de profesori și a activității de creație. Pe bună dreptate, autorul subliniază contribuția lui A. Plămădeală (elev al școlii ruse) în menținerea nivelului înalt al învățământului plastic. Ca și înaintașii săi, E. Osadci susține că stilul modern constituie o etapă de declin în pictură [86, p. 17]. Autorul nu face referință la sursele de literatură și arhivă a statului român, în care se conțin date veridice cu privire la activitatea școlii și a contingentului de profesori și elevi, fapt ce caracterizează caracterul unilateral al lucrării. O altă contribuție importantă în studierea artelor plastice este cea a autorilor de lucrări biografice: L. Cezza, A. Kindea, S. Bobernață și O. Plămădeală [91; 34; 6]. Așa, de exemplu, cercetătorul L. Cezza în opera sa *Клавдия Кобизева*, descrie în detalii viața și activitatea sculptoriței și paralel oferă unele sinteze cu privire la activitatea Școlii de Belle-Arte. Se menționează că instituția a avut un impact pozitiv asupra dezvoltării învățământului artistic și promovarea talentelor autohtone [91, p. 9]. A. Kindea, S. Bobernață și O. Plămădeală pun în lumină activitatea plasticianului A. Plămădeală [34, 6].

Un subiect care nu a beneficiat de elucidare istoriografică în perioada sovietică este activitatea Teatrului Național. Și nu este de mirare. Această instituție era considerată un instrument de propagandă românească burghezo-naționalistă antisovietică. Orice tentativă de studiu putea

fi declarată tendință burghezo-naționalistă. Respectiv, în lucrările teatrologilor D. Prilepov: *Молдавский театр. Очерк истории*, L. Cemortan: *Становление молдавского советского театра. Страницы истории*, N. Rojkovskaia: *Театральная жизнь Кишинёва XIX–нач. XX в.* [87; 93; 88], se eludează informația despre activitatea teatrală a anilor 1918–1940. Autoarea N. Rojkovskaia cercetează activitatea teatrului doar până la 1918, propulsând lozinca despre rolul hotărâtor al culturii ruse asupra celei din Basarabia. Teatrologii D. Prilepov și L. Cemortan susțin că în perioada interbelică viața teatrală s-a desfășurat doar în RASSM, Basarabia aflându-se sub ocupație străină.

Poziția autorilor români față de viața culturală din Basarabia cu reprezentanți ca D. Gusti, M. Florea ș.a. care activează în condițiile României cu regim socialist, unde au fost introduse aceleași metode de cenzură, nu este mai fericită. Aceștia sunt nevoiți să treacă sub tăcere în operele lor orice referință privind Basarabia. Așa, spre exemplu, sociologul D. Gusti, caracterizând activitatea Societății culturale *Principele Carol*, care și-a desfășurat activ acțiunile și în Basarabia, se limitează doar la mențiunea unor nume de sate ale Basarabiei, fără a indica precis provincia [30]. Cercetătorul M. Florea, în lucrarea *Scurtă istorie a teatrului românesc*, deși efectuează o caracteristică detaliată nu numai a teatrelor din Vechiul Regat, ci și a celor din provincii, lasă în afara studiului cercetarea naționalului chișinăuian [28]. O elucidare generală a teatrului din Basarabia întâlnim în lucrarea *Istoria teatrului în România*, unde sub formă de teze se reflectă doar câteva etape semnificative din istoria instituției [33]. Pentru analiza vieții muzicale din ținut prezintă interes și amintirile lui J. Bobescu *La pupitrul operei*, ale lui G. Breazu *Muzica și maestrul ei în Basarabia*, în care este subliniată râvna muzicienilor autohtoni și a unor reprezentanți din Regat în vederea dezvoltării operei basarabene [7; 11].

Făcând o trecere în revistă a istoriografiei din perioada dictaturii comuniste, putem afirma cu certitudine că restricțiile ideologice au făcut imposibilă cercetarea documentelor și a presei interbelice atât în Moldova, cât și în România. În consecință au apărut lucrări de ordin general, articole sporadice inserând date sumare.

O nouă etapă în istoriografia problemei se evidențiază începând cu sfârșitul anilor '80 – începutul anilor '90, perioada democratizării sistemelor politice ale republicilor unionale. Spre deosebire de literatura sovietică, în scrierile contemporane gradul de ideologizare și subiectivitate este atenuat. Cercetătorii, studiind problemele artelor, formulează concepții în baze documentare autentice. Lucrări de sinteză în care s-au reflectat unele aspecte culturale aparțin cercetătorilor A. Moraru [41], Gh. Cojocaru [21], Ion Agrigoroaiei și Gh. Palade [2], N. Enciu [26] ș.a. Autorii A. Moraru, Gh. Cojocaru în mare parte se limitează la o reprezentare rezumativă a informațiilor de ordin cultural, subliniază ideea că în perioada interbelică s-au făcut pași importanți în dezvoltarea literaturii, artelor, presei, învățământului, științei, care în ansamblu au contribuit la păstrarea unității și entității românești. N. Enciu, în lucrarea *Populația rurală a Basarabiei în anii 1918–1940*, analizează doar unele aspecte ale vieții culturale cum ar fi implementarea învățământului național, politica sanitară în satul basarabean. Autorul aduce argumente că în perioada interbelică gradul de analfabetism s-a redus simțitor. Dar, totodată, el semnalează că școala nu putea să rezolve absolut chestiunea de culturalizare a populației. Prin urmare, se cereau măsuri simultane în domeniul cultural, economic, sanitar. Autorul ieșean Ion Agrigoroaiei în colaborare cu istoricul basarabean Gheorghe Palade, în lucrarea *Basarabia în cadrul României întregite 1918–1940*, fac o analiză succintă a realizărilor politice, economice, culturale și trec în revistă doar titlul unor societăți de cultură

care și-au desfășurat activitatea în județele Basarabiei [2, p. 118]. Dar această informație ne-a ajutat să luăm atitudine și să studiem aportul lor în cultivarea maselor.

Procesul de evoluție culturală este reflectat și în lucrările ce discută unele domenii de artă. Ca și în perioada sovietică, de o atenție deosebită se bucură viața muzicală. La acest capitol au fost elaborate un șir de lucrări de doctorat, monografii. Menționăm în această ordine de idei realizările cercetătorilor A. Dănilă [25], A. Pereteatco [45] ș.a. Cercetătorul A. Dănilă, în lucrarea *Opera basarabeană (1918–1925)*, relatează despre evenimentele constituirii trupei de operă, primele spectacole ale acesteia. Autorul se refera la personalitățile de excepție ale artei muzicale interpretative cum au fost: E. Ivoni, J. Athanasiu, M. Tobuc-Cercas, L. Lipcovschi, M. Bârcă, argumentează locul și rolul operei basarabene ca parte integrantă a procesului artistic european [25, p. 20, 21]. Cercetările efectuate se dovedesc a fi actuale prin faptul că ne demonstrează nivelul înalt al culturii muzical-teatrală a Basarabiei interbelice, care a pregătit terenul pentru fondarea teatrului liric actual. În *Muzica instrumentală în Basarabia interbelică*, A. Pereteatco cercetează dezvoltarea artei muzical-instrumentale. Importanța studiului constă în identificarea gradului de influență a creației componistice străine asupra celei din Basarabia și a stabilirii nivelului de originalitate a creației muzicale autohtone. Un rol important în studierea vieții muzicale au constituit lucrările biografice scrise în memoria unor renumiți artiști basarabeni ce au cântat pe marile scene ale lumii: A. Antonovschi, M. Bârcă. Un propagator activ al marilor personalități ale vieții muzicale este R. Arabadjiu. Lucrările cercetătorului conțin un bogat material factologic despre activitatea: L. Lipcovschi, M. Cebotari ș.a., însoțite de surse documentare. Însă se analizează superficial învățământul muzical și creația artistică [64; 65; 66; 67].

Cercetătorul A. Dănilă, prin lucrarea *Maria Cebotari în amintiri, cronici și imagini* impresionează cititorul nu numai prin date despre activitatea primadonei, dar și prin afișe de concert, fotografiile și publicații din presa timpului ce privesc personalitatea care a dus faima artei noastre în toate colțurile lumii [24]. Muzicologul G. Ceaicovschi-Mereșanu, în lucrarea consacrată compozitorului M. Bârcă, urmărește calea de creație a reputatului muzician, oferind informații despre operele sale principale [13]. Afișele de concert, fotografiile și publicațiile din presa timpului inițiază cititorul în cultura muzicală a timpului. De un interes aparte este studiul muzicologului S. Buzilă *Interpreți din Moldova*. Autorul familiarizează cititorii cu viața și activitatea prodigioasă a personalităților muzicale din Moldova de o parte și alta a Prutului prin scurtele schițe biografice. Lucrarea prezintă interes prin informații referitoare la învățământul muzical, activitatea componistică și interpretativă, prin oferirea surselor biografice la fiecare personalitate descrisă [12].

Un alt subiect supus cercetărilor în ultimul timp este viața teatrală. În lucrările autorilor E. Rusnac [49], L. Cemortan [14] se efectuează o prezentare amplă a constituirii Teatrului Național, a afirmării colectivelor dramatice, a montării repertoriului. E. Rusnac a făcut o încercare de reconstituire plenară a vieții teatrale naționale în Basarabia din intervalul sec. XIX– și primele două decenii ale sec. XX, vizând atât turneele românești, cât și spectacolele locale. Caracterul original al lucrării *Teatrul românesc în Basarabia (sec. XIX–sec. XX)* constă în evidențierea legăturii între repertoriul montat și preferințele publicului. Autorul însă nu și-a propus să evidențieze raportul între politica culturală și activitatea instituției. Punctul forte al studiului cercetătorului L. Cemortan *Teatrul Național din Chișinău (1920–1935)* este expunerea materialului în ordine cronologică, redarea în fiecare capitol a unei

anumite etape calitative a dezvoltării în timp a teatrului.

O zonă mai puțin tratată constituie artele plastice. De aceea studiul efectuat de T. Stăvilă, *Arta plastică din Basarabia de la sf. sec. XIX–începutul sec. XX*, constituie o mare realizare în această problemă. Autorul face o încercare reușită de a reconstitui activitatea artiștilor plastici basarabeni în perioada între anii '80 ai sec. XIX și anii '40 ai sec. XX, timp în care s-a constituit și materializat arta plastică din ținut. Cercetătorul face o reevaluare cardinală a realizărilor plastice, deoarece multe decenii la rând arta basarabească ca fenomen al culturii a fost tratată de pe poziții unilaterale și neobiective. Este binevenită în lucrare anexa cu informații biografice ale plasticienilor [53]. Cu ajutorul acestor date poate fi urmărită afirmarea pictorilor nu numai în Basarabia, dar și în România, Europa. Prezintă interes ideile expuse în lucrarea *Актуальные вопросы. Изучение художественной культуры молдавского народа*. Autorii H. Corbu, M. Livșiș susțin, pe bună dreptate, că în perioada interbelică exista libertatea creației, iar în perioada sovietică, pictorii care făcuseră studii în instituțiile superioare din România și în statele occidentale s-au acomodat cu greu la cerințele regimului nedemocratic și au fost nevoiți să renunțe la individualitate [63].

Un gen mai puțin analizat în istoriografia contemporană este sculptura din perioada interbelică. Ana Marian, în lucrarea *Sculptura din Republica Moldova. Secolul XX*, a efectuat un studiu de sinteză al evoluției sculpturii în Moldova din cele mai vechi timpuri. În compartimentul ce vizează perioada interbelică, autoarea a subliniat rolul Școlii de Belle-Arte în pregătirea talentelor artistice, a analizat activitatea și opera artiștilor plastici: A. Plămădeală, C. Cobizev, L. Dubinovschi [37].

O sursă importantă pentru studiul problemei sunt lucrările de ordin biografic consacrate plasticienilor marcanți, elaborate de

M. Livșiț, E. Barașcov, S. Bobernaga ș.a. [81, 68, 69]. Spre deosebire de istoricii sovietici, cercetătorii oferă informații autentice despre studiile pictorilor, activitatea de creație, colaborarea cu pictorii români. În perioada contemporană au fost scrise o serie de lucrări cu genericul *Maeștri basarabeni din secolul XX*. Colecția include artiști plastici notorii, originari din spațiul basarabean, care s-au remarcat prin operele lor: August Baillayre, Lazăr Dubinovski, Theodor Kiriacoff, Eugenia Maleșevschi, Milița Petrașcu, Alexandru Plămădeală ș.a. Exegețul Tudor Stavilă, autor al mai multor lucrări din această serie, este de părerea că E. Maleșevschi, A. Plămădeală, A. Baillayre, P. Șilingovski, M. Kogan au constituit o epocă, iar opera lor a fost „un efort de sinceritate a artei autohtone”. Studiile consacrate plasticienilor au drept scop reconstituirea vieții și operei artiștilor din ceea ce a supraviețuit unei istorii adverse, fiind la momentul actual cele mai avizate surse [54; 55; 56]. Ioana Vasiliu, în lucrarea *Milița Petrașcu*, analizează viața și activitatea sculptoriței M. Petrașcu, pe care o distinge drept „artistă a veacului ei, care a marcat cu harul și inițiativele sale ambianța artistică interbelică” [60]. Studiul este scris într-o manieră elevată, bine documentată. Informații interesante despre viața și activitatea M. Petrașcu aflăm și din lucrarea cercetătorului V. Crăciun *Milița Petrașcu. Statuia nefăcută* [23]. V. Crăciun justifică activitatea intensă a Miliței Petrașcu în viața artistică românească prin organizarea expozițiilor personale (1921, 1922, 1928), participarea la expoziții ce se organizau la București și în alte centre de cultură, cât și prin prezența ei în numeroase comentarii, scrise de cei mai importanți critici ai epocii: G. Oprescu, Al. Busuioceanu, Oscar Walter Cisek, dar și de artiști ca N. Tonitza, M. Iancu ș.a. Studiul respectiv ne duce la concluzia că basarabeni s-au afirmat în viața artistică interbelică prin muncă și perseverență. Munca asiduă nu le-a permis să devină imitatori de curente și

stiluri de expresie, aceștia căutând mereu să devină originali.

O temă mai puțin reflectată în istoriografia contemporană este *arhitectura ecleziastică*. Sergius Ciocanu, în articolul *Arhitectura ecleziastică*, face o exegeză a arhitecturii religioase din perioada medievală, modernă, contemporană. În accepția autorului, în perioada interbelică, arhitectura se orientează spre valorile tradiționale atât în ceea ce privește planimetria și volumetria, cât și elementele plasticii decorative [19; 20]. Conform cercetătorului, stilul neoromânesc este caracteristic mai multor biserici construite în anii '20-'30 în orașul Bălți cu contribuția episcopului de Hotin Visarion Puiu, precum Catedrala episcopală a orașului Bălți închinată Sfinților Împărați (1934), biserica Sfânta Parasovia (1933) prin ferestrele oblice ale tamburelor turelilor mici imită Biserica episcopală de la Curtea de Argeș, biserica Sfinții Apostoli Petru și Pavel (1929) etc. În perioada studiată, multe biserici a căror construcție a fost începută în perioada țaristă au fost finisate, ținându-se seama de rigorile stilului neoromânesc (biserica Sfântul Gheorghe din Ocnița, 1924) etc.

Un alt gen de artă ce și-a găsit o reflectare modestă în istoriografie este arta giuvaiergeriei din Moldova. La acest capitol aduce o informație consistentă și interesantă cercetătoarea Liliana Condricova. În studiul *Arta giuvaiergeriei din Moldova*, autoarea a argumentat documentar continuitatea artei podoabelor în spațiul românesc din cele mai vechi timpuri. A analizat dezvoltarea industriei giuvaiergeriei, a reflectat contribuția politicii comerciale, vamaletă într-o susținere a artei podoabelor din perioada interbelică. În accepția doctorului în istorie L. Condricova, în anii '30 acest domeniu a cunoscut o evoluție calitativă, simțindu-se tendința spre redarea nuanțelor populare. Meritul autoarei este că a efectuat o clasificare a podoabelor confecționate în Basarabia: în funcție de arealul geografic, etnie, utilizare [22]. În

baza *Catalogului obiectelor din colecția Muzeului Societății istorico-arheologice bisericesti basarabene*, cercetătoarea argumentează că în Basarabia existau nu doar ateliere de confecționare a articolelor de orfevrărie laică, ci și liturgică. Printre acestea erau articole aurite, din pietre fine, perle.

Un rol important în cercetarea arhitecturii urbanistice îl are Mariana Șlapac. Referindu-se la perioada amintită, autoarea subliniază ideea că unificarea Basarabiei cu România a influențat asupra introducerii influențelor românești în arhitectură. În orașe au apărut edificii publice, culturale și de agrement, instituții de învățământ, construcții, mai multe vile și case de raport, de o arhitectură remarcabilă. În ambianța urbană a Chișinăului, Bălțului, Tighinei ș.a. a fost introdus spiritul modernismului și al stilului „neoromânesc” [58, p. 19-21]. Autoarea a scos din anonimat arhitecți care au contribuit la dezvoltarea arhitectonică și urbanistică a orașelor basarabene: N. Țiganco, A. Gabrielescu, A. Ivanov, N. Mertz, E. R. Spirer, E. Ocușco ș.a. Totodată, Mariana Șlapac susține că în perioada interbelică arhitectura urbanistică înregistrează succese modeste în comparație cu perioada precedentă, rusească, și cu cea ulterioară, sovietică. Se resimt urmările crizei economice care a zguduit întreaga Românie, anumite greșeli în politica urbanistică a statului, pregătirile de război de după 1939, insuficiența specialiștilor locali și a documentației urbanistice bine întocmite, prezența unui cadru urban rusec, format în secolul al XIX-lea ș. a. Nu pot fi comparate nici posibilitățile financiare ale României cu cele ale Imperiului Rus sau ale Uniunii Sovietice.

Un subiect elucidat insuficient în literatura contemporană este „reflectarea culturii artistice în presa basarabeană interbelică”. Informații tangențiale despre acest fenomen întâlnim în lucrarea cercetătorului I. Șpac, *Revista viața Basarabiei (1932–1944)*, *Cercetări bibliografice*. Făcând o analiză minu-

țioasă a activității revistei, autorul constată că publicația oferea spații importante informațiilor cu caracter cultural [59]. Materiale despre diferite genuri ale artei basarabene – pictură, teatru, muzică – se difuzau răzleț. Considerăm că lucrarea este originală și prin faptul că scoate din anonimat criticii de artă: A. David, O. Plămădeală, I. Ochișor ș.a.

Viața artistică din Basarabia din anii 1918–1940 a fost supusă cercetărilor de subsemnata, care a străduit să analizeze problema multilateral, sub aspect istoric, artistic, politic. În lucrarea de doctor *Renașterea culturală a Basarabiei 1918–1940*, în studiul *Cultura Basarabiei în perioada interbelică (1918–1940)*, susține că experiența înstrăinării Basarabiei de matricea originară explică „întârzierea” evoluției culturale basarabene față de cea românească și cea occidentală. Prin urmare, Unirea a creat condiții de integrare istorică și culturală într-un fenomen global și de conectare la fluxul național și universal a activității de creație și interpretare a culturii naționale, de educație și instruire a publicului, de propagare și de afirmare a culturii naționale. Autoarea a analizat politica culturală a guvernului român în Basarabia, rolul căminelor și societăților culturale în emanciparea societății basarabene, la reintegrarea spirituală a ei în contextul culturii românești. A fost apreciată activitatea instituțiilor culturale: Teatrului Național, instituțiilor muzicale și a artelor plastice, bibliotecilor, muzeelor etc.[43; 44].

În lucrările autorilor din spațiul de astăzi al României contemporane, știri cu privire la subiectul cercetat întâlnim mai frecvent în studii de sinteză, unde culturii Basarabiei se alocă un spațiu modest. În acest context menționăm lucrările autorilor I. Scurtu: *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*; I. Livezeanu: *Cultură și naționalism în România Mare (1918–1930)*, în care se elucidează sub formă de teze momentele importante ce privesc evoluția culturală din Basarabia interbelică: muzică, teatru, biblioteci, presă [50; 36].

Analiza istoriografiei denotă că informațiile ce vizează cultura au fost influențate de contextul istoric. În majoritatea cazurilor, problema a fost cercetată sumar într-un context mult mai amplu și în limite cronologice mai vaste. Odată cu democratizarea sistemului politic din Republica Moldova, accesul la documentele din arhivele Republicii Moldova și României au apărut mai multe studii, care analizează cultura din Basarabia de pe pozițiile adevărului științific. În viziunea cercetătorilor contemporani, strategia politicii culturale a urmărit o largire a sferelor de circulație a valorilor artistice și a creatorilor de valori. Nuclee ale mișcării culturale

au devenit instituțiile culturale, edițiile periodice, bibliotecile, muzeele. Prin activitatea lor s-a determinat diversificarea și înviorarea vieții culturale basarabene. Prin intermediul căminelor și societăților culturale s-a dus o muncă intensă pentru emanciparea satelor, instruirea țăranimii, crearea elitei naționale, redresarea situației economice, sanitare, instructiv-educative în ansamblu. Un merit important în dezvoltarea vieții artistice l-au avut personalități precum: Al. Plămădeală, A. Baillayre, M. Cebotari, Al. Dicescu, M. Bârcă, M. Berezovskii, care au învins vicisitudinile timpului în numele artei.

BIBLIOGRAFIE:

1. Activitatea Asociației culturale „Astra basarabeană” de la înființare (octombrie 1926) până la Sfântul Paști (20 aprilie 1930). Asociațiunea culturală „Astra basarabeană”. Chișinău: Cartea românească, 1930.
2. Agrigoroaiei I., Palade Gh. *Basarabia în cadrul României întregite 1918–1940*. Chișinău: Universitas, 1993.
3. Anestin I. *Schiță pentru istoria teatrului românesc*. S.L.: Vreimea, 1938.
4. Bârcă M., Popovici V. *Cântece basarabene – armonizate pe două și trei voci egale*. Chișinău: Editura Grabovschi, 1939.
5. Bezviconi Gh. *Educație și cercetășie*. Chișinău: Tip. S. Puterman, 1933.
6. Boberna S., Plămădeală O. *Alexandru Plămădeală*. Chișinău: Literatura artistică, 1981.
7. Bobescu J. *La pupitrul operei*. București, 1964.
8. Boldur A. *Basarabia românească*. București: Carpați, 1943..
9. Boldur A. *Istoria Basarabiei*. București: Victor Frunze, 1992, ed. a II-a.
10. Boldur A. *Muzica în Basarabia. Schiță istorică*. Extras din volumul *Muzica românească de azi*. București, 1940.
11. Breazul G. *Muzica și maestrul ei în Basarabia*. // *Gândirea*, 1938, nr. 4.
12. Buzilă S. *Interpreți din Moldova: Lexicon enciclopedic (1460–1960)*. Chișinău: ARC, 1996.
13. Ceaicovschi-Mereșanu G. M. *Bârcă – compozitor și dirijor*. Chișinău: Știința, 1995.
14. Cemortan L. *Teatrul Național din Chișinău (1920–1935)*. Chișinău: Editura Epigraf, 2000.
15. Cezza L. *Pictura moldovenească*. Chișinău: Cartea moldovenească, 1966.
16. Ciobanu Șt. *Basarabia: Monografie*. Chișinău: Universitas, 1993.
17. Ciobanu Șt. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă*. Chișinău: 1923.
18. Ciobanu Șt. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă*. Chișinău: Editura enciclopedică „Gheorghe Asachi”, 1992.
19. Ciocanu S. *Arhitectura ecleziastică*. În: Republica Moldova: Ed. encicl. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2010 [2011].
20. Ciocanu S. *Biserica Nașterea Maicii Domnului (Măzărache) din Chișinău*. // *Arta*. Chișinău: Epigraf, 2002.
21. Cojocarul Gh. *Integrarea Basarabiei în cadrul României 1918–1923*. București: Editura Semne, 1997.
22. Condraticova L. *Arta bijuteriilor din Moldova*. Chișinău: Lumen, 2010.
23. Crăciun V. Milița Petrașcu. *Statuia nefăcută*. Cluj-Napoca: Dacia, 1988.
24. Dănilă A. *Maria Cebotari în amintiri, cronici și imagini*. Chișinău, 1999.
25. Dănilă A. *Opera basarabeană*. Chișinău: Editura Enciclopedică „Gh. Asachi”, 1995.

26. Enciu N. *Populația rurală a Basarabiei în anii 1918-1940*. Chișinău: Epigraf, 2002.
27. *Figuri contemporane din Basarabia*. Chișinău: ARPID, 1939.
28. Florea M. *Scurtă istorie a teatrului românesc*. București, 1970.
29. Ghibu O. *Trei ani pe frontul basarabean. Bilanțul unei activități*. Chișinău: Cartea românească, 1927.
30. Gusti D. *Opere*. În patru volume. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970.
31. Iamandi V. *Politica națională de stat. Problema naționalizării orașelor, minoritățile etnice și alte chestiuni*. București: Imprimeriile Independența, 1935.
32. Ilie N. Ștefan Neaga. *Viața și opera*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1966.
33. *Istoria teatrului în România*. În trei volume. Vol. III. (1919–1944). București: Edit. Academiei RSR, 1965.
34. Kindea A. *Alexandru Plămădeală*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1959.
35. Livescu I. *Politica culturală*. București, 1928.
36. Livezeanu I. *Cultură și naționalism în România Mare (1918–1930)*. București: Humanitas, 1998.
37. Marian A. *Sculptura din Republica Moldova. Secolul XX: Studiu de sinteză*. Chișinău: Universul, 2007.
38. Massof I. *Istoria Teatrului Național din București, 1877–1937*. București: Ed. Universală, 1937.
39. Mățu C. *O necesitate desconsiderată. Presa românească în Basarabia*. Chișinău, 1930.
40. Melchisedec D. *Mănăstirile și schiturile eparhiei Hotinului*. // Buletinul Eparhia Hotinului. Bălți, 1926.
41. Moraru A. *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria (1812–1993)*. Chișinău: Ed. AIVA, 1995.
42. Mugur Gh., Voiculescu, V. *Cartea misionarului*. Craiova, 1930.
43. Noroc L. *Cultura Basarabiei în perioada interbelică (1918–1940)*. Chișinău [s.n.], 2011.
44. Noroc L. *Renașterea culturii Basarabiei în contextul României întregite (1918–1940)*. Chișinău, 2006 (teză de doctor).
45. Pereteatco A. *Muzica instrumentală în Basarabia interbelică*. Teză de dr. în studiul artelor 17.00.02. / AȘ a RM, In-tul de Istorie și Teoria Artei. Chișinău, 1997.
46. *Politica culturii – 30 prelegeri publice și comunicări organizate de Institutul Social Român*. / Sub redacția lui N. Iorga. București: Institutul Social Român, 1930.
47. Puiu V. *Monastirile din Basarabia*. Chișinău: Luceafărul, 1919.
48. Remenco G. *Comoara noastră – monumentele*. Chișinău: Literatura Artistică, 1977.
49. Rusnac E. *Teatrul românesc în Basarabia (sec. XIX–sec. XX)*. Teză de dr. în studiul artelor 17.00.01. / AȘ a RM. Chișinău, 1996.
50. Scurtu I., Almaș D. ș.a. *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*. București: Editura: Semne, 1998.
51. Siminel I. *Cântece moldovenești din Basarabia*. Chișinău: Monitorul Oficial, 1933.
52. Sofronov A. *Ștefan Neaga*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1959.
53. Stavilă T. *Arta plastică din Basarabia de la sf. sec. XIX–încep. sec. XX*. Chișinău: Literatura Artistică, 1990.
54. Stavilă T. *Auguste Baillayre*. Chișinău: ARC, 2004.
55. Stavilă, T. *Eugenia Maleșevschi. Maeștri basarabeni din secolul XX*. Chișinău: ARC, 2002.
56. Stăvilă T. *Teodor Kiriakoff*. Chișinău: ARC, 2006.
57. Stoian I. *Problema cadrelor în acțiunea culturală*. București: 1944.
58. Șlapac M. *Urbanismul*. Manuscris. Chișinău, 2008.
59. Șpac I. *Revista Viața Basarabiei (1932–1944). Cercetări bibliografice*. Chișinău: Pontos, 2002.
60. Vasiliu I. *Milița Petrașcu. Maeștri basarabeni din secolul XX*. Chișinău: Arc, 2004.
61. Zevina A. *Din istoria artelor plastice moldovenești*. // Nistru, 1966, nr. 4.
62. Аксёнов А. *Молдавская симфония, историческая эволюция, разновидности жанра*. Кишинёв, 1987.
63. *Актуальные вопросы. Изучение художественной культуры молдавского народа*. Кишинёв: Штиинца, 1989.
64. Арабаджиу Р. *Незавершённая мелодия*. Кишинёв: Литература Артистикэ, 1983.
65. Арабаджиу Р. *Неоконченная симфония: Очерк жизни и творчества певицы, Марии Чеботари*. Кишинев: Литература Артистикэ, 1990.

66. Арабаджиу Р. *Очарованная песней*. Кишинев: Литература Артистикэ, 1977.
67. Арабаджиу Р. *Судьба примадонны. Воспоминания и документы о жизни и творчестве Л. Липковской*. Кишинев: Литература Артистикэ, 1989.
68. Барашков Е. *Лазарь Дубиновский*. Кишинёв: Литература Артистикэ, 1990.
69. Бобернага С. *Клавдия Кобизева*. Москва: Советский художник, 1988.
70. Брысякин С. *Культура Бессарабии 1918–1940*. Кишинев: Штиинца, 1978.
71. Голубева Э. *Балетная музыка композиторов Советской Молдавии*. Кишинёв: Штиинца, 1988.
72. Гольцов Д., Зевина А. и др. *Искусство Молдавии*. Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1967.
73. Зевина А. *Изобразительное искусство Молдавии*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1965.
74. *Искусство Молдавии. (Исследования и материалы)*. Кишинёв: Штиинца, 1975.
75. *Искусство Молдавии*. Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1967.
76. *Композиторы Молдавской ССР*. Кишинев: Госиздат Молдавии, 1956.
77. Котляров Б. *Из истории музыкальных связей Молдавии, Украины, России*. Кишинев: Штиинца, 1982.
78. Котляров Б. *О скрипичной культуре в Молдавии. Краткий очерк*. Кишинёв: Госиздат Молдавии, 1955.
79. Лазарев А. *Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос*. Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1978.
80. Лившиц М. *Изобразительное искусство Молдавской ССР*. Москва: Советский художник, 1957.
81. Лившиц М. *Лазарь Дубиновский*. Москва: Советский художник, 1987.
82. Мануйлов М. *Евгений Кока*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1959.
83. *Молдоване*. Кишинёв: Штиинца, 1977.
84. *Музыка Советской Молдавии*. Москва: Типография музыка, 1949.
85. *Музыкальная культура МССР*. Москва: Музыка, 1965.
86. Осадчий Е. *Республиканское художественное педагогическое училище имени И. Е. Репина*. Кишинэу: Лит. Артистикэ, 1987.
87. Прилепов Д. *Молдавский театр. Очерк истории*. Москва: Искусство, 1967.
88. Рожковская Н. *Театральная жизнь Кишинёва XIX- нач. XXв.* Кишинёв: Штиинца, 1979.
89. Столяр З. *Молдавская советская симфония*. Кишинёв, 1967.
90. Сытник М. *Рестабилيريا адевэрулуй историк*. Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1969.
91. Чезза Л. *Клавдия Кобизева*. Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1959.
92. Чезза Л. *Плоды с дерева дружбы*. Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1967.
93. Чемортан Л. *Становление молдавского советского театра. Страницы истории*. Кишинёв: Штиинца, 1986.

RESTRUCTURĂRI INSTITUȚIONALE ÎN CADRUL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI (1961-1975)

INSTITUTIONAL RESTRUCTURATIONS OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF MOLDOVA (1961-1975)

Constantin MANOLACHE¹

REZUMAT

Studiul prezintă o analiză sintetizată a procesului de instituționalizare a științei în Moldova în primele decenii ale perioadei postbelice. Sunt relevate succint diverse etape anevoioase de fondare și activitate a Academiei de Științe a Moldovei: de la crearea Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice de pe lângă Academia de Științe a URSS până la transformările instituționale profunde de la mijlocul anilor '70 ai secolului trecut.

Cuvinte-cheie: știință, academician, secție științifică, institut de cercetare, sector științific, reformă instituțională.

ABSTRACT

The study presents a comprehensive summary of the process of institutionalization of science in Moldova in the first decades of the post-war period. They are briefly revealed the different difficult stages of the funding and of the activity of the Academy of Sciences: since the creation of Moldavian Scientific Research Base of the Academy of Sciences of the USSR until the profound institutional transformations from the middle of the 70's of last century.

Keywords: science, academician, scientific department, research institute, scientific sector, institutional reform.

Știința constituie o componentă indispensabilă a existenței comunității umane. Societatea a încercat din cele mai vechi timpuri să-și sistematizeze experiența în perceperea mediului înconjurător. Tendința omului de a interpreta esența fenomenelor naturale a devenit inseparabilă de ideea determinării raportului dintre el și lumea înconjurătoare. Pe parcursul secolelor, omenirea a acumulat cunoștințe, pe care treptat le-a transmis și le-a dezvoltat din generație în generație.

Dezvoltarea culturii reflectă nivelul avansat al evoluției oricărui stat și se află într-o concordanță directă cu politica lui internă.

Toate transformările interne ale societății sunt însoțite de un caracter istorico-cultural care exprimă și o anumită mentalitate istorică. Nivelul de organizare internă a oricărui stat este determinat de promovarea politicii în domeniul cercetării.

Evoluția societății basarabene pe parcursul secolelor XIX-XX a determinat organizarea instituțională a cercetărilor. Încercările de organizare administrativă a procesului de investigații pe acest teritoriu au fost definitive la mijlocul secolului trecut, prin apariția instituției academice în anul 1946, când a fost creată Baza Moldovenească de Cercetări Științifice de pe lângă Academia

¹ **Constantin Manolache**, doctor în politologie, conferențiar universitar, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

de Științe a URSS și care în anul 1949 a fost supusă unor transformări, în urma cărora a obținut denumirea de Filiala Moldovenească a Academiei de Științe a URSS. În componența filialei au fost create trei secții: științe reale și tehnice, cele biologice și agricole, științele sociale. În cadrul secțiilor activau zece institute de cercetări științifice și câteva sectoare [1]. Aceasta a fost perioada când s-a creat fundamentul tuturor ramurilor de știință din Moldova, care s-au dezvoltat în anii '60-70 ai secolului XX.

Așadar, către începutul anilor '60, în RSSM au fost puse bazele formării instituției academice, ceea ce constituie un rezultat firesc al tradițiilor științifice și culturale mai vechi [2]. Precizăm că toate fostele republici unionale, cu excepția Federației Ruse, dispuneau deja de academii de științe. Prin urmare, apariția academiei de științe și în Moldova a constituit cu adevărat un moment de cotitură în organizarea instituțională a cercetărilor din republică. La 26 iulie 1960, Sovietul Miniștrilor al URSS a adoptat, în baza adresării înaintate de către Prezidiul Academiei de Științe a URSS și a conducerii RSSM, Hotărârea nr. 797 *Cu privire la crearea Academiei de Științe a RSS Moldovenești*, iar la 29 noiembrie 1960 a apărut și hotărârea comună a Comitetului Central al PC din Moldova și Sovietului Miniștrilor al RSS Moldovenești *Cu privire la crearea Academiei de Științe a RSS Moldovenești*. Aceste hotărâri au fost confirmate de o alta, adoptată la 6 decembrie 1960, *Cu privire la dezvoltarea cercetărilor științifice în Moldova și sarcinile Academiei de Științe a RSS Moldovenești*, care stabilea obiective concrete în cadrul activității acestei instituții: a) elaborarea bazelor științifice de sporire a vitalității și productivității culturilor agricole și de creștere a animalelor; b) reconstituirea și îmbogățirea florei și faunei Moldovei; c) bazele științifice de utilizare rațională și de sporire a fertilității solului; d) protecția și utilizarea rațională a resurselor acvatice;

e) căile și metodele de folosire a tehnologiilor chimice în economia națională; f) utilizarea rațională și deplină a mineralelor utile; g) progresul tehnic în industrie și agricultură; h) electrificarea integrală a republicii; i) sursele și căile de sporire a productivității muncii și de reducere a prețului de cost al producției în toate ramurile economiei naționale; j) dezvoltarea culturii [3]. Aceste acte normative de stat urmau să contribuie la dezvoltarea economică, socială și culturală a republicii, iar știința trebuia să ocupe locul primordial în acest proces. Cunoștințele din domeniul matematicii, fizicii, chimiei, biologiei, geofizicii, geologiei, științele tehnice și economice și umanistice trebuiau să fie aplicate în ramurile economiei naționale și ale societății.

La 1 august 1961, Sovietul Miniștrilor al RSSM a aprobat o hotărâre prin care se stabilea nucleul forului științific suprem din RSSM, alcătuit dintr-un număr de 21 academicieni și 25 membri corespondenți. La 2 august 1961, în cadrul unei ședințe festive, organizate în incinta teatrului A.S. Pușkin (azi teatrul Mihai Eminescu) a avut loc deschiderea solemnă a Academiei de Științe a RSS Moldovenești. La ea a participat un grup de cercetători științifici din cadrul Academiei de Științe a URSS, sub conducerea lui K.V. Ostroviteanov și reprezentanți ai academiilor de științe din republicile unionale sovietice [4]. În acest context, trebuie de menționat că în cadrul ședinței în cauză au fost votate componența organului de conducere al Academiei de Științe și primul ei președinte, Iachim S. Grosu [5].

În cadrul **Secției de științe reale și tehnice** au fost incluse institutele de fizică și matematică; energetică și automatizare; geologie și materiale de construcție; chimie. Institutul de Fizică și Matematică fusese fondat încă la 20 martie 1961, în baza Secției de fizică și matematică aflată anterior în componența Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS [6]. Aceeași situație

se constată și în cazul Institutului de Energetică și Automatizare, creat tot în 1961, în baza secțiilor de energetică și automatizare din cadrul Filialei. La 11 mai 1963, institutul dat este reorganizat și denumit Institutul de Probleme Electrofizice. În componența Institutului de Chimie, fondat în anul 1959, au fost incluse mai multe laboratoare, dintre care: chimia neorganică, analitică, cuantică etc. [7].

În componența **Secției de biologie și științe agrare** intrau institutele de zoologie și cel de fiziologie și biochimia plantelor, împreună cu sectoarele de genetică a plantelor, microbiologiei, Grădina Botanică și Centrul Experimental. Institutul de Biologie, fondat în anul 1957, care se ocupa de cercetarea zoologiei, fiziologiei animalelor și plantelor, hidrobiologiei, biochimiei, geneticii, parazitologiei și fitopatologiei, a fost divizat în: Institutul de Zoologie și Institutul de Fiziologie și Biochimie a Plantelor. Institutul de Zoologie al Academiei de Științe a Moldovei includea următoarele laboratoare: zoologia nevertebratelor; zoologia vertebratelor; fiziologia și biochimia animalelor; hidrobiologie. În anul 1961 acestora li s-au adăugat laboratoarele de ihtiologie și parazitologie, iar în 1963 – laboratorul de biofizică [8].

Secția de științe sociale cuprindea institutele de economie; istorie; limbă și literatură. Ultimul a fost creat în 1958 în urma divizării Institutului de Istorie, Limbă și Literatură în două institute de cercetare distincte [9]. Rezultatele științifice în primii ani de existență ai Academiei de Științe a Moldovei pot fi considerate modeste din cauza situației politice și economice a URSS. Dacă științele exacte nu au fost afectate în mare măsură de influența politicului, cele socio-umanistice erau ancorate în serviciul ideologiei statului sovietic. Prin mijlocirea cercetătorilor forului științific principal din RSSM s-a „demonstrat” că suntem un popor distinct de cel românesc, iar în etnogeneza moldovenilor rolul primordial este atribu-

it elementului slav. Alte ipoteze de lucru nu erau acceptate, iar cei care și-au impus o altă opinie în această privință au fost persecutați. Aceeași situație a existat și în cazul limbii române, care era numită „limbă moldovenească” [10].

Structura Academiei de Științe a Moldovei a suferit modificări în anul 1963, în urma unei hotărâri adoptate de Prezidiul AȘM. Ca rezultat al acestor transformări au fost create trei secții: științe fizico-tehnice și matematice; biologice și chimice; științe sociale. În consecință, în baza acestei hotărâri s-a decis ca din Institutul de Matematică și de Probleme Electrofizice să fie create altele două: Institutul de Matematică cu Centrul de Calcul și Institutul de Fizică Aplicată. Ulterior s-au produs și alte refaceri în cadrul acestor două institute de cercetări ale Academiei de Științe a Moldovei. În anii următori au continuat transformările de ordin instituțional și organizațional, fiind constituite Secția de Cibernetică Energetică și Secția de Geografie (1965), Institutul de Geofizică și Geologie (1967), Secția de Filosofie și Drept, Secția de Etnografie și Studiul Artelor, Secția Informație Științifică în domeniul Științelor Sociale (1969) [11].

Secția de Energetică Cibernetică s-a desprins în anul 1965 din Institutul de Matematică cu Centrul de Calcul, devenind unica instituție de cercetare de profil din republică. Inițial, secția dispunea de două sectoare: modelarea matematică a sistemelor energetice și cel de optimizare în energetică. După cum s-a menționat mai sus, în anul 1965 a fost creată Secția de geografie, ca structură independentă. Anterior, cercetările în domeniul geografiei se efectuau în cadrul Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS [12], iar din 1960 – în Institutul de Economie al Filialei [13]. În 1964, în cadrul acestui institut a luat naștere Sectorul de Geografie și Cartografie, care un an mai târziu devine deja instituție de cercetare independentă [14].

În urma reformelor instituționale din cadrul AȘM din 1964, în Institutul de Chimie a fost creat Laboratorul tehnologic, cu menirea de a elabora elemente sintetice pentru experiențele din domeniul agrar. În același an, grupul de chimie cuantică a fost reorganizat în Secția de chimie cuantică [15].

Și la Grădina Botanică s-au desfășurat restructurări majore. În anul 1963 este creat Laboratorul florei și geobotanicii; în 1965 – Laboratorul anatomiei plantelor; în 1968 – Laboratorul de citologie, iar în anul următor – Biroul microscopiei electronice. Din anul 1975, Grădina Botanică obține statut de institut științific în cadrul Academiei de Științe a RSSM [16].

Reforme structurale a cunoscut și Secția de științe sociale. În anul 1964 a fost modificată structura Institutului de Limbă și Literatură, prin introducerea unor sectoare noi. Din 1968, Sectorul de folclor a fost transferat în Secția de etnografie și studiul artelor, iar în anul următor au fost înființate sectoarele: Teoria Literaturii și Culturii Vorbirii și cel de Traduceri și Stilistică [17].

De asemenea, unele modificări au fost efectuate și în Institutul de Istorie. În anul 1964, în cadrul Sectorului de arheologie a fost creat Laboratorul de metode exacte în investigațiile arheologice; în 1967 este instituit Sectorul de informație, iar din 1968 începe să funcționeze Sectorul studiul artelor [18]. Cât privește Institutul de Istorie propriu-zis, în cadrul acestuia, în 1969, activau următoarele sectoare: arheologie; istoria Moldovei până la perioada sovietică; istoria țărilor socialiste din Europa; istoria revoluției socialiste în Moldova; istoria Moldovei în perioada sovietică; informație științifică. În aprilie 1975 a fost înființat Sectorul de istorie a orașelor și satelor Moldovei [19].

În anul 1965, în cadrul Institutului de Economie al AȘM a fost creat o echipă preocupată de problemele economice ale transportului și amintitul sector de geografie și

cartografie, ultimul devenit ulterior instituție de cercetare independentă. În același an este înființat Sectorul resurselor de muncă, în 1967 – Sectorul organizării muncii, iar în 1970 – Sectorul de perfecționare a relațiilor interramurale și formare a asociațiilor industrial-agrar. Tot aici, în 1971, au mai fost create sectoarele de probleme economice a progresului tehnic și cel de perfecționare a relațiilor de producție la sate [20].

În 1969, în componența Secției de științe sociale au apărut noi instituții științifice independente: Secția de etnografie și studiul artelor și Secția de filosofie și drept. Printre obiectivele primei secții figurau studierea specificului național al culturii moldovenești; evidențierea legităților dezvoltării culturii materiale și spirituale a populației Moldovei în trecut și în prezent; cercetarea creației populare orale tradiționale. Reieșind din aceste obiective, secția a fost compartimentată în trei sectoare: de etnografie, creat în baza Sectorului de etnografie și studiul artelor din cadrul Institutului de Istorie; de studiul artelor, creat ca și precedentul; de folclor, întemeiat în baza sectorului cu aceeași denumire al Institutului de Limbă și Literatură [21].

Drept bază a Secției de filosofie și drept a Academiei de Științe a Moldovei a servit Sectorul de filosofie și sociologie al Institutului de Istorie și avea ca sarcină cercetarea problemelor gândirii filosofice și social-politice din Moldova, analiza problemelor sociologice din orașe și de la sate, studiul artelor și istoria științei, istoria statului și dreptului în Moldova, ateismul și comunismul științific. În cadrul acestei secții activau la început trei sectoare: filosofie, sociologie și drept.

Întreaga activitate a instituțiilor de cercetări științifice din cadrul Academiei de Științe a RSSM s-a desfășurat în contextul istoric al epocii, în conformitate cu cerințele economice și politice ale timpului. Astfel, crearea bazei tehnico-materiale a statului

în anii 1961–1975 s-a datorat implementării progresului tehnico-științific în toate ramurile economiei naționale. Pe de altă parte, dezvoltarea științelor sociale și umanitare a fost însoțită de crearea unei mentalități specifice epocii.

BIBLIOGRAFIE:

1. В. И. Клименко, *Из истории академической науки Молдавской ССР*, Кишинев, Штиинца, 1992, с. 18.
2. Ion Jarcuțchi, *File din istoricul Academiei de Științe (65 de ani de la fondarea primelor instituții academice din Republica Moldova)*, în *Akadosmos. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă*, nr. 2 (21), 2011, p. 14.
3. *Ibidem*, p. 18.
4. *Ibidem*, p. 18; *Academia de Științe a Moldovei*, coord. dr. Ion Jarcuțchi, Chișinău, Știința, 2001, p. 6.
5. *Первая научная сессия Академии наук Молдавской ССР*, Кишинев, 1962, с. 7.
6. Arhiva Academiei de Științe a Moldovei. *Fondul Institutului de Fizică și Matematică*, inventar 1, dosar 5, f. 24-25.
7. В. И. Клименко, *op. cit.*, p. 19.
8. *Ibidem*, p. 20.
9. *Ibidem*, p. 22.
10. Vezi în această privință: О.Ю.Тарасов, *Формирование и развитие научного потенциала Молдавской ССР*, Кишинев, «Штиинца», 1987, с. 135-146.
11. В. И. Клименко, *op. cit.*, p. 23-24; Ion Jarcuțchi, *op. cit.*, p. 18-19.
12. Arhiva Academiei de Științe a Moldovei, fond 1, inventar 2, dosar 4, f. 106.
13. *Ibidem*, fond 2, dosar 1, inventar 3, dosar 85.
14. В. И. Клименко, *op. cit.*, p. 27.
15. Arhiva Academiei de Științe a Moldovei, *fondul Institutului de Chimie*, inventar 1, dosar 13, f. 3-4.
16. В. И. Клименко, *op. cit.*, p. 29.
17. *Ibidem*, p. 29.
18. Arhiva Academiei de Științe a Moldovei, fond 1, inventar 1, dosar 90, f. 8-9.
19. *Ibidem*, inventar 1, dosar 96, f. 14 și dosar 136, f. 15.
20. В. И. Клименко, *op. cit.*, p. 30.
21. *Ibidem*, p. 30.

RELAȚIILE INTERETNICE DIN REPUBLICA MOLDOVA ÎN ISTORIOGRAFIE

INTERETHNIC RELATIONS IN REPUBLIC OF MOLDOVA IN HISTORIOGRAPHY

Lidia PRISAC¹

REZUMAT

O privire de ansamblu a literaturii de specialitate relevă interesul deosebit al istoricilor, politologilor, sociologilor, analiștilor politici etc. pentru relațiile interetnice din Republica Moldova. Analiza acestui subiect a fost realizată ca urmare a mai multor întrebări esențiale: cum ar trebui să fie interpretate evenimentele care au avut loc / au loc în Republica Moldova ce țin de „ideologiile” care ar trebui să fie elaborate, discuțiile care au avut loc și „patimile” ce au însoțit mereu problema națională și cea a relațiilor interetnice; unde ar trebui să aibă loc fenomenele reactive și construcțiile autonome atunci când se analizează evoluțiile interculturale din acest spațiu.

Cuvinte-cheie: relații interetnice, Moldova, istoriografie, „ideologii”, intercultural.

ABSTARCT

An overview of the special literature reveals a particular interest of historians, political scientists, sociologists, political analysts, etc. for interethnic relations in Republic of Moldova. We engaged in the analysis of this topic as a result of several essential questions: how should be interpreted the events that have occurred / are unfolding in Moldova, the “ideologies” that have been developed, the speeches that have been delivered and the “passions” that always accompany the national problem and interethnic relations; where should we place the reactive phenomena and autonomous constructions when analyzing intercultural evolutions in this space.

Keywords: Interethnic Relations, Moldova, Historiography, “ideologies”, intercultural.

O privire generală în literatura de specialitate relevă interesul deosebit al istoricilor, politologilor, sociologilor, analiștilor politici ș.a. față de subiectul relațiilor interetnice din spațiul actual al Republicii Moldova, care de câteva decenii se află în epicentrul dezbaterilor. Pentru noi, preocupările de cercetare au fost motivate, înainte de toate, de diferențele de abordare. Ne-am angajat în analiza acestui demers ca rezultat al câtorva întrebări capitale, după părerea noastră, – cum ar trebui interpretate evenimentele care s-au/se desfășurat/desfășoară în Re-

publica Moldova, „ideologiile” elaborate, discursurile pronunțate și „patimile” care se dezlănțuie privind problema națională și relațiile interetnice; care este locul pe care se cuvine să-l acordăm fenomenelor reactive și construcțiilor autonome în analiza evoluțiilor interculturale din acest spațiu. Sigur, nu pretindem să le găsim la toate răspuns, dar ni se pare că „abordarea problemei este mai importantă decât soluționarea ei”.

Polaritatea politică care a configurat lumea postsovietică a caracterizat în mare măsură și demersul istoriografic asupra su-

¹ Lidia Prisac, doctor în istorie, Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM.

biectului enunțat. Fiecare dintre martorii, actorii sau analiștii implicați, în mod direct sau tangențial, în mersul evenimentelor înainte și după 1989 au expus viziuni specifice, care semnalează propriile aspirații privind dilema interetnică. O caracteristică, în acest sens, sunt lucrările autorilor A. M. Iusupovskii [1] și A. E. Jarnikov [2] de la sfârșitul anilor 1980. Ei au pus sub semnul întrebării factorii care au generat fenomenul conflictelor interetnice: dacă s-ar fi putut evita sau nu erupția acestora; ce ar fi fost necesar de întreprins pentru a diminua tensiunile interetnice și dacă „perfecționarea” federației sovietice ar fi fost o soluție?

Abordarea contextului interetnic în RSSM, ulterior în Republica Moldova, a avut drept reper anul 1991. Marile răsturnări de situație din anii 1989–1991 – mitingurile și cenaclurile literare – au contribuit la creșterea considerabilă a interesului față de o istorie veridică a spațiului de la est de Prut, dând curs editării lucrărilor autorilor români din perioada interbelică, fondării revistelor de cultură, lingvistică română și istorie – „Patrimoniul”, „Cugetul”, „Limba română”, „Destin Românesc” ș.a., în care se publicau articole și materiale de istorie universală și a românilor, documente istorice scoase din anonimul timpului, personalități marcante ale neamului etc. Un loc considerabil în procesul investigațiilor științifice le-a revenit cercetătorilor științifici din cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, care, sub impactul noilor procese din societate și-au schimbat direcția de cercetare, dând prioritate liberului cuget [3, p. 228]. Astfel, în studierea istoriei spațiului actual al Republicii Moldova, specialiștii în istorie contemporană, de la Institutul de Istorie, au trasat două etape distincte: cea de până la 1991 și cea de după 1991. Inițial au început să fie studiate selectiv numai problemele cu privire la așa-numitele „pete albe” sau problemele tabuizate. Printre acestea menționăm lucrări în care au fost abordate

diferite aspecte legate de istoria contemporană, politica etnoculturală de formare a identității moldovenești de tip sovietic care ar fi dus la lichidarea trăsăturilor naționale românești, aplicarea mecanismului de sovietizare și rusificare prin represii, colectivizare, înfometare, dar și prin strămutare de populație, impunerea limbii ruse drept limbă oficială etc. Printre autorii care s-au referit la aceste probleme sunt V. Stăvilă [4], I. Șișcanu [5], L. Tihonov [6], R. Șevcenco [7], A. Moraru [8] ș.a. Lucrarea ultimului autor este una dintre primele care s-a înscris în procesul de „reînnoire”, „reconstrucție” și, în cele din urmă, de „naționalizare” a istoriei spațiului actual al Republicii Moldova.

Deși interesul față de problema interetnică a fost totdeauna unul accentuat, cercetări științifice de sinteză care să-și fi propus studierea problemei privind relațiile interetnice din Republica Moldova și influenței acestora asupra evoluției statului moldovenesc independent lipsesc. Informații tangențiale care vizează subiectul de studiu întâlnim fie în lucrările consacrate construcției etnoculturale moldovenești și politicii etnolingvistice în RSSM, fie în studiile care tratează mișcarea de eliberare națională sau în studiile consacrate nemijlocit temei, dar care nu au depășit limitele unor cercetări sintetice, atât după volum, cât și după tematică.

În contextul studiilor consacrate politicii etnoculturale în RSSM merită o deosebită atenție lucrările autorilor I. Cașu [9], I. Frunțașu [10], Gh. Negru [11] și cea a lui V. Burlacu [12] cu privire la dimensiunile „politicii naționale” sovietice în RSSM și crearea omului nou sovietic prin intermediul instituțiilor culturale.

Cu referire la contextul interetnic, istoricul Igor Cașu argumentează că „în RSSM efectele de coabitare cu alte naționalități au căpătat un caracter mai dramatic din punct de vedere național, deoarece au fost dublate de o politică deliberată a regimului sovietic de a crea confuzie etnică în rândurile populației

locale și a mitului despre unitatea indestructibilă a popoarelor sovietice” [9, p. 154-155]. Cu toate acestea, mai menționează autorul, scopurile „politicii naționale” sovietice nu au fost atinse decât parțial, deoarece printre factorii care au agravat consecințele stăpânirii sovietice se înscrie vulnerabilitatea populației autohtone față de procesele de asimilare etnică, a cărei dimensiune esențială era rusificarea și crearea omului nou sovietic. Această vulnerabilitate provenea, probabil, din existența complexului de inferioritate față de un popor cu o tradiție imperială și cu o cultură de valoare universală în condițiile în care exista o adevărată „cortină de fier” ce izola teritoriul Basarabiei de restul teritoriului românesc după cel de Al Doilea Război Mondial. Totodată, „printre factorii care s-au opus asimilării totale în cadrul națiunii dominante se înscrie urbanizarea redusă a românilor basarabeni, care în 1989 abia dacă atingeau 25% la orașe” [9, p. 156].

Pe de altă parte, aceeași vulnerabilitate deja în perimetrul Republicii Moldova a determinat incapacitatea populației majoritare – a moldovenilor – să lanseze procesul de modernizare, democratizare și edificare a națiunii, incapacitate pe care I. Frunțașu [10] o numește *intractibilitate*, „întrucât aceștia au fost incapabili să facă un pas până la autoidentificarea ireversibilă cu națiunea română (ceea ce ar fi reprezentat un lucru firesc din punct de vedere al direcției de emancipare națională) sau o sută de pași până la crearea unei națiuni moldovenești (deși timpul creării națiunilor a dispărut ireversibil)”. Autorul ideii intractibilității stipulează că „această indecizie a moldovenilor avantajează naționalismele concurente ale rușilor sau ucrainenilor să modifice mediul politic și constituțional al Republicii Moldova, astfel consolidându-și superioritatea atât în aranjamentele de rigoare, cât și într-o tradiție politică și socială dificil de modificat cu trecerea timpului” [10, p. 285].

Un interes deosebit pentru cercetările în domeniu prezintă lucrările cu referire la mișcarea de renaștere națională de la sfârșitul anilor 1980, care și-a găsit o reflectare firească în mediul istoricilor de la Chișinău. Printre lucrările și studiile dedicate acestei probleme prezintă interes cele ale lui Gh. E. Cojocaru [13, 14, 15, 16, 17], Gh. Negru [18], M. Bruchis [19], N. Trifon [20], T. Răileanu [21], A. Petrencu [22, p.172-174], A. Belostecinic [23], V. S. Zelenciuk [24] ș.a.

În investigațiile lui Gh. E. Cojocaru este prezentată o analiză detaliată a evenimentelor emergente anului 1989. Autorul menționează că, în contextul mișcării de renaștere națională a românilor de la est de Prut, așa-zisul conflict interetnic a fost exploatat din plin de cei care suspectau Chișinăul de infidelitate în raport cu Moscova, în favoarea declanșării secesionismului teritorial transnistrean [13, p. 210].

O altă idee importantă cu referire la tensiunile interetnice prezintă lucrarea autorilor A. Pascaru și T. Spinei [25]. Potrivit lor, „diferențele interetnice într-un stat au un caracter natural atunci când sunt încălcate drepturile minorităților etnice consfințite atât de Legea fundamentală, cât și de dreptul internațional”. În cazul Republicii Moldova, menționează ei, este vorba despre un conflict cu un caracter artificial care ține cu totul de alt domeniu, conflictul interetnic fiind instigat doar pentru a obține rezultate care nu au nimic cu neînțelegerile interetnice [25, p. 45-59].

Într-un alt studiu, A. Pascaru [26] declară că este necesar de recunoscut că incorectitudinea majorității etnice, după 1989, a constat în „marginalizarea intelectualității alogene de bună credință din punct de vedere profesional”, ceea ce a și generat neînțelegerile interetnice și a dus nemijlocit la declanșarea separatismului transnistrean [26, p. 93-94]. În opinia noastră, autoarea expune într-un mod duplicitar termenii cu referire la grupurile etnice minoritare, cata-

logându-le totodată „victime” și „imigranți”, or, există diferențe majore între *imigranți*, *minorități etnice* și *minorități naționale*, ceea ce presupune, după noi, integrarea și/sau autohtonizarea acestora în cadrul statului în care se află de cel puțin jumătate de secol.

Un anumit interes în abordarea subiectului nostru prezintă lucrările care relevă evoluția politicii lingvistice din RSSM cu elemente de transgresare pentru Republica Moldova. În acest context, studiile și lucrările autorilor Gh. Negru [27, p. 87-96], S. Berejan [28, p. 261-266, 29, p. 53-60], E. Oteanu [30], A. Palii [31], I. Negrescu [32], pe de o parte, arată că, deși limba română după 1989 a fost readusă la ea acasă, totuși acesteia, în contextul politicii lingvistice, i se atribuie rolul cenușăresei. Ultimii doi autori demonstrează că în contextul interferenței limbilor (în special românei și rusei) are loc dislalia și diglosia limbii române, fapt care determină, credem, confuzia populației cu referire la denumirea oficială a limbii (română sau moldovenească).

Reieșind din considerentul că istoriografia din Republica Moldova a fost marcată în mare parte de discursul identitar public [33], fapt ce presupune tratarea problemelor de istorie de pe baricade diametral opuse între susținătorii ideii statalității moldovenești de factură (neo)comunistă [34, 35] și istoricii care afirmă ideea identității românești a Republicii Moldova. Aceasta a determinat în mare parte și etichetarea diferită atât a identității populației majoritare, cât și a relațiilor interetnice emergente din ea. Printre studiile care reclamă identitatea românească a populației majoritare sunt cele ale autorilor Gh. Cojocar [36], M. Neagu [37, p. 166-171], V. Andreiș [38, p. 7-11], E. Anghel [39, p. 5-9, 40, p. 67-74], V. Moșneaga [38, p. 148-162], M. Guzun [41, p. 221-228] ș.a. Conform opiniei autorilor, printre cauzele care animă confuzia identitară a populației majoritare se înscrie și instrumentalizarea identității din punct de vedere

politic cu ajutorul ideii de „consens interetnic”.

Deși nu vorbesc deschis despre o identitate „moldovenească” a populației majoritare, autorii din cealaltă extremă, fiind reprezentanți ai grupurilor etnice minoritare, în lucrările lor insistă asupra toleranței (inclusiv față de limba rusă și vorbitorii acestei limbi – n. a.), integrării tuturor în cadrul statului Republica Moldova, a cărei limbă ar fi cea moldovenească (care ar asigura detașarea de românism versus România – n. a.) și formării unei identități civice moldovenești (impusă grupului etnic majoritar – n. a.). Dintre aceștia îi remarcăm pe N. Vizitei [42, p. 20-30], Al. Tulbure [42, p. 103-107], N. Cervenkov [38, p. 28-34], V. Stepanov [38, p. 205-217], E. Cojuhari [43, p. 115-119], E. Rațeva [43, p. 125-135] ș. a.

În contextul în care știința istorică este cea care determină formarea identității, lucrarea-sinteză a istoricului S. Musteață [44] este cât se poate de relevantă pentru abordarea noastră. Autorul oferă informații privind animarea problemei identitare prin implicarea politicului în cercetarea, predarea și învățarea istoriei românilor în Republica Moldova. Cercetătorul subliniază că procesul de (re)scriere a istoriei trebuie să fie lipsit de imixtiunea politicului.

Unele aspecte care vizează chintesenta relațiilor interetnice în Republica Moldova au fost abordate și în lucrările autorilor I. Șișcanu [45], I. Țurcanu [46] și I. Boțan [47]. În lucrarea acestuia din urmă se afirmă că Republica Moldova, după dezintegrarea URSS, este mai degrabă produsul conjuncturii politice internaționale, iar escaladarea tensiunilor interetnice și apariția pe acest fundal a ideii naționale consolidatoare (integratoare) nu este altceva decât justificarea existenței statului independent Republica Moldova [47, p. 23].

Expertul în probleme geopolitice Oleg Serebrian [48] menționează că „detonator al disensiunilor interetnice în Republica

Moldova a fost aspectul lingvistic și nicidecum cel etnic..., deoarece în 1989 nu se opta atât pentru identitate etnică, cât pentru cea lingvistică, nu atât pentru independența națională, cât pentru renașterea culturii naționale. Idei referitoare la unirea cu România, la independența față de URSS sau lozinci anticomuniste nu se semnalau. De aici, nici factorul etnic, nici cel politic nu au putut sta la originea diferendului interetnic [...]. În cazul Republicii Moldova, accentuează autorul, mai degrabă este vorba despre neînțelegeri interculturale, care sunt generate nu de apartenența la un grup etnic, ci la niște valori culturale comune, specifice unei anumite regiuni. În cazul Moldovei, problema este legată de *revanșismul lingvistic* românesc. În timp ce în RSSM se cerea revenirea la alfabetul latin și adevărul despre limba și identitatea populației majoritare, reprezentanții minorităților naționale nu prea agreau astfel de revendicări, pentru care limba română constituia un fel de „patoș”, o limbă a casei, fără valoare culturală și fără practică oficială” [48, p. 118-119].

O atenție deosebită merită să fie acordată lucrării de pe poziții filosofice a lui N. Cojocar [49], prin care autorul propune alinarea acomodarea la mediul etnic autohton cu ajutorul însușirii limbii române.

Din studiile dedicate nemijlocit relațiilor interetnice în Republica Moldova, realizate sub diferite modalități de abordare, le amintim pe cele ale autorilor care reflectă situația de pe poziția populației majoritare – A. Zavtur [50], V. Mocanu [38, p. 134-139], E. Tverdohleb [51], S. Dmitrenco și V. Mocanu [52], L. Prisac [53] și ale autorilor reprezentanți ai minorităților naționale/etnice – I. Grec [54, p. 7-18], T. Josan [54, p. 19-27], T. Mleciko [54, p. 28-35], V. Opincă [42, p. 31-44], A. Bolotov [55], V. Grebenșcikov [56, p. 15-16], ultimii fiind încadrați la Institutul de Cercetări Interetnice, actualmente Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM. Diferența dintre cele „două atitudini” con-

stă în faptul că, dacă primii susțin că relațiile interetnice din Republica Moldova nu comportă la bază un potențial conflictual, ultimii afirmă viceversa.

În același unghi de abordare, bine documentate, semnificative, dar stereotipice, se înscriu și studiile autorilor A. Skvorțova [54, p. 35-43, 42, p. 97-102, 57, 56, p. 181-221] și P. Șornikov [58, 54, p. 46-53, 42, p. 75-81, 38, p. 226-236, 59, p. 157-170]. Cercetătoarea problemei etnicilor ruși din spațiul pruto-nistean, A. Skvorțova, consideră că autoritățile centrale de la Chișinău și atitudinea xenofobă a populației băștinașă față de etnicii ruși a generat un adevărat „război interetnic”. P. Șornikov menționează că disensiunile interetnice în Moldova și escaladarea separatismului transnistrean sunt rezultatul limitării drepturilor minorităților etnice și atitudinii Frontului Popular din Moldova față de etnicii ruși. Totodată, autorul se indignează cu privire la diminuarea statutului limbii ruse după proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova, fapt care îl determină să declare că tocmai din această cauză Mișcarea „Unitate-Edinstvo” a inițiat acțiuni de protest și a instigat populația rusolingvă la separatism [59, p. 76-158].

Trebuie să remarcăm că problema relațiilor interetnice a fost analizată și de studii și lucrări privind separatismul transnistrean, problema găgăuză [60, 42, p. 121-125, 61, p. 122-126, 38, p. 243-248] și „fenomenul Taraclia” [62]. Printre lucrările cu acest generic le remarcăm pe cele ale lui Gh. Cojocar [63, 64], O. Nantoi [42, p. 71-74, 65, 66, 67, 68, p. 107-109], A. Țăranu [67], L. Prisac [70] ș.a. Făcând o analiză amplă a conflictului transnistrean, expertul Oazu Nantoi susține, fără ezitare, că în escaladarea conflictului populația (în special reprezentanții minorităților naționale) a fost manipulată prin specularea demagogică a *pericolelor imaginare* (de unire cu România), exploatarea stereotipurilor proprii mentalității de *homo sovieticus* și pretinsa discriminare după criteriul etnic/lingvistic.

Situația grupurilor etnice minoritare [71, 42, p. 115-120], starea privind asigurarea drepturilor lor [42, p. 162-167, 72, 61, p. 7-11, 59, p. 7-9, 73, 74, p. 190-197, 61, p. 183-187, 56, p. 29-32, p. 160-162, 75, p. 22-27, p. 42-47, 76, 68, p. 126-129] și instituțiile care îi reprezintă [56, p. 30-31, p. 176, p. 101, p. 105, p. 42-83, p. 40-41, p. 37-39, 77, p. 98-105, p. 106-112, 78, 79, 80, 81, 82, 75, 83, p. 62-67, 75, 84, p. 68-75, 85, p. 74-76] au fost studiate de un șir de autori, printre care îi amintim pe I. Bodrug, N. Cervenkov, V. Kojuhari, V. Stepanov, V. Juc ș.a.

Considerând ca fiind deosebit de actual domeniul de cercetare a minorităților naționale, unii autori l-au abordat din punct de vedere al comparării acțiunilor minorităților naționale în perioadele interbelică și postsovietică. În acest context, lucrarea semnată de R. Svetlicinii [38] vine cu constatarea că, în fapt, minoritățile naționale în ambele perioade au manifestat atitudini ostile față de autodeterminarea românească a populației majoritare, văzându-și viitorul doar cu și în cadrul vechii metropole.

Subiectul derulării scrutinelor și impactului acestora asupra grupurilor etnice minoritare s-a bucurat de o atenție sporită din partea cercetătorilor autohtoni, lucrările acestora fiind editate mai ales în revista științifică „MOLDOSCOPIE” (Probleme de analiză politică) și alte culegeri de studii. Astfel, sistemul electoral al perioadei post-sovietice a devenit obiectul de studiu al politologilor D. Ilașciuc, V. Moșneaga, G. Rusnac, A. Zavtur, V. Juc, V. Saca, M. Bulova, N. Gațmanic ș.a. [87, 61, 33, p. 23-27, 88, 89, p. 71-75, 90, p. 211, 91]. Analizând în special influența sistemului electoral asupra comportamentului grupurilor etnice din Republica Moldova, aceștia subliniază că sistemul electoral este un factor important al configurării interetnice. Cu valență tematică identică se înscrie și studiul istoricului I. Certan [89] privind activitatea partidelor de stânga după 1991.

O lucrare istorico-politologică privind problemele politice din Republica Moldova în intervalul 1989–2002, care ne-a fost utilă în înțelegerea unor aspecte ale problemei interculturale, este cea a prof. univ. C. Solomon [90] de la Universitatea de Stat din Moldova.

Aspectele de dezvoltare politică și social-economică după 1991 au devenit subiecte de cecetare ale lui O. Șofransky [91], I. Guțu [92] și L. Repida [93]. Autorii menționează că factorul economic de asemenea a fost unul determinant în dezechilibrarea societății și a relațiilor interetnice.

Informații și aprecieri importante privind însușirea limbii române și a limbii propriului grup etnic de către alolingvi, bilingvismul, interferențele etnoligvistice și modalitatea de integrare a reprezentărilor minorităților naționale/etnice în societatea moldovenească se conțin în lucrările autorilor A. Ciobanu [29, p. 41-42], T. Cotelnic [94], I. Ciocanu [42, p. 199-202], C. Gherman [56, p. 131-133], T. Durămanova [42, p. 203-210], V. Pâslaru și A. Cara [95], T. Mleciko [96, p. 34-39, 38, p. 116-133], T. Stoianov [96, p. 43-46, 97, 98, p. 254-263, 43, p. 119-125], O. Radova [43, p. 148-154], N. Dermenji [43, p. 159-162], V. Kojuhari [43, p. 174-178], N. Cervenkov [43, p. 240-244], E. Rațeeva, V. Ciobanu-Țurcanu [99], T. Zaikovski [100, 101], I. Ionova [102], M. Istrati [103] ș.a.

Pentru suplinirea unor subiecte mai speciale, cum ar fi organizațiile etnoculturale [104], au fost studiate cercetările privind diaspora și organizațiile etnoculturale poloneze, efectuate de către autorii I. Bodrug și Gh. Damanciuc [105, 106], rapoartele prezentate de T. Levandovskaia [42, p. 194-198, 56, p. 90-93, 61, p. 19-27, 43, p. 245-251] din cadrul Departamentului Relații Interetnice, precum și cele întocmite de L. Nemcinova [42, p. 176-183], I. Bucătaru [107, p. 105-106] ș.a.

Un suflu înnoitor ar veni din partea unor teze de doctorat, teritoriu care se dovedește

cel mai inovativ și cel mai sensibil la problematicile nonconvenționale. Lucrări semnificative, în acest context, sunt cele ale autorilor M. Hachi, S. Sprâncean, A. Furtună [108, 109, 110], care în procesul de elaborare a lucrărilor au atins și aspecte cu referire la relațiile interetnice.

Prin urmare, deși au fost scrise mai multe lucrări și efectuate studii care au avut ca subiect de cercetare diverse aspecte privind evoluția Republicii Moldova în ultimii 20 de ani, relațiile interetnice au rămas în afara unui studiu aparte.

În istoriografia din România de după 1989 au fost realizate anumite succese privind studierea spațiului de la est de Prut, însă trebuie de menționat că abordările autorilor români poartă amprenta sindromului *memoriei literare*^{*}, de apartenență a teritoriului pierdut la România Mare.

Dintre autorii care au pus accentul, în cercetările lor, pe problemele privind efectele de durată ale regimului de dominație sovietică, ca factor esențial care bulversează panopticul etnocultural al spațiului actual al Republicii Moldova, remarcăm pe Al. Zub și F. Solomon [111, p. 11-20, p. 73-82].

Problema relațiilor interetnice și a impactului Federației Ruse asupra evoluției Republicii Moldova a fost reflectată și în contribuțiile istoricilor M. R. Iacoban, N. Dima [112] și I. Scurtu ș.a. [113], care efectuează o trecere în revistă a evenimentelor și situației politice din Moldova postsovietică. Ideea principală constă în faptul că teritoriul dintre Prut și Nistru rămâne prioritar pentru Federația Rusă.

Nu sunt deloc lipsite de interes încercările de sinteză asupra Republicii Moldova elaborate în afara granițelor României. O lucrare remarcabilă, în acest sens, este cea a lui C. V. Chirica, în care autorul consideră

^{*}*Memoria literară* se străduie, înainte de toate, să restituie cu fidelitate evenimentele istorice care nu s-au derulat decât o dată. [28, p. 23].

că politica de ingerință a Federației Ruse față de Republica Moldova este efectuată și prin intermediul minorităților naționale/etnice [114, p. 87-125].

Odată cu desfășurarea procesului de integrare europeană, culminat cu accederea României în Uniunea Europeană, problematica interetnică din Republica Moldova a căpătat o semnificație aparte, fapt care denotă multitudinea de studii ce au apărut în ultimii ani la acest subiect, semnate de autori ca D. Dungaciu și M. Heintz [115, 116, 117]. Primul autor menționează, de nenumărate ori, că minoritatea imperială rusă, după căderea URSS, a tins să-și asigure un statut etnopolitic privilegiat și, ori de câte ori au simțit că acesta le este amenințat, recurg la manifestații pentru a declara că le sunt încălcate drepturile, dar reacționează fiind manevrați de lideri cu genealogii politice suspecte și, posibil, extremiste.

Din istoriografia din Federația Rusă, o bună parte a autorilor au abordat prioritar problematica minorității ruse ori a celor vorbitoare de limbă rusă din fostele republici unionale. Autorul I. Toporovski [118] menționează că unul din elementele care a determinat Kremlinul să-și schimbe macazul în politica față de republicile ex-unionale ține de agravarea situației minorităților rusolingve. După părerea autorului, chestiunea minorităților rusolingve a devenit preponderentă pe agenda politicii ruse, Federația Rusă pe această cale asumându-și responsabilitatea pentru prăbușirea URSS.

Dintre autorii ruși care au efectuat cercetări pe „exteriorul apropiat” și cu privire la minoritățile ruse/rusolingve, inclusiv din Republica Moldova, menționăm pe I. A. Subotina [119], A. A. Pronin [120], M. N. Guboglo [121], K. Litvak [122] ș.a., precum și lucrarea sub redacția autorilor E. V. Saiko și D. I. Felștein [123].

În contextul problemei interetnice din spațiul ex-sovietic, autorul K. Litvak susține că statele independente trebuie să acorde

autonomie tuturor minorităților etnice care locuiesc pe teritoriul acestora, iar „statutul special al regiunilor locuite de minorități etnice trebuie să fie garantat de către Moscova” [124]. În felul acesta, fără a se face vreo diferență între minoritățile etnice ruse/rusofone/rusolingve și toate celelalte minorități, Federația Rusă, prin afirmațiile unor cercetători, își arogă dreptul de intervenție în orice conflict „de natură (non)etnică” în statele ex-sovietice independente.

Studiul lui A. A. Proinin, prin abordarea drepturilor etnicilor ruși și a statutului lor în statele ex-sovietice, vine cu ideea că „diaspora rusă în statele exteriorului apropiat este un element istoric inalienabil în «peisajul» național al statelor independente și Federația Rusă trebuie să folosească acest factor nu în calitate de «as în joc» și instrument al presiunilor politice, ci ca pe un instrument care ar facilita înțelegerea popoarelor și statelor, inclusiv ca subiect al «diplomației populare»” [120, p. 58]. Astfel, lucrările din Federația Rusă reflectă viziuni diferite cu privire la minoritatea rusă și statutul acesteia în țările ex-sovietice.

Deși, în ultimii ani, în istoriografia occidentală au apărut suficiente publicații cu referire la relațiile interetnice [125, 126], inclusiv în baza unor foruri științifice internaționale [127, p. 17-31], evoluția relațiilor interetnice din Republica Moldova depășește considerabil limitele nivelului de generalizare și asimilare teoretică a relațiilor dintre diferite comunități etnice. Mai mult, diverse aspecte care ar ține de raporturile interetnice nu au devenit pentru moment obiect al unor cercetări speciale.

Referindu-se la autorii occidentali care s-au referit în operele lor inclusiv la problema interetnică din Republica Moldova, putem spune că aceștia sunt puțini. Majoritatea autorilor occidentali sunt interesați de studierea în ansamblu a politicii Federației Ruse față de țările care au făcut parte din URSS. Remarcabile în acest sens sunt cer-

cetările efectuate de către G. Gleason [128], A. Prazauskas [129], A. Berelowitch, J. Radvanyi [130], M. Hint [131], J. Leclerc [132, 133], O. Roy [134] ș. a.

În străinătate, lucrări speciale dedicate Moldovei (sovietice, ulterior postsovietice), de ordin național și al relațiilor interetnice au fost realizate de Ch. King [135] și K. Heitmann [136]. În cazul nostru, lucrarea primului autor merită o atenție specială. Referindu-se la repercusiunile politicii etnoculturale sovietice asupra evoluției Republicii Moldova independente, autorul menționează că practica identitară creată în perioada sovietică și „naționalismul negociabil” al moldovenilor prin antrenarea reprezentanților minorităților naționale are tendința de a se menține, iar succesul schimbării culturale de factură românească este puțin probabil.

Dintre lucrările mai recente ce au o legătură directă cu investigațiile în domeniu menționăm studiul autorului german S. Troebst [38, p. 243-248], care are în vizor minoritatea găgăuză din Republica Moldova.

Din punct de vedere teoretic, volume consacrate naționalismului, identității și grupurilor etnice minoritare publicate de A. D. Smith [137], W. Kymlicka [138] și L. Salat [139] constituie lucrări de referință pentru cercetarea noastră. Printre autorii occidentali care au conceptualizat problema apartenenței naționale sau procesele de asimilare etnică și de creare a unor entități noi, pornind de la experiența altor state, dar ale căror teorii pot fi aplicate parțial și statelor din perimetrul fostei Uniuni Sovietice, îi amintim pe P. Brass [140], B. Anderson [141], E. Gellner [142], G.R. Suny [143], C. d'Encausse [144], C. Mureșanu [145], G. Georgiu [146] ș.a.

Prin urmare, analiza gradului de elaborare a temei de investigație demonstrează că relațiile interetnice și influența lor asupra evoluției Republicii Moldova pe cale democratică și independentă nu au constituit

obiectul de cercetare al istoricilor. Referiri la această problemă s-au făcut tangențial în lucrări de sinteză dedicate contextului general al dezvoltării Republicii Moldova. Astfel, ținând cont de direcțiile și aspectele care au fost tratate de unii sau alți autori, ne-am permis elaborarea unor criterii de cercetare care includ: politica statului față de minoritățile naționale/etnice, situația cadrelor (divergența elitelor), legislația lingvistică (atât asigurarea cunoașterii limbii materne de către grupurile minoritare,

cât și gradul de cunoaștere a limbii române de către acestea), perpetuarea culturii minorităților prin intermediul cărților, publicațiilor, revistelor, ziarelor în limbile naționale, dar și în traducere, grila de transmitere a emisiunilor în limbile naționale, căsătoriile mixte, nivelul de dezvoltare economică (sat-oraș, rural-urban, nord-sud), nivelul de studii, schimbul intercultural, gradul de toleranță (acceptarea dezideratelor naționale) și activitatea organizațiilor etnoculturale (între cultural și politic).

BIBLIOGRAFIE:

1. Юсуповский А. М. *Поиски новых проблем к решению национальных проблем: уроки истории*. Москва: Знание, 1990. 56 с.
2. Жарников А. Е. *Межнациональные проблемы в СССР: причины, поиски решений (Беседа с читателем)*. Москва: Знание, 1990. 64 с.
3. *Academia de Științe a Moldovei: Istorie și contemporaneitate 1946–2006*. Chișinău: Știința, 2006. 490 p.
4. Stăvilă V. *Evoluția componentei naționale a elitei politico-economice a RSSM, 1940-1991*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 1996, nr. 4, p. 38-41.
5. Șișcanu I. *Deștărânierea bolșevică în Basarabia*. Chișinău, 1994. 140 p.
6. Tihonov L. *Politica statului sovietic față de cultele din RSS Moldovenească (1944–1965)*. Chișinău: Prut Internațional, 2004. 170 p.
7. Șevcenco R. *Viața politică în RSS Moldovenească (1944–1961)*. Chișinău: Pontos, 2007. 128 p.
8. Moraru A. *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria. 1812–1993*. Chișinău: Aiva, 1995. 560 p.
9. Cașu I. „*Politica națională*” în *Moldova Sovietică (1944–1989)*. Chișinău: Cartdidact, 2000. 120 p.
10. Frunțașu I. *O istorie etnopolitică a Basarabiei. 1812 – 2002*. Chișinău: Cartier, 2002. 592 p.
11. Negru Gh. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*, Chișinău, 2000. 132 p.
12. Burlacu V. *Instituțiile culturale în Moldova. Anii 1944–1950*. Chișinău: Ed. Gunivas, 2002. 168 p.
13. Cojocaru Gh. *1989 – la est de Prut*. Chișinău: Civitas, 2001. 216 p.
14. Cojocaru Gh. *Maratonul pentru limbă și alfabet (29–31 august 1989)*. În: *Destin românesc*. Revistă de istorie și cultură. Chișinău–București, 2001, nr. 1, p. 83-95.
15. Cojocaru Gh. *O cronică a evenimentelor din august '91*. În: *Caiete de istorie*, Chișinău, 2001, nr. 1, p. 16-28.
16. Cojocaru Gh. *Tratatul de Uniune Sovietică*. Chișinău: Civitas, 2005. 752 p.
17. Cojocaru Gh. *Perestroika și deșteptarea etniilor minoritare din URSS*. În: *Destin românesc*. Revista de istorie și cultură. Chișinău–București, 2008, nr. 1, 2-3, p. 41-54, 59-79.
18. Negru Gh. *Moldovenismul și mișcarea pentru drepturile etnice ale românilor basarabeni*. În: *Destin românesc*. Revistă de istorie și cultură. Chișinău–București, 1996, nr. 3, p. 23-39.
19. Bruhis M. *Republica Moldova. De la destrămarea Imperiului sovietic la restaurarea Imperiului rus*. București: Semne, 1997. 296 p.
20. Trifon N. *Limba română în centrul problematicii de reconstrucție națională a Republicii Moldova*. În: *A doua primăvară a națiunilor* (Coord. W. Dressler). Bruxelles: Instituția Emiliei Bruylant, 1999, p. 268-269.
21. Răileanu T. *Limba română la est de Prut și actele legislative din '89*. În: *Destin românesc*. Revistă de istorie și cultură. Chișinău–București, 2000, nr. 2, p. 101-114.
22. *Unitatea națională a românilor între ideal și realitate: Materialele dezbaterilor naționale*. Chișinău/București. Chișinău: Civitas, 2001. 216 p.

23. Belostecnic A. *Rolul mass-media în trezirea conștiinței naționale în perioada renașterii naționale*. În: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică), Chișinău: USM, Partea IV. 1997, p. 51-72.
24. Зеленчук В.С. *Национальное возрождение и проблемы этнической идентичности*. În: *Этническая мобилизация и межэтническая интеграция*. Москва, 1999, с. 143-150.
25. Pascaru A., Spinei T. *Problema depășirii stării de conflict în relațiile interetnice*. În: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică), Chișinău: USM, Partea VI. 1996, p. 94-138.
26. Pascaru A. *Societatea între conciliere și conflict: cazul Republicii Moldova*. Chișinău: Arc, 2000. 141 p.
27. *Impactul trecutului totalitar asupra noilor democrații din Europa Centrală și de Est* (simpozion internațional). Chișinău 1-2 iulie 1999. Chișinău, 2000. 237 p.
28. *Basarabia, dilemele identității*. Iași, 2001. 324 p.
29. *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*. Iași: Trinitas, 2002. 432 p.
30. Oteanu E. *Politica lingvistică și construcția statală în Republica Moldova*. Chișinău: IPP, 2003. www.ip.md/public/biblioteca/62/ro/varianta21.07.2003%20Elena%20Oteanu.doc (vizitat 21.03.2007).
31. Palii A. *Calchierea ca aspect al interferenței limbilor (contacte moldo-ruse)*. Chișinău: Știința, 1991. 119 p.
32. Negrescu I. *Interferențe și contacte lingvistice româno-ruse în Republica Moldova. Constatări și probleme*. În: Conferința tinerilor savanți ai Academiei de Științe a Moldovei. 2003, p. 102.
33. Șarov I., Cușco A. *Discursul identitar public în mediul istoricilor din Republica Moldova: curente, opinii, dispute*. În: *Istoria între știință și școală – perioada interbelică în Basarabia*. Studii, materiale, surse și sugestii. Chișinău: Cartdidact, 2008, p. 37-59.
34. Stati V. *Istoria Moldovei*. Chișinău, 2002. 462 p.
35. Stepaniuc V. *Statalitatea poporului moldovenesc*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2005, 520 p.
36. Cojocaru Gh. *Conștiința istorică, identitate de stat și identitate etnoculturală în Republica Moldova (Reînmoldarea firului istoriei și pășirea în modernitate)*. În: *Akademios*, 2009, nr. 2 (13), p. 62-65.
37. *Unitatea națională a românilor între ideal și realitate: Materialele dezbaterilor naționale*. Chișinău/București. Chișinău: Civitas, 2001. 216 p.
38. *Moldova între Est și Vest: identitatea națională și orientarea europeană*. Chișinău: Captes, 2001. 288 p.
39. Anghel E. *Moldova în contextul ordinii civilizaționale: dilemele propriei identificări*. În: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică), Chișinău: USM, Partea XV. 2001, p. 5-9.
40. Anghel E. *Reprezentările identitare ale maselor în perioada de tranziție*. În: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică), Chișinău: USM, Partea XXIV. 2004, p. 67-74.
41. *Unificarea europeană: Filosofia diversității, Materialele conferinței Internaționale*. Chișinău, 2004, 344 p.
42. *Procesele integraționiste din Republica Moldova. Elaborarea strategiei naționale*. Materialele Conferinței Internaționale. Chișinău: Vector, 2000, 305 p.
43. *Educația multiculturală ca mijloc de management al diversității și de integrare în societatea polietică*. Materialele Conferinței Internaționale. Chișinău: Vector, 2005. 286 p.
44. Musteață S. *Educația istorică între discursul politic și identitar în Republica Moldova*. Chișinău, Pontos, 2010. 364 p.
45. Șișcanu I. *Împotmoliti în tranziție*. Chișinău: Civitas, 1999. 132 p.
46. Țurcanu I. *Republica Moldova independentă 1991–2001. Studii, reflecții, mărturii*. Chișinău: Știința, 2001. 207 p.
47. Boțan I. *Armonizarea relațiilor interetnice – sfidări și oportunități*, 2003. În: www.ip.md/public/biblioteca/36/ro/Minoritati%20Bo (vizitat 12.05.2008).
48. Serebrian O. *Politosfera*. Chișinău: Cartier, 2001. 268 p.
49. Cojocaru N. *Problema acomodării aolingvilor din Republica Moldova la mediul etnic autohton*. Chișinău: Tehnica-Info, 2006. 144 p.
50. Zavtur A., Ciobu E. *Relațiile interetnice: realități și perspective*. În: *Probleme ale filosofiei și dreptului*. Chișinău, 1993, nr. 2, p. 28-35.
51. Tverdohle E. *Rolul comunităților religioase în dezvoltarea relațiilor interetnice în Republica Moldova: realizări și probleme*. În: *Religie și democrație în Moldova*. Chișinău, 2004, p. 343-356.

52. Dmitrenco S., Mocanu V. *Relațiile interetnice în Republica Moldova în contextual globalizării*. În: *Ecosofia și perspectiva umană: Culegere consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei*. Chișinău: Grafema Libris, 2005, p. 324-331.
53. Prisac L. *The Republic of Moldova in search of a new formula for cultural diversity*. In: *The challenges of Multiculturalism in Central and Eastern Europe*. Cluj-Napoca: Protopress, 2005, p. 174-180.
54. *Национальные отношения в Республике Молдова на современном этапе и пути их оптимизации*. Сборник. Кишинев, 1999. 214 с.
55. Болотов А. М. *О некоторых особенностях межнациональных отношений в Республике Молдова*. În: *Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice*, Chișinău, 2001, vol. II, p. 42-45
56. *Departamentul Relații Interetnice al Republicii Moldova. Documente, date, fapte, comentarii*. Chișinău: Cartea Moldovei, 2003. 232 p.
57. Скворцова А. Ю. *Русские Молдовы: национальное меньшинство, диаспора или составная часть народа Молдовы?* În: *Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice*, Chișinău, 2002, vol. III, p. 53-5
58. Шорников П. *Покушение на статус. Этнополитические процессы в Молдавии в годы кризиса (1988–1996)*. Кишинев, 1997. 235 с.
59. *Minoritățile naționale și relațiile interetnice. Tradiția europeană și experiența noilor democrații pentru Moldova*. Iași: Pan Europe, 2002, vol I. 232 p.
60. *К вопросу о гагаузской автономии*. Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1990. 134 с.
61. *Minoritățile naționale și relațiile interetnice. Tradiția europeană și experiența noilor democrații pentru Moldova*. Iași: Pan Europe, 2002, vol. II. 241 p.
62. *Aspecte ale autonomiei pe bază etnică și lingvistică*. Chișinău: Universitas, 2001. 144 p.
63. Cojocar Gh. *Cauzele separatismului politic și teritorial al Republicii Moldova*. În: *Destin românesc*. Revistă de istorie și cultură. Chișinău-București, 2001, nr. 1, p. 83-95.
64. Cojocar Gh. *Politica externă a Republicii Moldova*. Chișinău: Civitas, 1999. 205 p.
65. *Aspecte ale conflictului transnistrean (1992–2000)*. Chișinău: IPP, 2001. 140 p.
66. Nantoi O. *Conflictul transnistrean: geneză, evoluție, perspective*. În: *Destin românesc*. Revistă de istorie și cultură. Chișinău-București, 2001, nr. 1, p. 47-70.
67. Нантой О. *Взаимоотношения Комрата и Кишинева. Юридический аспект*. Кишинэу: IPP, 2002. <http://www.ipp.md/libphp?l=ro&idc=171&year=&page=3> (vizitat 15.04.2006).
68. Svetlicinai R. *Activitatea social-politică a minorităților naționale din Basarabia în anii 1917/1918–1923 și 1989–1998 (studiu comparativ)*. Autoref. tezei de dr. în istorie. Chișinău, 2006. 22 p.
69. Țăranu A. *Cauzele conflictului armat de la Nistru*. În: *Caiete de istorie*, Chișinău, 2002, nr. 2, p. 1-10.
70. Prisac L. *Istoriografia separatismului transnistrean*. Iași: Lumen, 2008. 139 p.
71. Moșneaga V., Bravco E. *Cu privire la studierea statutului minorităților etnice în Republica Moldova*. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*, Chișinău: USM, Partea V. 1995, p. 56-64.
72. Țimbalicu V. *Minoritățile naționale într-un stat de drept*. În: *Revista națională de drept*, 2002, nr. 2, p. 7-9.
73. Morozan A. *Organizațiile internaționale și protecția drepturilor minorităților naționale din Republica Moldova*. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiza politică)*, Chișinău: USM, Partea XXIV. 2004, p. 89-98.
74. *Unificarea europeană: Filosofia diversității, Materialele Conferinței Internaționale*. Chișinău, 2004, 344 p.
75. *Republica Moldova – casa noastră comună. Materialele Conferinței Republicane științifico-practice*. Chișinău: Business-Elita, 2006. 201 p.
76. Боршевский А. П. *Актуальные аспекты международного законодательства и международной практики в области защиты прав национальных меньшинств*. În: *Revista de etnologie și culturologie*, Chișinău, 2006, nr. 1, p. 251-258.
77. Bodrug I. *Cercetări interetnice academice, la 10 ani de activitate a Institutului de Cercetări Interetnice*. În: *Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice*, Chișinău, 2001, vol. II, p. 5-11.
78. Степанов В. П. *Развитие этногосударственного законодательства в Республике Молдова (1989–2005 гг.) и деятельность государственных учреждений в деле защиты прав и свобод национальных меньшинств (на примере украинского населения)*. În: *Revista de etnologie și culturologie*, Chișinău, 2006, vol. 1, p. 8-109.

79. Bodrug I. *Perspectiva de activitate a Institutul de Cercetări Interetnice. Raport-program prezentat și aprobat la Adunarea generală a Secției de științe socioumane și economice a AȘM din 09.11.2001*. În: *Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice*, Chișinău, 2001, vol. II, p. 12-16.
80. Кожухарь В. Г. *Украиноведческие исследования в Молдове (1991–2001)*. În: *Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice*, 2001, vol. II, p. 20-22.
81. Зайковская Т. В. *Проблемы исследования истории, языка и культуры русского населения Молдовы в Институте Межэтнических Исследований*. În: *Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice*, Chișinău, 2001, vol. II, p. 17-19.
82. Чимпоеш Л. С. *Деятельность отдела гагаузоведения: итоги и перспективы*. În: *Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice*, Chișinău, 2001, vol. II, p. 27-28.
83. Червенков Н. *Болгаристика в Институте межэтнических исследований: состояние и перспектива*. În: *Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice*, Chișinău, 2001, vol. II, p. 23-26.
84. *Institutul Patrimoniului Cultural. Institute of Cultural Heritage* (red. V. Dergaciov, T. Stăvilă). Chișinău: Epigraf SRL, 2008. 128 p.
85. Моșнега V., Rusnac Gh. *Republica Moldova. Alegerile parlamentare (1994) și geografia politică a electoratului*. Chișinău: USM, 1997. 168 p.
86. Juc V. *Viața politică în Republica Moldova*. În: *Destin românesc*. Revistă de istorie și cultură. Chișinău–București, 2001, nr. 4, p. 26-39.
87. Моșнега V., Rusnac Gh., Tănasă R. *Activismul electoratului Republicii Moldova (analiza politică)*. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*, Chișinău: USM, Partea XVIII. 2002, p. 37-60.
88. Gațmaniuc N. *Rolul factorului etnic în determinarea comportamentului electoral (cazul Găgăuziei)*. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*, Chișinău: USM, Partea XXV. 2004, p. 131-139.
89. Certan I. *Activitatea partidelor de stânga în Republica Moldova. 1989–2001*. Autoreferențe teze de drd. în istorie. Chișinău, 2007. 22 p.
90. Solomon C. *Aspecte ale vieții politice în Republica Moldova (1989–2002)*. Chișinău: USM, 2002. 266 p.
91. Șofransky O. *Republica Moldova: capital geopolitic*. Chișinău: Cartier istoric, 1999. 100 p.
92. Гуцу И. Т. *Республика Молдова: экономика переходного периода*. Кишинев, 1999. 455 с.
93. Репида Л. Е. *Суверенная Молдова: история и современность*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2008. 384 p.
94. Cotelnic T. *Situația limbii române în Republica Moldova în etapa actuală*. În: *Destin românesc*. Revistă de istorie și cultură. Chișinău–București, 2000, nr. 1, p. 124-125.
95. Pâslaru V., Cara A. *Învățământul din Republica Moldova în perioada de tranziție la societatea democratică*. În: *Destin românesc*. Revistă de istorie și cultură. Chișinău–București, 2001, nr. 4, p. 78-98.
96. *Reglementarea folosirii limbilor în societatea polietică. Materialele Conferinței Internaționale*. Chișinău, 1996. 154 p.
97. Стоянова Т. П. *Проблема полилингвизма и интеркультурного воспитания в системе образования Молдовы*. În: *Единство народа Республики Молдова и проблемы идентификации этносов*. Материалы конференции. Кишинев, 2000, с. 146-155.
98. Чебоксаров Н. Чебоксарова И. *Народы, расы, культуры*. Москва: Наука, 1985. 272 с.
99. Ciobanu-Țurcanu V. *Pacea interetnică: educația prin valori. Pe baza studiului etno-sociologic al s. Valea Perjei, r. Taraclia. Dezvoltare durabilă și interculturalitate*. Chișinău: Pontos, 2004. 156 p.
100. Зайковская Т. В. *Особенности межкультурной коммуникации в полиэтническом обществе*. În: *Revistă de etnologie și culturologie*, Chișinău, 2007, vol. 2, p. 166-170.
101. Млечко Т. П. *Почему «тысяцкий» стал «нашим», и чья вина что я «фина»*. În: *Вне России*. Кишинев, 1997, с. 125-148.
102. Ионова И. А. *Урбанонимы в словаре русского языка кишиневцев*. În: *Revistă de etnologie și culturologie*, Chișinău, 2007, vol. 2, p. 133-141.
103. Istrati M. *Statutul limbilor în condițiile diglosiei (situația Republicii Moldova)*. În: *International Conference of Young Researches*, VI ediție. Chișinău, 2008, p.194.
104. *Studiu privind dezvoltarea organizațiilor neguvernamentale din Republica Moldova*. Chișinău, 2007. 142 p.

105. Bodrug I., Damanciuc Gh. *Aportul diasporei poloneze în dezvoltarea culturii și economiei Republicii Moldova*. În: *Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice*, Chișinău, 2004, vol. V, p. 9-22.
106. Bodrug I., Damanciuc Gh. *Diaspora poloneză din Moldova*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2006. 208 p.
107. *Organizațiile nonguvernamentale și impactul lor asupra proceselor de transformare* (Coord. V. Moșneaga, V. Teosa, Gh. Mohammadi-fard). Chișinău: Business-Elita, 2004. 165 p.
108. Hachi M. *Modul de trai al populației Republicii Moldova. Abordare socio-geografică*. Autoref. tezei de drd. în geografie. Chișinău, 2004. 22 p.
109. Sprincean S. *Grupurile de presiune ca factori de influență politică în contextul informatizării sociumului*. Autoref. tezei de drd. în științe politice. Chișinău, 2006. 20 p.
110. Fortună A. *Republica Moldova în comunitatea statelor independente (1991–2001)*. Autoref. tezei de drd. în istorie. Chișinău, 2009. 28 p.
111. Solomon F. *Identitate etnică și minorități în Republica Moldova*. O bibliografie. Iași: Fundația academică „A.D. Xenopol”, 2001. 199 p.
112. Dima N. *Basarabia și Bucovina în jocul geopolitic al Rusiei*. Cluj-Napoca: Sincron, 1998. 276 p.
113. Scurtu I. ș.a. *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003*. București: Institutul Cultural Român, 2003. 606 p.
114. Chirica Codrin V. *Republica Moldova între Rusia și Europa*. Iași: Helios, 2004. 189 p.
115. Dungaci D. *Moldova ante portas*. București: Tritonic, 2005. 300 p.
116. Dungaci D. *Înaintarea frontierei NATO și UE și criza din Republica Moldova – Concepția națională a președintelui Voronin și Dicționarul lui V. Stati*. www.yam.ro/articles/2004/ianuarie/06/1.html (vizitat 16.05.2007).
117. *Stat slab, cetățenie incertă. Studii despre Republica Moldova* (Coord. M. Heintz). București: Curtea Veche, 2007. 326 p.
118. Toporovski I. *La Communauté des États indépendents*. În: *Relations internationales et stratégique*, 1994, nr. 13, p. 126-137.
119. Субботина И. А. *Стратегия поведения русской молодежи в странах нового зарубежья: Молдавия*. Москва, 1998. 248 с.
120. Пронин А. А. *Российские соотечественники в странах старого и нового зарубежья*. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2002. 98 с.
121. Губогло М. Н. *Русский язык в этнополитической истории гагаузов*. Москва, 2004. 438 с.
122. Litvak K. *The Role of Political Competition and Bargaining in Russian Foreign Policy: The Case of Russian Policy Toward Moldova*. În: *Communist and Post-Communist Studies*, 1996, vol. 29, nr. 2, p. 213-229.
123. *Свобода или воля (к проблеме национального определения и самоопределения)*. (Под ред. Э.В. Сайко., Д. И. Фельштейна). Кишинев: Logos, 1994. 220 с.
124. Litvak K. *The Role of Political Competition and Bargaining in Russian Foreign Policy: The Case of Russian Policy Toward Moldova*. În: *Communist and Post-Communist Studies*, 1996, vol. 29, nr. 2, p. 213-229.
125. *Parlamentul Republicii Moldova a adoptat Programul de activitate și a aprobat componența nominală a noului Guvern*. În: *Moldova Suverană*, 23.05.1998.
126. Șevenco R. *Viața politică în RSS Moldovenească (1944–1961)*. Chișinău: Pontos, 2007. 128 p.
127. *Politica externă a Republicii Moldova: aspecte ale securității și colaborării regionale. Materialele simpozionului științific internațional (Chișinău, 16–17 octombrie 1997)*. Chișinău, 1998. 358 p.
128. Gleason G. *Leninist nationality policy: its source and style*. În: *Soviet Nationality Policies: Ruling Ethnic Groups in the URSS (H.R. Huttenbach (ed.))*. London: H. R. Huttenbach, 1990. p. 9-23.
129. Prazauskas A. *Ethnic Identity, Historical Memory and Nationalism in Post-Soviet States*, Center for Social Change, March 1995. www.ciaonet.org/wps/prao1 (vizitat 15.12.2008).
130. Berelowitch A., Radvanyi J. *Les 100 Portès de la Russie. De la Russie à la CEI, les convulsions d'un géant*. Paris: Éditions Ouvrières, 1999. 377 p.
131. Hint M. *Estonia: Ronte pacifique vers une libération restauration*. În: *Wande Dressler, Le second printemps des nations. Sur les ruines d'un empire. Questions nationales et minoritaires en Pologne, Estonia, Moldavie, Kazahstane*. Bruxelles: Établissements Emile Bruylant, 1999, p. 172-173.
132. Leclerc J. *Estonie*. În: *L'aménagement linguistique dans le monde*. Québec, TLFQ, Université Laval, 27.11. 2001. <http://www.tlf.ulaval.ca/axl/europe/estonie.htm> (vizitat 23.03.2007).

133. Leclerc J. *Lituanie*. În: *L'aménagement linguistique dans le monde*. Québec, TLFQ, Université Laval, 30.04.2002. <http://www.tlf.ulaval.ca/axl/europe/lituanie.htm> (vizitat 23.03.2007).
134. Roy O. *Noua Asie Centrală sau fabricarea națiunilor*. Cluj-Napoca: Dacia, 2001. 312 p.
135. King Ch. *Moldovenii, România, Rusia și politica culturală*. Chișinău: Arc, 2002. 274 p.
136. Heitmann K. *Limba și politică în Republica Moldova*. *Culegere de studii*. Chișinău: Arc, 1998. 189 p.
137. Smith A. D. *Naționalism și modernism*. Chișinău, 2002. 280 p.
138. Kymlicka W. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: University Press, 1995. 296 p.
139. Salat L. *Multiculturalismul liberal: bazele normative ale existenței minoritare autentice*. Iași: Polirom, 2001. 357 p.
140. Brass P. *Ethnicity and Nationalism*. London: New Delhi, 1991. 358 p.
141. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 2006. 224 p.
142. Gellner E. *Cultură, identitate și politică*. Iași: Institutul European, 2001. 280 p.
143. Suny R. G. *The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*. Stanford: University Press, 1993. 200 p.
144. Carrere d'Encausse H. *Triumful națiunilor sau sfârșitul imperiului sovietic*. București: Remember, 1993. 316 p.
145. Mureșanu C. *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*. Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, 1996. 308 p.
146. Georgiu G. *Națiune. Cultură. Identitate*. București: Diogene, 1997. 464 p.

ISTORIOGRAFIA ȘI METODOLOGIA CERCETĂRII GEOPOLITICII

HISTORIOGRAPHY AND METHODOLOGY OF GEOPOLITICAL RESEARCH

Svetlana CEBOTARI¹

REZUMAT

Pornind de la definiția comună a geopoliticii pentru comunitatea academică, în acest articol este prezentată, în primul rând, etapa de constituire și de apariție a primelor categorii în acest domeniu și a școlilor dominante de geopolitică, de la care au fost preluate cele mai influente concepte. Scopul principal al acestui articol nu este de a propune o nouă introducere în geopolitică, ci principii teoretico-conceptuale și metode de analiză geopolitică.

Cuvinte-cheie: istoriografie, metodologie, cercetare geopolitică.

ABSTARCT

Originating from the most common definition of the geopolitics in the academic community, in the article is present, firstly, the stage of establishment and the appearance of the first categories in this domain and the dominante schools of the geopolitics from which were taken the most influent concepts. The main purpose of this article is not to propose a new introduction in geopolitics, but with principales teoretico-conceptual settlements of geopolitics as with metodes of the geopolitical analysis.

Keywords: *Historiography, methodology, geopolitical research.*

1. Istoriografia cercetării geopoliticii

Geopolitica, născută și renăscută din necesitatea explicării anumitor probleme impuse de evoluția generală a societății omenеști și din influența crescândă a modificărilor permanente politico-economice, pline de contradicții, anticipări și ipoteze abandonate, a generat numeroase discuții. A urmat o cale a acumulărilor de date și a precizării metodelor de lucru, a definirii obiectului de studiu și a stabilirii poziției în cadrul sistemului științelor. Într-o perspectivă istoriografică, geopolitica cunoaște o evoluție de la un domeniu al cunoașterii cu o sferă limitată de interes la o disciplină științifică cu largă deschidere.

De la viziunea etnocentrico-spațială se dezvoltă primele idei geopolitice germane,

având ca bază empirică știința geografică. În cadrul școlii germane, geograful **Friedrich Ratzel (1844 - 1904)**, creatorul „antropogeografiei”, în lucrările *Antropogeographie* (1882 și 1891) și *Politische Geographie* (*Geografia politică*, 1897), acordă o importanță deosebită raporturilor dintre grupurile umane și mediul înconjurător, completând concepția deterministă cu idei organiciste. Ratzel subliniază că dezvoltarea istorică a statelor trebuie așezată într-un raport comparativ cu înflorirea politică a popoarelor, acest din urmă fenomen depinzând de dimensiunea și profunzimea raporturilor dezvoltate de popoarele în cauză. De aceea, statele ar trebui considerate organisme care, asemenea celor animale și umane, sunt mai puternice sau mai slabe. Organismele statale

¹ Svetlana Cebotari, doctor în politologie, Facultatea de Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative, Departamentul Relații Internaționale, Universitatea de Stat din Moldova.

și datorau existența grupului uman, popoarelor, și nu indivizilor care le compuneau. Cu cât un popor era mai mobil, această trăsătură nefiind caracteristică societăților primitive, cu atât dobânda mai multă forță politică [1].

Un alt reprezentant al școlii germane este **Rudolph Kjellen (1864-1922)**, care în lucrarea *Inledning till Sveriges geografi (Introducere în geografia Suediei, 1900)* va utiliza în premieră termenul de *Geopolitik*. Kjellen exprima unele opinii ce aveau să prefigureze ideile geopoliticii germane de mai târziu, fiind integrat școlii geopolitice germane. Domeniul geopoliticii ar cuprinde, în viziunea lui Kjellen, două subiecte majore: statele, cu sentimente și rațiune, în aceeași măsură ca ființele umane și cunoscând aceeași soartă ca ultimele (naștere, creștere, dezvoltare și declin), și, respectiv spațiul, considerat de el factor esențial și obiectiv vital al statelor viguroase, dar limitate spațial, care aveau datoria să își mărească teritoriile prin colonizări, cuceriri și expansiune [2]. Ulterior, atât ideile lui Kjellen, cât și ale lui Ratzel au fost preluate și dezvoltate de către **Karl Haushofer (1869-1946)** în *Zeitschrift für Geopolitik (Jurnal de geopolitică, 1928)* și de adepții aceluiași curent organicist, în viziunea cărora geopolitica va căpăta nuanțări și diferențieri semnificative privind sensul și poziția acesteia în raport cu celelalte științe: „geopolitica este teoria dependenței evenimentelor politice în teritoriu”, scopul ei fiind de furnizare a indicațiilor pentru acțiunea politică și de „îndreptar în viața politică”. Mai mult, geopolitica trebuie să devină „conștiința geografică a statului”. Definită de Haushofer ca „geografie dinamică”, ea este „știința care se ocupă cu analiza statului din punctul de vedere al instinctului de expansiune, izvorât dintr-un complex de temeuri mai ales geografice” [3].

Un alt curent al geopoliticii clasice este reprezentat prin **școala geopolitică franceză**. Constituită în contextul sfârșitului de secol XIX, școala de geografie politică și

geopolitică franceză se identifică prin studiile vizând problematica internă a spațiului francez, revendicându-se din geografia umană. În cazul școlii franceze, noua disciplină va prinde contur prin aportul lui **Paul Vidal de la Blache (1845-1918)**, cu lucrările *Principes de Geographie humaine* (publicată postum în 1922), *Principes de Geographie humaine* (publicată postum în 1922) și *La France de l'est* (1916), spre deosebire de Ratzel, teoreticianul observă raportul care există între pământ, oameni și istoria lor și mai ales faptul că diversitatea umană se traduce în diversitatea peisajelor aflate în continuă înnoire. El opune determinismului ratzelian, în care omul este văzut ca un produs al naturii, *possibilismului*, în care omul, dincolo de anumite condiționări socioeconomice, prin activitățile sale poate schimba mediul. Mediul geografic încetează a mai fi un element brut al geografiei fizice, el devenind, în concepția lui Vidal de la Blache și a discipolilor săi, un mediu complex, rezultatul interacțiunilor multiple, unde omul are un rol esențial. Această nouă orientare, *possibilistă*, va câștiga în timp numeroși adepți, aducând o contribuție esențială la corectarea interpretărilor geopolitice.

O puternică școală de geopolitică a luat ființă în Franța perioadei actuale, prin **Yves Lacoste**, care fondează revista *Herodot – strategie, geografie, ideologie*, apoi publică *Questions de la géopolitique – Întrebările geopoliticii* (1988), *Dictionnaire de géopolitique – Dicționar de geopolitică* (1993) etc. Geopolitica lui Y. Lacoste este centrată pe problemele naționale și cele ale minorităților, considerate printre factorii principali ai scenei politice. Metoda lui de analiză este „un fel de psihanaliză sau arheologie a comportamentelor colective”, după cum o numește reputatul geopolitician François Thual, în nu mai puțin celebra lucrare *Méthodes de la géopolitique* (1996) [4].

Școala geopolitică anglo-saxonă reprezintă un alt curent al geopoliticii clasice.

Și-a elaborat conceptul referitor la obiectul geopoliticii aproape independent de filonul german și de cel francez. Spre deosebire de acestea, axate în prima perioadă în mare parte pe teoretizări, fondatorii școlii anglo-saxone, avându-i ca principali reprezentanți pe Henry Thomas Buckle în Marea Britanie și pe Frederic Jackson Turner, Ellen Churchill Semple și Ellsworth Huntington în Statele Unite, s-au bazat în analizele lor pe o raportare concretă la istorie, având caracter pragmatic, accentuând problemele militare strategice și tactice. O caracteristică indubitabilă a școlii anglo-saxone este modul în care geopolitica modernă își revendică originile într-un ansamblu de trei curente de gândire diferite: *curentul istorico-ambientalist*, *curentul geografiei politice* și, nu în ultimul rând, *curentul geostrategic*. *Curentul istorico-ambientalist* cunoaște o amplă dezvoltare începând cu cea de-a doua jumătate a secolului XIX. Istoricul britanic **Henry Thomas Buckle** (1821-1862) studiază în monumentală sa lucrare *History of Civilization in England*, apărută în 1857, 1861 și respectiv 1872, relațiile de interdependență care există între climă, sol și hrană, pe de o parte, și modul de viață și habitatul uman, pe de alta. Studiul se bazează pe o amplă documentare, în care metoda analizei comparate a popoarelor și societăților în diferite medii de viață relevă faptul că societățile ce se dezvoltă într-un mediu ambiental temperat rece sunt mai disciplinate, mai organizate și mai performante. Astfel, condițiile vitrege de mediu i-au determinat pe locuitorii acestor zone să depună mai multe eforturi pentru obținerea unui nivel de trai subzistențial, conducându-i spre standarde superioare de viață și civilizație. În același timp, în regiunile cu un climat tropical-torid, unde hrana se putea obține ușor, direct din natură, oamenii, lipsiți de o motivație, nu au dobândit educația și deprinderile necesare performării și progresului. Într-o privire de ansamblu, concluzionează Buckle, societățile respective se

vor caracteriza printr-o distribuție inegală a bogăției, pozițiilor sociale și drepturilor politice. În Statele Unite ale Americii, **Ellen Churchill Semple** (*American History and its Geographic Conditions*, 1903) și **Frederick Jackson Turner (1861-1932)** (*The Significance of the Frontier in American History*, 1893) publică primele studii, în care prezintă influența simbiozei spațial-ambientale asupra civilizației din America de Nord. Un alt reprezentant de marcă al curentului ambientalist este istoricul și geograful american **Ellsworth Huntington (1876-1947)**, care, prin lucrările *Civilization and Climate*, 1924, și *Mainsprings of the Civilization*, 1945, a efectuat o minuțioasă investigație asupra influențelor și rolului jucat de climat în istoria societății. Pe baza unor puternice argumente, Huntington a demonstrat că modificările climatice sau persistența unui tip climatic nefavorabil au determinat marile migrații, dar mai cu seamă invaziile dinspre Orient spre Europa.

Alfred Thayer Mahan (1840-1914) în lucrările *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783* (*Influența puterii maritime asupra istoriei, 1660-1783*), *The Influence of Sea Power upon the French revolutions and Empire, 1793-1812* (*Influența puterii maritime asupra revoluției franceze și Imperiului, 1793-1812*) și *The Interest of America in Sea Power* (*Interesul Americii în puterea maritimă*) oferă geopoliticii o nouă orientare privind structura și obiectivele acesteia. Noul statut științific al geopoliticii, subliniază el, constă în „fundamentarea acesteia prin geostrategie”, noile obiective urmărite având mai mult o valoare operațională și vizând clasificarea statelor într-un sistem „al relațiilor de putere istoricește” constituite. O caracteristică a tezelor lui Mahan este că ele sunt construite prin îmbinarea experienței practice militare cu informațiile istorice. Rezultatul acestei îmbinări îl va constitui suportul teoretic al activității sale științifice și politice. Întreaga operă a lui

Mahan poartă o evidentă tentă geopolitică. Având ca principală temă de studiu *puterea maritimă* (*Sea Power*), Mahan subliniază rolul determinant pe care îl poate juca componenta maritimă în definirea unui nou statut mondial al Statelor Unite ale Americii. În Anglia, cel mai de seamă reprezentant al curentului geostrategic și fondatorul școlii geopolitice britanice a fost geograful **Halford John Mackinder (1861-1942)** prin *The Geographical Pivot of History* (*Pivotul geografic al istoriei* 1904). El considera geostrategia drept fundament al geopoliticii, dar preciza că sfera acestui concept nu se identifică cu totalitatea elementelor care intră în componența geopoliticii, oferă bazele teoriei continentaliste, în care Asia Centrală reprezintă *aria pivot a istoriei*, iar dominarea ei determină controlul lumii. Mackinder își aduce contribuția la dezvoltarea geopoliticii prin introducerea a două elemente noi în componența obiectivului urmărit de geopolitică: alcătuirea unei „noi configurații geostrategice și geopolitice a planetei”, realizată în conformitate cu „criteriul distanței geografice” și în termeni de bipolaritate, precum și crearea unor noțiuni specifice geopolitice (*World Island, Heartland, Pivot Area*). O nouă perspectivă în studiile geopolitice este introdusă de **Nicholas John Spykman (1893-1943)**. Principalele sale lucrări au fost *America's Strategy in World Politics* (*Strategia americană în politica mondială*, 1942) și *The Geography of the Peace* (1944), prin care aduce în analiza geopolitică conceptul de „*securitate de stat*”, ca fiind unul dintre cele mai importante obiective pe care le urmărește geopolitica. În componența *securității de stat*, afirmă Spykman, există trei mari categorii de factori: *factori geografici* (mărima teritoriului, poziția geografică), *factori economici* (resurse agricole, industriale și demografice), *factori politici* (stabilitate politică, grad de integrare socială etc.), rolul politic major revine *inelului de state* cu ieșire la mare, așa-numita *bordură maritimă* ce

înconjoară *heartlandul*. Acest *inel de state* este numit de Spykman **rimland**, fiind considerat ca o zonă intermediară între forțele continentale și cele maritime, păstrarea sub control a acestui inel asigurând supremația mondială. Pentru **școala anglo-saxonă contemporană** deosebit de importante sunt contribuțiile geografului **Saul B. Cohen** (*Geography and Politics in a World Divided – Geografie și politici într-o lume divizată* (1973)) și cele ale lui **Zbigniew Brzezinski** – *Între două ere* (1978), *Game Plan – Planul de Joc* (1986), *Out of Control* (1993) – Fără control, *The Grand Chessboard – Marea tablă de șah* (1997).

Regiunile geostrategice sunt expresia interconexiunilor mai multor părți ale globului în ceea ce privește localizarea, mișcarea, orientarea comercială și ideologică, fiind regiuni multicaracteristice, cu scop de regiuni unde se poate aplica puterea [5].

Școala geopolitică rusă. Studiile elaborate în Rusia sunt sporadice și reprezintă o contribuție deosebită la dezvoltarea noii științe. Dacă în cadrul școlilor germană, franceză, anglo-saxonă cercetările cunosc o deosebită profunzime și continuitate, geopolitica rusă, în acel moment, este una conjuncturală. În Rusia sfârșitului de secol XIX și început de secol XX sunt două probleme puse în fața cercetătorilor: prima, reprezentând o problemă de geopolitică internă, se referă la cunoașterea vastului teritoriu al Rusiei și punerea în valoare a imenselor bogății ale solului și subsolului acesteia; și o a doua, orientată spre exterior, vizând racordarea și impunerea Rusiei în cadrul noului sistem internațional. La sfârșitul secolului XIX, geografia rusă cunoaște o reorientare spre antropogeografie, pentru ca ulterior, odată cu schimbările politice din 1917, să aibă loc o nouă reorientare prin puternica politicizare a geografiei. Până la evenimentele din octombrie 1917, nu se poate vorbi concret despre o geopolitică rusă, studiile științifice atingând doar tangențial acest domeniu. Acest lucru

a fost realizat într-o perspectivă determinată de către **S. M. Soloviev (1820–1879)** și **G. V. Plehanov (1856–1918)**, a căror teorie este antrenată pe terenul determinismului ambientalist (legat de mediul înconjurător) și se axează pe explicarea istoriei prin geografia locului unde aceasta derulează. Odată cu schimbările radicale, politice și social-economice, survenite în urma evenimentelor din octombrie 1917, sub influența noii ideologii, comuniste, întreg sistemul științific rusesc suferă transformări radicale, fiind politizate toate aspectele științei. În acest context, geopolitica rusă se transformă într-o geopolitică sovietică, dezideratele politice ale noii puteri devenind direcții de cercetare ale acestui domeniu. Pentru a se stabili în Anglia, unde va rămâne în următorii 30 de ani și va desfășura, de această dată, o importantă activitate științifică, dezvoltându-și propriul sistem teoretic anarhist.

Una dintre figurile marcante ale noului val al **geopoliticii ruse** este Alexandru Dughin, care, în 1997, publică lucrarea *Bazele geopoliticii. Viitorul geopolitic al Rusiei*, iar în 2000 o reeditează sub titlul *Bazele geopoliticii*. Alături de A. Dughin în cadrul școlii geopolitice ruse mai activează: K. S. Gadzhiyev, care a publicat în 2000 *Introducere în geopolitică*; V. A. Kolosov și N. S. Mironenko, care au publicat, în 2001, *Geopolitică și geografie politică*; N. A. Nartov, D. Trenin [6].

Școala geopolitică românească. Alături de celelalte școli de gândire geopolitică, specifice primei perioade de evoluție a noii discipline, școala românească interbelică va contribui substanțial la dezvoltarea geopoliticii prin întreg ansamblul teoretic și aplicativ al lucrărilor elaborate de către **Simion Mehedinți (1869-1963)** și **Ion Conea (1902-1974)**. În viziunea savanților, geopolitica trebuie să studieze potențialul statului sau puterea reală a unui stat, cuprinzând: teritoriul, populația, forța economică, structurile industriale și agricole, marile axe de circulație, structura socială, cultura, modul

de guvernare, mediul politic. Deci, analiza geopolitică trebuie să fie: geografică, demografică, economică, socială, culturală și politică. Ea trebuie să fie *informativă și continuă*, tinzând să devină un adevărat *buletin meteorologic*, rezultatele ei fiind naționale [7].

Școala geopolitică din Republica Moldova se află la o etapă incipientă, fiind caracterizată prin prezența unor lucrări cum ar fi cele ale lui **O. Serebrian** – *Geopolitica spațiului pontic (2006)*, *Politosfera (2001)*, *Politică și geopolitică (2004)* și cele ale lui **A. Burian** – *Geopolitica lumii contemporane* [8].

2. Abordări teoretico-conceptuale ale fenomenului „geopoliticii”

Geopolitica, la fel ca și multe alte științe și discipline, este subiectul a numeroase interpretări sub aspectul definirii obiectului de studiu. Astăzi, termenul „*geopolitică*” desemnează relația dintre politică și geografie, demografie și economie, făcând referire, în special, la incidențele acestor ramuri asupra relațiilor internaționale ale unui stat. Astfel, geopolitica devine un domeniu de studiu care combină factorul geografic cu cel politic în determinarea poziționării unei țări față de vecinii săi, față de regiune sau față de alți actori internaționali. Dacă prima parte a termenului – „*geo*” – face trimitere la o coordonată concretă (spațiu, locul, poziția, coordonatele zonale, regionale, climatic, de evoluție, istorice), cel de-al doilea constituent – „*politică*” – introduce un echivoc, întrucât domeniul politicii este unul nedefinit în mod unitar. De comun acord, comunitatea academică utilizează această parte a termenului, în sensul relațiilor de putere (cauze și efecte, influențe și reacții, jocuri de putere, sfere de influență, hegemonie etc.) a unui actor internațional în raport cu ceilalți actori [9].

Pentru o mai bună înțelegere a complexității acestei discipline și a numeroaselor domenii de cercetare ce au abordat *cunoașterea geopolitică*, vom relua în sinteză o serie

de definiții și reflecții asupra obiectului geopoliticii. Cristalizarea ei, pe durata a peste un secol de evoluție, a însumat un uzaj diferit. Astfel, **Rudolf Kjellen** definea geopolitica drept „știința care se ocupă de studiul pătrunderii organizării politice în teritoriu și de studiul mediului politic al poporului”. Tot lui Kjellen îi aparține și reflecția conform căreia geopolitica este „învățătura despre stat ca organism geografic” [1 p. 41-43]. **Karl Haushofer**, conducătorul recunoscut al școlii geopolitice germane, și colaboratorii săi aduc completări definiției lui Kjellen, acordându-i semnificații doctrinar ideologice. Astfel, geopolitica devine „știința care se ocupă de analiza statului din punct de vedere al instinctului lui de expansiune, izvorât dintr-un complex de temeuri mai ales geografice”. Reluând dintr-un alt unghi, Haushofer caracterizează geopolitica drept „știința despre formele de viață politică în spațiile de viață naturală, ce se străduiește să înțeleagă dependența lor geografică și condiționarea lor de-a lungul mișcării istorice”. În literatura de specialitate există o multitudine de viziuni privind definirea geopoliticii. Astfel, **H. Kissenger** considera geopolitica ca analiză a echilibrului de putere și control exercitat de marile puteri asupra unor zone geografice. Din definiție reiese că geopolitica este știința care:

- 1) analizează influența factorilor geografici asupra relațiilor de putere în practica internațională;
- 2) vizează controlul exercitat asupra unor zone importante ale globului din punct de vedere strategic;
- 3) examinează comportamentul statelor în funcție de factorii geografici: teritoriu, climă, precum și în funcție de activitățile umane – cultura, de ex.;
- 4) se ocupă de studiul configurației relații internaționale în care se încadrează un stat;
- 5) analizează echilibrul de putere și controlul exercitat de marile puteri asupra unor zone geografice [10].

Analistul francez **Francois Tonol** consideră că geopolitica ne permite descifrarea actualității în cazul unui eveniment: tensiune, criză. Potrivit altor savanți, geopolitica construiește tabloul forțelor prezente într-un câmp geopolitic și al factorilor; constituie interesele actorilor geopolitici și explorează ideologismele pe care le legitimează; arată în ce mod sunt aplicate mijloacele fiecărui actor utilizând strategii concepute pentru obținerea și realizarea intereselor înaintate [6, p. 45-52].

Școala franceză, care la început a marginalizat obiectul geopoliticii, considerând-o doar o știință a germanilor pentru germani, revine în forță, la începutul anilor '90, contribuind prin numeroase studii și lucrări la stabilirea unui statut științific pentru geopolitică. **Michel Foucher**, geopoliticianul frontierei, consideră geopolitica „o metodă globală de analiză a unor situații socio-politice concrete private după modul în care sunt localizate și după reprezentările obișnuite pe care le descriu”.

Un alt geopolitician notoriu, **Pierre-Marie Gallois** definește în *Géopolitique: les voies de la puissance* (1990) geopolitica drept „studiul relațiilor care există între conduita unei politici de putere duse pe plan internațional și cadrul geografic în care aceasta se exercită”, iar **Christian Daudel** consideră geopolitica un *sistem de cunoștințe* ce-și propune să realizeze „o nouă sinteză a istoriei, a spațiului teritorial, a resurselor morale și fizice ale unei comunități, care se situează în ierarhia puterilor, în locul asigurat de meritele sale” [11]. **François Joyaux**, în lucrarea *Géopolitique de l'Extreme Orient*, publicată în 1991, notează că „geopolitica trebuie să studieze acele raporturi internaționale care au ca efect și care influențează direct echilibrul politic și strategic al planetei, în primul rând raporturile dintre marile puteri și supraputeri”. În cadrul noii **școli anglo-saxone**, două contribuții rețin în mod special atenția, cea a englezului Peter J. Taylor și a americanului P. O'Sullivan. Prin studiile acestora, geopolitica își conturează un nou sens, acela de

a desemna locul și rolul pe care controlul asupra anumitor zone geografice îl are în constituirea balanțelor de putere regionale sau globale. **Peter J. Taylor**, pornind de la „realismul politic dur”, definește geopolitica drept o disciplină care trebuie să „studieze rivalitatea dintre două mari puteri”, în sensul exercitării „dominației statelor puternice asupra statelor slabe”. **P. O’Sullivan** înțelege prin geopolitică o „geografie a relațiilor între deținătorii de putere, fie că aceștia sunt șefi de state, fie că sunt organizații internaționale”. O serie de alți cercetători aparținând școlii anglo-saxone își aduc contribuția la definirea geopoliticii. Dintre aceștia îi amintim pe **Saul B. Cohen**, în viziunea căruia geopolitica este „studiul relației dintre politica internațională de putere și caracteristicile corespondente ale geografiei”. **Colin S. Gray** definește geopolitica drept „interpretarea politică a unei realități geografice globale”, iar pentru **Desmond Ball**, geopolitica analizează relația dintre practica unei politici de putere și mediul geografic. În 1996, **Martin Ira Glassner**, în lucrarea *Political Geography*, definea geopolitica drept „știința ce studiază statul în contextul fenomenului spațial global, în încercarea de a înțelege atât bazele puterii statului, cât și natura interacțiunilor dintre state”. O serie de cercetători români cu preocupări în planul geopoliticii teoretice ne oferă definiții și reflecții ale noii discipline. Dintre ei se distinge geograful **Ion Conea**, teoreticianul incontestabil al geopoliticii românești, în viziunea căruia geopolitica este o știință în devenire („știința zilei”) care își propune să studieze modelul politic planetar, adică „jocul politic dintre state”. Explicarea mediului politic planetar, susține Conea, trebuie urmărită și definită pe temeuri geografice, „geografia condiționează, explică și caracterizează acest mediu.” Astfel, geopolitica reprezintă „expresia politică a unui ansamblu de elemente geografice care converg în ea, cunoașterea stării de lucruri planetare la un moment dat” .

Pentru **Anton Golopenția** termenul de geopolitică are cel puțin trei semnificații: *teorie și cercetare* a condițiilor geografice ale statului; *informare politică* externă; *mit politic*, obiectiv specific al politicii justificative și revendicative germane. Din această cauză, Golopenția observă numeroasele confuzii ce se fac în precizarea obiectului de studiu al geopoliticii. Deși el o consideră înainte de toate „informativă”, și nu analiză teoretică, ci „cercetare”, precizează că „obiectul ei de studiu îl constituie potențialul statelor” [6].

Într-o manieră specifică de redare semantică, găsim definiții sintetice ale termenului de geopolitică în numeroase **dicționare**. Astfel, *Logman Dictionary of English Language and Culture* (1991) definește geopolitica drept „studiul efectului poziției unei țări, a populației sale asupra politicii” [12]. *Oxford Dictionary of Politics* prezintă geopolitica având drept conținut „studiul politicii care subliniază constrângerile impuse politicii externe de locație și mediu” [13]. În dicționarele franceze, precum *Dictionnaire encyclopedique de la langue française* (1995) [14], geopolitica are ca obiect „studiul influenței factorilor geografici asupra politicii internaționale”, iar în dicționarul *Le Petit Larousse* (1995), geopolitica este „știința care studiază raportul dintre geografia statelor și politica acestora” [15], pentru ca în celebrul *Dictionnaire de Géopolitique* (1993) al lui Yves Lacoste geopolitica să fie considerată „un alt mod de a vedea lumea și complexitatea conflictelor sale”. Trecerea în revistă a definițiilor pe care le-a primit geopolitica de-a lungul timpului, implicând structura obiectului de studiu și statutul în cadrul sistemului științelor, evidențiază existența unui câmp foarte larg al delimitărilor conceptuale și caracterul său polisemantic [16]. *Având în vedere această interpretare multidisciplinară și polisemantică, apreciem geopolitica drept o disciplină științifică al cărei obiect de studiu constă în interpretarea relațiilor internaționale trecute, prezente și viitoare, din*

perspectiva influenței factorilor geografici, în complexitatea lor sistemică, asupra politicii mondiale.

Astfel, se poate constata că în privința geopoliticii sunt exprimate diverse puncte de vedere. Diversitatea indică faptul că geopolitica a fost și rămâne a fi un domeniu activ, dinamic.

3. Metodologia analizei geopolitice

În evoluția ei, geopolitica a cunoscut într-o primă fază forma unui câmp de studiu alcătuit la întretăierea mai multor discipline științifice, aflându-se într-un stadiu informal, pentru ca ulterior să capete o formă instituționalizată, fie ca subdisciplină a unei discipline formale, fie ca o disciplină de sine stătătoare. Trebuie subliniat că nu există o unitate de opinii în ceea ce privește locul geopoliticii în cadrul sistemului științelor. Cei mai mulți cercetători situează geopolitica în cadrul științei geografice, alții în al celei politice și în special în cel al relațiilor internaționale. În ultima perioadă, tot mai mulți cercetători înclină spre a-i decreta autonomia științifică, geopolitica afirmându-și statutul de disciplină de sine stătătoare. Rațiunile evoluției geopoliticii până la nivelul unei discipline bine conturate sunt clare, ele explicându-se, în primul rând, prin necesitatea umplerii vidului creat de imposibilitatea științelor existente de a explica și soluționa anumite probleme cu care ne confruntăm în prezent. În primele stadii ale dezvoltării sale, o disciplină nouă nu este decât un agregat de specialități născut din alte discipline. Astfel, geopolitica începutului de secol XX era mai puțin o disciplină științifică, un *holding* care regrupa cercetările din aceeași familie și care nu mai făceau obiectul strict al disciplinelor lor de origine. O asemenea formă de evoluție nu reprezintă un caz singular; științe precum economia, sociologia, antropologia etc. au străbătut aceleași stadii în primii lor ani, pentru că în evoluția oricărei științe există un moment de interdisciplinarita-

te, tradiția profesională apărând mult mai târziu. În multe cazuri, numele noii științe reunește, inspirat în cazul geopoliticii, originea și principalele științe ce s-au juxtapus. În definirea actuală a geopoliticii, deseori se confundă recombinația cu sinteza. O recombinație este un amestec de fragmente de discipline, în timp ce sinteza aduce o nouă interpretare. Totuși, fără o cunoaștere profundă a realităților geografice, economice și sociale, fenomenul politic, chiar privit într-o desfășurare spațială, nu face decât obiectul geopoliticii, al unei discipline bazate pe metode și principii științifice.

Criteriul formează categoria epistemologică de bază, constând în existența unui element în funcție de care se realizează o clasificare a obiectelor și fenomenelor geopolitice. Această clasificare se poate face pe baza unui indicator elementar (suprafață, numărul populației, apartenența etnică sau confesională etc.), a unor indici simpli (densitatea populației, indicele segregării, rata inflației, rata șomajului, indicele de diferențiere etnică) sau complecși (indicele dezvoltării umane, indicele sintetic al sărăciei, indicele libertății economice). Având în vedere existența relativ scurtă a demersului geopolitic, nu putem vorbi despre un set de principii și metode proprii, dar putem apela la un număr de principii și metode general-valabile în domeniul științei, care să completeze cadrul teoretic și conceptual geopolitic. Urmărind evoluția diverselor științe, aparținând atât sferei naturalului, cât și sferei socialului, putem afirma faptul că acesta este un procedeu frecvent folosit în faza premergătoare ridicării disciplinei științifice la rangul de știință. În această primă fază, o atenție deosebită trebuie acordată adaptării principiilor și metodelor generale la specificul cercetării geopolitice. Într-o fază ulterioară, principiilor și metodelor generale trebuie să li se adauge principiile și metodele specifice.

Principiile folosite în cercetarea geopolitică reprezintă totalitatea elementelor

teoretice fundamentale pe care se bazează orice raționament științific. Printre cele mai importante principii cu aplicabilitate în analiza geopolitică menționăm:

– *principiul repartiției spațiale*, care definește legăturile indisolubile ale fenomenelor și proceselor politice, economice, sociale și culturale de teritoriu, oferind posibilitatea studierii repartiției geografice a fenomenelor la nivel planetar sau regional;

– *principiul cauzalității*, care este implicat frecvent în explicarea schimbărilor intervenite în structura și funcționalitatea spațiului geopolitic;

– *principiul integrării*, care definește conexiunile ce se stabilesc între elementele ce recompun complexul teritorial, regional sau mondial, ca o unitate sistemică, fiecare fiind privită ca o unitate taxonomică integrată și integratoare.

Metodele unei științe reprezintă ansamblul de reguli, norme și procedee de cunoaștere și transformare a realității. Metodele de cercetare sunt subordonate principiilor și reprezintă modul sistematic de cercetare, de cunoaștere și de transformare a realității obiective. Principalele metode ce pot fi folosite în cercetarea geopolitică sunt:

– *metoda inductiv-deductivă*, care constă în cunoașterea realității geopolitice de la singular la general, pe calea deducțiilor logice, ca și descoperirea ulterioară a singularului pornind de la general. Această metodă reprezintă, de fapt, o îmbinare dialectică între două metode, metoda inductivă și metoda deductivă. Legătura dintre cele două metode se definește prin faptul că metoda deductivă se bazează pe generalitățile efectuate prin inducție. Metoda inductivă reprezintă cunoașterea realității geopolitice prin studiul singularului de la care se pleacă, la recompunerea pe baza deducțiilor logice ale generalului. Metoda deductivă pleacă de la generalizările realizate prin inducție și pe baza unor deducții logice pornite de la premise ce conțin generalul, în final ajungându-se la cunoașterea

singularului, ca urmare a subordonării acestuia genului din care face parte. Importanța acestei metode cu largă aplicabilitate rezultă din posibilitățile oferite, pe de o parte, de a clasifica, ordona și abstractiza bogatul material factual în vederea generalizării, iar pe de altă parte, de a putea trage concluzii, pe baza generalizării, asupra unor fapte particulare;

– *metoda analizei și sintezei*, care reprezintă tot o metodă compusă dialectic ce are la bază analiza și sinteza ce se întrepătrund și se condiționează reciproc. Metoda analizei materiale, funcționale sau mentale constă în descompunerea obiectelor, fenomenelor și proceselor studiate în părțile lor componente pentru observarea și cunoașterea în detaliu a caracteristicilor și funcțiilor pe care le au. Metoda sintezei constă în integrarea mentală a părților obiectului descompus inițial, prin analiză, în părți componente, în contextul sistemului din care fac parte;

– *metoda istorică*, ce oferă posibilitatea completării cercetării fenomenelor și proceselor specifice nu numai în desfășurarea lor spațială, ci și în cea temporală. Înregistrarea apariției unui fenomen geopolitic, etapele evoluției și desfășurarea lui prezentă fac ca această metodă să reprezinte o necesitate în studierea geopoliticii;

– *metoda cartografică*, ce constă în cartarea fenomenelor urmărite și întocmirea pe această bază a hărților necesare. Harta constituie reprezentarea în plan orizontal a suprafeței terestre sau a unei părți din ea, generalizată și micșorată conform unei anumite scări de proporție. Harta reprezintă un mijloc de informare de neînlocuit, un instrument de reprezentare evolutivă a fenomenelor și proceselor studiate, a corelațiilor dintre acestea sau dintre caracteristicile lor, dintre acestea și teritoriul dat. Analiza fenomenelor înscrise pe hartă permite obținerea imaginii raporturilor spațiale, privirea sintetică a corelației fenomenelor geopolitice. Geopolitica apelează la această metodă ca la un instrument de cunoaștere și expresie ce

redă localizarea fenomenelor în corelația lor spațială, surprinse în diferite etape, și relațiile de cauzalitate reliefate de geopolitician prin studiile sale;

– *metoda statistico-matematică*, ce constituie una dintre metodele cu cea mai largă aplicabilitate în domeniul științelor în general. Pornindu-se de la rapida evoluție materială și informațională pe care o înregistrează umanitatea la începutul secolului al XXI-lea, se deduce necesitatea aprofundării și în geopolitică a acestei metode, ce oferă posibilitatea cunoașterii fenomenelor prin analize cantitative de detaliu. Metoda permite înregistrarea, prelucrarea și generalizarea unui volum imens de date strânse în diferite etape ale desfășurării fenomenului. În plus, ea oferă geopoliticianului posibilități sporite de rezolvare a problemelor cu care se confruntă și pe care, cu metodele specifice, nu le-ar putea rezolva. Dezvoltarea actuală a

geopoliticii nu se poate concepe fără utilizarea pe scară largă a indicilor statistici, care permit evidențierea anumitor aspecte ale fenomenelor cercetate;

– *metoda modelelor*, care este o metodă modernă ce constă în reprezentarea mentală a unui stem ce există în realitate prin construirea specială de analogii cu care sunt reproduse principiile organizării și funcționării acestuia. Ele servesc la ușurarea muncii de înțelegere a fenomenelor complexe, prin schematizare, aducând un plus de clarități [6. p. 65-69].

Cristalizarea acestei discipline, pe durata a peste un secol de evoluție, a însumat uzaje diferite. Astfel, plecând de la cele mai larg acceptate definiții ale geopoliticii în comunitățile academice, la începutul secolului XXI, geopolitica, ca știință autonomă, reprezintă astăzi provocări intelectuale complexe.

BIBLIOGRAFIE:

1. A. Burian. *Geopolitica lumii contemporane*. Ed. Tipografia Centrală, Chișinău, 2003, p.36-40.
2. P. Dobrescu. *Geopolitica*. Ed. Comunicare, București, 2008, p. 25-30.
3. Rudolf Kjellen. *Der Staat als Lebensform*, Leipzig, 1917, *apud* Ionel Nicu Sava, *Geopolitica. Teorii și paradigme clasice. Școala geopolitică germană*, Editura Info-Team, București, 1997, p. 68.
4. Karl Haushofer, Erich Obst, Herman Lautensach, Otto Maull, *Bausteine zur Geopolitik*, 1928, *apud* I.N. Sava, p.111; F.Encel. *Orizonturi geopolitice*. Ed. Cartier. Chișinău, 216 p.
5. Adolf Grabowsky. *Spațiul ca destin. Problema geopoliticii*, 1933, *apud* Günther Heyden, *Critica geopoliticii germane. Esența și funcția socială a unei școli sociologice reacționare*, Editura Politică, București, 1960, p.121.
6. D. Frăsineanu. *Geopolitica*, Fundația Română de Măine, București, 2007, p. 11, 15.
7. I. Conea, *Geopolitica, o știință nouă*, în „Sociologia românească”, nr. 9-10, an II/ 1937, București; *apud* Emil I. Emandi, Gheorghe Buzatu, Vasile S. Cucu, *Geopolitica*, vol. I, Editura „Glasul Bucovinei”, Iași, 1994, p.18.
8. O. Serebrian. *Politică și geopolitică*. Ed. Cartier, Chișinău, 2004, 159 p.; O. Serebrian. *Politosfera*, Ed. Cartier, Chișinău, 2001, 272 p.; O. Serebrian. *Geopolitica spațiului pontic*. Ed. Cartier, Chișinău, 2006, 208 p.; A. Burian. *Geopolitica lumii contemporane*. Ed. Tipografia Centrală, Chișinău, 2003, 456 p.
9. M. Țăranu. *Geopolitica*, în *Concepte și teorii social-politice*. Iași, Institutul European, 2011, p.114.
10. H. Kissinger. *Diplomația*. Ed. Copyright, București, 2008, 780 p.
11. Ch. Daudel, Geografie, Geopolitică și Geostrategie – *Termeni în schimbare*, în *Geopolitica*, vol. I, Editura „Glasul Bucovinei”, Iași, 1994, p. 290.
12. *Logman Dictionary of English Language and Culture* (1991).
13. *Oxford Dictionary of Politics* //http://www.answers.com/topic/geopolitics.
14. *Dictionnaire encyclopedique de la lanque francaise* (1995).
15. *Le Petit Larousse* (1995).
16. Yves Lacoste, *Dictionnaire de Géopolitique* (1993).

INTERESELE GEOSTRATEGICE ALE FEDERAȚIEI RUSE ÎN LITERATURA DE SPECIALITATE INTERNAȚIONALĂ

THE RUSSIAN FEDERATION'S GEOSTRATEGIC INTERESTS IN THE INTERNATIONAL SPECIALIZED LITERATURE

Svetlana CEBOTARI¹

REZUMAT

Locul pe care îl ocupă Federația Rusă pe arena internațională, rezultat al destrămării fostei Uniuni Sovietice, politica și interesele sale geostrategice, precum și altor actori geopolitici regionali sau mondiali, a fost și este subiectul a numeroase discuții. Pentru o mai bună înțelegere a comportamentului și a acțiunilor pe arena politică, vom relua în sinteză o serie de studii și reflecții asupra rolului și locului Federației Ruse în sistemul relațiilor internaționale la începutul sec. XXI. Realizarea acestor cercetări a însumat uzaje diferite.

Acest articol analizează istoriografia cercetării intereselor geostrategice, locul și rolul Federației Ruse pe arena internațională și în literatura de specialitate internațională.

Cuvinte-cheie: cercetare, istoriografie, relații internaționale, interes geostrategic, Federația Rusă.

ABSTARCT

The place which is occupied by Russian Federation on international arena, result of desolation of the former Soviet Union, politics and geostrategic interests, as well as many other regional or worldwide geopolitical actors were and still are the subject matter of many discussions. For a better understanding of behaviour and actions on international arena but also of Foreign Affairs of the Russian Federation, we will resume in the international relation system during the first decade of the 21st century. The crystallization of these researches has comprised different utilizations.

This article analyzes the historiography of geostrategic interest research, the place and role of Russian Federation on international arena in the international specialized literature.

Keywords: research, historiography, international relations, geostrategic interest, Russian Federation.

Locul pe care îl ocupă Federația Rusă pe arena internațională, rezultat al destrămării fostei URSS, politica și interesele sale geostrategice, la fel ca mulți alți actori geopolitici mondiali sau regionali, a fost și este subiectul a numeroase discuții. Pentru o mai bună comprehensiune a comportamentului și acțiunilor pe arena politică, dar și a inte-

reselor geopolitice și geostrategice realizate prin intermediul politicii externe, vom relua în sinteză o serie de studii și reflecții asupra rolului și locului Rusiei în sistemul relațiilor internaționale la începutul sec. XXI. Ca multe alte domenii de cercetare, problematica locului și rolului Rusiei ca actor geopolitic pe arena internațională își găsește

¹ Svetlana Cebotari, doctor în politologie, Facultatea de Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative, Departamentul Relații Internaționale, Universitatea de Stat din Moldova.

un mediu prielnic în contextul cercetărilor internaționale. Aceste cercetări, deși au însumat uzaje diferite, scot în relevanță interesele Federației Ruse pe arena internațională.

Astfel, primii autori de referință ai domeniului, ca de exemplu geograful **H. J. Mackinder**, se definesc în primul rând ca apartenență teoretică. În lucrarea „The Geographical Pivot of History” („Pivotul geografic al istoriei”) [32], Mackinder consideră geostrategia drept fundament al geopoliticii, dar precizează că sfera acestui concept nu se identifică cu totalitatea elementelor care intră în componența geopoliticii, oferă bazele teoriei continentaliste, în care Asia Centrală reprezintă *aria pivot a istoriei*, dominarea acesteia determinând controlul lumii. Mackinder își aduce contribuția la dezvoltarea geopoliticii prin introducerea a două elemente noi în componența obiectivului urmărit de geopolitică: alcătuirea unei „noi configurații geostrategice și geopolitice a planetei”, realizată în conformitate cu „criteriul distanței geografice” și în termeni de bipolaritate, precum și crearea unor noțiuni specifice geopolitice în „World Island, Heartland, Pivot Area” [33]. De asemenea, Mackinder efectuează o primă încercare de a analiza rolul și perspectivele Rusiei pe arena internațională. Conform opiniei sale, amplasarea geografică a statului reprezintă poziția cea de mijloc sau din centrul lumii. Centrul lumii este un concept subiectiv, și dacă e să înțelegem prin conceptul „lume” întreaga planetă, atunci în centrul lumii se află continentul euroasiatic, iar în centrul acestuia – Hertlandul. Hertlandul reprezintă zona de influență a lumii, care semnifică noul centru al lumii și care înumează caracteristicile puterii continentale. Astfel, în concepția lui H. J. Mackinder, Hertlandul se identifică cu Rusia și cuprinde cea mai largă suprafață, incluzând un concept mai larg – „insula mondială”, care formează două continente: Eurasia și Africa. Pornind de la teza „Cine conduce cu Europa de Est, domină

Hertlandul, cine domină Hertlandul, domină asupra insulei Mondiale, domină lumea”. Astfel, conform opiniei lui Mackinder, rolul de Hertland revine Rusiei în plan strategic. Referindu-se la Rusia, Mackinder consideră că Hertlandul rus, prin barierele sale naturale, prin întinderi, adâncimi, prin dificultatea de acces, are o netă superioritate [14, p. 59]. Expansiunea spre periferia Eurasiei ar permite utilizarea resurselor continentale în scopul creării unei flote puternice, chiar și a unui imperiu mondial. De aceea, scopul principal al geopoliticii anglo-saxone rezidă în neadmiterea formării unei alianțe strategice în jurul „axei geografice a istoriei”, adică a Rusiei, luând la maximum din cantitatea spațiilor de coastă și impunând asupra acestora propria influență. În lucrarea „Începutul democratic și realitatea”, Mackinder își pune întrebarea: „ce se va întâmpla cu puterile mari” în cazul unei eventuale unificări politice a continentului? Astfel, în teoriile sale, Mackinder se pronunță pentru împiedicarea sub orice formă și prin orice mijloace a fortificării Hertlandului. În acest context, autorul nu subliniază controlul asupra Hertlandului ca putere asupra Rusiei. Cheia problemei în dominarea asupra lumii rezidă în corelația forțelor asupra periferiilor Hertlandului. Această idee se află la baza geopoliticii SUA și a Alianței Nord-Atlantice, odată cu formarea Noilor State Independente, când periferiile Hertlandului au devenit ex-republicile unionale din spațiul postsovietic și fostele state socialiste [4, pp. 44-45].

Idei similare sunt expuse în lucrarea „The influence of Sea Power upon History” – („Influența puterii maritime asupra istoriei”) [35], publicată în 1890 de către amiralul marinei americane **A. Mahen** [14, p. 46]. Astfel, conform opiniei lui Mahen, principala amenințare la adresa puterii maritime sunt statele continentale și, în primul rând, Rusia și China. Lupta cu masa continentală a imperiului rus, care se extinde de la „Asia Mijlocie Occidentală până la meridianul

japonez în Orient”, este scopul pe termen lung, pe care trebuie să-l exercite America. Acest scop poate fi realizat utilizând sistematic împotriva Eurasiei așa-numita strategie a „anacondei”. Esența acestei teorii rezidă în fortificarea propriilor poziții și slăbirea poziției adversarului conform următoarelor strategii:

1. Fortificarea controlului asupra mării, dezvoltarea comunicațiilor maritime. Fortificarea flotei politico-militare în scopul de a obține posibilitatea de a amenința teritoriile adversarului.

2. Mărirea numărului de porturi, de care depinde dezvoltarea comerțului și apărarea strategică a statului.

3. Îmbunătățirea indicilor demografici, ca condiție necesară a posibilității statului de a construi și deservi corăbiile.

4. Remunerarea prin toate posibilitățile a comerțului internațional și pregătirea cadrelor, deoarece pe acest factor se axează puterea maritimă a statului.

5. Reorientarea resurselor naturale și umane în scopul creării forței maritime.

6. Deținerea sub control a regiunilor de coastă și depunerea maximului efort, ca prin oricare mijloacele de a lua regiunile corespunzătoare ale teritoriilor continentale de la adversar.

7. Crearea unui număr cât mai mare de obstacole în calea formațiunilor integraționiste ale adversarului, folosind scoaterea de sub control a zonelor de coastă și limitând accesul spre spațiile acvatice [4, p. 45].

Astfel, ca rezultat al folosirii principiului strategic al „anacondei”, teritoriile adversarului vor fi blocate din partea coastelor maritime și fluviale, ceea ce duce la slăbirea treptată a inamicului. Teoria „anacondei” a lui A. Mahen este dezvoltată de către profesorul Institutului de Relații Internaționale al Universității din Yelz, N. J. Spykman, care, în studiile geopolitice „America’s Strategy in World Politics” [49] și „The Geography of the Peace” [48], expune o nouă viziune

prin introducerea în analiza geopolitică a conceptului de „securitate de stat” – unul dintre cele mai importante obiective pe care le urmărește geopolitica. În componența *securității de stat*, afirmă Spykman, există trei mari categorii de factori: *factori geografici* (mărimea teritoriului, poziția geografică), *factori economici* (resurse agricole, industriale și demografice), *factori politici* (stabilitatea politică, gradul de integrare socială etc.), rolul politic major revine de fapt *inelului de state* cu ieșire la mare, așa-numita *bordură maritimă* ce înconjoară *Heartlandul*. Acest *inel de state* este numit de Spykman *Rimland*, fiind considerat ca o zonă intermediară între forțele continentale și cele maritime, păstrarea sub control a acestui inel asigurând supremația mondială. De asemenea, parafrazându-l pe Mackinder, Spykman subliniază: „Cine deține controlul asupra Rimlandului, acela controlează Eurasia, iar cine controlează Eurasia, controlează destinele lumii întregi” [4, p. 48-49]. Spykman este de acord cu viziunea lui Mackinder, potrivit căreia Eurasia reprezintă o poziție-cheie pentru cucerirea și dominarea lumii. Spre deosebire de Mackinder, Spykman consideră decisiv în controlul lumii (Hertlandului) controlul deținut asupra țărmurilor. Controlul zonei de coastă care încercuiește zona pivot neutralizează forța acestuia. În favoarea acestei teorii, autorul înaintează următoarele argumente:

- masa compactă de pământ eurasiatic este prea extinsă și, în ultimă instanță, foarte greu de controlat;

- zona de coastă are numeroase căi de comunicație înspre regiunea eurasiatică propriu-zisă, inclusiv albiile râurilor;

- aproximativ două treimi din populația lumii locuiesc în zonele de coastă ale Eurasiei;

- fâșia de pământ care încercuiește Eurasia este mult mai ospitalieră, comparativ cu alte regiuni din interiorul continentului, greu accesibile și cu o climă aspră [16, p. 67].

Pentru analiza rolului și locului Rusiei în sistemul relațiilor internaționale, deosebit de importante sunt contribuțiile lui **Zb. Brzezinski** – „Între două ere”, „The Grand Chessboard” „Game Plan” [8] (Planul de Joc), „Out of Control” („Fără control”) [7], (Marea tablă de șah) [6], care ne oferă un model global al lumii. Împărțind lumea în *regiuni geostrategice* (două regiuni geostrategice, fiecare dominată de către o superputere) și *regiuni geopolitice*, Brzezinski insistă asupra distincției existente între cele două tipuri de regiuni. Zb. Brzezinski explică, că primele regiuni au o extindere globală și un rol strategic, iar celelalte – o extindere regională și un rol tactic. Regiunile geostrategice sunt expresia interconexiunilor mai multor părți ale globului în ceea ce privește localizarea și mișcarea [6]. La începutul anului 2001, prim-ministrul Suediei, G. Persson, în ciuda tendințelor și influențelor existente pe arena internațională, respinge categoric o eventuală aderare a Federației Ruse la UE, argumentând prin faptul că Rusia nu este un stat european, dar continental, care ocupă o dimensiune mare a Europei și a Asiei. În opinia liderilor occidentali, UE este capabilă să susțină proiecte economice la un nivel extins cu Federația Rusă, deoarece ambele părți sunt interesate într-o cooperare axată pe pragmatism, dar nu și să accepte Rusia ca membru. Acest lucru ar semnifica schimbarea fundamentală a caracterului UE [6, p. 172].

H. Kissinger în „Diplomația” [31] supune analizei politica americană față de Rusia, în perioada următoare Războiului Rece, care a mizat pe un fel de inginerie socială, adaptată liderilor individuali. În administrația Bush a fost M. Gorbaciov, iar sub conducerea Clinton este B. Elțin, care percepuți ca fiind personal angajați în realizarea democrației, au fost tratați ca garanți ai unei politici externe rusești pașnice și integrării Rusiei în comunitatea internațională. Relațiile ruso-americane, în opinia lui Kis-

singer, au nevoie de un dialog serios privind unele aspecte de politică externă. Rusiei nu i se face nicio favoare de a fi tratată ca imună față de considerentele normale ale politicii externe, deoarece aceasta ar avea rezultatul practic de a o forța să plătească mai târziu un preț mai greu, dacă este ademenită în cursuri de acțiuni din care nu există întoarcere. Liderilor americani nu trebuie să le fie frică de discuții deschise despre punctele în care interesele americane și rusești converg și în care diferă. De asemenea, H. Kissinger consideră că integrarea Rusiei în sistemul internațional este sarcina-cheie a noii ordini internaționale care este pe cale să apară. Ea are două componente care trebuie păstrate în echilibru: influența atitudinii rusești și afectarea calculului rusești. Pentru a alina procesul tranziției, este nevoie de asistență economică generoasă și de consilieri tehnici, iar Rusia trebuie să fie făcută să se simtă binevenită în instituții care întăresc cooperarea economică, culturală și politică precum Conferința Europeană pentru Securitate. Reforma rusească va fi însă împiedicată, nu ajutată, dacă se va neglija reapariția pretențiilor imperiale rusești istorice. Independența noilor republici, recunoscute definitiv de Națiunile Unite, nu trebuie înjosită prin consimțirea pătrunderii militare rusești pe solul lor. În acest context, H. Kissinger consideră că politica americană față de Rusia trebuie să fie gândită, ținându-se cont de interesele permanente, nu de fluctuațiile politicii interne rusești. Dacă politica externă americană își face din politica internă rusească o prioritate de vârf, ea va deveni victima unor forțe aflate, în esență, în afara controlului său, își va pierde toate criteriile de judecată. De aceea, consideră Kissinger, politica externă a SUA față de Rusia trebuie să fie echilibrată potrivit oricărei oscilații. Noua conducere rusească este creditată cu înțelegere față de procesul anevoios prin care se încearcă învingerea a două generații de proastă conducere comunistă. Ea nu este

creditată pentru a i se transmite sfera de influență pe care țării și comisarii au răvnit-o de jur împrejur vastelor frontiere ale Rusiei timp de 300 de ani. Dacă Rusia tinde să devină un partener serios la constituirea unei noi ordini mondiale, ea trebuie să fie pregătită atât pentru disciplina stabilității, cât și pentru beneficiile acesteia [31, pp. 711-712].

În cercetările sale, H. Kissinger consideră că viitorul statelor Europei de Est și al statelor succesoare ale Uniunii Sovietice nu constituie una și aceeași problemă. Europa de Est a fost ocupată de Armata Roșie. Ea s-a identificat, cultural și politic, cu tradițiile europene occidentale. Acest lucru este adevărat, în special în cazul statelor Tratatului de la Varșovia – Polonia, Republica Cehă, Ungaria și Slovacia. Fără legături cu instituțiile Europei Occidentale și atlantice, ele ar deveni un teritoriu al nimănui, între Germania și Rusia. Iar ca aceste legături să aibă sens, statele Tratatului de la Varșovia vor trebui să aparțină atât Uniunii Europene, cât și Alianței Atlantice. Pentru a deveni economic și politic viabile, ele au nevoie de Uniunea Europeană; iar pentru securitate ele privesc spre Alianța Atlantică. Calitatea de membru într-o instituție presupune calitatea de membru în cealaltă instituție [31, p. 716]. Președintele Clinton invită toate statele succesoare ale Uniunii Sovietice și toate fostele țări sateliți ai Moscovei din Europa de Sud-Est să participe la ceea ce reprezintă un vag sistem de securitate colectivă [31, p. 717].

Nu mai puțin interes prezintă și cercetarea relațiilor dintre SUA și URSS de către H. Morgenthau în „Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace” [41, p. 370]. Pentru H. Morgenthau, relațiile dintre acești doi actori geopolitici au fost, pentru perioade îndelungate de timp, absorbite de misiunea extinderii granițelor către teritoriile aflate pe continentele lor, dar care nu erau supuse unui control politic. De asemenea, Morgenthau analizează

relațiile dintre Statele Unite și fosta Uniune Sovietică din perspectiva balanței de putere existente în perioada postbelică. Ținându-se cont de particularitățile sistemului relațiilor internaționale, Morgenthau consideră ca SUA trebuie să urmărească un compromis mai degrabă cu China, decât cu Uniunea Sovietică. Acest compromis ar facilita realizarea intereselor SUA pe arena internațională [41, p. 387].

Pentru o mai bună comprehensiune a rolului Federației Ruse pe arena internațională, este necesară o analiză a cercetărilor efectuate de către J. S. Goldstein și J. C. Pevehouse. Astfel, în studiul „Relații internaționale”, J. S. Goldstein și J. C. Pevehouse [22] consideră că țările din Europa de Sud-Est și-au administrat economiile mai eficient decât au făcut-o fostele republici sovietice. Rusia s-a descurcat mai bine decât altele. Ea a moștenit o mare parte din infrastructura economică și din resursele naturale ale Uniunii Sovietice și a fost suficient de mare pentru a câștiga atenția Occidentului. Luptele pentru puterea internă au creat instabilitate politică în Rusia, descurajând investițiile străine. Războiul din Cecenia a înrăutățit lucrurile. Crima organizată a devenit problema majoră în anii '90. Haosul tranziției a furnizat, de asemenea, teren fertil pentru corupție printre oficialii guvernamentali. Problemele economice și financiare ale regiunii s-au împletit cu probleme de securitate – conflicte etnice și naționale de-a lungul graniței de sud a fostei Uniuni Sovietice, care au schimbat relațiile comerciale și monetare. Se pare că în următorii ani Rusia va încerca să obțină stabilitate economică și politică pentru a se integra în economia capitalistă mondială. Până atunci, pentru J. S. Goldstein și J. C. Pevehouse, Rusia și vecinii săi rămân, în mare parte, izolați de posibilele beneficii care ar putea rezulta din monede convertibile stabile, comerț dezvoltat și investiții străine crescute [22, p. 470-472].

Pentru **D. Chaudet, F. Parmentier și B. Pelopidas**, în lucrarea „Imperiul în oglindă. Strategii de mare putere în Statele Unite și în Rusia” [11], Rusia este o lume aparte, care nu ține nici de Asia, nici de Europa. Începând cu sec. al XIX-lea, intelectualii ruși au căutat în imaginea Occidentului (și în primul rând a Europei) propria lor identitate. În acest context, dezbaterea majoră se centrează atât pe locul pe care-l ocupă Europa în Rusia, cât și cel al Rusiei în spațiul European. Euroasiatismul, în opinia cercetătorilor, duce Rusia la a-și înțelege, într-o nouă manieră, alteritatea atât față de Europa, cât și față de Asia. În calitate de punte între Europa și Asia, Rusia se situează într-o poziție geografică unică [11, pp. 74-79]. V. Putin a obținut sufragiile electoratului susținând tema „revenirii la ordine”, care se axează pe restartarea valorilor tradiționale, în jurul noțiunilor de stabilitate, patriotism, de stat puternic și de solidaritate socială. Euroasiatismul lui Putin corespunde unei anumite evoluții în raport cu perioada elțiană care o preceda, el dispune de rețele solide, dar nu este singurul pol în dezbaterile asupra politicii externe a țării, deoarece, la fel ca și neoconservatorismul american, el trebuie să negocieze cu realismul. În ansamblu, este una din componentele „celei de a treia căi”, în baza căreia Putin încearcă să elaboreze o nouă sinteză între elementele occidentale și cele euroasiatice [11, p. 109-111]. De asemenea, făcând o retrospectivă a evoluției formării Rusiei, autorii consideră că, pornind de la modestul teritoriu al principatului Moscovei, Rusia a procedat la o expansiune teritorială continuă și fără precedent în epoca modernă. În cele trei secole de dominație continuă, Moscova a exercitat o dominație centralizată asupra periferiei, s-a străduit cu ajutorul regimurilor autoritare să mențină „ordinea” în acest spațiu [11, p. 167].

Prezintă interes și analiza poziției Federației Ruse prezentată de către **A. E. Kellermann** în „Uniunea Europeană. Un pro-

ces de integrare continuă” [30]. După des-trămarea fostei Uniuni Sovietice, Rusia a experimentat un capitalism agresiv, de natură criminală și oligarhică. În ciuda scopurilor înaintate, Rusia nu a reușit să creeze o societate civilă și încă nu s-a consolidat ca un stat democratic, juridic și social stabil. Natura actuală a participării Rusiei la diviziunea muncii și în relațiile comercial-economice internaționale nu se potrivește cu caracterul actual al noilor cerințe. Țara, în opinia lui **A. E. Kellermann**, în principal, este un exportator de materii prime. Statutul său de mare debtor internațional, care timp de mulți ani nu a fost capabil să dețină sub control scurgerea capitalului național în afară, subminează serios poziția Rusiei. Mai mult decât atât, Rusia nu se poate folosi de avantajele participării la integrarea regională. În acest context, autorul înaintează unele sugestii. Rusia ar trebui să-și pună în ordine afacerile interne. Motivele pentru majoritatea problemelor sale legate de economia globală se regăsesc în interiorul propriilor granițe și ar trebui rezolvate prin mijloacele politicii sale interne. Această politică ar trebui să fie clar direcționată spre reorganizarea structurală a economiei Rusiei, pentru a crește competitivitatea produselor sale și pentru a reduce cota materiilor prime în totalul de exporturi. Procesul de „stabilire a ordinii” în toate domeniile vieții rusești ar trebui să se desfășoare în cadrul instituției unui stat democratic, juridic, cu o economie orientată spre populație, adică sistemul sociopolitic existent în majoritatea statelor europene și care a fost adoptat drept exemplu, la nivel declarativ, de către liderii Rusiei. Toate aceste sarcini complicate, dar totuși vitale, pot fi realizate de către Rusia doar în contextul unei cooperări internaționale strânse și eficiente. Această cooperare ar trebui să se petreacă, în primul rând, pe continentul european, deoarece Rusia are legături istorice, spirituale și culturale profunde cu statele în cauză, fără a menționa faptul că membrii

Uniunii Europene sunt principalii parteneri comerciali și economici ai Rusiei. În ceea ce privește legătura directă a Rusiei cu procesul integrării europene, care este inseparabil legat de cooperarea paneuropeană, ar trebui să se facă, probabil, distincția – dar nu acută – între două direcții: Uniunea Europeană și CSI. Deși guvernul rus declară că ambele direcții sunt prioritare în politica sa externă, Federația Rusă ar trebui să aibă o conduită calculată și consistentă față de membrii atât ai Uniunii Europene, cât și ai CSI.

De asemenea, analizând relațiile externe ale Federației Ruse, Kellermann consideră că există multe motive pentru care Rusia nu se află în poziția de a se alătura Uniunii Europene, cel puțin în viitorul apropiat. Rusia este o țară prea mare și problematică. Aderarea la Uniunea Europeană ar limita libertatea și acțiunile Rusiei. În afară de aceasta, Uniunea Europeană se află la o răscruce. Nu se confruntă doar cu provocarea unei extinderi masive, dar și cu adaptarea noilor membri la modul de a acționa al comunității. De fapt, nu există garanții că extinderea nu va implica integrarea ulterioară și nu va slăbi puterea combinată a Uniunii pentru o perioadă de timp. Ar fi mai rezonabil pentru Rusia să fie mai activă și mai consecventă în politica sa în vederea realizării unui parteneriat strategic cu Uniunea Europeană, să dezvolte și să consolideze legături cu Uniunea Europeană în alte domenii în care are competență reală și să facă pași concreți, practici, pe calea uneori apropierei internaționale, dar prudente a dreptului rusesc la dreptul UE. Alăturarea la spațiile europene comune economic și social – probabil împreună cu alte state CSI, dar nu neapărat cu toate dintre ele, – ar trebui să fie un scop strategic, dar totuși distant pentru Rusia [30, pp. 367-370].

Analizând politica externă a Federației Ruse, A. Hutsenreuter în articolul „De la Rusia de nunca a la de siempre: politica exterior entre 1992 y 2012” [25], publicat în revista academică a Facultății de Științe

Sociale din cadrul Universității din Palermo, Italia, „Jurnal de Ciencias Politicas” („Revista de Științe Politice”) distinge patru etape de dezvoltare a politicii externe a Federației Ruse. Astfel, conform periodizării lui Hutsenreuter, prima etapă coincide cu perioada anilor 1992–1994 – perioadă în care Rusia are o politică de adaptare la noile realități internaționale. Anii 1994–1996 constituie cea de a doua perioadă de formare a politicii externe. Caracteristic pentru această perioadă este faptul că Rusia duce o politică de impunere a puterii în spațiul său de influență, spațiul postsovietic. Cea de a treia etapă, anii 1996–1999, coincide cu numirea lui Primakov în funcția de ministru de externe – perioadă în care se simte o învioreare a politicii externe ruse pe arena internațională. O nouă etapă în politica Federației Ruse, axată pe pragmatism și interesul național al statului, revine anilor 2000–2012. Prin stilul de conducere autoritar-centralizator, V. Putin încearcă să readucă Federația Rusă pe arena internațională. După acțiunile militare din Afghanistan, din 1997, Kremlinul din nou activează prin acțiuni militare în special în spațiul postsovietic: Republica Moldova – 1992, Georgia – 2008, Ucraina – 2014. A. Hutsenreuter consideră că revenirea Federației Ruse pe arena internațională în calitate de putere are loc odată cu venirea la Kremlin a liderului V. Putin.

Spre deosebire de Hutsenreuter, I. Malova, în „*L'atteggiamento della Russia rispetto all'allargamento dell'Unione Europea*” [37], consideră că Rusia pe parcursul deceniului 1989–1999 a trecut prin mai multe perioade de formare, atât la nivel politic, cât și ideologic. Astfel, Malova consideră drept etape de formare a politicii externe a Federației Ruse: 1) epoca lui Gorbaciov și a eredității sale; 2) epoca Elțin – perioada de tranziție a politicii externe; 3) perioada căutărilor Rusiei – Putin și noua doctrină; 4) perioada noilor căutări de echilibru.

Evoluția politicii externe și a interesului național al Federației Ruse, în special cea din perioada de aflare la conducerea Kremlinului a tandemului Putin – Medvedev, este supusă cercetării de către J. M. Hernández în „Las relaciones de Rusia con la Unión Europea: desafíos y propuestas” [42]. De asemenea, pentru a analiza relațiile externe, autorul supune examinării unele aspecte ale politicii interne a Federației Ruse. Astfel, Hernández analizează relațiile ruso-europene prin prisma principalelor avantaje pe care le au, precum și a interesului reciproc, atât al UE față de Federația Rusă, cât și al Federației Ruse față de UE. Un loc aparte îl ocupă analiza relațiilor Federației Ruse cu statele europene în probleme de securitate. Analizând relațiile cu UE, autorul subliniază faptul că, în cadrul UE, există state care au o atitudine și disponibilitate de cooperare cu Federația Rusă diferită. Astfel, analizând relațiile Federației Ruse cu Polonia, acestea, practic, pot fi caracterizate ca fiind nule. De asemenea, în spațiul european statele, ca de exemplu Republica Cehă, statele baltice nu manifestă încredere în cooperarea cu Federația Rusă. Pe lângă statele cu un nivel scăzut de încredere, în special fostele republici unionale și statele membre ale Tratatului de la Varșovia, în UE există și state disponibile de a întreține relații de cooperare cu Rusia ca de exemplu: Franța, Germania, Italia, Spania. Autorul, pe lângă interesele comune existente în relațiile Rusiei cu statele europene, în special cele din sfera energetică, analizează și contradicțiile dintre acestea.

Politica Federației Ruse, în special cea promovată de către președintele V. Putin, este supusă analizei de către G. Mafodda în articolul „Alla Russia serve un’alternativa a gas e petrolio” [34]. Anul 2000, odată cu venirea lui Putin la conducerea statului, semnifică, în opinia autorului, revenirea Federației Ruse pe arena internațională. De asemenea, cercetătorul supune analizei as-

pectele economice, în special cel energetic, al comerțului cu gaz natural și petrol și al livrării acestor mărfuri pe piețele europene. În același context poate fi menționată și cercetarea lui M. De Bonis „URSS? No grazie, Putin sogna l’Unione Euroasiatica” [14]. De Bonis supune analizei politica promovată de V. Putin în perioada celui de al treilea mandat – din anul 2012 până în prezent. Autorul scoate în relevanță principalele obiective ale politicii externe ruse – intenția politică a Rusiei de a crea un spațiu economic comun între Europa și Asia și proiectul de a readuce pe arena internațională Federația Rusă, prin crearea Uniunii Economice Euroasiatice. Pentru De Bonis, crearea sau restabilirea fostului spațiu sovietic practic este imposibilă. Statele foste republici unionale sunt deja de o altă orientare atât politică, cât și economică, îndreptată spre alte spații (de exemplu, Georgia, care din august 2008, odată cu pierderea Osetiei de Sud și a Abhaziei, are o orientare antimoscovită, vectorul politicii externe fiind direcționat spre o cooperare, dar și o eventuală aderare proatlantistă).

În contextul analizelor relațiilor Federației Ruse cu Occidentul merită atenție cercetările efectuate de F. Petroni. În articolul „Tra Usa e Russia è ancora guerra fredda sullo scudo”, F. Petroni [44] analizează relațiile politice dintre Federația Rusă și SUA din perspectiva amplasării scutului antirachetă pe teritoriul Europei, cât și preocupările Rusiei vizavi de extinderea NATO în Est. O. Oliker, K. Crane, L. H. Schwartz și C. Yusupov, în „Russian Foreign Policy. Sources and Implications” [43], analizează politica Federației Ruse în perioada tandemului Putin – Medvedev. De asemenea, este analizată relația Federației Ruse cu SUA și UE. Spre deosebire de politica dusă de președintele B. Elțin și miniștrii de externe din perioada anilor 1990–1996, noua politică promovată de Kremlin s-a modificat. După evenimentele din 11 septembrie 2011,

Rusia susține SUA în lupta contra terorismului și în menținerea securității pe arena internațională, dar, în același timp, interesele Federației Ruse și ale SUA se confruntă în alte probleme. Autorii supun analizei atitudinea negativă față de Rusia în statele post-sovietice, în special ca rezultat al revoluțiilor colorate din Georgia și Ucraina. De asemenea, este supus criticii sistemul autocratic al președintelui Putin, politica axată pe pragmatism în relațiile comerciale cu Occidentul, statele UE, politica Gazpromului în Ucraina și Republica Moldova, relațiile politico-economice cu Armenia și Azerbaidjan. Merită atenție analiza politicii Federației Ruse față de orientarea proeuropeană a Republicii Moldova, Ucrainei și Georgiei. Autorii consideră că orientarea spre UE a statelor ex-sovietice fac ca Federația Rusă să-și impună politica de monopol și influență în spațiul postsovietic.

Interesele geopolitice și geostrategice ale Federației Ruse în spațiul postsovietic, în special în spațiul caucazian, sunt analizate de către J. Weisensee în „*Measuring European Foreign Policy Impact: The EU and the Georgia Crisis of 2008*” [53]. Astfel, autorul supune analizei interesele geostrategice ale Federației Ruse în Caucaz, în special în Georgia, prin recunoașterea teritoriilor Abhaziei și Osetiei de Sud, cât și impunerea influenței în zonă ca rezultat al războiului din 2008, 7 august. În acest context, merită atenție și cercetările efectuate de A. P. Ișmaev. Autorul supune analizei interesele SUA în zona caucaziană, interese pe care Federația Rusă le consideră drept o amenințare la adresa sa. Analizează căile geostrategice [46].

S. Stefan, în „*La difficile partita della lingua russa in Ucraina*” [50], analizează aspectul problemelor de ordin lingvistic, în special utilizarea limbii ruse în Ucraina. Astfel, autorul scoate în evidență faptul că limba rusă, în comparație cu limba unică oficială a Ucrainei conform Constituției, este domi-

nantă. De asemenea, elementul politic, care se încrucișează cu aspectele teritoriale, este dominant. Relațiile Federației Ruse cu statele postsovietice, în special cu cele din arealul caucazian, sunt analizate și de către C. Tosi în articolul „*L'Abkhazia è il Kosovo del Caucaso*” [52]. În studiile sale, Tosi supune cercetării independența Abhaziei, stat „parțial independent”, recunoscut de către Federația Rusă după 2008, Nicaragua, Venezuela, Nauru, Tuvalu, Vanuatu, dar nu și de comunitatea internațională. Aspectul conflictelor din spațiul postsovietic, în special cel transnistrean din zona estică a Republicii Moldova, Carabahul de Munte, Osetia de Sud este supus analizei de către M. de la Cámara în „*La política exterior de Rusia*” [15].

Cercetarea „*Le relazioni della Russia con Europa e Stati Uniti sviluppi recenti e scenari futuri*”, efectuată de către E. Greco, R. Alcaro, V. Fabbri [23], oferă o panoramă a relațiilor politice și de securitate dintre Rusia – SUA – UE. Astfel, analiza dată reconstruiește contextul politic în care actualmente operează cei trei actori, ținându-se cont de percepțiile reciproce, tendințele politicii externe a Federației Ruse în perioada președintelui Putin, cât și de cadrul instituțional prin intermediul căruia are loc cooperarea ruso-occidentală.

De asemenea, autorii supun atenției nu doar aspectele de cooperare dintre Federația Rusă și Occident, dar și contradicțiile existente de la amplasarea scutului antirachetă al SUA în Europa de Sud-Est, definitivarea viitorului statut al Kosovo, până la rezoluția complicată a conflictelor înghețate în Caucazul Meridional. În acest context poate fi menționată și analiza aspectului energetic de la aparenta folosire politică a exporturilor de energie de către Moscova, până la preocuparea privind felul de respectare a drepturilor omului și a procesului de democratizare. Astfel, în perioada politicii duse de către V. Putin, autorii observă contraste în relațiile Rusiei cu Occidentul. De asemenea,

sunt criticate politica autoritară și metodele de conducere a statului de către Putin. Odată cu venirea lui Putin, politica externă a Federației Ruse se axează pe o politică de apărare și pe interes național, spre deosebire de politica filooccidentală a lui Elțin. În opinia autorilor, atitudinea negativă a Rusiei față de Occident este cauzată de:

- expansiunea NATO și a UE în spațiul estic, inclusiv cele trei republici baltice, foste republici și membre ale URSS, actualmente membre ale NATO;

- noile acorduri de securitate semnate între SUA și unele state din Europa de Est (sistemul antirachetă în Polonia și Republica Cehă, bazele militare din România și Polonia);

- susținerea din partea europenilor și a americanilor a așa-numitor revoluții colorate, care au adus la putere mișcările politice cu tentative antiruse (Georgia și Ucraina);

- rolul Organizației pentru Cooperare și Securitate în Europa (OSCE) în gestionarea crizelor din spațiul postsovietic, în special Georgia, Republica Moldova;

- instalarea bazelor americane în Asia Centrală în contextul intervenției militare în Afghanistan.

Atât SUA, cât și UE, conform opiniei autorilor, se pronunță pentru o cooperare constructivă cu Rusia. Spre deosebire de UE, care se pronunță pentru cooperarea în domeniul economic cu Federația Rusă, SUA se axează asupra aspectului securității, încercând să găsească inițiative comune cu Moscova privind neproliferarea armelor de distrugere în masă și lupta contra terorismului.

Aspectul energetic este supus analizei și de către D. Gullo și J. Tuñón în „El gas ruso y la seguridad energetica Europea. Interdependencia tras las crisis con Georgia y Ucrania” [24]. Începând cu anii '80, gazul a ocupat o poziție importantă și decisivă în spațiul european. Multe state europene au acceptat importarea gazului din Federația Rusă pentru a diminua dependența de

carburanți din Orientul Mijlociu. Criza gazului rusesc din 2008–2009, atenția sporită acordată Ucrainei, din cauza dezacordurilor diplomatice dintre Ucraina și Federația Rusă, au demonstrat Europei dependența energetică față de Federația Rusă. De asemenea, autorul supune analizei interesele Federației Ruse în bazinul Mării Caspice, inclusiv se analizează și prezența intereselor Uniunii Europene și SUA în zonă. Astfel, Caucazul devine important din două motive: în primul rând, este zona în care Federația Rusă tot timpul a întâlnit dificultăți de a-și recupera poziția și influența geopolitică. Caucazul este spațiul unde are loc în ultimii ani confruntarea intereselor SUA, UE și ale Federației Ruse. În al doilea rând, este principala cale prin care oleoductele și gazoductele din regiunea caspică și a Asiei Centrale pot traversa spre piețele europene, fără a fi supuse monopolului rusesc. Astfel, problema gazului, în general, devine una destul de importantă pentru statele europene. Gazpromul, fiind unicul furnizor de carburanți în statele *Bosnia și Herțegovina, Estonia, Finlanda, Macedonia, Letonia, Lituania, Moldova și Slovacia* își impune monopolul. Dependența energetică a statelor europene față de Federația Rusă: 97% dependentă de gazul rusesc este Bulgaria, 89% – Ungaria, 86% – Polonia, aproximativ trei pătrimi Republica Cehă este reliefată cu subtilitate de către autori.

A. Monaghan, în „La Russie, l'Otan et l'UE : un triangle pour la sécurité européenne ou une nouvelle «Entente»” [40], supune analizei relațiile Rusiei cu NATO în scopul asigurării și menținerii securității pe arena internațională. Monaghan analizează relațiile sub două aspecte, cel de coincide-re a intereselor – lupta contra terorismului, apărarea antirachetă, proliferarea armelor nucleare, reforma forțelor militare, apărarea civililor, situații de urgență și un larg spectru de probleme, cât și sub aspectul confruntării

lor intereselor, în special cel ce vizează procesul de extindere a NATO spre est, considerat de Rusia drept o amenințare la adresa propriei securități. Prezintă interes analiza, efectuată de către Monaghan, a relațiilor trilaterale Federația Rusă – NATO, NATO – UE și Federația Rusă – UE.

O critică adusă instabilității politicii Federației Ruse este adusă de către **C. Iboș-Hervé** în „Les diplomates russes et la politique étrangère” [26]. În opinia lui Iboș-Hervé, politica externă a Federației Ruse este caracterizată ca fiind instabilă. Astfel, relațiile cu Uniunea Europeană pot fi analizate prin prisma celor două aspecte – relații de cooperare, în cazul coinciderii de interes, și a confruntărilor, în cazul divergențelor de opinii, în special cauzate de evenimentele din 2014 din Ucraina.

A. A. Avanesean în „Абхазия и Южная Осетия в сфере геостратегических интересов России” [1], **T. Sharashenidze**, în „Interpreting the Tension in Georgian-Russian Relations” [46], de asemenea, s-au ocupat de cercetării interesele Federației Ruse în Caucaz. Confruntarea intereselor geopolitice și geostrategice ale marilor puteri reies din prezența resurselor de petrol și gaz natural în regiunea Mării Caspice, în special în Azerbaidjan. Astfel, **I. Aliiev** în „Каспийская нефть Азербайджана”, analizează situația Azerbaidjanului din perspectivele ciocnirii intereselor geostrategice și geo-economice ale Federației Ruse, UE și SUA în regiunea Mării Caspice. Datorită bogățiilor sale, în prezent Azerbaidjanul deține un nou rol și o nouă poziție geostrategică în regiune. De asemenea, Caucazul este spațiul în care are loc intersecția intereselor geopolitice ale Federației Ruse cu Occidentul, Iranul și Turcia [3].

Interesele geopolitice și geostrategice ale Federației Ruse, în special cele care vizează aspectul energetic, sunt analizate în lucrarea „The South Caucasus 2018. Facts, Trends, Future Scenarios” [29], de către autorii

K. Kakachia în articolul „Georgian Politics in transition: Trends and Obstacles for Potential transformation” [28] și **R. Ibrahimov** în „The Influence Level of External Factors on the Political Transformations in Azerbaijan since Independence” [27]. Interesele Rusiei în Armenia sunt supuse cercetării de către **R. Giragosian** în „Dimension: Armenian Perspective” [19], **L. Barkhudaryan** în „Economic Development Challenges of Armenia” [5], **A. Manvelyan** în „Energy Security in Armenia: Challenges and Opportunities” [38]. Noul rol geopolitic și geostrategic pe care îl ocupă actualmente Georgia în spațiul caucazian este supus analizei de către **A. Aleksishvili** în „Challenges and Economic Policy Directions of Georgia” [2], **T. Gochitashvili** în „Georgian Energy Sector: Trends and Prospects for Development” [20]. **R. Giragosian**, **Z. Shiriyev**, **K. Kakachia** în „Security Perceptions: The Views from Armenia, Azerbaijan & Georgia” [19] și **K. Gogolashvili** în „The South Caucasus: The European Future” [21]. Rolul și locul Federației Ruse pe arena internațională este supus analizei și de către geopoliticienii și cercetătorii din România.

P. Dobrescu, în lucrarea „Geopolitica”, analizează situația internațională de pe mapamond [16]. Sfârșitul Războiului Rece a fost marcat de două evenimente geopolitice majore, care contrastează prin modul de desfășurare – unificarea Germaniei și prăbușirea simultană a sistemului politic și economic, însoțită de temeri și derută, de o delegitimare a statului. Astfel, un imperiu construit pe parcursul a 300 de ani, a cărei ultimă denumire a fost Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, a dispărut. Un moștenitor legal al fostului imperiu există – Rusia. Destrămarea fostului imperiu poate fi numită un adevărat cutremur politic, care a modificat contururile statale din regiune, plasând Rusia într-o poziție particulară, nevoită să-și revadă prioritățile. Transformarea internă a Rusiei reprezintă procesul

cu cele mai mari semnificații geopolitice. Rusia, care a reprezentat pivotul unui imperiu, mai continuă să fie puternică (p. 281). Rusia poate fi privită ca un adevărat poligon de încercare pentru principalele teorii ale geopoliticii, ca un laborator unde ele sunt testate. Din perspectivă geopolitică, Rusia reprezintă un teritoriu instructiv. Situația geografică a Rusiei este paradoxală. O țară, care prin forța militară s-a extins enorm de mult, nu dispune de ieșiri la Oceanul Planetar. Rusia pierde practic ieșirea la Marea Neagră și importante căi de acces la Marea Baltică. Totodată, Rusia compensează acest dezavantaj prin poziția privilegiată, ocupând zona cea mai imensă a Eurasiei. Situându-se la intersecția nu doar a unor zone politice, dar și a unor mari spații culturale, este o țară de dimensiuni continentale. Autorul supune analizei apariția și dezvoltarea primei Rusii – Rusia Kieveană, Rusia Moscovită, direcțiile de expansiune a Rusiei sec. XVIII, Rusia și străinătatea apropiată, relațiile Rusiei cu Ucraina. Prin prisma geopoliticii petrolului, autorul supune analizei interesele Federației Ruse în spațiul Asiei Centrale. Prezintă interes și analiza privind relațiile Federației Ruse cu SUA, Uniunea Europeană, dar și intenția de a integra spațiul postsovietic, un areal considerat dobândit istoric, care este o adevărată placă de turnură între Occident și Orient, prevenirea orientărilor strategice a părților desprinse din URSS, cât și tendințele din partea unor puteri de a institui sfere de influență pe teritoriul fostei Uniuni.

Prezintă interes și studiul „Noua (dez) ordine geopolitică mondială”, efectuat de către T. P. Simion [47]. Pe lângă marii actori geopolitici cum sunt China, Brazilia, Uniunea Europeană, este analizată și Federația Rusă. Dezideratul de expansiune teritorială (practic spre toate punctele cardinale) a marcat politica internă și cea externă a Federației Ruse. Astfel, autorul supune analizei începutul aventurii imperiale ruse, care poate fi considerat anul 1552, ca rezultat al

cuceririi Hanatului Cazan [47, p.163]. De asemenea, teritoriile anexate de către Rusia în anul 1689, direcțiile orientate spre diferite spații, atât spre Europa, dar și spre Caucaz, Asia Centrală și Extremul Orient până la Pacific. Se examinează Rusia după căderea comunismului 1989–1990 și politica, interesele Federației Ruse practic în toate zonele fostului spațiu postsovietic drept o nostalgie imperială. Se analizează politica lui Putin și Obama.

Gh. C. Maior și S. Konoplyov, în „Cunoaștere strategică în zona extinsă a Mării Negre”, supun analizei interesele geostrategice ale Federației Ruse în bazinul Mării Negre [36]. Acest spațiu este studiat și de către **I. Chifu** în lucrarea „Gândire strategică” [16]. Autorul mai analizează și summitul NATO de la Lisabona – relațiile Alianței cu Rusia. Summitul a generat trei documente importante care includ relațiile cu Rusia și Occident – noul concept strategic al NATO, Declarația finală a summitului de la Lisabona și Declarația comună a Consiliului NATO – Rusia. Autorul supune analizei aceste documente, interesele Rusiei și NATO. De asemenea, autorul analizează interesele Federației Ruse în Caucaz. Problematika securității bazinului Mării Negre I. Chifu o supune analizei și în lucrarea „The East-West Black Sea-Caspian Sea Strategic Corridor” [13].

Aspecte interesante ale relațiilor ruso-române sunt analizate de către **D. Dungaciu**, directorul Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române și președintele Fundației Universitare a Mării Negre, în „România – Rusia: epoca nouă” [17]. Conflictul din Transnistria face parte din șirul de acțiuni, fapte, declarații care sugerează că între București și Moscova există divergențe politice.

Prezintă interes și analizele despre implicațiile crizei din Siria asupra politicii externe a Federației Ruse, cât și consecințele acesteia pentru spațiul euroatlantic. Rusia nu mai

este de mult o putere globală. În ciuda retoricii de „superputere”, convingătoare mai degrabă pentru publicul intern, relevanța ei contează mai degrabă la nivel regional, în așa-numita „străinătate apropiată”, după cum arată și recenta adeziune a Armeniei la Uniunea Vamală Rusia – Kazahstan – Belarus. În cel mai bun caz, consideră Dungaciuc, în anumite circumstanțe, Rusia poate deveni „putere regională cu incidență globală”. Oportunitatea ideală pentru asemenea joc strategic este criza siriană. În acest tablou a încercat Rusia să își găsească locul. Prezentă pe teren și relativ influentă în instituțiile de forță sau grupările de putere de la Damasc, Rusia își joacă interesele în regiune, dar nu numai în regiune. Pe parcursul ultimilor ani, Moscova a dat semnale că se distanțează uneori de regimul din Siria. Ce poate cere Rusia în schimb? Două lucruri. Pe de-o parte, prezervarea influenței în regiune și, într-o formă sau alta, a avantajelor sale pe teren (baza de la Tartus, contracte economice etc.). Pe de altă parte, dacă pierde Siria, va încerca să compenseze cu avantaje în „străinătatea apropiată” (piețe energetice din Europa, gruparea Parteneriatului Estic, oprirea frontierei euroatlantice pe Prut etc.). Imaginea publică a regimului Putin, menționează autorul, va suferi o lovitură fără precedent, inacceptabilă pentru un regim care oricum se ține mai mult pe imagine. Dacă la această umilință pe relația SUA – Rusia se va adăuga și înfrângerea pe relația UE – Rusia, adică semnarea la Vilnius de către Ucraina a asocierii cu UE și parafarea documentelor de către Georgia și Republica Moldova, lucrurile se complică pentru ruși. De asemenea, autorul supune analizei felul cum acționează o putere postimperială autoritară, incapabilă să devină altceva pe termen scurt, confruntată cu propria dispariție. În cazul în care Rusia își va pierde influența în Orientul Mijlociu, atunci atenția ei se va focaliza, fatal, pe spațiul vecinătății sale apropiate. O va face indiferent de context. Iar dacă nu va

primi nimic în negocieri, atunci există riscul de a-și face singură dreptate. Și într-un caz, și în altul, războiul din Siria poate prin consecințe să contribuie la modificarea situației pe arena internațională.

Relațiile româno-ruse pe multiple planuri sunt supuse analizei de către M. Rădulescu în „Imaginea Rusiei pentru România – un «puzzle» încă nerezolvat...” [45]. În opinia autorului, relațiile româno-ruse pe toate planurile sunt „înghețate”. De asemenea, o cauză care duce la înghețarea relațiilor este și problema tezaurului românesc [51]. O singură ipoteză este validă în cazul statului rus: niciodată acesta nu va renunța la mentalitatea imperială și la abordarea unor politici care să derive și să exprime obsesiv vechile fixații imperialiste. Pentru Kremlin, majoritatea statelor clientelare, foste și actuale, reprezintă „kukli” (păpuși). Ridiculizând istoria altor popoare, disprețuind etniile, rase, religii, discreditând istoria și cultura acestora, achiziționând instituții strategice economice, sabotând inițiativele în plan extern, Rusia acționează ca o „matrioșka” care nu se rupe de trecut. Rușii nu se dezminț și ne anunță în privința chestiunii „tezaurului românesc” că nu poate fi reactualizată. Tezaurul este deținut ilegal la Moscova.

S. Mătieș, în „Tensiune la cote înalte în relațiile ruso-americane” [39], examinează multiplele probleme care există în relațiile ruso-americane și lipsa progreselor în discuțiile legate de scutul antirachetă, de Siria și de respectarea drepturilor omului în Rusia. Există însă și subiecte în care Rusia este de ajutor Occidentului – Iranul și Coreea de Nord și permisiunea de acces în Afghanistan pe teritoriul său. De asemenea, prezintă interes lucrarea „Politica externă și diplomația”, elaborată de către G. M. Carpinski [10]. În studiul efectuat, autorul analizează efectele produse de destrămarea imperiului Uniunea Sovietică, supunând atenției politica internațională și politica economică promovată de Rusia. În acest

context, autorul analizează noua politică a Federației Ruse din perspectiva oscilației dintre „seducția imperială” și euroasiatism. Pe lângă analiza retrospectivă a evoluției politicii externe ruse, Carpinski scoate în relevanță și politica statelor din spațiul post-imperial, care din punct de vedere politic nu au dorit subordonarea față de Moscova, iar pe de altă parte, din punct de vedere economic și militar, nu au putut face abstracție de resursele naturale, dotarea militară a Federației Ruse.

CONCLUZII:

Teoreticienii occidentali acordă o atenție deosebită Rusiei. Rusia, din considerențele amplasări geografice deosebite, cât și a extinderii sale, a ocupat și va ocupa un deosebit loc în lucrările cercetătorilor și geopoliticienilor occidentali. Reieșind din hotarele pe care le deține actualmente Rusia, am putea constata că aceasta nu poate pretinde la un loc deosebit în politica și economia mondială. Statul poate să-și modifice potențialul pe două căi – înaintând și fortificând sfera de influență la hotarele sale, altfel va avea loc o slăbire a statului, care va rezulta în dezintegrarea și formarea pe teritoriul său a mai multor state mici, greu de ținut sub control.

Federația Rusă ca actor geopolitic, care în ultimul timp se manifestă tot mai activ pe arena internațională, va fi subiectul multor discuții și cercetări atât în Occident, cât și în spațiul ex-sovietic.

BIBLIOGRAFIE:

1. АВАНЕСЯН А. А. *Абхазия и Южная Осетия в сфере геостратегических интересов России*. [accesat: 15. 05. 2015]. Disponibil: <http://cyberleninka.ru/article/n/abhaziya-i-yuzhnaya-osetiya-v-sfere-geostrategicheskikh-interesov-rossii> (accesat: 14.05.204).
2. ALEKSISHVILI A. *Challenges and Economic Policy Directions of Georgia The South Caucasus 2018. Facts, Trends, Future Scenarios*” Konrad Adenauer Stiftung, Tbilisi, Georgia, 2013, 370 p.

3. АЛИЕВ И. *Каспийская нефть Азербайджана*. МОСКВА, «ИЗВЕСТИЯ», 2003, М.: Известия, 2003, 712 с.

4. АНДРОНОВА И.В. *Внешнеэкономические аспекты национальных интересов России на постсоветском пространстве*. Москва. Квадрига, 2010, 383 с.

5. BARCRKHUDARYAN L. *Economic Development Challenges of Armenia The South Caucasus 2018. Facts, Trends, Future Scenarios*” Konrad Adenauer Stiftung, Tbilisi, Georgia, 2013, 370 p.

6. BRZEZINSCHI Zb. *Marea tablă de șah*, 2010, Univers Enciclopedic Gold, 240p.

7. BRZEZINSCHI Zb. *Out of Control*. [accesat: 15.05.2014]. Disponibil: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/1993-06-01/out-control-global-turmoil-eve-21st-century15.05.2014>; <https://www.commentarymagazine.com/article/out-of-control-by-zbigniew-brzezinski/> (accesat: 17.05.204).

8. BRZEZINSCHI Zb. *Game Plan*. [accesat: 15.05.2014]. Disponibil: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/1986-09-01/game-plan-geostrategic-framework-conduct-us-soviet-contest> (accesat: 15. 05. 2014).

9. БЖЕЗИНСКИЙ З. *Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство*. Москва, Международные отношения, 2005, 288 с.

10. CARPINSCHI G. M. *Politica externă și diplomație*. Ed. Sf. Mina, Iași. 2007, 129 p.

11. CHAUDET D., Parmentier F., Pelopidas B. *Imperiul în oglindă. Strategii de mare putere în Statele Unite și în Rusia*. Ed. Cartier, Chișinău, 2008, 336 p.

12. CHIFU I. *Gândire strategică*. Ed. Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale, București, 2013, 335 p.

13. CHIFU I. *The East-West Black Sea-Caspian Sea Strategic Corridor*. Ed. Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale, București, 2014, 252 p.

14. DE BONIS M. *Urss? No grazie, Putin sogna l'Unione Euroasiatica!* [accesat: 15.08.2014]. Disponibil: <http://temi.repubblica.it/limes/urss-no-grazie-putin-sogna-lunione-euroasiatica/35550>.

15. DE LA CAMARA M. *La política exterior de Rusia*. Documento de Trabajo 33/2010, 22/10/2010, Real Instituto Elcano, Madrid – España. [accesat: 15.08.2014]. Disponibil: www.realinstitutoelcano.org

16. DOBRESCU P. *Geopolitica*. Comunicare. ro. București, 2008, 422 p.
17. DUNGACIU D. *România – Rusia: epoca nouă*. [accesat: 15. 05. 2014]. Disponibil: <http://www.moldovanova.md/ro/publications/show/539/>
18. GIRAGOSIAN R. *Dimension: Armenian Perspective*. The South Caucasus 2018. Facts, Trends, Future Scenarios” Konrad Adenauer Stiftung, Tbilisi, Georgia, 2013, 370 p.
19. GIRAGOSIAN R., SHIRIYEV Z, KAKACHIA K. *Security Perceptions: The Views from Armenia, Azerbaijan & Georgia*. The South Caucasus 2018. Facts, Trends, Future Scenarios” Konrad Adenauer Stiftung, Tbilisi, Georgia, 2013, 370 p.
20. GOCHITASHVILI T. *Georgian Energy Sector: Trends and Prospects for Development*. The South Caucasus 2018. Facts, Trends, Future Scenarios” Konrad Adenauer Stiftung, Tbilisi, Georgia, 2013, 370 p.
21. GOGOLASHVILI K. The South Caucasus: *The European Future The South Caucasus 2018*. Facts, Trends, Future Scenarios” Konrad Adenauer Stiftung, Tbilisi, Georgia, 2013, 370 p.
22. GOLDSTEIN J. S., PEVEHOUSE J.C. *Rlații internaționale*. Polirom, Iași, 2008, 779 p.
23. Greco E., Alcaro R., Fabbri V. *Le relazioni della Russia con Europa e Stati Uniti sviluppi recenti e scenari futuri*. n. 76 Settembre 2007, 35 p.
24. GULLO D., TUÑON J. *El gas ruso y la seguridad energetica europea. Interdependencia tras las crisis con Georgia y Ucrania*. Revista Cidob d’Afers Internationales , núm. 88, p. 177-199.
25. HUTSENREUTE H. *El regreso de Rusia al orden interestatal*. [accesat: 12.08.2014]. Disponibil: <http://actualidad.rt.com/actualidad/view/107857-rusia-siria-putin-obama-nobel>
26. IBOS-HERVE C. *Les diplomates russes et la politique étrangère*. Les Études du CERI, nr. 32- october, 1997.
27. IBRAHIMOV R. *The Influence Level of External Factors on the Political Transformations in Azerbaijan since Independence*. [accesat: 15.05.2014]. Disponibil: http://www.academia.edu/8046558/The_Influence_Level_of_External_Factors_on_the_Political_Transformations_in_Azerbaijan_since_Independen.
28. KAKACHIA K. *Georgian Politics in transition:Trends and Obstacles for Potential transformation*. The South Caucasus 2018. Facts, Trends, Future Scenarios” Konrad Adenauer Stiftung, Tbilisi, Georgia, 2013, 370 p.
29. KAKACHIA K. & Cecire M. *Georgian Foreign Policy. The quest for Sustainable Security*. Konrad Adenauer Stiftung, Tbilisi, Georgia, 2013, 219 p.
30. KELLERMAN A.E. *Uniunea Europeană. Un proces de integrare continuă*. Ed. Publishing, Cluj-Napoca, 2010, 437 p.
31. KISSINGER H. *Diplomația*. Ed. ALL, București, 2008, 780 p.
32. MACKINDER A. „*The Geographical Pivot of History*” The geographical Journal vol. 23, nr 4, Apr. 1904, p. 421-434.
33. MACKINDER A. *Eurasia, the “World Island”*: Geopolitics, and Policymaking in the 21st Century. [accesat: 15.05.2014]. Disponibil: <http://www.globalresearch.ca/eurasia-the-world-island-geopolitics-and-policymaking-in-the-21st-century/2095>
34. MAFODA G. *Alla Russia serve un’alternativa a gas e petrolio*. [accesat: 12.08.2014]. Disponibil: <http://temi.repubblica.it/limes/alla-russia-serve-unalternativa-a-gas-e-petrolio/38817>
35. MAHEN A. *The influence of Sea Power upon History*”. [accesat: 15.05.2014]. Disponibil: <http://www.gutenberg.org/ebooks/13529>
36. MAIOR GH. C., KONOPLYOV S. *Cunoaștere strategică în zona extinsă a Mării Negre*. Ed. RAO. București, 2011, 251 p.
37. MALOVA I. *L’atteggiamento della Russia rispetto all’allargamento dell’Unione Europea*. (Università di Hannover), Ottobre 2003.
38. MANVELIAN A. *Energy Security in Armenia: Challenges and Opportunities*. The South Caucasus 2018. Facts, Trends, Future Scenarios” Konrad Adenauer Stiftung, Tbilisi, Georgia, 2013, 370 p.
39. MĂTIEȘ S. *Tensiune la cote înalte în relațiile ruso-americeane*. [accesat: 12.08.2014]. Disponibil: <http://www.evz.ro/detalii/stiri/tensiune-la-cote-inalte-in-relatiile-ruso-americeane-1051504.html>
40. MONANGAN A. *La Russie, l’Otan et l’UE: un triangle pour la sécurité européenne ou une nouvelle « Entente » ? Mai 2006*. Programme de recherche Russie/NEI Ifri, 2006. [accesat: 12. 08. 2014]. Disponibil: www.ifri.org (accesat: 12.08.2014).

41. MORGHENTHAU H. *Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace*. Polirom, Iași, 2007. 735 p.
42. HERNANDEZ J. M. *Las relaciones de Rusia con la Unión Europea: desafíos y propuestas*. Documento de Trabajo 39/2009. Fundacion Alternativas.Observatorio de politica exterior Español. 2009, 44 p.
43. OLIKER O., CRANE K., SCHWATZ L. H., YUSUPOV C. *Russian Foreign Policy. Sources and Implications*- United States Air Force. Copyright 2009 RAND Corporation, 2009, 248 p.
44. PETRONI F. *Tra Usa e Russia è ancora guerra fredda sullo scudo*. [accesat: 12.08.2014]. Disponibil: <http://temi.repubblica.it/limes/tra-usa-e-russia-guerra-fredda-scudo-antimissile/37043>
45. RĂDULESCU M. *Imaginea Rusiei pentru Români – un „puzzle” încă nerezolvat*. [accesat: 12. 06. 2014]. Disponibil: http://romanian.ruvr.ru/2012_07_31/83465037/
46. SHARASHENIDZE T. *Interpreting the Tension in Georgian-Russian Relations*. Caucasus Analytical Digest. Nr.41. 17 september 2012, p. 2-4.
47. SIMION T. P. *Noua (dez)ordine geopolitică mondială*. Ed. Valahia. University Press, Târgoviște, 2011, 367 p.
48. SPYKMAN N. J. *The Geography of the Peace* edited by Helen R. Nicholl, Institute of International Studies, Yale University, New York, Harcourt, Brace & Company, 1944. [accesat: 12.06.2014].Disponibil:<http://www.worldcat.org/title/geography-of-the-peace/oclc/958900>
49. SPYKMAN N. J. *America's Strategy in World Politics*.
50. STEFAN S. *La difficile partita della lingua russa in Ucraina* .[accesat: 12.08. 2014]. Disponibil: <http://temi.repubblica.it/limes/la-partita-lingue-in-ucraina-russo/36280>
51. *Tezaurul românesc discutat cu interes*. [accesat: 23.05.2014]. Disponibil: <http://www.clujtoday.ro/2011/04/13/relatiile-ruso-romane-o-mostenire-otravita.html>
52. TOSI C. *Labkhazia è il Kosovo del Caucaso*. [accesat: 23.05.2014]. Disponibil: <http://temi.repubblica.it/limes/labkhazia-e-il-kosovo-del-caucaso/36206>
53. WEISENSEE J. *Measuring European Foreign Policy Impact: The EU and the Georgia Crisis of 2008, 2010*. [accesat: 23.05.2014]. Disponibil: www.coleurope.eu/ire.

INTERFERENȚE ENCICLOPEDISM–ISTORICITATE

INTERFERENCES ENCYCLOPAEDISM–HISTORICITY

Didina ȚĂRUȘ¹

REZUMAT

În prezentul studiu sunt evidențiate aspecte ce țin de natura cunoașterii științifice prin prisma istoriei științei, de interferențele enciclopedism – istoricitate și de implicațiile lor. Motivația pentru un atare demers este de natură practică, vizează valorizarea prin prismă istorică, în cadrul procesului de producere a conținuturilor Enciclopediei Moldovei, a reprezentării lumii reale în mișcare de către științe/arte.

Cuvinte-cheie: enciclopedism, interferențe, terminologie, istoricitate, Enciclopedia Moldovei.

ABSTRACT

In this study are outlined aspects related to the nature of scientific knowledge through the history of science, to the interferences encyclopaedism–historicity and their implications. The motivation for such demarche has a practical nature, aimed at the valorization of the historical prism, in the process of producing of the content of the Moldavian Encyclopedia, the representation of the real world by moving science / arts.

Keywords: encyclopaedism, interference, terminology, history, Moldavian Encyclopaedia.

Lucrările de tip enciclopedic elaborate până la epoca modernă s-au bazat, în principal, pe modalități de organizare a cunoștințelor create de către practicieni. În etapa actuală, produsele studiilor enciclopedice – enciclopediile, dicționarele enciclopedice etc. – realizate în cadrul unui proces de selectare a cunoștințelor, sinteză și simplificare, constituie o interfață între științe/arte și cunoaștere, cu un rol esențial în promovarea de modele culturale. Este dificil de susținut că domeniul în cauză s-a maturizat și s-a constituit într-o știință, în condițiile unor divergențe persistente privind semnificația conceptului însuși, *știință*. Totuși, necesitățile de ordin practic impun încercări de a elucida aspecte privind elementele definiției, frontierele și *interferențele* cu alte științe. Potrivit lui Th. Kuhn, baza cercetării practi-

ce și a consensului într-o știință care atinge stadiul maturității nu este teoria științifică, ci *paradigma* ei, cu rolul instrumental și de unire în jurul ei a practicienilor. În această ordine de idei, drept paradigmă recunoscută în domeniu poate fi considerată *ordinea enciclopedică*, ale cărei elemente – diversele modele de organizare – au fost aplicate de practica enciclopedică [1].

În prezentul studiu sunt evidențiate aspecte ce țin de *natura cunoașterii științifice prin prisma istoriei științei, de interferențele enciclopedism – istoricitate și de implicațiile lor*. Motivația pentru un atare demers este de natură practică, vizează *valorizarea prin prismă istorică*, în cadrul procesului de *producere a conținuturilor Enciclopediei Moldovei (EM)*, a reprezentării lumii reale în mișcare de către științe/arte. Sunt considerate

¹ Didina Țăruș, doctor în economie, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

următoarele premise de ordin general: termenul *enciclopedia* se referea în sec. XVIII la un „sistem al enciclopediștilor” care și-au asumat pentru prima dată un proiect de propagare a cunoștințelor științifice, de acumulare și totalizare a cunoașterii, căpătând sensul de „tendință de acumulare sistematică a cunoștințelor din diverse ramuri ale științelor” [2]; F. Schlegel enunța la vremea lui: *enciclopedia este filosofie + filologie* [3], viziune ce poate fi asociată cu o potențială interferență, combinare, sinteză a abordărilor științelor respective pentru nevoile enciclopedice, predecesoare a unei optici multi/transdisciplinare, în termeni contemporani.

Istoricitatea, dimensiune imanentă în tratarea parcursului științelor. Pentru orice enciclopedie, inclusiv pentru EM în 10 volume [4], în calitatea ei dublă de *model lexicografic* cu misiune explicativă, pe de o parte, și de *inventar/tezaur de cunoștințe* sau tezaur cultural, sistematizat/integrat în *articole enciclopedice* intercorelate, pe de altă parte, un suport teoretic vast este oferit de mai multe discipline – *filosofia și metodologia științei* (clasificarea științelor; structura și geneza teoriilor științifice, metodelor și mijloacelor de cercetare; socializarea științei și tehnicii, cunoștințele în sistemul valorilor socioculturale), *istoria științei, lexicografie* ș.a.

Realizarea corpusului de texte al EM ca ansamblu de conținuturi specifice câmpurilor științelor/artelor generează o problemă complexă ce ține de: varietatea limbajelor specializate și a nivelurilor de accesibilitate a utilizatorilor/interlocutorilor; respectarea unor principii și metode de *selecție* a cuvintelor-titlu/termenilor pe criteriul *reprezentativității* domeniilor; ordonarea termenilor/temelor și relaționarea lor; adoptarea tipurilor adecvate de definiții, tratarea polisemiei, sinonimiei ș.a. În această ordine de idei, științele noi precum semiotica, analiza discursului, pragmatica, socioterminologia etc. oferă, la rândul lor, premise teoretice și metodologice pentru ca

o atare problemă, „ce ține de genurile de texte și de condițiile de comunicare, producere și interpretare să fie abordată sub trei aspecte: *circuit social, discurs, istorie*” [5]. Aproprierea, aplicarea unor dezvoltări ale acestora permit o perspectivă asupra EM ca univers *discursiv* [6].

Necesitatea reflectării apariției și dezvoltării cunoștințelor umane sub *aspect istoric* întrunește, în general, un consens. Știința, ca ansamblu de cunoștințe empirice, teoretice și practice, „trebuie privită, în mod esențial din punct de vedere *istoric*, orice descoperire ... constituind un moment al gândirii” [7], este obiect al *istoriei științelor*. Însă numeroase dificultăți survin din faptul că nu există o viziune general acceptată **în ce privește statutul istoriei științei ca disciplină/domeniu, obiectul, metoda, relația cu filosofia științei. Diversele reprezentări în acest sens relevă:** istoria științei are ca *obiect* de studiu geneza și evoluția conceptelor și metodelor, marile dezbateri științifice din antichitate până în prezent (axiomatica, descrierea matematică a lumii, emergența științelor experimentale, raporturile dintre știință și putere în diferite epoci, rolul științelor în revoluția industrială, relația știință–conflicte în sec. XX, interacțiunile între științe etc.); istoria științei este *parte a filosofiei științei*, din rațiuni de taxonomie pe criteriu instituțional [8] și nu numai: filosofia științei este goală, nefondată fără istoria științei, iar istoria științei este oarbă, lipsită de discernământ fără filosofia științei; istoria științei constituie *baza empirică* a filosofiei științei, iar filosofia științei constituie *teoria dezvoltării istoriei științei* etc.

Raportul dintre științe și cunoașterea istorică a fost diferit pe parcursul timpului, departe de o traiectorie liniară, progresivă. Simultan cu eforturile de cunoaștere, omul consemna și parcursul în acest sens, relevându-se un proces structurat pe *perioade* de constituire a problematicii și obiectului, metodei, stilurilor, controverselor etc. [9]:

antichitate – renaștere, rolul primordial aparținând stilului narativ al textelor privind tradițiile; sec. XVI–XVII, perioada emergenței „noii științe”, a „revoluției științifice moderne”, când se produce ruptura cu comentariul tradițiilor; sec. XVIII, când apar primele lucrări explicite de reconstituire a trecutului disciplinelor sau științei în ansamblu, istoria științelor este văzută ca acumulare de adevăruri; sec. XIX, când are loc profesionalizarea activității științifice, se manifestă interes susținut pentru traseul sinuos al ideilor, motivarea filosofică; sec. XX, când se produc profesionalizarea istoriei științelor, emergența disciplinei sub aspect instituțional, dezbateri fundamentale asupra metodei.

În ce privește *conținutul*, istoria științei se constituie din componenta privind evenimentele reale care s-au produs în trecut (*Res gestae*), inclusiv cea pe care o cunoaștem prin intermediul unor cercetări ce implică surse și interpretări (= cunoaștere istorică, *Historia rerum gestarum*) și componenta istoriografică, care se asociază cu *reflecțiile metodologice* asupra cunoașterii istorice. Începând cu Hegel, istoria ideilor devine *acea istorie convențională* care raportează faptele culturale la o totalitate, din perspectiva continuității, în presupunerea că *istoriografia* devine o hermeneutică: înțelegerea unui fapt cultural necesită reconstrucție, parcurgerea lanțului de evenimente, căutarea contextului dar și a ordinii sale interioare.

Știința în calitate de *obiect* de studiu al istoriei este privită ca ansamblu de enunțuri (empirice, teoretice) ce constituie, la un moment dat, cunoaștere științifică recunoscută ca atare, la care se asociază activități și comportamente ale persoanelor și colectivelor implicate în producerea „științei”. Dar, la rândul său, „istoria este una din problemele majore ale filosofiei, ea însăși fiind pe punctul de a deveni unul dintre „obiecte” [10]. În acest context, istoria științelor văzută în stil francez ca „epistemologie istorică”, „is-

torie filosofică a științelor” (G. Bachelard, G. Canguilhem, M. Foucault), cu un mod de a *concepe istoricitatea drept immanentă științelor și obiectelor lor*, constituie particularitatea distinctivă față de filosofia științelor, față de externalismul anglo-saxon. Obiectul veritabil al istoricului-epistemolog, ca parte integrantă a istoriei, cum sugera Foucault, nu este de fapt „modul de cunoaștere”, care să ne conducă în ultimă instanță la dezvăluirea adevărului despre obiect, ci „*lumea obiectelor de cunoscut*”, *acea „pozitivitate” istorică* care determină optica asupra lucrurilor, limbajul pentru a le denumi și experiența care se acumulează cu ele.

În ce privește *metoda* istoriei științelor, sunt consemnate trei dezbateri fundamentale: istorie internă vs istorie externă (internalism/externalism); continuism vs discontinuism; prezentism (istorie whiggish) vs historicism, care denotă mai degrabă tendințe divergente. De ex., un filosof ce ține de curentul prezentist (*prezentul elucidează trecutul*) va atenționa că „raționalizările atribuie un sens prematur descoperirilor din trecut”, făcând distincție între *sarcina istoricului*, care elucidează obiectul său în lumina cunoștințelor actuale, dar evită să le proiecteze asupra trecutului, și *sarcina filosofului* care este preocupat de istoria științei în măsura în care aceasta este o istorie a progresului, dezvăluind ceea ce oamenii de știință din trecut „ar fi trebuit să gândească” [11]. În aceeași ordine de idei, J. Gayon menționează că *filosofia științei* este acreditată ca domeniu intelectual distinct începând cu anii 1830–1840, desemnând *reflecții critice asupra științei* (A. Comte, W. Whewell, J. S. Mill), până atunci nefiind ceva diferit de discursul privind metoda din cadrul științelor (ex, Boyle, Newton, d’Alembert, Arago, Ampere, John Herschel). Or, sincronizarea apariției acestora cu emergența istoriei critice a științelor a generat opinia potrivit căreia *istoria științei și filosofia științei* sunt două fațete ale aceleiași preocupări.

A. Comte semnala necesitatea istoriei științei ca domeniu autonom în contextul unei specializări intense a activității științifice în sec. XVIII, al transferului de cunoștințe ce ignoră considerațiile istorice, adoptând abordări tot mai dogmatice, care se îndepărtau de procesul elaborării conceptelor și teoriilor [12]. Această disciplină de studiu căuta să răspundă crizelor succesive ale științelor ce se manifestau de pe la mijlocul sec. XIX. La începutul sec. XX, G. Milhaud contribuie la precizarea *metodei și obiectivelor* istoriei științei și inițiază reconsiderarea *modelului Enciclopediei Lumi- nilor*. Bazându-se pe studiul unor noi surse devenite disponibile, inclusiv privind origi- nile științei grecești, dar și pe descifrarea hieroglifelor, lectura papirusurilor egiptene etc., acesta încearcă o reconsiderare a rolului atribuit vechilor civilizații ale Orientului în științele antichității de către enciclopediștii din jurul lui D. Diderot și J. d'Alembert.

M. Foucault dezvoltă o viziune necon- vențională privind istoria gândirii/cunoaș- terii umane (*Les mots et les choses* – 1966, *L'archeologie du savoir* – 1969, studii în *Dits et écrits* – 1994), atribuită la *istoria necon- vențională*. Metoda lui Foucault modifică radical *percepția timpului, regimul tempora- lității*, centrându-și discursul metodologic pe opoziția discontinuitate–continuitate. Și pentru istoria convențională categoriile continuitate /discontinuitate nu sunt o no- utate, dar ea nu problematizează opoziția acestora. Polemica dintre cele două viziuni se declanșează în legătură cu *ruptura* dintre vârstele umanității, pe care o presupune tra- tarea neconvențională. În studiile sale de ar- heologia cunoașterii, Foucault supune unei critici generalizate „dialectica”, prin care în- țelegem orice tip de gândire ancorată în pos- tulatul continuității, inclusiv hermeneutica (descoperirea sensului) și fenomenologia – baza metodologică a istoriei convenționale. Exegeții lui Foucault apreciază că o istorie neconvențională n-ar trebui totuși să renun-

te la hermeneutică, *fiind suficientă punerea în discuție a convențiilor privind formele de continuitate și de cronologie* [13].

Foucault pune problema determinării *condițiilor de posibilitate* pentru cunoaștere, pe care le conceptualizează ca *structuri ale gândirii*, ca elemente structurale ce definesc *ordinea* sau spațiul virtual în care se articu- lează, coexistă, se distribuie cunoștințele în interiorul fiecărei epoci [14]. Condițiile în cauză, numite *a priori*, pot fi percepute ca reguli care guvernează producerea de enun- țuri și inteligibilitatea lor în cadrul unei anu- mite epoci, adică nu au caracter universal, atemporal. Acest spațiu al ordinii, valabil doar pentru cunoașterea dintr-o epocă dată, este numit de Foucault *epistemă*, termenul căpătând o mare circulație. Foucault anali- zează epistemele fără a încerca să evalueze conținuturile – „valoarea rațională” a cunoș- tințelor ori valoarea lor obiectivă în raport cu realitatea sau cu adevărul, manifestând interes doar pentru configurația lor internă și modul de condiționare a acesteia. El de- limitează trei mari configurații epistemice corespunzătoare unei periodizări proprii: renașterea; epoca clasică; modernitatea post-kantiană (sec. XIX–XX) (ultimele două ca secvențe ale modernității). Foucault iden- tifică, pentru epoca renașterii, un discurs fondat pe *scheme de asemănare între lucruri*, în care orice lucru poate fi privit ca un semn pentru orice alt lucru, lumea fiind conside- rată deschisă pentru interpretare. Epoca cla- sică o consideră a *reprezentării*, în sensul că adevărul se dezvăluie prin percepție clară, iar epistema clasică este definită prin efortul de *a așeza lucrurile într-o anumită ordine*, de a le clasifica și de a le desemna locul precis, de a le face transparente prin intermediul analizei reprezentării. O definiție corectă a epistemei clasice trebuia să pună în evi- dență „sistemul articulat dintre o *mathesis* (metodă de percepție a naturii lucrurilor), o *taxinomie* (știință a *fiindurilor* date în expe- riență) și o *analiză genetică*” [15]. Trecerea,

de ex., de la epoca renașterii la cea clasică trebuia înțeleasă ca o mutație, ca o ruptură. Începutul epocii moderne se anunță prin filosofia lui Kant, cu o nouă ordine a cunoașterii, în care rolul semnului se schimbă radical: epistema modernității se definește ca o preocupare constantă nu pentru analiza reprezentărilor și identificarea elementelor simple ale cunoașterii, ci pentru analiza capacității de cunoaștere, pentru descoperirea limitelor reprezentării și fundamentului cunoașterii.

Cele consemnate denotă că afirmarea istoriei științelor are loc în cadrul unui proces de separare a componentei istorice de la științe și de reconsiderări, metamorfoza fiind însoțită de aprofundare conceptuală și metodologică. Deși dezbaterile privind oportunitatea separării componentei respective continuă până în prezent, pledoariile în favoarea istoriei științei ca atare se sprijină pe argumente privind: rolul acesteia în studierea științelor și în explicarea comportamentului savanților; aportul unui surplus de raționalitate în explicarea inexplicabilului, componentei mitologice, în ce privește exercitarea diferitor influențe și erorile manifeste; învățămintele pentru științele în curs de apariție în ce privește favorizarea creativității; plierea pe nevoile societății (memorie, interogații privind cercetarea actuală, favorizarea interdisciplinarității) [16]. J. Gayon apreciază utilitatea istoriei științei în calitate de fundament pentru alte studii metaștiințifice, precum *filosofia științelor* sau *sociologia științelor*, constituind o punte între cultura științifică și cultura umanistă.

În justificarea istoriei științelor, cel mai important este să se evite atribuirea de funcții improprii acesteia [17]. Astfel, privilegierea studiului istoric și critic poate crea pericolul conferirii unei imagini singulare unei oarecare științe, iar ignorarea condițiilor care duc spre adevărul științific poate deschide posibilități pentru apariția scepticismului. *Istoricitatea* vizează pătrunderea

naturii cunoașterii științifice, astfel că, indiferent care ar fi modalitățile de creație într-o știință, este nevoie de demonstrare rațională, făcând distincție între contextul unei descoperiri și contextul justificării acesteia. Istoria științelor oferă viziuni asupra cunoașterii științifice ca rezultat al unui parcurs uman, semnalând schimbarea nu doar a cunoștințelor factologice, ci și a metodelor și criteriilor de evaluare, existența diferitor practici științifice.

Valorizarea dimensiunii istorice a științelor în cadrul studiilor enciclopedice. Imperativul asigurării unui caracter științific veridic conținuturilor EM impune considerarea realității unui progres actual accelerat al științelor (specializare, explozia terminologiilor etc.) și a emergenței societății cunoașterii (comunicare și migrație extra/inter-domenială a termenilor etc.). Mutațiile, reconsiderările care se produc sunt inseparabile de variațiile sincronice și diacronice ale termenilor-concepte în calitatea lor de elemente de cunoștințe, impunând abordări *diacronice*, sub forma evoluției ideilor, studiilor de istoria științelor și tehnologiilor, în ultimă instanță.

În acest context, cum ar putea răspunde unui astfel de imperativ *istoria științelor*, în condițiile când nu există un demers metodologic unic? *Cum poate fi valorizată* de către studiile enciclopedice o perspectivă asupra lumii reale în aceasta *etapă istorică*, prin prisma conceptelor, ideilor/teoriilor științifice în mișcare, în vederea prezentării unui tablou adecvat? Cum este influențată *problematika producerii conținuturilor EM*: selecția/reprezentativitatea termenilor-concepte, valabilitatea definițiilor etc.? Aceste și alte interogații implică investigații sistematice, aprofundate, care să orienteze spre elemente de răspunsuri concludente.

Una din problemele menționate, cea a *selecției/reprezentativității*, este asociată cu paradoxul exprimat de manifestarea a două tendințe contradictorii – dorința de fixare/

tezaurizare cât mai cuprinzătoare a cunoștințelor (exhaustivitate) și dinamismul inerent al cunoașterii (necesitatea selecției). Această dorință de a îngloba toate cunoștințele a provocat dezbateri de la începuturi, critica enciclopedismului fiind, potrivit lui Paul Michel, „o formă particulară de critică generală a cunoașterii... care se poate dezvolta pe multiple dimensiuni: de la teoria cunoașterii până la organizarea cunoștințelor concrete; poate juca un rol euristic, ca metodă pentru trierea/selecția cunoștințelor sau pentru negarea radicală a oricărei posibilități de cunoaștere...” [18]. Interpretarea dilemei *selecție – exhaustivitate* de către enciclopedismul actual prin realizarea unor modele/formule lexicografice bazate pe selecție, în defavoarea exhaustivității, este una din opțiunile posibile pentru promovarea de standarde culturale. Clarificarea în acest sens, privind modul și criteriile de selecție a materialului terminologic din domeniile/ramurile științei/artelor, este unul din factorii ce determină *representativitatea EM*: fiecare termen este reprezentativ pentru domeniul său prin semnificația conferită de *definiție* și de *raporturile* din cadrul câmpului conceptual al domeniului. Cel de-al doilea factor este capacitatea de prezentare *sincronică* și *diacronică* a termenilor.

Pornind de la interogațiile formulate, reflectarea progresului științific prin prisma istoriei convenționale a științei, care presupune o raționalitate științifică ce se constituie *progresiv, continuu*, prin acumulare de date, prin dezvăluirea adevărului despre obiectul său corelează cu apariția/reconsiderarea în mod inevitabil a termenilor speciali pentru marcarea obiectelor studiate de către fiecare domeniu/știință. Presiunea *dinamismului* cunoașterii impune o reflectare cât mai clară a noțiunilor/conceptelor de către terminologiile care le desemnează, diseminarea de cunoștințe mereu actualizate. Spre deosebire de istoria convențională, analiza arheologică neconvențională (*foucauldiană*)

nu se interesează de conținuturile tematice ale științelor, ci de relațiile care duc, în interiorul unui câmp discursiv, spre formarea de obiecte.

Se poate observa că în ce privește problema *representativității*, abordările istoriei convenționale și istoriei neconvenționale sunt complementare: istoria convențională vizează aspecte ale *dinamicii* progresive a cunoștințelor; istoria neconvențională tratează aspecte *structurale*, raporturi de ordine care fac posibilă formarea de cunoștințe în cadrul configurației epistemice a unei epoci, precum și fracturile ce se produc între epistemele unor epoci diferite. Or, complementaritatea generează sinergie, fiind un argument în plus pentru aprofundarea unor abordări multidisciplinare. Această deducție ne orientează spre *socioterminologie* (terminologia externă), cu modul ei de tratare a difuzării sociale a termenilor – în sincronie și diacronie, inclusiv cu *analiza și modelarea semnificațiilor și conceptualizărilor*, cu evidențierea *funcțiilor discursivă și socială* ale termenilor, un demers util în elaborarea EM. După cum accentuează F. Gaudin, reconsiderările de ordin teoretic și practic sunt motivate de faptul că „*funcția discursivă a termenilor* pune probleme esențialmente semantice, abordarea necesitând o deschidere fără rezerve spre diverse modele semantice, deoarece nimic nu demonstrează că eterogenitatea faptelor/actelor lexicale le face susceptibile de o *modelare unică*” [19]. În aceeași ordine de idei, A. Bidu-Vrânceanu susține că „aspectul *conceptual-semantic* este obiectivul principal al comunicării specializate eficiente... impunerea termenilor prin texte, dicționare, nomenclatoare și definiții este valabilă la un moment dat, evoluția realității și a cunoașterii arătând *variații de interpretare și de codificare*” [20] (aspect numit *mobilitate denotativă*). Același autor evidențiază faptul că analiza terminologiei în limba română denotă *complexitatea formelor și gradelor de specializare* din diverse etape,

unele distincții fiind rezolvate la sf. sec. XIX, altele mai târziu. Dacă, într-o primă etapă, termenii erau promovați prin *texte specializate*, în a doua jum. a sec. XIX un rol tot mai important îl au *dicționarele*. *Dicționarele specializate* devin fundamentale în a doua jum. a sec. XX, mai ales cele ce reflectă codificările internaționale. În ultimele decenii ale sec. XX și în prezent, *specializarea* se manifestă prin crearea de noi domenii, subdomenii și ramuri, multe dintre ele ca rezultat al interdisciplinarității (*hiperspecializare*), și care își impun termenii proprii. De rând cu hiperspecializarea, dinamica lexicală se manifestă ca *determinologizare*, trecerea unor termeni specializați în comunicarea obișnuită, migrația extra/inter-domenială în condițiile emergenței societății cunoașterii. Totodată, se constată și o amplă modernizare a terminologiilor actuale. În esență, investigațiile ce țin de evoluția formelor termenilor specializați relevă *variația în timp a condițiilor de impunere, normare și codificare*, în corelație cu factori extralingvistici.

Valorizarea în cadrul conținuturilor EM a istoriei științelor, inclusiv recente, a progresului științific și tehnologic reflectat în hiperspecializare, determinologizare și modernizare etc. se asociază cu înglobarea unor discursuri permanent actualizate ale științelor/artelor. Este relevant în acest sens exemplul de diversificare explozivă pe științe/domenii a termenului științific *analiză*. Astfel, la începutul sec. XX (1902), termenul *analiză* era definit ca „operație a cugetării,

cu desfacerea unui întreg în părțile constitutive”, cu precizarea că este „baza cercetării științifice”, cu aplicație și ilustrație în diverse științe: *analiza gramaticală, analiza chimică, analiza spectrală* [21]. În 1913, dicționarele oferă explicația *filosofică* a acestui termen, inclusiv în relație cu termenul *sinteză*, fiind indicate, totodată, unele domenii de aplicare a lui: *analiză spectrală, analiză logică, analiză literară, analiză psihologică*. În cea de-a doua jumătate a sec. XX, *mobilitatea denotativă* a acestui termen științific fundamental este relevată prin sensul general, filosofic, urmat de termeni noi specializați înregistrați pe domenii (fizică, chimie etc.): *analiza armonică, analiza granulometrică, analiza colorimetrică, analiza electrochimică, analiza metalografică* ș.a. Termenul are specializare maximă și în științele lingvistice, generând în calitate de hiperonim numeroase hiponime, pe diverse compartimente, sub formă de sintagme fixe, cu definiții strict specializate: *analiză fonetică, analiză fonologică, analiză în constituenți imediați, analiză componentială (semică), analiză contrastivă* ș.a. Sintagmele/termenii respectivi consemnează progresul cunoașterii în diverse științe pe parcursul unui secol. În proiectul Registrului de termeni EM, termenul *analiză* este prezentat în relația sa cu termenul *sinteză (analiză și sinteză (filos.))*, precum și în componența a cca 75 de termeni-hiponime, definiți și aplicați în economie, limbi și științe lingvistice, științe chimice, informatică, sociologie, științele educației etc.

Economie și administrarea întreprinderilor	Matematică	Limbi și științe lingvistice	Științe chimice	Științe fizice
1. ANALIZA ACTIVITĂȚII ECONOMICE	1. ANALIZA CORELAȚIEI	1. ANALIZA CONVERSAȚIEI	1. ANALIZĂ CALITATIVĂ	1. ANALIZĂ DE ACTIVARE (analiză radioactivă)
2. ANALIZA BUGETULUI	2. ANALIZA DATELOR STATISTICE	2. ANALIZA DISCURSULUI	2. ANALIZĂ CANTITATIVĂ	2. ANALIZĂ GRANULOMETRICĂ
3. ANALIZA ECONOMICĂ A FAMILIEI	3. ANALIZĂ COMBINATORIE (COMBINATORICĂ)	3. ANALIZĂ COMBINATORIE	3. ANALIZĂ CHIMICĂ	3. ANALIZĂ SPECTRALĂ
4. ANALIZA PIEȚEI	4. ANALIZĂ MATEMATICĂ	4. ANALIZĂ CONTRASTIVĂ	4. ANALIZĂ CONFORMATIVĂ	
5. ANALIZA PORTOFOLIULUI	5. ANALIZĂ NUMERICĂ	5. ANALIZĂ DISTRIBUTIVĂ	5. ANALIZĂ ELEMENTALĂ	
6. ANALIZA PREȚURILOR		6. ANALIZĂ FONETICĂ	6. ANALIZĂ ÎN PICĂTURĂ	
7. ANALIZA RISCULUI		7. ANALIZĂ FUNCȚIONALĂ	7. ANALIZĂ LUMINESCENTĂ	
8. ANALIZA TENDINȚELOR		8. ANALIZĂ GRAMATICALĂ	8. ANALIZĂ PRIN ABSORBȚIE ATOMICĂ	
9. ANALIZA/CERCETAREA BUGETELOR GOSPODĂRIILOR CASNICE		9. ANALIZĂ ÎN CONSTITUENȚI IMEDIAȚI	9. ANALIZĂ PRIN ACTIVARE	
10. ANALIZĂ ARMONICĂ (mat., fiz., econ.)		10. ANALIZĂ ÎN TRĂSĂTURI DISTINCTIVE (componentială, semică)	10. ANALIZĂ SPECTRALĂ	
11. ANALIZĂ CLUSTER		11. ANALIZĂ MORFEMICĂ	11. ANALIZĂ VOLUMETRICĂ	
12. ANALIZĂ CONTABILĂ ANALIZĂ COST-BENEFICIU v. COST-BENEFICIU, ANALIZĂ ~		12. ANALIZĂ STILISTICĂ		
13. ANALIZĂ ECONOMICĂ				
14. ANALIZĂ ECONOMICO-FINANCIARĂ				
15. ANALIZĂ FACTORIALĂ (econ., mat.)				
16. ANALIZĂ FINANCIARĂ				
17. ANALIZĂ FUNCȚIONALĂ (inform., mat.)				
18. ANALIZĂ INPUT-OUTPUT (BALANȚA LEGĂTURILOR DINTRE RAMURI)				
19. ANALIZĂ MACROECONOMICĂ				
20. ANALIZĂ MARGINALĂ				
21. ANALIZĂ MICROECONOMICĂ				
22. ANALIZĂ MULTIDIMENSIONALĂ				
23. ANALIZĂ SISTEMICĂ				
24. ANALIZĂ STATISTICĂ				
25. ANALIZĂ STRUCTURALĂ				
26. ANALIZĂ SWOT				

În încheiere, vom observa că, deși debaterile privind metoda istoriei științei alimentează și în prezent dileme, dihotomii, este indiscutabil că recunoașterea dimensiunii istorice imanente a cunoașterii științifice și, prin consecință, a cunoștințelor enciclopedice impune precizări de ordin metodologic, dezvoltarea de modele despre cum „să se facă apel la istorie” în procesul construcției discursului actualizat al științelor.

BIBLIOGRAFIE:

1. C. Manolache, D. Țăruș. *Știința enciclopedică, domeniu al cercetării academice // Akademos*, nr. 1 (20), 2011.
2. *Encyclopedisme et savoir. Du papier au numerique*. Institut National de Recherche Pédagogique. Avril 2006, p. 6; 8. <http://www.inrp.fr/vst>; DEXI. ARC : GUNIVAS, 2007.
3. Schlegel, *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe. XIX*, Paderborn/Munchen/Wien/Zurich, F. Schöningh-Thomas-Verlag, 1967, p. 18, n° 184.

4. Concepția „Enciclopediei Moldovei” în 10 volume. Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Studii Enciclopedice. Chișinău, 2011, 128 pag.
5. Gaudin, F. *La socioterminologie*. In: *Langages*, 39e année, n°157, 2005, p.12. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lgge_0458-726x_2005_num_39
6. Țăruș, Didina. *Enciclopedia ca univers discursiv*. Akademos, nr. 4 (31), 2013.
7. Citat din G. Bachelard, în Dragan, G. *Istoria științei și istoria. Analiză comparativă. Studii și comunicări*, nr. 1, 2008. www.acad.ro.
8. Manuel de Frascati 2002 – ISBN 92-64-29903-3 – © OCDE 2002. P.77 (Domaines scientifiques et technologiques).
9. Gayon Jean: *L'histoire des sciences en quatre questions*. http://www.lophisc.org/wp-content/uploads/2013/09/Gayon_Histoire-des-sciences.pdf
10. Foucault Michel. *La vie, l'expérience et la science*, 1985, p. 349.
11. Bontems, Vincent. *L'actualité de l'épistémologie historique / The topicality of historical philosophy of science* // *Revue d'histoire des sciences*, 2006, Tome 59 n°1. pp. 137-147.
12. Brenner, Anastasios. *Réconcilier les sciences et les lettres : Le rôle de l'histoire des sciences selon Paul Tannery, Gaston Milhaud et Abel Rey / Reconciling the sciences and the humanities : The role of history of science according to Paul Tannery, Gaston Milhaud and Abel Rey*. In: *Revue d'histoire des sciences*, 2005, Tome 58 n°2. pp. 433-454.
13. Bîlbă C. *Discursul filosofic ca tehnică de redescoperire a evenimentului: cazul Foucault*. p. 11. www.fssp.uaic.ro
14. F. Caeymaex, «*Foucault et l'histoire, Discontinuité et subjectivité* », *notes de cours (non retravaillées)*. Cours prononcé à l'invitation du Département de philosophie de l'Université d'Evora (Portugal), Prof. O. Feron (Chaire de philosophie moderne et contemporaine), Evora, 18 mai 2005 (non publiée).
15. Bîlbă C., *op. cit.*
16. Morange, Michel. *À quoi sert l'histoire des sciences?* 2008. 74 pages. Collection Sciences en questions (Editions Quæ).
17. Brenner, Anastasios. *L'enseignement de l'histoire des sciences en France sous la Troisième République*. Présentation / *Teaching history of science in France under the Third Republic*. Presentation. In: *Revue d'histoire des sciences*, 2005, Tome 58. n°2. pp. 305-310. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/rhs_0151-4105_2005_num_58_2_2250
18. Citat în: Haberl, H. *Ecriture encyclopedique – écriture romanesque. Représentations et critique du savoir dans le roman allemand et français de Goethe à Flaubert*. Doctorat – Thèse en cotutelle: CRH, EHESS et Institut für Romanistik, Universität Wien. Soutenue publiquement le 15 octobre 2010, p.16. http://flaubert.univ-rouen.fr/theses/haberl_these.pdf
19. Gaudin, *op. cit.*, p.12.
20. Bidu-Vrânceanu, Angela. *Diacronia în terminologie. Lexic comun / Lexic specializat*. *Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați, Fascicula XXIV*. Anul IV, nr. 1 (5), 2011.
21. *Ibidem*.

MATRICEA ITALIANĂ A ENCICLOPEDISMULUI ROMÂNESC

THE ITALIAN MATRIX OF THE ROMANIAN ENCYCLOPAEDISM

Viorica BĂLTEANU¹

REZUMAT

Enciclopedismul în spațiul românesc a fost reprezentat timp de secole de intelectuali din toate provinciile istorice ale țării. Acest enciclopedism român are o profundă matrice italiană.

Enciclopedismul românesc se potrivește de la început și pâna în prezent cu modelul cultural italian. Pe parcursul a cinci secole s-au stabilit contacte personale și instituționale, care au impact în viața culturală și intelectuală românească.

Cuvinte-cheie: Umanism, Cinquecento, Renașterea italiană, enciclopedismul românesc, modele culturale, viața intelectuală.

SUMMARY

Just as the Romanian humanism, the encyclopaedism in Romanian space was represented, for centuries, by intellectuals coming from absolutely all historical provinces of the country. This Romanian encyclopaedism has an unmistakable Italian matrix.

We demonstrate further that Romanian encyclopaedism fits, from the beginning until today, mostly into the Italian cultural pattern. During more than five centuries there were bi-directional personal and institutional contacts, which have impacted Romanian cultural and intellectual life.

Keywords: Humanism, Cinquecento, Italian Renaissance, Romanian encyclopaedism, cultural patterns, intellectual life.

SINTESI

Sono tre le tappe che contribuirono alla nascita dell' enciclopedismo romeno: l'Umanesimo del Rinascimento italiano, e in seguito più concretamente, le opere degli illuministi italiani e, poi, quelle del Risorgimento dilagato in tutta Europa, compresa la Romania. Nicolaus Olahus, rispettivamente, i rappresentanti della Scuola Transilvana e, alcuni decenni dopo, la generazione successiva all'anno rivoluzionario 1848 segnano i tre momenti summenzionati.

I primi lavori a carattere enciclopedico annoverano fra gli autori Petru Maior, mediante il famoso Lesiconu românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu (edito a Budapest, nel 1825), Corneliu Diaconovich, coordinatore dell' Enciclopedia Română (in tre volumi publicati a Sibiu, nel 1898, 1900, 1904) e, relativamente in simultaneità, Marele Dicționar Geografic al României (stampato a Bucarest, fra 1898 e 1902) coordinato da George Ioan Lahovari, Constantin I. Brătianu e Grigore Tocilescu.

La padronanza della lingua di Dante e una solida cultura legata all'Italia accomunano i primi due, nonché numerosi collaboratori di tutti questi cipienti lavori lessicografici. Lunga e significativa è la lista degli intellettuali che diedero grande spunto al progresso delle ricerche e, poi, alla pubblicazione di enciclopedie, a Bucarest, nel periodo della Romania Grande (cioè fra

¹ Viorica Bălțeanu, dr., prof. univ., Universitatea de Vest din Timișoara.

le due guerre mondiali, quando uscirono i due volumi pubblicati da I.-A. Candrea e Gheorghe Adamescu; il volume unico di Lucian Predescu e i due volumi dell' Enciclopedia României coordinati da Dimitrie Gusti, Gheorghe Orghidan e Mircea Vulcănescu) e nel secondo dopoguerra. Infatti, tra 1962 e 1966, Athanase Joja e Dumitru Macrea coordinano la pubblicazione dei quattro massicci volumi dal titolo ormai consacrato Enciclopedia României.

In tempi recenti, si fanno ristampe e si preparano altre opere di ampio respiro enciclopedico, a Bucarest e Chișinău, con begli auspici di collaborazione proficua.

Parole Chiave: Umanesimo, Cinquecento, Rinascimento italiano, enciclopedismo rumeno, modelli culturali, la vita intellettuale.

Ca și **Umanismul** românesc — strălucit reprezentat, în sincronie, de transilvăneanul Nicolaus Olahus², iar, cu întârziere de aproximativ un secol și jumătate, de către munteanul Constantin Cantacuzino stolnicul³ și

de principele domnitor moldovean Dimitrie Cantemir⁴ – **Enciclopedismul** din spațiul românesc, redutabil reprezentat, de-a lungul secolelor, de intelectuali de forță, originari din absolut toate provinciile istorice care cointeresează românismul, **are matrice italiană inconfundabilă**.

² Trăitor în răstimpul 1493-1568, umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul) sincronizează, la cote înalte, cultura românească cu Renașterea apuseană. Este plauzibil ca doctul-om al bisericii, literat și influent om politic să fi cunoscut, nu numai limba latină (în care și-a redactat întreaga operă), ci și italiana, care avea deja o tradiție la curtea maghiară (capitala fiind, pentru o vreme Timișoara, oraș ce avusese un comite florentin în persoana condotierului Pippo Spano, pe numele adevărat Filippo Scolarini (1369-14226), amintirea reginei mecenate Beatrice d'Aragona (1457-1508), ultima soție a regelui Ungariei Matia Corvin, scrierile lăsate de învățatul său curtean, istoricul Antonio Bonfini, ca și de filosoful, tot toscan, Marsilio Ficino, de napolitanii Diomedea Carafa și Massimo Corvino, ce au adăstat și ei la curtea regelui Matia Corvin, erau vii. Lista vizitatorilor este mult mai cuprinzătoare, incluzând, apoi, prezența între români a unor misionari catolici, a episcopului apostat Pietro Paolo Vergerio, a unor cărturari ca Marco Antonio Canini, Angelo de Gubernatis ș.a., a unora care se naturalizează, ca arhitectul Gaetano Burelli, medicul Carol Davila, muzicianul Eduard Caudella ș.a.

³ Stolnicul Constantin Cantacuzino (cca 1650-1716) a studiat la Padova, a avut o solidă cultură umanistă. Cunoștea foarte bine limbile latină, elină, italiană. Om politic foarte iscusit, își desăvârșise înclinațiile de intrigant de talie europeană în chiar patria lui Niccolò Machiavelli,

Precizăm, din capul locului, faptul că avem în vedere cu osebire accepțiunea secundă a termenului **Enciclopedism** din DEX⁵, deși vom enumera principalele lucrări românești cu acest specific, dovezi palpabile de continuare a tradiției umaniste instituite de Renaștere, tradiție pregnant reformulată în secolul luminilor, țelul suprem al savanților din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, ca și din epocile ce au urmat, fiind tocmai elaborarea de dicționare enciclopedice. Vom căuta să demonstrăm, după cum deja am enunțat, că Enciclopedismul

întemeietorul politologiei, cel care făcuse elogiul adagiului „scopul scuză mijloacele”. Stolnicul, cum specialiștii cunosc, este părintele lexicografiei românești.

⁴ Într-o existență relativ scurtă și extrem de zbuciumată, Dimitrie Cantemir (1673-1723) a realizat opere de anvergură universală, ce i-au adus glorie antumă și postumă. Umanist în vremuri târzii, Cantemir este, de fapt, un iluminist, un spirit enciclopedic „avant la lettre”, cum arată și Vasile Harea (*Dimitrie Cantemir și fiul său Antioh*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1999, p. 147).

⁵ 1. Sistemul și principiile enciclopediștilor (mai ales ale celor francezi din sec. XVIII). 2. Erudiție vastă, multilaterală. (DEX 1998).

românesc stă, de la începuturi până astăzi, preponderent sub semnul culturii italiene, contactele personale și instituționale, în ambele sensuri, concretizându-se necurmat, preț de mai bine de cinci secole, cu o recurență demnă de laudă, iar consecințele, în reciprocitate, fiind encomiabile (lăudabile). Că modelul academiilor italiene (foarte numeroase cu începere încă din Cinquecento), al operelor monumentale elaborate de acestea au fost imitate pretutindeni în Europa cultă este un adevăr validat de secole. Românii nu puteau face excepție. Dimpotrivă.

Și-au legat numele de enciclopedii de referință mai multe personalități de seamă ale culturii naționale, pe care le enumerăm: ardeleanul Petru Maior (1756-1821, coautor pentru *Lexiconul de la Buda*, 1825, însumând cca 10 000 de lexeme, în regim poliglot, nu a apucat să-l vadă tipărit); bănățeanul Corneliu Diaconovich (1859-1923, a coordonat *Enciclopedia Română*, 3 vol., Sibiu, 1898, 1900, 1904); în paralel, muntenii George Ioan Lahovari (1838-1909, membru de onoare al Academiei Române din 1901), Constantin I. C. Brătianu (1864-1927, membru corespondent al Academiei Române din 1899) și Grigore Tocilescu (1850-1909, academician din 1890) au fost coordonatorii celor cinci volume din *Marele Dicționar Geografic al României*, București, 1898-1902; două decenii mai târziu, Ion-Aurel Candrea (1872-1950) și Gheorghe Adamescu (1869-1942, membru corespondent din 1921), ambii bucureșteni, vor scoate la lumină, între anii 1926 și 1931, în două volume masive, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, în urbea natală; eminentul academician Dimitrie Gusti (1880-1955), originar din Iași, va coordona *Enciclopedia României*, între 1938-1942, având colaboratori străluciți: bănățeanul Gheorghe Orghidan (1874-1944, membru de onoare al Academiei Române, din 1942), savantul bucureștean cu atroce destin Mircea Vulcănescu (1904-1952), literatul italo-vrâncean cu ascen-

dență transilvană Dan Botta (1907-1958, cu mamă corsicană). După a doua conflagrație mondială, academicianul Athanase Joja (1904-1972) și Dumitru Macrea (1907-1988) au supervizat redactarea și publicarea, în răstimpul 1962-1966, în capitală, a patru impunătoare tomuri intitulate *Dicționar enciclopedic român* [1]. Întâiul era născut în Cetatea lui Bucur, celălalt provenea din județul Brașov.

Lingvist, teolog, istoric, traducător, vrednic divulgator cultural, profesor, poliglot și preot-călugăr unit, Petru Maior a fost un foarte bun cunoscător al limbii italiene. Studiase, câțiva ani, în Urbea Eternă, unde prin mâini îi trecuseră negreșit și importante lucrări enciclopedice. Amplul lexicon susmenționat, apărut în capitala ungară la patru ani după trecerea sa în lumea umbrelor, fusese redactat în română, latină, maghiară și germană. Și alți reprezentanți de seamă ai Școlii Ardelene – Samuil Micu Clain, Gheorghe Șincai, Ion Budai-Deleanu – merită a fi considerate personalități enciclopedice, având pregătire multilaterală, solidă, opere notabile în diverse domenii, unele realizări fiind de anvergură universală. Cu toții aveau o bună competență a limbii italiene, dobândită pe linie familială (primul, ca predilect nepot al episcopului Inocențiu Micu-Klein, preț de 24 de ani trăitor la Roma, unde s-a și stins), respectiv, prin anii de pasionate studii în Peninsula în formă de cizmă (Șincai), și efort personal sporit, fără suportul „băii lingvistice” totale (poetul).

Secolul romantic a fost cadrul propice pentru afirmarea unor intelectuali de statură titaniană: munteanul Ioan Heliade-Rădulescu (1802-1872); „omul complet al culturii românești”, moldavul Mihai Eminescu (1849/1850-1889); bucovineanul Bogdan Petriceicu Hasdeu (1836-1907), tustrei pasionați de Italia.

Scriitor de aleasă valoare, lingvist de puternică vocație, gânditor, istoric, traducător, publicist, editor, om politic de frunte, Ioan

Heliade-Rădulescu a fost principalul promotor al curentului italianizant în cultura noastră, a avut realizări de prim ordin în toate direcțiile mai sus menționate, influențând puternic totodată viața socială a epocii. Posesor al unui viu simț lingvistic, a dat notabil impuls adoptării alfabetului latin, contribuind mult la creșterea limbii române artistice. Totodată, Ioan Heliade-Rădulescu reînnoadă șirul strălucit al academicienilor în anul 1867, ce fusese cu aplomb inaugurat, deja în anul 1714, prin cooptarea vestitului savant de os domnesc Dimitrie Cantemir în Academia din Berlin.

Dăruit cu geniu incomensurabil, Mihai Eminescu va crea o excepțională operă poetică, proză lirică vibrantă, publicistică incandescentă și scrieri rămase în manuscris, însumând mii de pagini, din care se vor putea înfrupta, inclusiv în viitor — cu maxim folos — istorici, lingviști, filosofi, politologi, muzicieni, pasionați de științe exacte, pedagogi, plasticieni, jurnaliști, iubitorii de literatură beletristică de preț. Boem ireductibil, Eminescu a rămas surd la orice ambiții de afirmare socială, dar exact el ne absolvă de orice frustrare în raport cu marile culturi ale lumii, prin opera sa beletristică, îndeosebi. Nu din întâmplare, este „Poetul Absolutului”, cum foarte fericit l-a numit Rosa del Conte⁶ [2]. Subscriem afirmației multor exegeți demni de crezare, cum este neuitatul magistrul timișorean G. I. Tohăneanu, care-l considerau cel mai cult om de expresie românească din epoca sa. Italiana, pe care o cunoștea bine, a definit-o incomparabil drept „la musica di Dio”, pe un petic de hârtie rătăcit între manuscrise, dar semnalat de George Călinescu. Definiția fără cusur dată de poetul de căpătâi al stirpei românești e viu convingătoare, inclusiv în contextul acestor pagini, și este un argument în plus contra opiniei că Eminescu

ar fi fost mai degrabă ateu. Academician *post mortem* din anul 1948.

La antipod, din punctul de vedere al satisfacțiilor în planul reușitei în carieră, se va afla Bogdan Petriceicu Hasdeu. George Călinescu nu ezită a-l numi „geniu universal”, „erudit”, chiar dacă îl persiflează din cauza vanității exagerate, după cum se și îndoiește de unele soluții etimologice propuse ori îi contestă ferm câteva intuiții critice despre scriitori mai vechi ori din vremea sa. La numai 41 de ani, Hasdeu va deveni academician. Nu împărtășim opiniile demolatoare despre savant exprimate de Mihai Zamfir, într-un articol din săptămânalul *România literară*⁷ [3].

Născut în 1859, la Bocșa, doctor în drept la Budapesta, investit de *Astra Română* cu misiunea de a coordona prima enciclopedie din cultura neamului, Corneliu Diaconovich — cu concursul unui grup de 120 de intelectuali de pe ambii versanți ai Carpaților, între care și Theodor Aguletti și Attilio Gallucci, plus un redutabil lingvist din Germania, în persoana lui Gustav Weigand — izbutește în puțini ani să coordoneze redactarea și editarea, la Sibiu, între 1898 și 1904, a celor trei volume ale monumentalei lucrări deja amintite. Cu siguranță, bănațeanul Corneliu Diaconovich cunoștea limba lui Dante, tot el fiind și destinatarul multor recunoașteri culturale acordate în patria supremului poet florentin. Exemplar este inclusiv titlul lucrării, operă concretizată în prelungirea jertfei memorandiste, pregătind Unirea cea Mare.

Cu Nicolae Iorga (1871-1940), moldovean cu ascendență aromânească, revenim la ampla grupare a personalităților de geniu care au binemeritat calitatea de academician în plină tinerețe creatoare. Nu a redactat ori supervizat enciclopedii, dar opera sa de

⁶ Rosa del Conte (1907-2011) rămâne cel mai redutabil eminescolog străin prin amplul, profund novatorul său studiu [2].

⁷ A devenit o păguboasă modă contestarea valorilor perene ale românilor, capcană în care cad o mulțime de mediocri cu pretenții, incitați de inamicii poporului nostru.

întindere și diversitate neobișnuită ar putea lesne fi echivalată ca fiind o vastă realizare demnă de orice veritabil enciclopedist, în sensul cel mai complet al noțiunii. Foarte legat de Italia, Iorga a cunoscut bine limba italiană, a ținut acolo lecții și conferințe, excelent primite în numeroase universități, alte instituții însemnate. Academician din anul 1910, la o etate precoce.

Aromân după mamă, ardeleanul Lucian Blaga (1895-1961) a fost, cu voluptate, tributar iubirii pentru spațiul cultural italic, chiar din adolescență, lucru confesat de creații lirice tulburătoare (*Seară mediteraneană, Cânele din Pompei, Sonata lunii*), la fel cum închină modestei flori aurii, păpădia, o delicată *Odă simplissimei flori*, readucând în actualitate, chiar în titlu, pe teren lingvistic românesc, superlativul absolut sintetic latinesc și italianesc, reiterat în tulburătoarea evocare autobiografică editată postum *Hronicul și cântecul vârstelor*. Activitatea prodigioasă în diverse domenii, operele trainice lăsate îi asigură lui Blaga un loc inconfundabil în Pantheonul culturii naționale și nu numai. Inutil a mai preciza că era poliglot redutabil, iar italiana nu-i suna nicidecum străin. Anul 1936 coincide cu primirea sa în Academia Română.

Un alt titan cu operă de întindere și profunzime excepționale, în același tulburare secol al XX-lea, a fost George Călinescu (1899-1965), cu merite incontestabile, inclusiv ca italianist (insuficient puse în valoare, în nefericita tradiție subestimatoră autohtonă), fiind, totodată, eminescologul cel mai redutabil, în absolut. Simpla înșirare a domeniilor sale de interes este concludentă: istoric și critic literar, autor de literatură originală (proză, poezie, eseu, teatru), comparatist, estetician, folclorist, traducător, publicist, profesor iubit cu devoțiune, dar și invidiat, hulit de confracți și politicieni ver-roși, inclusiv, în prezent, acerb elogiati și calomniate. Semn sigur de valoare neobișnuită. Monumentala sa istorie a literaturii noastre de la origini până în anii de după Războiul

al Doilea Mondial are caracter enciclopedic cert. Academician din anul 1948.

Cele 80 de volume cât ar urma să totalizeze operele complete ale lui Mircea Eliade (1907-1986) nu mai au nevoie de comentarii, din unghiul analizei prezente. Iar faptul că rămâne un nume de referință, pe plan mondial, ca istoric al religiilor, deși are merite foarte mari ca scriitor original, fiind totodată un filosof, publicist și profesor de valoare, îi asigură un loc inconfundabil în galeria personalităților de anvergură prodigioasă despre care facem vorbire în paginile prezente. L-a admirat mult, l-a citit și citat pe Nicolae Iorga. A învățat italiana de dragul unor literați din această țară contemporani lui, a mai cunoscut ebraica, persana, latina, limbile engleză și franceză. Academician *post-mortem* (1990).

Arătăm că, în perioada interbelică, vor mai fi editate, la București, enciclopediile realizate de I. A. Candrea și Gheorghe Adamescu (membru corespondent al Academiei Române din 1921), respectiv, cea a unui "alergător solitar": Lucian Predescu. Un colectiv amplu va fi coordonat, în deceniul al șaptelea, de academicianul Athanase Joja și de profesorul universitar clujean Dumitru Macrea, devenit membru-corespondent al Academiei Române, în 1965. Dincolo de merite veritabile, lucrarea poartă pecetea ideologiei momentului, fiind inserate în paginile celor patru tomuri zeci de activiști comuniști străini și din România, o mare parte din aceștia fiind, atunci, în viață, însă inclusiv selecția, prezentarea altor cu adevărat marcante personalități mărturisind subiectivism de identică natură, adesea. De subliniat că unul din coautori a fost marele italianist Alexandru Balaci (1916-2002).

Personalitate prodigioasă a lingvisticii mondiale, basarabeianul Eugeniu Coșeriu (1921-2002) a studiat, în Țară, la Iași, iar, în Italia, la Roma, dobândind o cultură de mare *ambitus*. A cunoscut bine toate limbile romanice vii, precum și dalmata, lăsând o impresionantă operă redactată în spaniolă și

în limba maternă, parțial tradusă în multiple idiomuri. Membru de onoare al Academiei Române din anul 1991. Aproape 40 de titluri de *doctor honoris causa* i-au răsplătit excelența, între acestea numărându-se recunoașterea conferită de Universitatea de Vest din Timișoara, în 1994⁸ [4]. La Montevideo și Tübingen, discipolii îi continuă cercetările, în cadrul renumitelor școli întemeiate de reputatul savant.

Tot cu scopul de a contura matricea Enciclopedismului românesc, vom preciza că personalități italiene eminente au continuat să trezească ecou puternic, și în secolul al XIX-lea, în Principate, fapt ce reiese din detalii precum traducerea de către boierul ieșean Vasile Vârnav a lucrării lui Cesare Beccaria *Dei delitti e delle pene (Despre delictive și pedepse)*⁹, în 1824, din intermediar grecesc, pentru că tălmăcirea — rămasă în manuscris — răspundea evident imperioasei cereri din partea iubitorilor de bine așezată învățătură, în epoca definită viguros de *Risorgimento*, în toată Europa. Lucrarea junelui marchiz de provincie Cesare Beccaria — redactată în franceză, tocmai spre a-i asigura circulație largă imediată, franceza fiind, atunci, principala limbă a diplomației, a culturii, în sens larg — era puternic inspirată de scrierea prietenului ceva mai vârstnic, influențatul conte milanez Pietro Verri *Osservazioni*

⁸ Aserțiunea academicianului Vitalie Ciobanu este perfect edificatoare: „A publicat inimaginabil de mult, peste 45 de volume și sute de articole în limbile italiană, spaniolă, franceză, germană, engleză și a fost tradus în limbile japoneză (nouă volume), în chineză, greacă, arabă, finlandeză, rusă, georgiană, coreeană, cehă, bulgară ș.a.”, afirmație publicată într-o sensibilă evocare-necrolog.

⁹ Lucrarea apăruse în 1764, la Livorno (oraș cu merite culturale imense, încă prea puțin puse în lumină), meritând supremul elogiu din partea lui Voltaire, care o considera: „la vraie constitution de l'humanité”. Marele Ducat al Toscanei va abolii pedeapsa capitală în anul 1786, premieră mondială vrednică de laudă supremă.

sulla tortura (redactată în prima sa formă în 1760, citită de Beccaria în manuscris, dar publicată abia în deceniul următor, pentru a se evita intervenția brutală din partea Inchiziției). Textul beccarian făcuse senzație la publicare. Îi putea oare lăsa indiferenți pe cărturarii din Școala Ardeleană, aflați la studii la Roma, în ultimele decenii ale secolului luminilor? Nemulțumirea Bisericii Catolice aprinsese mult curiozitatea intelectualilor față de această lectură, pusă la index, în anul 1766. Pietro Verri a avut, de asemenea, o contribuție decisivă la realizarea enciclopediei tipărite la Livorno, între 1770 și 1779. Desigur, anterior acestui moment și mai târziu, drept model pentru toate culturile occidentale funcționase exemplarul dicționar al limbii italiene, editat la Florența de *Accademia della Crusca*, în 1612.

Convingător este, credem, inclusiv faptul că, prin *Constituția* dată de domnitorul Carol I, în 1866, era abolită pedeapsa capitală în România, pe timp de pace, ca punct de referință în epocă fiind Toscana. Numai alte șase state europene, din care trei cu accentuată sorginte latină (Italia, Belgia, Portugalia) procedaseră identic, în veacul romantic. Un țel iluminist prindea la noi consistență palpabilă, pe un teren fertil, de care nu era deloc străină ortodoxia, cu vocația sa de pioșenie neștirbită ca dimensiune existențială.

Între spiritele enciclopedice apropiate cronologic de momentul actual, nu pregețăm a-l include pe olteanul genial, cu studii universitare ieșene Marin Sorescu (1936–1996, academician din 1992), foarte iubit în Italia – cu precădere prin poezie și teatru – el însuși fermecat de sonurile celei mai muzicale limbi, cum ne mărturisea, în anul 1984, într-un interviu, la Timișoara. Din fericire, Sorescu a fost tradus în multe limbi ale planetei. Este autor al unei opere originale cuprinzătoare, de mare varietate (poezie, teatru, proză, literatură pentru copii, publicistică), căreia i se adaugă un număr impresionant de tălmăciri iscusite, îndeosebi de

poezie, din diverse literaturi, excelente volume de critică literară, memorabile inclusiv prin titlul ironic-metaforic. A fost un pasionat director de revistă și editor.

În schimb, Adrian Marino (1921–2005) a fost de formație franceză, deși, ca prețuit asistent al lui George Călinescu, nu avea cum să rămână indiferent la cultura înspre care face amplă deschidere competența pe terenul culturii italiene a Maestrului său.

Se știe: cunoașterea de proporții enciclopedice caracterizează mai rar personalități aflate în viață. Nu este nici locul, nici momentul să insistăm asupra cauzelor fenomenului pauperizării culturale accelerate, tema meritând tratare atentă, specială. Spre noroc, există, încă, excepții. Dintre italienii în viață, ținem să îi semnalăm pe doi prieteni de nădejde ai culturii române, ambii indestructibil legați de Universitatea de Vest timișoreană, de mulți ani. Aceștia sunt Riccardo Campa¹⁰ [5] (născut în 1934, în Puglia, politolog, filosof, istoric literar, scriitor, editor, traducător, diplomat, poliglot redutabil) și pe Corrado Calabrò¹¹ (născut în 1935, în Calabria, magistrat, scriitor, poliglot, om de stat), amândoi trăitori în Cetatea Eternă. Universitatea de Vest timișoreană le-a conferit calitatea de *doctor honoris causa*, în 2010, respectiv, în anul 2000.

La noi, din spițe aristocratice bine cunoscute sunt bucureșteanul cu predecesori

¹⁰ În prezent, Riccardo Campa lucrează la o carte despre Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Alexandru Ciorănescu. De acesta din urmă, l-a legat o lungă și neuitată prietenie. Revine, anual, în UVT, spre a ține lecții și conferințe în cadrul Masteratului *Civiltă italiană e cultura europeană*.

¹¹ Corrado Calabrò, *Amintește-ți să o uiți*, Augusta, Timișoara, 1999. În 1997, la Roma, sub auspiciile Accademiei di Romania, a apărut ediția bilingvă de versuri ale sale *Vento di altura/ Vântul din larg*, tradusă de Florian Potra. În 1997 și în anul 2000, a ținut conferințe la invitația Comitetului *Dante Alighieri* din Timișoara. Este *doctor honoris causa* la Odesa și Timișoara.

aromâni Neagu Djuvara (născut în 1916) și, respectiv, tot bucureșteanul Constantin Bălăceanu-Stolnici (născut în 1923, membru de onoare al Academiei Române din 1992), ambii cu multiple contribuții culturale și științifice consistente, cu o vitalitate debordantă, foarte prezenți în cotidianitate.

E regretabil că misoginismul latin nu le ocolește pe câteva savante cu inteligență, cultură de foarte mare anvergură. Zoe Dumitrescu-Bușulenga (1920–2006, membru corespondent din 1974) era bucureșteancă, aromânca Matilda Caragiu-Marioțeanu (1927–2009, membru corespondent din 1993) se născuse în Grecia. Au fost între foarte puținele femei de formație umanistă primite, numai după ani și ani, cu statut deplin în Academia Română, adică în 1990, respectiv, 2004. Meritele lor, ce conțin inclusiv o strălucită activitate universitară, lucrările de referință lăsate îndreptățesc pe deplin includerea lor în tematica aici tratată.

O fericită realitate, meritând a fi adusă în dezbatere, se referă la existența, pe parcursul secolelor, a unor redutabili oameni ai cărții din rândul clerului înalt sau de rând, pretutindeni pe pământ valah. Ne mărginim să aducem în discuție personalități ca episcopul greco-catolic Inocențiu Micu-Klein (1692–1768), protopopul greco-catolic Petru Maior (1756–1821), mitropolitul ortodox recent canonizat Andrei Țaguna¹² (1808–1873), Gala Galaction (1879–1961), părintele Vasile Radu (1887–1940), Ion Agârbiceanu (1882–1963), profesorul cu multe direcții de interes Dumitru Stăniloae (1903–1993), părintele Gheorghe Calciu-Dumitreasa (1925–2006), mitropolitul Antonie Plămădeală (1926–2005), mitropolitul Banatului ÎPSS Nicolae Corneanu (1923–2014), membru de onoare al Academiei Române din anul 1992, mult mai tinerii: patriarhul Daniel Ciobotea (născut în 1951, în județul Timiș, membru

¹² De origine aromână, cu rădăcini în Moscopole, cu merite excepționale în multiple domenii.

de onoare al Academiei din 2007) și ÎPSS Irineu Popa al Olteniei (născut în 1957, membru de onoare din 2010). Firește, din înșiruire nu poate fi omis monahul erudit Nicolae Steinhardt (1912–1989).

Adăugăm că anii din urmă au condus la reeditări bine-venite din enciclopediile citate.

O seamă de cărturari de talie mondială continuă să facă temeinică muncă de cercetare, în prezent, inclusiv în stânga Prutului. Osârdia, operele academicienilor Mihai Cimpoi (născut în 1942) și Andrei Eșanu (născut în 1948) sunt pilduitoare, ca să ne oprim la numai două nume de consistentă notorietate.

CONCLUZII:

- Enciclopedismul românesc are inconfundabilă amprentă italiană, mai întâi, ca naturală consecință a prestigiului european uriaș al Renașterii, înflorire pleneră pornită din Italia, care a laicizat viguros viața Continentului, fără a-i ucide nicidecum rădăcinile creștine. Un precursor a fost Nicolaus Olahus, precedându-i cu mai bine de un secol pe Stolnicul Cantacuzino, pe prolificul autor poliedric Dimitrie Cantemir, iar cu 250 de ani pe corifeii Școlii Ardelene. Etapa enciclopediilor propriu-zise va începe însă în secolul al XIX-lea.

- Contactele unor învățăcei și intelectuali români, pe parcursul a peste cinci secole, cu spațiul italic sunt de notorietate. Reamintim câteva din contactele întreținute de curțile domnitoare și obișnuinții acestora. Alexandru cel Bun trimisese repetat mesageri la Vatican. Se auzea limba lui Dante la curțile lui Ștefan cel Mare și Matia Corvin, cel de al doilea a fost căsătorit cu o principesă de sânge italian, spaniol și francez, cu puternică vocație de mecenatism, în virtutea căreia se înconjurase de personalități italiene de marcă. Domnul Moldovei Radu Mihnea studia-se la Veneția, avusese ascendență italiană, prin bunica paternă, Caterina Salvezzo. După profitabile sejururi la Roma, Genova,

Torino, Ferrara, Veneția, domnitorul Petru Cercel a fost el însuși un remarcabil promotor al culturii italice în Țara Românească. Marele boier literat Miron Costin cunoștea italiana, arată George Călinescu [6]. Dimitrie Cantemir se pare că luase primele noțiuni de italiană de la Ieremia Cacavela [7] perfecționându-se în anii petrecuți la Constantinopol. Biblioteca fiului său Antioh, rămasă, în bună măsură, de la ilustru-i părinte, cuprinde numeroase titluri italienești, volume despre Italia, traduceri din această limbă, probează Vasile Harea în lucrarea citată. Om de carte serioasă, Alexandru Mavrocordat, părintele primului domn fanariot al Moldovei, Nicolae Mavrocordat, era italian în linie maternă. După studii la Padova, a devenit, în anul 1766, licențiat în medicină și filosofie, la Bologna, a ajuns, apoi, mare dragoman la Istanbul, fiind un om extrem de influent și temut. La Padova își va lua licența în filosofie Constantin Cantacuzino, ceva mai târziu. Din 1700, demonstrează Mircea Seche, datează o primă încercare lingvistică a acestuia: un mic, dar prețios dicționar italian-român [8], postura de părinte al lexicografiei românești fiind punctul de contact cu tema noastră. Reședința lui Constantin Brâncoveanu (1654–1714) a fost privilegiat loc de convergență pentru destui reprezentanți ai poporului în chip suprem înzestrat cu ingeniozitate, creativitate: secretarul privat al domnitorului Anton Maria del Chiaro, plasticianul Alessandro della Via, protomedicul domnitorului, un anume Pylarino, destoinic foarte, căsătorit cu o localnică, precum și arhitecți, bucătari, giuvarierii, grădinarii italieni sunt prezențe bine cunoscute cercetătorilor. La fel, nu putem trece peste admirația unanimă trezită de stilul arhitectonic brâncovenesc, inspirat tocmai din arta edilitară renașcentistă a Italiei. Toate aceste reverberații au produs inclusiv târzi roade în Țările Române.

- Răspândirea europeană a operei cantemiriene *Incrementa atque decrementa*

aulae othomanicae – prin versiunile engleză (1734–1735), franceză (1743), germană (1745) – va întei curiozitatea minților inventive din epoca luminilor și din veacul următor. Montesquieu, Voltaire, Lessing, Byron (poet care citează lucrarea lui Canteмир) se numără printre autorii care au găsit inspirație din fapte, personaje orientale și au devenit foarte sensibili la tematica drepturilor omului, a drepturilor națiunilor.

- Truda fără preget a enciclopediștilor dați de neamul românesc își află sorgintea în activismul [9] lor, ca paradigmă esențială a gândirii moderne occidentale, însușite în cel mai natural chip de marile spirite evocate în paginile noastre, ce nu au nicidecum pretenția exhaustivității, ci sunt o invitație la viitoare investigații. Un spirit liber, doldora de cultură nu poate fi decât un răzvrătit împotriva dogmelor absurde, un temerar, un meliorist convins, un aducător de propășire. De aceea și idealurile venite dinspre Risorgimentul italian vor fructifica peren. Cărvunarii din principate sunt o consecință directă a ideilor *Carboneriei*, preluate inclusiv prin filieră polonă. Continuate de al nostru „Mazzini”, olteanul Nicolae Bălcescu, idealurile înnoitoare vor avea un rol esențial în revoluția de la 1848. În 1869–1872, aflat la învățătură la Viena, Mihai Eminescu va lua ca model Asociația *La Giovine Italia*, unificând mișcarea studenților români din capitala Austriei, în asociația *România jună*. Între altele, acolo va frecventa cursuri de romanistică și de italiană, arată George Călinescu [10].

- Chiar dacă, după anul revoluționar 1848, influența franceză va deveni tot mai accentuată, în principate, buna școală superioară italiană¹³ va continua să atragă cu

forță magnetică mulți tineri, realitate palpabilă și astăzi. A existat reciprocitate. Să nu uităm că întâia catedră de nivel universitar de limba română a fost fondată în 1863, în prima capitală a Regatului Italiei, Torino¹⁴. Prestanța intensă a zecilor de intelectuali formați în amfiteatrele universităților din Italia sau copios nutriți – prin opțiune individuală fermă, dictată de glasul sângelui, sporită de autoritatea fără egal a civilizației italiene între culturile moderne – cu lecturi de calitate¹⁵ stă ca mărturie elocventă. Enciclopedismul catalizează, coagulează, unește: proveniența **din toate provinciile** a marilor cărturari români constituie o dovadă de necontestat, concretizată în marea unire din 1918. Astăzi, îndeosebi eforturile coroborate pot determina consecințe remarcabile în orice plan.

- Printre autorii **primei** enciclopedii românești s-au numărat Theodor Anguetti și Giulio Gallucci. Coordonatorul lucrării, Corneliu Diaconovich, ceilalți 118 coautori au utilizat ca model lucrări similare preponderent din Italia, citate în studiul prezent, ca și alte surse de informare.

- Nu greșim defel susținând că, în momente diverse, Europa, omenirea în totalitatea sa au fost tributare unor intuiții geniale, direcții de investigație și descoperiri românești de amplă respirație. Este locul să afirmăm apăsător, aici, că deloc puțini impostori continuă să obțină premii Nobel sau cu alte denumiri, să facă averi fabuloase cu idei desprinse din manuscrisele istroromânului Nicolae Tesl(e)a. În treacăt observăm că același spațiu balcanic a dat personalități coplesitoare, ca Maica Teresa din Calcutta sau directorul Herbert von Karajan, aromâni în linie

¹⁴ Primul cadru didactic a fost chiar Giovenale Vegezzi Ruscalla, un mare iubitor al României, socrul lui Costantino Nigra.

¹⁵ E un truism la îndemână oricui faptul că niciun alt popor modern nu se poate lăuda că supremul său poet s-a născut în secolul al XIII-lea, cum este cazul florentinului Dante Alighieri.

paternă. Ne oprim la exemplele citate. Este un mare noroc realitatea că tezaurul inestimabil reprezentat de dialectul meglenoromân a fost pus la adăpost de risipire și uitare, prin lucrări monumentale, de către savantul Petar Atanasov¹⁶ [11], [12], din Skopje. Cu toții cunoșteau/ cunosc limba italiană și/ sau sunt vii admirați, inclusiv în patria celor mai numeroase spirite novatoare.

- Cu rare excepții, autorii de enciclopedii citați de noi **au fost primiți în Academia Română**, atunci când nu erau deja posesorii prețiosului titlu, semn inconfundabil de binemeritată răsplătă din partea autorităților, din momentul respectiv ori ca recunoaștere atribuită *post factum*. Majoritatea erau de solidă, multilaterală formație umanistă, fără a putea lipsi, inevitabil, numeroși mari savanți din disparate domenii, inclusiv din științele exacte, în care o seamă de înaintași au adus contribuții de recunoscută valoare.

- A reieșit, nădăjduim, din paginile precedente, alt adevăr pregnant: minți de neobișnuită cuprindere, împătimit de cunoaștere au existat și vor continua să se nască mereu, de aceea am putea vorbi de un enciclopedism etern, la fel cum, de îndelungă vreme, specialiștii au definit romantismul etern. Chiar între tinerii acestui timp confuz, frământat, pot fi descoperite cu bucură uimire elanuri de a atinge culmi ale erudiției. Ceea ce nu se mai dovedește posibil, aproape defel, în plină explozie a informației, este ca întinse lucrări de factură enciclopedică să poată fi duse la capăt de către o singură persoană¹⁷. Se va trudi, așadar,

măcar în tandem, dacă nu în grup sensibil mai larg, cum – cu precădere – vedem că se întâmplă, de mai bine de un secol, fiind tot mai dificil să te realizezi, în prezent, ca *uomo universale*¹⁸ cu operă imensă.

- Motivăm recurența frecventă a sintagmei „a cunoscut limba italiană” prin aceea că exact respectiva competență lingvistică a garantat – de peste 500 de ani – accesul plener, nemijlocit sau mediat, la cultura antică și modernă a spațiului original al latinității, validând premisele enunțate în prima parte a studiului, când semnalăm, apăsător, matricea italiană a enciclopedismului românesc. Ne exprimăm, la capătul acestui demers, nădejdea de a fi izbutit să oferim argumente irefutabile în sprijinul aserțiunii.

- Cum s-a văzut, cărturarii din toate ținuturile obârșiei românești au dat, din vechime chiar, un notabil aport la conturarea identității României, adică a întreg teritoriului european, unde limba latină aflase rodnic ogor, dând naștere, în Evul Mediu timpuriu, celor zece „fice”, posesoare de bogate, felurite resurse expresive pline și

o opțiune personală voluntară asumată. Opera aceasta, fără egal în cultura lumii (va totaliza 21 de volume, de enorme proporții fiecare, depășind cu un tom *Encyclopaedia Britannica*), e continuată, în calitate de coordonator al unui colectiv redutabil, de către torinezul Giorgio Bärberi Squarotti. Savanții, marii creatori izbutesc mereu să consolideze mari împliniri istorice: Nord și Sud își dau frățește mâna, în cazul Italiei; românii de pretutindeni conlucrează — în chipul cel mai natural — într-o elevată țeluri științifice, artistice, adică, în sens larg, culturale, aducând contribuții notabile patrimoniului de civilizație al lumii.

¹⁸ Acest adevăr a fost evidențiat puternic și în inima Republicii Moldova, accentuând utilitatea de necontestat a evenimentelor științifice precum simposiul organizat la Chișinău, în 10-11 noiembrie 2011: operele enciclopedice sunt rod al colaborării unor, adesea, ample colective. Dictonul eminescian „În unire e puterea” rămâne de frapantă actualitate, așadar.

¹⁶ Sunt unanim prețuite de toți specialiștii monografia profesorului universitar Petar Atanasov [11] și monumentalul său recent [12].

¹⁷ Exemplul savantului sicilian Salvatore Battaglia (1904-1971) este o excepție. Uimitorul său dicționar – teaur al limbii italiene a putut fi încheiat de el numai inclusiv prin volumul al șaptelea, prețul fiind inclusiv scurtarea vieții proprii, ca urmare a efortului supraomnesc, ca

de recunoscut farmec muzical, dintre care numai dalmata și-a istovit dănuirea. Sub impuls preponderent italian, în partea răsăriteană a fostului Imperiu Roman, de peste 120 de ani, în avangarda acestor eforturi se situează cercetarea enciclopedică românească instituționalizată, domeniu de vârf, unde conlucrarea a adus excelente rezultate, garanție pentru reușite majore viitoare, întrucât această multilaterală abordare în echipă conferă supremă legitimitate, credibilitate progresului împlinit de civilizația umană. Deși relativ târzie, editarea enciclopediilor în România poate fi considerată o realitate de înalt prestigiu, prin calitatea și frecvența realizării acestui tip de opere științifice, la care și-au dat aportul personalități marcante

BIBLIOGRAFIE:

1. Predescu, L. *Enciclopedia Cugetarea*. București, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, 1940. 928 p.
2. Rosa del Conte. *Eminescu o dell' Assoluto* Modena, Edizioni STEM, 1961. 482 p.
3. *Poliglotul literat*, În: *România literară*, nr. 4/2009.
4. Oancea, I. *Un uomo universale*, În: *Despre noosferă. O construcție a memoriei*, Timișoara, Excelsior, 2005, p. 208
5. Riccardo Campa. *Lecții românești*. Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005.
6. Călinescu, G. Op. cit., p. 18.
7. Măciucă, C. *Dimitrie Cantemir*, Albatros, București, 1972, p. 31.

cultivatoare de contacte sigure cu Italia, personalități originare din absolut toate provinciile istorice românești, așa cum, repetat, am ținut să subliniem.

- Enciclopediile, ca și dicționarele, au devenit instrumente de lucru de neînlocuit pe masa de lucru a oricărui cercetător, dar, cel mai adesea, și în orice casă de oameni iubitori de învățătură. Nu putem evita, prin urmare, exprimarea de cuvenite elogii academiilor ce girează, dincolo de dificultăți asupra cărora nu ne vom opri acum, redactarea, editarea și reeditarea de valoroase lucrări enciclopedice, opere de anvergură fără de care dezvoltarea, aspirația spre cunoașterea complexă, cuprinzătoare nici nu mai pot fi imaginate.

8. Seche, M. *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Vol. I., Editura Științifică, București, 1966, p. 144 și Vol. II, 1969, p. 292 și urm.
9. Vianu, T. *Opere*, Vol. VIII, Minerva, București, 1979, p. 303 și urm.
10. Călinescu, G. *Opera lui Mihai Eminescu*, Vol. II, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1935, p. 61.
11. Petar Atanasov. *Meglenoromâna*. Editura Academiei, București, 2002.
12. Petar Atanasov. *Atlas lingvistic al dialectului meglenoromân*, Editura Academiei, București, 2008.

SINTAGMA „RELAȚII INTERNAȚIONALE” ÎN PUBLICAȚII ENCICLOPEDICE

THE SYNTAGMA ”INTERNATIONAL RELATIONS” IN ENCICLOPAEDIC PUBLICATIONS

Svetlana CEBOTARI¹

REZUMAT

În studiul de față se face o trecere în revistă a principalelor realizări științifice în evoluția terminului „relații internaționale” prin prisma cercetărilor enciclopedice.

Cuvinte-cheie: relații internaționale, enciclopedie, terminologie, național, universal.

ABSTRACT

In the present study is made a review of the main scientific achievements in terminological evolution of ”international relations” through the encyclopaedic research.

Keywords: international relations, encyclopaedia, terminology, national, universal.

Numeroasele mutații politice, economice și sociale din ultimele decenii ale sec. XX – începutul celui de-al XXI-lea au schimbat esențial tabloul lumii și au stat la baza unor transformări evidente ale relațiilor internaționale. Actualmente, relațiile internaționale cuprind practic toate sferele vieții sociale – de la cele comerciale până la cele culturale, sportive. De asemenea, nu mai puțin interes prezintă și actorii în componența cărora intră statele, organizațiile nonguvernamentale. În literatura contemporană, relațiile internaționale, care își au etimonul în limbile romano-germanice, deseori sunt înțelese ca relații politice, ca sferă de interes și activitate a statelor, ca sferă a relațiilor de putere și influență. O altă definiție reprezintă relațiile internaționale ca raporturi dintre state și organizațiile nonguvernamentale; partide, companii, persoane fizice din diferite state. Încercările de a ieși din limitele relațiilor interstatale fac ca relațiile internaționale să fie percepute ca „totalitatea relațiilor integrați-

oniste, care se formează în societatea umană”. O astfel de interpretare însă scoate în evidență întrebarea vizând participanții sau actorii relațiilor internaționale.

Astfel, în „Dicționarul de Politică Oxford”, prin termenul de relații internaționale se subînțelege disciplina care studiază interacțiunea dintre state și, într-un sens mai larg, funcționarea sistemului internațional ca întreg. Relațiile internaționale pot fi concepute ca un domeniu multidiscplinar concentrând aspecte internaționale ale politicii, economiei, istoriei, dreptului și sociologiei, fie ca o metadisciplină care se axează pe structurile sistemice și modelele de interacțiune ale speciei umane luate ca întreg... De asemenea, termenul se referă la totalitatea interacțiunilor în cadrul sistemului internațional, accentul fiind pus pe relațiile dintre state, deși, alți agenți colectivi, cum sunt corporațiile multinaționale, grupurile de interese transnaționale și organizațiile internaționale au un rol important [1].

¹ Svetlana Cebotari, doctor în politologie, Facultatea de Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative, Departamentul Relații Internaționale, Universitatea de Stat din Moldova.

Pentru G. Evans și J. Newnham, în „Dicționar de Relații Internaționale”, publicat pentru Penguin Books în 1998, termenul de relații internaționale este folosit cu scopul de a numi ansamblul tuturor interacțiunilor dintre actorii statali dincolo de frontierele de stat/state. Termenul (*boundary*) poate fi comparat cu politica internațională (*international politics*), deși este mai larg decât aceasta. Politica internațională este considerată unul din subdomeniile relațiilor internaționale, în realitate cel mai important dintre acestea. Astfel, dreptul internațional (*international law*) face parte din relațiile internaționale, dar nu și din politica internațională. Dreptul este constituit, în esență, în forma sa obișnuită, din interacțiunile dintre actorii statali. În mod similar, relațiile economice internaționale fac parte din relațiile internaționale, dar nu și din politica internațională. Relațiile internaționale reprezintă un domeniu de studiu interdisciplinar și eterogen [2].

Prezintă interes definiția dată în „Enciclopedia Bulgariei” („Енциклопедия България”). Astfel, *relațiile internaționale* reprezintă cooperarea în domeniul social-politic a colaboratorilor științifici din domeniul relațiilor internaționale și politicii externe. De asemenea, teoria și practica relațiilor internaționale presupune reglarea politico-ideologică a problemelor pe arena internațională, existența pașnică, dezarmarea, lupta pentru dezarmare, precum și cooperarea în diferite domenii [3].

Relațiile internaționale, în dicționarul „Conceptele și noțiunile de bază ale diplomației” elaborat de cercetătorii din Republica Moldova V. Beniuc și Gh. Rusnac, reprezintă ansamblul raporturilor oficiale sau neoficiale, politice, economice sau de altă natură, pe care le întreține un stat cu alte state ori cu alți subiecți de drept internațional, organizații și organisme internaționale. Relațiile internaționale pot fi

guvernamentale sau neguvernamentale. În prima categorie un loc de seamă îl ocupă relațiile diplomatice – formă oficială consacrată de dreptul internațional, prin care se poate atesta existența unor raporturi politice normale între state. Relațiile internaționale de nivel oficial pot fi stabilite, de asemenea, între state și mișcări de eliberare națională, între state și organizații internaționale sau societăți transnaționale, se dezvoltă și la nivel neguvernamental prin contracte, deseori instituționalizate de către diverse asociații și societăți naționale. Colaborarea bi/multilaterală a dus la apariția unor intense raporturi economice, culturale, sportive, care se extind tot mai mult, făcând ca noțiunea de relații internaționale să se îmbogățească și să se nuanceze neconținut. Caracterul permanent, sistemic și eficient al relațiilor internaționale se asigură prin acorduri, tratate și alte instrumente juridice, iar desfășurarea lor este realizată prin intermediul misiunilor diplomatice și consulare, al agenților economici, comisiilor mixte, reprezentanțelor cu profil variat, agenților locali. Conferințele internaționale, vizitele de stat la cele mai diverse niveluri au o însemnătate deosebită în dezvoltarea relațiilor internaționale [4].

Una dintre cele mai voluminoase enciclopedii elaborate în URSS a fost „Bolișaia Sovetskaia Enciclopedia” („Большая Советская Энциклопедия” – БСЭ), apărută în trei ediții: prima ediție – 1926–1947, cuprinzând 66 de volume; cea de-a doua ediție – 1949–1958 cu 49 de volume, plus două volume suplimentare – unul dedicat URSS, iar altul cuprinzând indici alfabetici; a treia ediție – 1959–1978, cu 30 de volume. Dacă e să analizăm conținutul enciclopediei, atunci în volumele celor trei ediții lipsește termenul de „relații internaționale”, acest fenomen fiind reprezentat prin termenii de „politică externă” care desemnează activitatea statului în sistemul relațiilor

internaționale, sau „diplomație” ca mijloc de realizare a politicii externe a statului în raport cu alți subiecți ai dreptului internațional. Merită totuși atenție cel de-al cincisprezecelea volum al Enciclopediei, ultima ediție, în care este prezent termenul de „cooperare internațională”. Astfel, cooperarea internațională reprezintă un proces obiectiv al dezvoltării multilaterale a legăturilor economice, tehnico-științifice dintre diferite state sau grupuri de state, dintre două sau mai multe sisteme social-economice, politice – socialist și capitalist în baza principiului independenței, egalității și a beneficiului reciproc. De asemenea, colaborarea economică adevărată este axată pe principiile respectării suveranității și egalității popoarelor [7]. Într-o formă mai succintă, în această perioadă, în Uniunea Sovietică se editează „Mica Enciclopedie Sovietică” („Малая Советская Энциклопедия” – МСЭ), care cunoaște de asemenea trei ediții: 1928–1931 în zece volume; 1933–1941, 1947 în 11 volume; 1958–1960 cu 10 volume. În acest context, referindu-ne la „relații internaționale”, atunci, ca și în „Bolșaiia Sovetskaia Enciclopedia”, acestui termen, practic, nu i se acordă atenție, fenomenul fiind desemnat prin termenii de „politică externă” sau cel de „diplomație”. Actualmente, în Federația Rusă, din 2004 este în proces de editare „Bolșaiia Rossiiskaia Enciclopedia” („Большая Российская Энциклопедия”); până în 2011 au fost publicate 17 volume [8].

În „The New Encyclopedia Britannica”, cea de-a 15-a ediție, volumul 21, este prezent termenul de „relații internaționale” (*International Relations*). În cadrul acestui compartiment, fenomenul relațiilor internaționale este supus analizei din punct de vedere istoric, cât și din perspectiva sistemelor internaționale. Sunt analizate relațiile dintre state în perioada Primului Război Mondial 1871–1914, sistemul Bismarck

1871–1890, impactul imperialismului și industrialismului asupra relațiilor internaționale, contradicțiile dintre militarism și pacifism 1914, perspectivele crizei din Balcani 1907–1914, criza din 1917. De asemenea, în acest compartiment sunt analizați actorii internaționali, state, alianțe politico-militare, organizații internaționale [9].

Termenul „relații internaționale” este prezent în publicațiile enciclopedice europene. Pentru prima dată în Spania, în 2008, sub conducerea lui Juan Carlos Pereira se publică lucrarea enciclopedică în care este analizată istoria apariției și dezvoltării relațiilor internaționale prin prisma corelației interdisciplinare, ținându-se cont de transformările politice spațial-temporale, este elaborat „Noul dicționar de relații internaționale și politică externă” („Nuevo diccionario de relaciones internacionales y política exterior”) [11]. Pe de o parte, lucrarea conține termeni istorici, caracteristici istoriei relațiilor internaționale, iar pe de altă parte toți acei termeni de bază, împrumutați din alte discipline, care actualmente ne permit o mai bună comprehensiune a vieții internaționale, a proceselor care au loc pe arena politică internațională. La elaborarea dicționarului un rol important îl are spațiul. Societatea internațională a evoluat de la eurocentrism la globalism, ceea ce a permis autorului să încorporeze termeni, arii regionale, procese de cooperare internațională etc.

În „Encyclopedia Americana”, prima ediție apărută în 1829, prin termenul de „relații internaționale” se înțeleg relațiile dintre națiuni în domeniul politic, economic, cultural, militar. De asemenea, aceste relații includ subiecți ai politicii internaționale, diplomației, economiei, dreptului internațional, comunicării internaționale, precum și ai organizațiilor internaționale [10].

În linii generale, în edițiile enciclopedice, noțiunea de „relații internaționale”

a evoluat în funcție de specificul epocii, cunoștințelor în domeniu, însă ținându-se

cont și de politica statului respectiv în domeniul vizat.

BIBLIOGRAFIE:

1. *Dicționar de Politică Oxford*. Ed. Univers Enciclopedic, București, 2001, p. 379.

2. G.Evans, J.Newnham. *Dicționar de Relații Internaționale*. Ed. Universal Dalsi, 2001, p. 284.

3. *Энциклопедия България*. Българска Академия на Науките. Том. 4, София, 1984, с. 168.

4. V. Beniuc, Gh. Rusnac. *Conceptele și noțiunile de bază ale diplomației*. Ed., Tipografia Centrală, Chișinău, 1998, p. 129-130.

5. *Большая Советская Энциклопедия*.

6. *Большая Советская Энциклопедия*.

4. *Большая Советская Энциклопедия*. Изд-тво „Советская Энциклопедия”. Том 15, Москва, 1974, стр. 609.

5. <http://enc-dic.com/politic/Mezhdunarodnye-Otnoshenija-3167.html> (accesat: 14.07.2014).

6. *The New Encyclopaedia Britannica*. The 15-th Edition, The Chicago, 1991, vol.N-21, p.732-744.

7. *Encyclopedia Americana. International Edition* „Grolierincorporated”, vol. 15, 1994, p. 314.

8. <http://www.madrimasd.org/informacionidi/noticias/noticia.asp?id=37969> (accesat: 14.07.2014).

АКАДЕМИК ИГОРЬ АРКАДЬЕВИЧ КРУПЕНИКОВ:
ЧЕЛОВЕК, УЧЕНЫЙ, ПРОФЕССОР

ACADEMICIANUL IGOR ARCADIEVICI KRUPENIKOV:
OM, SAVANT, PROFESOR

ACADEMICIAN IGOR ARCADEVICI KRUPENICOV:
PERSONALITY, SCIENTIST, PROFESSOR

Для ученого, старость – это золотая осень.

Вольтер

С. В. АНДРИЕШ¹

Д. М. БАЛТЯНСКИЙ²

REZUMAT

În acest articol sunt prezentate cele mai importante date bibliografice și momentele remarcabile ale activității științifice îndelungate, de peste 75 de ani, a profesorului Igor Krupenikov. Patrimoniul său științific însumează aproximativ 600 de lucrări, iar 41 dintre acestea sunt monografii. Rezultatele activității sale științifice și didactice sunt specialiștii înalt calificați și cei 40 de doctoranzi pe care i-a îndrumat.

Cuvinte-cheie: știința solului, sol, cernoziom, academie, cartografiere, Moldova.

ABSTRACT

The article presents the basic biographical moments and major milestones of the fruitful, 75 years-long scientific activity of the Professor Igor Krupenikov. His literary heritage includes over 600 scientific papers, among them – 41 monographs. His scientific work blends with the teaching profession, which resulted in the preparation of highly qualified specialists, including 40 PhD's.

Keywords: Soil science, soil, black soil, academy, mapping, Moldova.

Профессор Игорь Аркадьевич Крупеников родился в Петербурге 10 апреля 1912 года. Отец его, Аркадий Михайлович Крупеников, окончил Технологический институт и специализировался по вино-

делию. Мать – Вера Агапитовна Виноградова окончила Бестужевские курсы и получила право преподавать русский и французский языки. Это обстоятельство сыграло большую роль в его жизни, став определяющим в освоении им этих языков, имея рядом такого надежного наставника как мать. Полученные знания в юные годы сослужили ему неоценимую помощь в его работе при изложении ре-

¹ S. Andrieș, academician, Institutul de Pedologie, Agrochimie și Protecție a Solului „N. Dimo”.

² D. Balteanschi, doctor în geografie, Institutul de Pedologie, Agrochimie și Protecție a Solului, „N. Dimo”.

зультатов своих исследований, что мы и наблюдаем, читая его труды, написанные прекрасным литературным языком.

От отца он унаследовал склонность к математике, что потом нашло отражение в работе при составлении статистических справочников, внедрении математических методов по обработке массовых данных. Это позволило интерпретировать полученные данные в новом свете. К 18 годам он был хорошо подготовлен для поступления в ВУЗ. Осенью 1930 г. Игорь Аркадьевич пытался поступить в Архитектурно-строительный институт, сдал все экзамены, но не был принят по причине непролетарского происхождения. Пришлось устраиваться на временную работу.

В 1931 г., в Московском университете решили провести в порядке эксперимента весенний набор на ряд дефицитных специальностей, в том числе на почвоведение. Экзамен держать ему не пришлось, т. к. были признаны результаты их сдачи в Архитектурном институте. С 1 апреля 1931 г., он стал студентом старейшего университета России. Это было время всевозможных новаций, студенты разделялись на бригады по 4-5 человек, во главе которых стоял наиболее подготовленный. Одно время существовал такой порядок, что «бригадир» сдавал зачет на всю бригаду. Но все же с этим не были полностью нарушены вековые традиции университета, и почвоведы слушали хороших профессоров, читавших курсы фундаментальных наук. Высшую математику прекрасно читал профессор Е. И. Базилевич. Не менее увлекательно преподавал студентам неорганическую химию виднейший ее знаток профессор А. Н. Реформатский. Запомнились ему лекции профессора Глаголевой-Аркадьевой по физике, сопровождавшиеся демонстрациями опытов. Курс ботаники вел летом 1931 г. (каникул не было) видный ученый Л. М. Кречетович; часть

занятий проходила в ботаническом саду, непосредственно на природе, и профессор, увлекавшийся проблемами экологии растений, сообщил своим слушателям первоначальные понятия об этой ныне столь модной науке. На очень хорошем уровне велись науки о земле – геология динамическая и историческая (профессор А. Н. Мазарович), кристаллография, минералогия, петрография (профессор П. П. Пилипенко), гидрогеология (профессор О. Ланге).

Специальные дисциплины практически начинались на третьем курсе. К этому времени, т. е. в 1933 г., отменили бригадный метод, ввели снова экзамены и отметки, восстановили факультеты (до этого университет делился на большое число отделений, среди которых было и почвенное). Образовался сильный по составу профессоров и доцентов почвенно-географический факультет во главе с профессором А. А. Борзовым, у которого почвоведы слушали курс физической географии СССР.

Почвоведение в течение трех семестров в своеобразном стиле, фундаментально и целеустремленно вел профессор Владимир Васильевич Геммерлинг – внимательный и отзывчивый человек, любивший студентов, охотно общавшийся с ними, он, можно сказать, был их кумиром. Физику почв читал профессор Н. А. Качинский, тогда еще молодой, спортивный, охотно игравший со студентами в волейбол. Профессор Е. П. Троицкий вел лекционный курс и практические занятия по химии почв на IV курсе, а до этого, на II курсе, он преподавал им количественный анализ. Географию почв студенты слушали у участника Глинковских экспедиций, профессора Михаила Михайловича Филатова, ставшего вскоре проректором университета. Специальные, относительно краткие курсы вели известные ученые – профессора

Д. Г. Виленский, И. А. Шульга, доценты – Н. Н. Никанорова, К. М. Смирнова, Н. Н. Долгополова. Лаборатории, в которых велись спецкурсы, по тому времени были оснащены неплохо, всем хватало места, посуды и реактивов.

Большую роль тогда играли производственные практики: они были продолжительными, проходили в разных регионах страны, обычно далеко от Москвы. Летом 1932 г. Игорь Аркадьевич более трех месяцев работал совместно со своим однокурсником и другом Константином Красновым в Центральном Казахстане, вблизи нынешнего Байконура. Под руководством опытного почвовед Ф. М. Васильева удалось познакомиться в природе – тогда еще нетронутой – со светло-каштановыми и бурыми полупустынными почвами, с разнообразными солонцами и солончаками, узнать многие растения, овладеть начальными навыками полевого картографирования почв.

Следующим летом, под руководством очень квалифицированного почвовед Зинаиды Павловны Коробовой, он вместе со своим однокурсником – ныне академиком ВАСХНИЛ – В. В. Егоровым и Б. М. Примаковым участвовали в экспедиции вдоль железной дороги от Оренбурга до станции Карталы. Цель состояла в почвенном обосновании создания противоснежной лесной «живой защиты» железнодорожного полотна. Сначала путь их шел по живописной долине притока Урала – реки Сакмары, потом пересекли «Каменный пояс» и вышли на зауральскую сухостепную равнину. Хорошо познакомились с черноземами, каштановыми почвами, развитыми на разных горных породах – сыртовых глинах, сланцах, песчанках.

Последняя практика – летом 1934 г. – проходила в Заволжье к югу от г. Кинель, где проектировался большой массив орошения. Работали совместно с гидро-

геологами, закладывали на черноземах 4-метровые разрезы и углубляли их буровыми скважинами до грунтовых вод. Игорь Аркадьевич описывал разрезы, послойно определял объемный вес и влажность почвы, рассчитывал порозность, учился картографированию в масштабе 1:10 тыс. Зимой, уже на пятом курсе, работал на полставки в Нижне-волгопроекте, помещавшемся в здании Наркомзема, в Орликовом переулке. Весь комплекс работ в Заволжье, наложившись на впечатления от маршрута по Оренбуржью, сформировал у него, надо думать, изначальный интерес к черноземам и степным ландшафтам.

После окончания университета в июне 1935 г. Игорь Аркадьевич был рекомендован в аспирантуру. Ожидая зачисления, поступил на временную работу в почвенную партию Мособлуправления сельского хозяйства и три месяца картографировал для целей известкования почвы Клинского района; это единственный случай в жизни, когда он воочию знакомился с подзолистыми почвами и моренными ландшафтами. Осенью началась учеба в аспирантуре – лучшие годы его жизни: хорошие товарищи, прекрасный руководитель В. В. Геммерлинг, частые посещения библиотеки им. В. И. Ленина, которая занимала тогда знаменитый Пашков дом, интересная диссертационная тема – предстояло исследовать практически неизвестную в почвенном отношении территорию Наурзумского заповедника на юге Кустанайской области Казахстана.

Заповедник этот был тогда чудом природы, Кунсткамерой почв. На его огромной площади в 300 тыс. га на Тургайском плато располагались целинные ковыльные степи на темно-каштановых почвах – это был своего рода зональный эталон. А в Тургайском проходе была иная ландшафтная обстановка – соленые

озера, сложнейшие комплексы солонцов и солончаков, на песчаных же пространствах – самые южные березовые леса и сосновые боры, среди которых по понижениям встречались темноцветные лугово-солончаковые почвы и специфические солончаки, подстилаемые песками и известные под местным наименованием «соры». Вместе с ним, правда, не каждый год, в полевых работах в 1936-1938 гг. участвовали известные ныне почвоведы Г. В. Добровольский, В. В. Егоров, С. И. Перлин. Работали совместно с ботаниками, тоже впоследствии весьма известными – А. Г. Вороновым, Г. И. Дохман – и знаменитым зооэкологом профессором А. Н. Формозовым. Творческие контакты с ними позволили придать работе черты комплексности, приучили его к ландшафтно-географическому мышлению.

К осени 1938 г. диссертация Игоря Аркадьевича на тему «Почвы и почвообразующие условия Наурзумского заповедника» была готова, напечатана на машинке, занимала два тома, к ней прилагались составленные им в масштабе 1:100 000 почвенная и геоморфологическая карты. Из-за призыва в армию и прохождения службы защитить диссертацию ему удалось только в декабре 1939 г. Интересно, что на ее защите присутствовал Н. А. Димо, который выступил, положительно оценил работу и даже предложил дать ему «доктора». Но это встретили смехом, а Геммерлинг сказал «Он – молодой, еще успеет стать доктором». Сбылось это, однако, не скоро...

К 1937 г. относятся его первые литературные опыты. В краеведческом, красиво издаваемом журнале «Наша страна», печатаются его небольшие популярные заметки об озерах Казахстана, Ильменском минералогическом заповеднике вблизи Миасса, о Байкале и др. В 1938 г. здесь увидели свет его статьи о Наурзумском заповеднике и о почвах СССР. Это

была справочная статья, сопровождавшаяся схематической почвенной картой страны. В 1940 г. появились первые научные статьи, в том числе довольно большая (около 1 печ. листа) о каштановых почвах Северо-Западного Казахстана. Она являлась частью диссертации и содержала географические, морфологические и химико-аналитические данные об этих почвах. По отзывам казахских почвоведов, статья эта сыграла некоторую роль во время освоения целинных земель в 50-х гг. Была также в журнале «Метеорология и гидрология» напечатана статья об особенностях режима ветров в Тургайском проходе. На его склонах он обнаружил древний торфяник, коллеги из Института торфа сделали для него пылецевой анализ, что послужило основой для статьи по голоценовой истории лесов Кустанайской области. Интересно, что в 1941 г. по статье В. В. Докучаева и почвенной карте К. Д. Глинки он подготовил (для «Нашей страны») небольшую статью «Почвы Бессарабии».

После увольнения из армии в январе 1940 г. он вернулся в заповедник на должность заместителя директора по науке и проработал там два с половиной года, организовав маленькую лабораторию. Больше всего он интересовался в это время почвенной приуроченностью растущих здесь деревьев и кустарников, их солеустойчивостью; они здесь нередко росли на засоленных почвах, формировались относительно солеустойчивые экотипы березы, осины, сосны, шиповника, боярышника и др. Публикации на эту тему шли в течение нескольких лет после того, как он покинул Наурзум. Часть исследований посвящалась кустарникам – заведомым галофитам – тамариксу и селитрянке.

Летом 1942 г. научные работы в заповеднике прекратились и он перебрался в Ташкент, где находился в эвакуации

Институт виноделия и виноградарства «Магарач». Игорь Аркадьевич стал заведовать в нем отделом агропочвоведения. Практически его работа заключалась в изыскании массивов для новых винсовхозов на землях, где не было условий для хлопководства. Это были территории в горах («богарное виноградарство») и в речных долинах на почвах с высоким уровнем грунтовых вод («каирное виноградарство»). В 1943-1944 г. он исколесил многие районы в Западном Тянь-Шане и Памиро-Алае в пределах Узбекистана, Таджикистана, Киргизии и Южного Казахстана. Почвенные разрезы копали сами с почвоведом П. В. Ивановым, с которым они потом встретились в Кишиневе. Побывал он во Фрунзе (ныне Бишкек), на берегах озера Иссык-Куль, в Самарканде, Бухаре, Андижане, плывал по Сыр-Дарье и Аму-Дарье, случилось посетить и Туркмению.

Он неплохо ознакомился с сероземами, особенно темными, выше них залегающими горными бурыми (теперь их именуют коричневыми) почвами, узнал много нового и интересного по экологии винограда. Один из «изысканных» ими совхоз Паркентский (Узбекистан) и сейчас успешно выращивает виноград на богаре, производит марочные сухие вина и виноматериалы для шампанского. О судьбе других совхозов ему ничего не известно. Была доказана успешность неполивного виноградарства на сероземно-луговых почвах долин Чирчика, Сыр-Дарьи и Аму-Дарьи.

Несмотря на войну, журнал «Виноделие и виноградарство СССР» выходил регулярно. Игорю Аркадьевичу удалось опубликовать там несколько статей по виноградному почвоведению («ампелопедологии», по терминологии С. А. Захарова) – на основе его исследований, при этом очень помогло знакомство с туркестанскими работами Н. А. Димо и

его учеников. Позднее, в 1948 г., увидела свет его статья о неполивном виноградарстве на темных сероземах Западного Тянь-Шаня по исследованиям в верховьях Чирчика, а несколько ранее, в «Докладах ВАСХНИЛ», – статья о каирном виноградарстве. Попутно пришлось выполнять и другие работы, например, по обоснованию возможности выращивания персиков и абрикосов на подстилаемых галечниками сероземах Ферганской долины в совхозах Аучи-Калача и Паллас (бывшая Ленинабадская, ныне Худжандская область Таджикистана).

Двухлетняя работа в Средней Азии запомнилась ему и трудностями, которыми она сопровождалась, и тем динамизмом, который ей был присущ: сегодня – здесь, завтра – там, сегодня – горы, завтра – величаяя долина Сыр-Дарьи. Эти годы укрепили в нем дух экологизма и ландшафтно-географического мышления. Он узнал много нового из специальной литературы, но еще больше – непосредственно о природе Средней Азии – такой контрастной, такой прекрасной и неповторимой. Конечно, центром всего этого калейдоскопа впечатлений были почвы.

После освобождения Крыма Институт «Магарач» вернулся туда. Его директор, замечательный организатор А. Г. Глоба, прибыл в Ялту буквально через несколько дней после взятия Севастополя. Как и все вокруг, город находился в состоянии полной разрухи. Игоря Аркадьевича назначили заместителем директора по научной части, но фактически он помогал Глобе в восстановительных работах. Удалось добиться многого, главным образом при помощи трудовой армии и военнопленных. В 1946 г. институт возобновил научные работы. Тогда стояла задача развития виноградарства не только на южном берегу, но и в степной части Крыма. Здесь он вновь, как некогда в Заволжье и Оренбургских степях, столкнулся

с черноземами, проблемой пригодности для выращивания на них тех или иных сортов винограда. Побывал в Присивашье с его солончаками, проехал по Арабатской стрелке, посетил Феодосию, Керчь, Судак, везде знакомясь с местными почвами. Печататься много возможностей не было, кое-что удалось написать для газет, особенно для «Красного Крыма» и ялтинской районной газеты.

В 1945–1948 г. ему по долгу службы часто приходилось бывать в Москве, общаться с друзьями-почвоведом, и особенно с родителями и братом – Львом. У них возникла идея написать для серии «Жизнь замечательных людей» книгу о В. В. Докучаеве, личность которого его интересовала еще в студенческие и аспирантские годы. Сидели в Ленинке (так ласково называли постоянные читатели любимую ими библиотеку им. В. И. Ленина – *red.*), изучали литературные источники, посещали архивы; пришлось съездить в Ленинград, где архивных материалов о Докучаеве было больше, и каким-то чудом они сохранились. Встретился с Варварой Ипполитовной – вдовой академика Левинсон-Лессинга, которая была воспитанницей жены Докучаева – Анны Егоровны. Она поведала о подробностях жизни и быта докучаевской семьи. Раздобыли фотографии. Словом, «сырье» для книги было готово.

Брат приехал к нему в Крым, и они, можно сказать, на одном дыхании, за два месяца написали текст. В 1948 г. книга объемом 11 печ. листов увидела свет. Книга обладала большими достоинствами, быстро разошлась (тираж 50 тыс. экз.) и в 1949 г. вышла вторым изданием (100 тыс. экз.). Появились благоприятные рецензии в газетах и солидных журналах: ведь это была вообще первая книга о В. В. Докучаеве и, во многом благодаря ей великий ученый стал общеизвестен... Потом она вышла в переводах

на болгарском, чешском, эстонском и татарском языках. Для него написанные книги помогли овладеть жанром научных биографий, к которому он в дальнейшем обращался неоднократно.

Игорь Аркадьевич начал тяготиться своей административной работой в «Магараче», но уйти не мог, т. к. еще до войны Совнарком СССР запретил увольнения по собственному желанию. В 1948 г. это решение отменили, и он мог обрести свободу. Имел приглашение из Алма-Аты для работы в Казахской академии наук. Но он не мог уехать далеко от Москвы, где жила его родня, а работать в самой столице не стремился; хотелось ему посмотреть новые места. И помог случай: приехал в Москву, зашел домой к Геммерлингу, а у того сидел Н. А. Димо. Разговорились и последний пригласил его в Кишинев, где недавно открылся университет, в котором уже была кафедра и специализация по почвоведению. А вот с преподавателями дело обстояло плохо. Он согласился...

В конце августа 1948 г. Игорь Аркадьевич прибыл в Кишинев и стал доцентом университета. С 1 сентября ему предстояло читать почвоведение студентам 2-го курса (самого старшего тогда), да еще и геоморфологию почвоведом и геологам. Свои книги из Москвы он пока не перевез, но выручала библиотека – очень хорошая – Димо. Со студентами отношения сложились дружеские, он стал активным деятелем студенческого научного общества, которое тогда, безусловно, играло свою роль в развитии научной самостоятельности студентов. В 1949 г. организовали «Докучаевскую конференцию», в которой участвовали студенты – почвоведы, геологи и ботаники. Труды конференции удалось издать, хотя в те годы это было не просто.

Между тем время шло, студенты переходили с курса на курс, а ему нужно

было читать новые предметы: географию почв, историю почвоведения, спецкурс – почвенное районирование СССР и биологам – почвоведение с основами земледелия. Готовиться надо было много, а читать нередко по три пары лекций в день. Сейчас, спустя много лет, это кажется фантастическим, но тогда он чувствовал удовлетворение и не тяготился ни числом предметов, ни количеством лекций. Интересны были и практики – учебные и производственные: первые являлись, по существу, экспедициями в довольно дальние места – на юг Украины и в Крым, в Белоруссию, в докучаевскую Каменную степь, даже в Кустанайские степи с посещением незабвенного для него Наурзума. Студенты обожали эти дальние странствия, охотно брали и таскали на себе монолиты почв, которыми пополняли музей кафедры.

Производственные практики – и это целиком заслуга Н. А. Димо – проводились в хозяйствах Молдавии. Каждый студент картографировал в масштабе 1:10 000 земли какого-либо колхоза, брал образцы, зимой делал анализы и писал дипломную работу, по существу, почвенный очерк данного землепользования. Димо, Крупеников, а затем и окончившие университет ассистенты кафедры – Валентин Витиу и Валентина Мишкина – объезжали студентов, помогали им, контролировали и в дальнейшем руководили дипломными работами. В эти годы (1950-1955) Игорь Аркадьевич побывал почти во всех районах Молдавии, увидел множество разрезов, узнал почвы, полюбил этот край. А поскольку он славился, прежде всего, черноземами, не удивительно, что именно черноземы ему полюбились особенно: он сравнивал их с известными ему черноземами Заволжья, Оренбуржья, Северо-Западного Казахстана, Крыма, и у него постепенно формировалась своя концепция генезиса, систематики и

географии черноземов Молдавии, хотя в те годы он не опубликовал о них ни одной статьи – это была своего рода предыстория, накопление информации.

Его литературное сотрудничество с братом продолжалось: они по заказу разных издательств подготовили еще несколько книг о Докучаеве, одна из них в переводе увидела свет в Кишиневе; ее редактором был Н. А. Димо. В 1951 г. в серии ЖЗЛ вышла их книга о В. Р. Вильямсе – довольно фундаментальная не только по объему (25 печ. листов), но и по вовлеченному в нее материалу. Через год потребовалось повторное издание, а в переводе на польский язык книга вышла также в Варшаве. При сборе сведений для книги огромную помощь оказали сотрудники кафедры и музея почвоведения Тимирязевской сельскохозяйственной академии. В 1952 г. брат его скончался и начатую ими книгу о П. А. Костычеве, которая появилась в 1955 г., Игорь Аркадьевич завершал уже один. В 1956 году увидела свет в издательстве Академии наук СССР научная и полная биография Докучаева с анализом его научного творчества, написанная совместно с академиком Б. Б. Польшовым. Удалось также обобщить и опубликовать старые казахстанские материалы о солеустойчивости сосны, тамарикса в «Ученых записках» университета, а также статью о горах, их генезисе и эволюции в «Известиях географического общества СССР». Писал он нередко небольшие статьи для республиканских газет, читал в районах лекции по линии общества «Знание».

В 1956 г. произошел перелом в его семейной жизни: он женился на Елене Григорьевне Чикрызовой – доценте кафедры почвоведения, ведущей курсы аналитической химии и химии почв. С тех пор жена играла в его жизни и судьбе роль отличной подруги и неизменного советчика. Они были вынуждены покинуть на два

года Кишинев, жили и работали в Одессе, где в 1958 г. у них родилась дочь Вера. По просьбе Димо, Игорь Аркадьевич ездил в Кишинев каждую неделю, читал лекции, руководил дипломниками. Одесса была тогда совершенно не «почвенным городом», и профессионально он там чувствовал себя одиноко, хотя сам город очень нравился своим особым колоритом, близостью моря.

В 1958 г. Н. А. Димо стал директором Почвенного института и предложил ему вернуться в Кишинев. Игорь Аркадьевич стал заведовать отделом почвоведения. Институт был тогда многочисленным, преобладали в основном молодые люди, не так давно окончившие университет, обладавшие большим зарядом энтузиазма и стремлением к науке, с напором сдававшие кандидатский минимум, бравшие темы для диссертаций. Были и аспиранты, но основную массу составляли соискатели. По постановлению Совета Министров, работа отдела заключалась в картографическом и текстовом обобщении материалов коллективных хозяйств в пределах каждого административного района. Путем генерализации хозяйственных карт масштабом 1:10 000 составлялась районная почвенная карта масштабом 1:50 000 и очерк к ней. В нем давались систематическое описание почв, объединение их в агропроизводственные группы, имеющиеся почвенные анализы, рекомендации по рациональному использованию почв. Исполнители обладали сначала малым опытом в проведении таких работ. Н. А. Димо и Игорь Аркадьевич помогали им, редактируя все очерки и карты.

15 марта 1959 г. почвоведческую науку постигло большое горе: скончался Н. А. Димо. Пришлось доводить его трехступенчатую схему исследования почв республики (хозяйство – район – вся территория Молдовы) ему одному, но с очень хорошими и энергичными

помощниками – А. Ф. Урсу, Д. М. Балтянским, А. К. Родиной, Р. И. Луновой, Л. Н. Рябининой, Н. В. Могоряну, И. И. Шилихиной, А. М. Холмецким. Наладилась и работа в лаборатории, руководимой Б. П. Подымовым и Г. П. Стрижовой, где делались не только простые, но и довольно сложные анализы. В ней успешно трудились З. И. Синкевич, Ф. И. Клещ, Н. И. Роговская, В. П. Ганенко, Э. Е. Скрябина. Здесь же, а также в поле успешно действовали его аспиранты – В. П. Грати, М. Д. Волощук, Н. А. Прохина, Е. И. Лейб. Все эти люди стали квалифицированными специалистами, авторами научных статей и книг, достигли ученых степеней, вплоть до докторских и даже академических званий. Игорь Аркадьевич и теперь чувствует удовлетворение, что помог им стать почвоведцами – докучаевцами, до конца преданными своей науке.

Что бы сейчас ни говорили о первом районном и колхозном звене почвенного картографирования, тогда оно сыграло роль, и, думаем, немалую. Был проведен первоначальный учет и инвентаризация почв всей республики, которая до этого была белым пятном. Не ошибался Н. А. Димо, когда говорил, что почвы Молдавии «менее изучены, чем тундры русского Севера». К началу 50-х годов это было уже совсем не так. Здесь видна огромная прозорливость Н. А. Димо, а в осуществлении этой идеи сыграли свою роль его последователи, в том числе и Игорь Аркадьевич. В целом, это надо считать огромным делом, и никто не убедит его в противном.

На фоне общего представления о почвах республики начались более глубокие и детальные исследования. Была путем генерализации составлена сводная почвенная карта Молдавии в масштабе 1: 200 000. С ее использованием провели разделение территории на почвенные провинции, районы и подрайоны; а в 1965 г. издана книга «Агропочвенное районирование МССР» (Крупеников,

Урсу, Балтянский, Родина). Начались специальные исследования по бонитировке почв, их химии и геохимии, минералогии. Совершались экспедиции для более капитального изучения почв, закладывая глубокие (4-8 м) разрезы на всех основных подтипах почв, сопровождая это многоаспектным изучением их свойств и вещественного состава. Игорем Аркадьевичем и сотрудниками публиковались статьи, делались доклады на съездах и конференциях. В 1964 г. на 8-м международном конгрессе почвоведов в Бухаресте он в докладе на французском языке сообщил об итогах исследования почв Молдавии; при этом пришлось поговорить о бурых почвах Кодр со знаменитым Ф. Дюшофуром (Балтянский и Холмецкий были свидетелями этого научного спора).

В 1966 г. Игорь Аркадьевич защитил в Москве докторскую диссертацию на тему «Черноземы Молдавии». Через год она была издана в Кишиневе в виде объемистой книги (36 печ. листов), в чем ему большую помощь оказали тогдашний заместитель директора института М. Н. Заславский и его сотрудник Д. М. Балтянский. Диссертация и книга дали ему с большим трудом: фактов и цифр уже накопилось много, но сгруппировать их и обобщить было нелегко. Книга внешне была солидной и привлекательной (обложку изготовила Т. С. Новак), имела заметный резонанс. Это главная книга его жизни. Потом по предложению Почвенного института им. Докучаева он сократил текст, переделал некоторые рисунки, другие изъясил, кое-что добавил и в 1974 г. эта работа была издана в первом томе монографии «Черноземы СССР», где она заняла 242 страницы, т.е. несколько более половины тома. Там же на 52 страницах опубликована написанная им «История изучения черноземов со времен М. В. Ломоносова».

Проблема черноземов никогда не будет исчерпана, Игорь Аркадьевич это ощутил на себе. Побывав в конце 1960 – начале 70-х гг. в Румынии, Болгарии, Венгрии, Сербии, познакомившись во время полевых экскурсий с тамошними черноземами, литературой о них, он заметил, что среди них, особенно на широких голоценовых террасах Дуная, Тисы и других рек, преобладают карбонатные на лессовидных породах, очень схожие с одноименными черноземами Молдовы, Нижнего Дона, Кубани (где он тоже побывал). Так оформилась идея о генетическом единстве черноземов Дунайско-Понтийской фации. Отражением этого явились серия его статей о почвах Румынии, Болгарии, Югославии и монография «Карбонатные черноземы». Их специфика нашла свое место во многих работах по бонитировке почв, их эрозийной оценке, мелиоративных особенностей. Потом уже, с использованием новых материалов, это прозвучало в трехтомнике «Почвы Молдавии», его новых книгах, опытах и статьях агрохимиков, агрономов, мелиораторов, в изыскательских работах Молдгипрозема, Колхозсадвинпроекта, Молдгипроводхоза. В частности, оказалось, что карбонатные черноземы особенно хороши для виноградников, но плохи для семечковых плодовых культур. Эти аспекты нашли свое отражение в ряде инструкций по бонитировке почв, выбору участков для многолетних насаждений.

Руководители сельского хозяйства разных уровней прислушивались к рекомендациям науки; делалось более экологичным землеустройство; хотя и тяжело, но внедрялись севообороты; были не только усилия, но и успехи в борьбе с эрозией почв; на научной основе шло применение удобрений, особенно минеральных; росла площадь орошения. Во всех этих делах, в той или иной мере, но обязательно использовались почвенные

карты и другие наши материалы. Все почвоведы и агрохимики, оканчивающие университет, легко находили себе работу по специальности. Кстати, после перерыва в несколько лет, когда стал заведовать кафедрой почвоведения его первый аспирант, ныне профессор В. П. Грати, он на полставки профессора стал вести на IV и V курсах «Географию почв» и «Историю и методологию почвоведения», ежегодно имел 2-3 дипломника. У него и других работников института были нередки встречи с работниками Министерства сельского хозяйства, вплоть до министров, особенно внимательно к проблемам почвы относились П. А. Паскарь и А. С. Негру-Водэ. Попастъ к ним на прием и получить поддержку не составляло большого труда. Это были золотые годы для почвоведения республики...

Не угасала его тяга к истории науки. Приближалось столетие со дня рождения Н. А. Димо. Это событие ознаменовалось открытием почвенного музея института, о котором в свое время мечтал Николай Александрович, и изготовлением большим тиражом памятного значка. На инаугурации музея присутствовали его дочь Валентина и внук. Игорь Аркадьевич написал и в 1973 г. издал книгу «Долгая жизнь Димо». Годом позже вышла монография «История географической мысли в Молдавии», в 1976 г. – книга о выдающемся географе, уроженце Бессарабии, Льве Семеновиче Берге. В 1979 году выходят две его книги о Н. М. Сибирцеве в издательстве «Наука» в Москве и о С. А. Захарове в Ростове-на-Дону. Не оставлял он в стороне мемориальные даты многих других крупных почвоведов, систематически выступал со статьями о них на страницах журнала «Почвоведение» и иногда – в более краткой форме – в журнале «Сельское хозяйство Молдавии». На это обратил внимание тогдашний президент Общества почвоведов

СССР Виктор Абрамович Ковда – выдающийся ученый и замечательный человек. Он посоветовал ему написать книгу по истории почвоведения, пообещав содействие в ее издании. Книгу он написал, и Виктор Абрамович свое обещание выполнил. «История почвоведения. От времени его зарождения до наших дней» объемом в 23 печ. листа тиражом 4 тыс. экз. в хорошем полиграфическом исполнении увидела в 1981 году свет в издательстве «Наука». Успех ее был для него лестным, но ее создание представляло целую эпопею. Очень трудно было с источниками, поиском иллюстраций, но особенно с самим написанием текста: приходилось «творить» ночами, и жена его буквально оттаскивала от стола. Но появление книги было триумфом, который еще раз проявил себя в 1992 г., когда был издан ее перевод на английском языке сразу в двух издательствах – в Индии и Голландии. В 1986 г. за свои «Историю» и «Черноземы Молдавии» Игорь Аркадьевич получил премию имени Докучаева в размере 2 тыс. рублей – тогда это были немалые деньги.

Еще при создании «Черноземов Молдавии» он увлекся применением некоторых методов прикладной математики. Это позволило интерпретировать массовые данные по свойствам и составу почв в новом свете: получить надежные средние величины, выявить их вариативность, а также модальные варианты для каждого подтипа черноземов, что помогло объективно судить о мере типичности того или иного разреза, участка для закладки полевых опытов, точнее проводить бонитировку почв. В этом техническую помощь ему оказали сотрудники отдела И. И. Шилихина и Т. В. Махлин, все обсчитывалось вручную. Во время защиты диссертации весьма уважаемые его оппоненты нашли в ней немало ценного, но о математике не заикнулись: они сочли это даже не второсте-

пенным, но просто ненужным. Еще было такое время... Знакомясь с новинками по географии, геологии, биологии, он видел, как уверенно математические методы входят в эти науки. Хотелось этим заняться применительно к почвоведению, но уже с использованием ЭВМ. Помог случай: министерство выделило институту несколько математиков-программистов. Не зная, что с ними делать, дирекция включила их в штат отдела почвоведения, которым руководил Игорь Аркадьевич. Среди них был очень одаренный и восприимчивый – З. И. Поляк. Они начали выбирать «сырье» из отчетов проектных институтов, первично его проверять и затем обрабатывать на ЭВМ по специальной программе. Так появились и были изданы в 1978 и 1981 гг. «Статистические параметры состава и свойств почв Молдавии».

Эти два тома (180 и 253 стр.) до сих пор играют роль справочников при решении многих теоретических и прикладных вопросов. Вызвали они резонанс и за пределами республики, стимулировав внедрение математических методов. Сначала полнее всего это было сделано для черноземов Армении, что послужило основой диссертации, которой он оппонировал в Почвенном институте им. Докучаева. Позднее Игорь Аркадьевич был также оппонентом докторских работ Е. А. Дмитриева и В. Н. Рожкова, которые теперь известны в России и за ее пределами как крупные знатоки применения математических методов в почвоведении.

Справочники стали использоваться и в работах по уточнению классификации почв Молдовы, что происходило в постоянном контакте с почвенной партией Гипрозема. По этой теме было немало публикаций, и в 1987 г. издается «Классификация и систематический список почв Молдавии» (10 печ. листов, авторы Крупеников и Подымов), которые и до сих пор с некоторыми изменениями используются Гипроземом.

80-ые годы ознаменовались подготовкой и изданием трехтомника «Почвы Молдавии». Он многим известен, тома выходили последовательно в 1984, 1985 и 1986 гг. Был привлечен коллектив из 47 авторов, их участие было очень неравномерным – от нескольких страниц до более полутома. На его долю выпал большой объем работы в первом томе, где рассматривались систематика, генезис, вещественный состав, физика, геохимия, биология почв. Второй том по географии почв написан всего двумя авторами – И. А. Крупениковым и А. Ф. Урсу. Третий том посвящен прикладным вопросам.

Издание трехтомника проходило в сложной обстановке: не было разработано конкретного тематического плана каждого тома, поджимали сроки, не был подобран авторский коллектив. Работа сдвинулась и закипела только тогда, когда в тот творческий процесс включился Игорь Аркадьевич. А предприятие было на грани срыва. Это мы сейчас вспоминаем со страхом лица, ответственных за составление и издание трехтомника. Продукция была выдана в установленные сроки и со знаком качества.

За это издание 12 авторов и Игорь Аркадьевич в их числе получили в 1989 г. Государственную премию по науке и технике МССР. В трехтомнике подведены итоги многолетнего изучения почв в разных аспектах, но есть и некоторая неравномерность в освещении многогранного значения почв в экологическом состоянии ландшафтов и агроландшафтов. Это обстоятельство порождало в нем известную неудовлетворенность, хотелось ее преодолеть.

На помощь пришла судьба. По новому закону, он после 88-летия не мог заведовать отделом и стал главным научным сотрудником. Это сделало его более свободным. Игорь Аркадьевич преимущественно стал заниматься вопросами защиты и охраны почв. Тут большую

помощь оказал ему директор института С. В. Андриеш. По его инициативе была создана творческая группа по созданию современного пособия по эрозии почв и борьбе с ней. Он еще в Средней Азии и в Крыму наблюдал пагубное влияние водной эрозии на почвы, а в «Черноземах Молдавии» предложил свою номенклатуру эродированных почв и написал отдельную главу о них. Писалась новая книга довольно долго, нелегко было и издать ее (это совпало с общим развалом науки в конце прошлого века). Тем не менее, в 2001 г. она увидела свет (427 страниц большого формата), а в 2004 появился в несколько расширенном объеме ее перевод на румынский язык. Оба издания получили хороший резонанс – и не только в Молдове, но и в России, Украине, Польше. Румынский вариант – „Eroziunea solului” – был удостоен премии Академии наук Молдовы за 2005 год и Диплома Академии сельскохозяйственных наук Румынии „Gheorghe Ionescu-Şişeşti”. Неоценимую помощь в финансовом обеспечении издания русского и румынского вариантов пособия «Эрозия почв» оказал Д. Д. Ноур, в то время начальник отдела Агентства земельных отношений и кадастра.

Тяжелые годы рубежа двух тысячелетий не ослабили его контактов с учеными других стран, а, напротив, усилили их. Кроме продолжения интенсивного научного общения с почвоведомы Москвы (Г. Добровольским, Т. И. Евдокимовой, В. О. Торгульяном, С. В. Зонном, В. А. Рожковым и др.), традиционной для него близости с почвоведомы Азербайджана (Г. А. Алиевым, Г. И. Мамедовым, В. Р. Волобуевым), где он часто участвовал в экспедициях и выступал оппонентом диссертций, Украины (С. П. Позником, А. П. Травлеевым, Н. Н. Полупаном и др.), ему посчастливилось лично и творчески сблизиться с

очень активной, можно сказать амбициозной (в хорошем смысле слова), курско-воронежской группой смелых защитников чернозема, возглавлявшейся Андреем Павловичем Щербаковым – энтузиастом черноземного дела, человеком колоссальной самоотдачи и энергии. Он и его сотрудники И. И. и Э. Г. Васеневы вовлекли Игоря Аркадьевича в разработку проблемы «Антропогенная эволюция черноземов», сюда подключился еще Ф. И. Козловский из Москвы.

Они несколько раз съезжались в поле, выступали с коллективными и индивидуальными докладами, издали две совместные книги. На Суздальском съезде почвоведов (2000 г.) организовали специальную секцию по антропогенной эволюции черноземов, и, надеюсь, с тех пор эта проблема прочно заняла свое место. После ухода из жизни Щербакова и Козловского это содружество распалось. Игорь Аркадьевич перешел работать в отдел эрозии и охраны почв и целиком посвятил себя деградации черноземов, имея в виду не только эрозию.

Он выдвинул свою концепцию деградации «царя почв», выделив 5 типов и в их составе 40 видов таких деградаций. Об этом мы здесь говорить не будем, т. к. эта книга в основной своей части посвящена именно проблеме антропогенных черноземных деградаций, их причин и следствий. Подчеркнем только, что обуздание деградаций почв уже стало международной проблемой. Решение ее мыслится только путем экологизации земледелия в самом широком его понимании, путем максимального приближения всей земледельческой культуры к рамкам замкнутого биологического круговорота. Определенным этапом в этом отношении стала его с доктором Б. П. Бончаном книга «Черноземы и экологическое земледелие» (2004).

В 2011 году эта книга была переведена на английский язык благодаря активному содействию профессора Давида Дента, прибывшего в Кишинев специально для участия в ее презентации, которая состоялась 9 июня в Малом зале Академии наук Молдовы. В работе заседания приняли участие представители некоторых министерств, ведомств, сотрудники научно-исследовательских институтов, газет, журналов и радио.

Естественным продолжением освещения этой темы, безусловно, является сочинение «Черноземы. Возникновение, совершенство, трагедия деградации, пути охраны и возрождений» (285 стр.), опубликованное в 2008 году.

Эта научная работа с элементами публицистики является результатом глубоких исследований чернозема, проведенных автором на протяжении более 75 лет. Она предназначена для широкого круга читателей: научных работников, специалистов сельского и лесного хозяйства, почвоведов экологов, фермеров, студентов.

В настоящее время полностью подготовлена для издания «История почвоведения в Молдове» (250 стр.), приуроченная к 60-летию образования Института почвоведения, агрохимии и защиты почв им. Н. А. Димо и 100-летию самого автора.

Игорь Аркадьевич Крупеников – главный научный сотрудник института, доктор хабилитат географических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники, почетный член Академии наук Молдовы, дважды лауреат Республканской государственной премии, лауреат премий имени В. В. Докучаева и В. Р. Вильямса (дважды), лауреат Премии АН Молдовы – стоял у истоков современной науки о почве в Молдове.

И. А. Крупеников достаточно широко известен среди почвоведов мира. Это обусловлено не только их знакомством с его трудами, но и в результате лично-

го общения. Он участвовал с докладами о почвах Молдовы на трех международных конгрессах почвоведов, во всех всесоюзных съездах почвоведов в разных городах. Многие годы был членом Совета и Президиума Всесоюзного общества почвоведов, председателем его Молдавского филиала, организовав еще в начале 60-х годов такое важное дело, как ежегодное проведение Димовских чтений. И. А. Крупеников более 10 лет состоял членом редколлегии журнала «Почвоведение», с давних пор – член редколлегии журнала «Сельское хозяйство Молдовы». В этом журнале он поместил много страстных и тревожных статей о судьбе – далеко не блестящей – наших почв, особенно чернозема. Не случайно один из авторов статьи о И. А. Крупеникове назвал его «поэтом чернозема» (С. В. Андриеш).

И. А. Крупеников много сделал для развития географии в Молдове. При его участии издан учебник «География Молдавии».

Игорь Аркадьевич является автором свыше 600 научных работ, среди которых насчитывается 40 монографий.

Игорь Аркадьевич Крупеников обладал широким оригинальным умом, являясь крупным ученым почвоведом и прирожденным популяризатором науки о почве.

Результаты научных исследований, полученные Игорем Аркадьевичем, кроме большого теоретического значения имеют широкий выход в сельскохозяйственную практику, сопровождаемый ощутимым экономическим эффектом для национальной экономики и существенной, что не менее важно, экологической пользой для ландшафта в целом.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. И. А. Крупеников, Д. М. Балтянский *История почвоведения в Молдове Кишинэу*, 2012

**O VIAȚĂ CONSACRATĂ ȘTIINȚEI –
MEMBRU CORESPONDENT V. ZELENCIUC
(1928–2003)**

**A LIFE DEDICATED TO SCIENCE -
CORRESPONDING MEMBER V. ZELENCIUC
(1928–2003)**

Viorica ȚURCANU¹

REZUMAT

Membrul corespondent al AȘM, doctorul în istorie, profesorul Zelenciuc Valentin (1928–2003) a investigat diverse probleme din domeniul etnografiei, etnologiei, demografiei, etnografiei istorice, a studiat lucrări, articole științifice ce abordau aspecte ale culturii materiale și spirituale a societății, probleme ale etniilor – procese sociale și demografice. A fost preocupat de cercetarea structurii familiale, a mariajelor naționale, mixte, a familiei și vieții sociale, a tradițiilor, cutumelor, riturilor, sărbătorilor. Dr. Zelenciuc a analizat problema relațiilor interetnice în Republica Moldova și a publicat o serie de monografii despre romi, ucraineni, ruși.

Lucrările „Очерки молдавской народной обрядности”, „Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР”, „Vestimentația populației orășenești din Moldova”, „Costumul național moldovenesc” și alte publicații ale cercetătorului și etnografului Zelenciuc sunt actuale, unii dintre discipolii săi îi continuă cercetările empirice și teoretice. Lucrările dr. Valentin Zelenciuc au un caracter interdisciplinar și sunt scrise în română, rusă, ucraineană, bulgară, franceză.

Rezultatele cercetărilor sale teoretice și empirice, concluziile și generalizările realizate de profesorul, etnograful, cercetătorul științific Valentin Zelenciuc și-au adus prețiosul aport la dezvoltarea etnografiei și etnologiei.

Cuvinte-cheie: știință, etnografie, etnologie, viață socială, tradiții, rituri.

RÉSUMÉ

Zelenciuc Valentin (1928–2003), membre correspondant de l'ASM, docteur en histoire, professeur, a investigué les problèmes relatifs à l'ethnographie, ethnologie, démographie, ethnographie historique, en éditant des livres, des articles scientifiques concernant les aspects de la culture matérielle et spirituelle des relations, les questions des populations ethniques – les processus sociaux et démographiques. Il a étudié les questions liées à la structure familiale, les mariages nationales, mixtes, la famille et la vie sociale, les traditions, les coutumes, les rituels, les fêtes. En analysant les relations interethniques en République de Moldova, Zelenciuc a publié des livres visant les roms, les ukrainiens, les russes.

Les travaux „Очерки молдавской народной обрядности” („Essais de rituels folkloriques moldaves”), „Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской

¹ **Viorica Țurcanu**, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM.

СССР” („*Matériaux et recherches en archéologie et ethnographie de la RSS de Moldavie*”), („*Vestimentația populației orășenești din Moldova*”), „*Costumul național moldovenesc*” („*Les vêtements de la population urbain*”), „*Les vêtements nationaux moldaves*” et d’autres publications du chercheur et d’ethnologue Zelenciuc sont actuelle et en présent, quelques-uns de ses disciples continuent ses recherches empiriques et théoriques. Les travaux de Valentin Zelenciuc ont un caractère interdisciplinaire et sont écrites en roumain, en russe, en ukrainien, en bulgare et en français.

Les résultats de ses recherches théoriques et empiriques, les conclusions, les généralisations du professeur - ethnographe, le chercheur scientifique Valentin Zelenciuc, ont apporté une précieuse contribution à l’ethnographie et à l’ethnologie.

Mots-clés: science, ethnographie, ethnologie, vie sociale, traditions, rituels.

Aspecte biografice și direcții științifice.

Virtuțile native ale lui Valentin Zelenciuc i-au fost dezvoltate în casa părintească, unde cartea, munca intelectuală erau la loc de cinste. Formarea viitorului cercetător științific a început la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova. A studiat toată viața, deoarece îi plăcea să învețe temeinic, fundamental, până la clarificarea celor mai mici detalii.

Având sufletul deschis, fiind mereu gata să vină în ajutor colegilor, celor care întâmpinau greutăți, într-o perioadă scurtă de timp a devenit liderul colectivului grupeii de studenți. Maria Mihai Frolov, colegă de grupă a lui Valentin S. Zelenciuc, a povestit că această familie cu suflet mare a găzduit 2 colegi din grupă de-ai fiului, care erau din familii social vulnerabile. După absolvirea cu succes a Universității de Stat, Facultatea de Istorie, având cunoștințe vaste și trainice, a luat decizia de a continua studiile la doctorat în Moscova, la Institutul de Etnografie al Academiei de Științe a URSS. Ca profesori și îndrumători i-a avut pe remarcabilii savanți Tatiana Davîdovna Zlatkovskaia, Maria Iakovlevna Salmanovici ș.a.

Spiritul analitic, munca asiduă, literatura bogată și sfaturile savanților de la Academia de Științe din Moscova au devenit pentru doctorandul V. Zelenciuc o temelie bună în obținerea rezultatelor notorii.

În anul 1954, la Moscova, Valentin Zelenciuc susține cu succes teza de candidat

în științe istorice (după rigorile de astăzi, doctor în istorie) cu tema „Семейный быт крестьян Бессарабии второй половины XIX – начала XX века”.

De menționat faptul că cercetările etnografice sistematice au început în Moldova la mijlocul anilor '50 ai secolului XX, când pe lângă Institutul de Istorie al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS a fost creat Sectorul de arheologie și etnografie și care, pentru prima dată, a organizat colectarea calificată a materialelor de pe teren referitor la cultura populară materială și spirituală. În 1959, cercetătorul științific V. Zelenciuc publică la Chișinău lucrarea „Очерки молдавской народной обрядности”, iar în anul următor, în colaborare cu E. A. Rikman și G. D. Smirnov, cartea „Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР”. În 1961 s-a constituit un Sector specializat de etnografie în cadrul Institutului de Istorie, iar în 1969 – Secția de etnografie și studiul artelor, fapt ce a permis efectuarea cercetărilor științifice ale fenomenelor tradiționale din cultura populară atât la nivel restrâns, cât și la nivel integral.

Cercetările efectuate de colaboratorii sectorului, inclusiv V. Zelenciuc, în anii '50–'60 ai secolului XX s-au soldat cu editarea lucrării „Молдаване”, publicată în volumul II al ediției „Репортажи с европейской территории СССР”, apărută în seria „Репортажи с европейской территории СССР”, apărută în seria „Репортажи с европейской территории СССР” („Народы мира”). Lucrarea editată la

Chișinău în 1977 conține 4 compartimente: etnic, social, economic și spiritual. Tot aici se menționează despre crearea instituțiilor etnice care au loc nu numai în timp, dar și într-un anumit spațiu. Savantul V. Zelenciu semnează prefața și încheierea lucrării. Alături de cercetătorii științifici etnografi N. A. Demcenco, G. I. Spătaru, E. A. Postolachi, M. V. Marunevici, E. S. Stanciu, L. D. Loscutov este autor și coautor a 5 paragrafe. În prefață dr. V. Zelenciu menționează că în monografie se elucidează „nu numai problemele genezei poporului și cultura lui, dar și evoluția acestor fenomene”.

V. S. Zelenciu, împreună cu savanții M. I. Livșiț, E. A. Rikman, I. A. Rafalovici, publică la Chișinău în 1968 lucrarea „Археология, этнография и искусствоведение Молдавии”. În același an savantul V. Zelenciu editează împreună cu remarcabila cercetătoare Ludmila D. Loscutov studiul „Новые черты в современной семейной обрядности”.

În 1979, V. Zelenciu a publicat la Chișinău monografia „Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы)”. Trei ani mai târziu, publică împreună cu Elena Mihai Zagorodnaia cartea „Populația RSS Moldovenești”.

Profesorul V. Zelenciu a colaborat cu cercetători științifici de la Academia de Științe din Moscova în cadrul studierii diferitor aspecte ale relațiilor interetnice, cu Mihail Nicolaevici Guboglo, Leocardia Mihail Droviceva, cu savanți din Ucraina, Bielorusia, România, Estonia, prin optimizarea proceselor interetnice pe baza elaborării unor recomandări argumentate, aceasta fiind o sarcină a specialiștilor etnografi, etnologi.

Cercetătorul V. Zelenciu, pe baza etnografiei istorice (disciplină care studiază din perspectiva istoriei o comunitate etnică), a analizat în evoluție continuitatea în interferența valorilor materiale și spirituale în comunitatea polietnică.

Lucrări interesante ale doctoranzilor, colegilor de sector au fost editate sub redacția V. Zelenciu: Curoglo S. S. „Семейная обрядность гагаузов в XIX – начале XX в.”; Cabuza V. „Народонаселение районов Приднестровья”; Furtună A. „Овцеводство у молдаван в XIX – начале XX в.”.

Cultura materială a fost cercetată sub câteva aspecte, în special în lucrările despre costumul tradițional rural și urban: „Costumul național moldovenesc”, Chișinău 1985, „Vestimentația populației orașenești din Moldova (sec. XV–XIX)” (coautor N. Kalașnikova), Chișinău, 1993.

În 1999, V. Zelenciu a fost ales membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, opera savantului numărând peste 200 de lucrări științifice de o valoare incontestabilă, publicate în 5 limbi.

În calitate de profesor la Universitatea de Stat din Moldova, la Facultatea de Istorie, a ținut cursuri de etnografie. În prelegeri profesorul V. Zelenciu promova caracterul interdisciplinar al problematicii abordate.

Savantul Zelenciu și-a făcut din muncă un crez. A lucrat 50 de ani pentru prosperarea științei, îndrumând mulți tineri cercetători, studenți.

Pe mormântul lui V. S. Zelenciu este plasată o carte deschisă. Cu regret, nu a reușit s-o scrie până la sfârșit. Omenia sa, inteligența, onestitatea, creativitatea, lumina faptelor admirabile din toată viața lui, consacrată științei, instruirii și educației tinerețului studios, vor indica pentru mai multe generații calea spre bine și succes, spre cultură și progres.

Abordări ale portului popular – dimensiune esențială în cercetările lui V. Zelenciu. Portul popular este un izvor important pentru studierea istoriei etnice. Prin componență, structura morfologică, dar și prin elementele ornamentale, cromatice, îmbrăcămintea constituie o parte componentă de bază a culturii populare, menționează Zelenciu în lucrarea „Tipologia portului po-

pular din Basarabia în contextul structurii costumului național românesc”, în „Imagini și performanțe în etnologia românească” [1, pag. 361]. Portul popular – costumul, semnele de recunoaștere, de identificare a unui etnos – reprezintă o particularitate distinctivă, prin care o etnie se individualizează în comparație cu alte etnii. Costumul popular are, alături de limbă, obiceiuri, tradiții, un rol deosebit de important în afirmarea și dezvoltarea conștiinței naționale, în transmiterea valorilor.

Portul popular este analizat de Miron Costin în lucrarea „De neamul moldovenilor”, unde menționează modul de a purta căciula de oaie la moldoveni: mocănească, țurcănească. Dimitrie Cantemir în „Descrierea Moldovei” prezintă portul și obiceiuri legate de îmbrăcăminte.

În sec. al XIX-lea, odată cu dezvoltarea conștiinței naționale crește interesul pentru studiile social-istorice, pentru cultura populară. Se analizează viața materială – așezări, industria casnică, prelucrarea lânii, inului, confecționarea hainelor.

Un rol mobilizator l-au jucat promotorii școlii ardeleni și ai celei comparatiste a lui B. P. Hasdeu. În lucrările „Dicționarium” (1809) a lui Samuil Micu Clain și „Hronicul românilor și a mai multor neamuri” (Iași, 1809) de G. Șincai, sub imboldul eliberării sociale, se aduc argumente atât referitor la unitatea de limbă, obiceiuri, cât și la portul popular.

N. Iorga în „Istoria românilor în chipuri și icoane” pune bazele sistemului științelor etnologice – caracter interdisciplinar.

Savantul V. Zelenciuc consideră, cu adevărat, că tradiția reprezintă verificarea în spațiu și timp a valorilor create de om. Dimensiunea etnografică are o conotație temporală, fiind sistemul de repere vizibile ale habitatului: casa, portul, obiceiurile, zicătoarele, proverbele, ritualurile, datinile.

Legăturile nevăzute constituie forța integratoare a etnosului, spectacolului etnogra-

fic adecvat, unitatea, dimensiunea morală generatoare, ordinea care impune expresia, sensul și armonia. Această ordine, interacțiune, interpătrundere care leagă natura de om; fapta de dimensiune calitativă și cantitativă – pășunile de oi, de ciorapi de lână, de cojocel – este obiectivă, veșnică.

Considerăm că singura formă de supra-viețuire și vitalizare a culturii materiale – portul – este arta contemporană a celor ce respectă, utilizează valorile tradiției și sensul unității și măsurii, ce guvernează lumea.

Utilizarea de V. Zelenciuc a metodei structurale folosită în cercetarea culturii materiale, a vestimentației, include explicarea categoriei de structură. Analiza acestei categorii necesită o lămurire prealabilă a noțiunii de sistem, deoarece conceptul de structură și metodă structurală se folosește atunci când obiectele pot fi considerate ca sisteme în general.

Vestimentația reprezintă un întreg, un sistem finit constituit din elemente, structură, integralitate.

În cercetarea structurii costumului, esența este în interacțiune cu fenomenul. Costumul popular este un semn distinctiv al identității, reprezintă o valoare; lumea valorilor este creația poporului și reprezintă o dimensiune esențială a existenței umane. Fiecare etapă istorică reprezintă, în coraport cu cerințele ei, o tablă ierarhică de valori. Până în anii '60 ai sec. XX, fiind puține posibilitățile de a procura haine de fabrică, în localitățile rurale (în raioanele din sudul Moldovei în special) femeile țesau pânză pentru cămăși, bluze, dar și materie de lână pentru costume, paltoane etc. (material cules în expediții de V. Zelenciuc).

Unele componente ale costumului s-au păstrat din primele secole d.Hr.; din limba tracilor de nord în limba română au ajuns denumirile de *căciulă* și *brâu*.

În îmbrăcăminte geto-dacilor se observă aproape toate particularitățile caracteris-

tice ale costumului național moldovenesc (ițari, catrință, cămașă).

Nu împărtășim concepția lui V. Zeleniciu referitor la faptul că influența romană aproape nu se manifestă în costumul popular moldovenesc: „романские влияния, оставившие значительный след в молдавской народной культуре, почти не прослеживаются в молдавском национальном костюме” [1, pag. 10]. Cauza este clima mai aspră în raioanele de nord ale Balcanilor în comparație cu clima mai moale, continentală de pe Peninsula Apenină.

Mai târziu, slavii și turcii au avut o influență neesențială la constituirea, dezvoltarea, evoluția îmbrăcăminte strămoșilor noștri.

În perioada formării naționalității moldovenești, în sec. XV apar date veridice despre părțile principale ale costumului, particularitățile croielii, bijuteriile utilizate, de asemenea terminologia. În această perioadă s-au format componentele de bază ale costumului popular. Pentru femei – cămașă, catrință, fotă, iar pentru bărbați – cămașă, bondiță, ițari etc.

Costumul tradițional țărănesc era cusut din pânză (cămașă) și lână (pentru suman, șiac, brâu, șorț, catrință). Din sec. XIV apar meșteșugari de confecții, de tors, țesut, apar instrumentele.

Cultura materială a moldovenilor legată de port, de exemplu de broboadă, este expusă în obiceiuri familiale de nuntă. Tinerii în timpul logodnei făceau schimb de cadouri, așa-numitele „zăloagele”: mireasa dădea mirelui o broboadă și inelul, mirele miresei – bani [2, pag. 10].

Acest obicei era și la alte popoare, de exemplu la polonezi: mirele dădea la logodnă miresei bani, iar în schimb primea batistă și coroniță – simbolul fecioriei [3, pag. 24].

S-a păstrat până în anii '50 – '60 ai sec. XX tradiția ca viitoarea noră să coase cămașă de soacră. Cămașă de pânză, cusută cu mâna, deseori era înfrumusețată cu „găurele” la mâneci sau cu ață colorată (cusătură în cruciuliță la mânecă, la piept).

Și pentru ucrainenii care locuiesc în Moldova există tradiția în familie de a coase și a aduce în dar de mireasă soacrei cămașă de pânză [3, pag. 64-65]. Cineva din nuntași cânta „частушки” (ciastușki):

Свекруха, свекруха,
Кислый виноград.
Скільки не достигає
Солодким ніколи не станеш.

S-a păstrat tradiția că, la sfârșitul ospățului de nuntă, nuna îi scoate miresei coronița și vălul, îi leagă o broboadă și o declară gospodină [4, pag. 81]. În unele sate s-a păstrat obiceiul de a găti mireasa în straie naționale, locale, de nuntă; s-a recunoscut obiceiul de a declama conăcării (în unele sate din raionul Edineț).

O tradiție [5, pag. 9] (ce se păstrează și azi) este „șezătoarea”, la care fetele vin fiecare cu lucrul său: să împletească din ață, să coase bluze, fulare, prosoape, cămăși etc.

În cultura materială a moldovenilor se observă interferențe cu cultura ucrainenilor, rușilor în îmbrăcăminte, meșteșuguri, tradiții (în special în raioanele de nord ale Moldovei, unde procentul ucrainenilor este mai mare).

Astfel, în raioanele de nord și din stânga Nistrului, în sec. XIX – prima jumătate a sec. XX au fost răspândite cămășile bărbățești – „косоворотки украинского покроя” [6, pag. 24].

În traiul moldovenilor au intrat unele tipuri de îmbrăcăminte populară rusă – „cămașă rusească” ș.a. [6, pag. 237].

Alecu Russo în lucrarea „Studie moldovană” scria: „Straiul face pe om; felul hainei modelează trupul și mintea și întipărește din părinți în fii tradițiile și obiceiurile”.

Izvoarele istorice, consemnările clasice literaturii române și talentul nativ au constituit epicentrul creației savantului Valentin Zelenciu.

BIBLIOGRAFIE:

1. *Imagini și performanțe în etnologia românească*, Chișinău, Știința, 1992.
2. Зеленчук, В. С., Молдавский национальный костюм.
3. Зеленчук, В. С., *Очерки молдавской народной обрядности*, 1959.
4. Zelenciu V., *Tradiții și contemporaneitate*, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1977.
5. Зеленчук, В.С., *Семейный быт крестьян Бессарабии второй половины XIX – начала XX века*, Москва, 1954.
6. Зеленчук, В. С., *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в.*, Москва, 1980.

OPERA ȘTIINȚIFICĂ:**Cărți în română**

1. Dimitriu, M. V., Zelenciu, V. S. *Costumul național moldovenesc – Молдавский национальный костюм*/M. Dimitriu, V. Zelenciu. Chișinău : Timpul, 1975, 61 pag.
2. Zelenciu, V. S. *Sărbătorile și ritualurile sovietice – mijloc important de educație comunistă a oamenilor muncii*/V. S. Zelenciu, I. V. Popovici, L. D. Loscutova. Chișinău, 1977. 24 pag.
3. Zelenciu, V. *Tradiții și contemporaneitate*/V. Zelenciu, I. Popovici, L. Loscutova. Chișinău: Editura Cartea Moldovenească, 1977. 104 pag.
4. Zelenciu, V. *Tradiții și contemporaneitate*/V. Zelenciu, I. Popovici, L. Loscutova Chișinău: Editura Cartea Moldovenească, 1977. 104 pag.
5. *Folclorul obiceiturilor de familie*/Alcătuirea, articolul introductiv și comentariul de A. S. Hincu și V. S. Zelenciu; Sub red. lui N. M. Băieșu și E.V. Junghietu. Chișinău: Știința, 1979. 310 pag. (Creația populară moldovenească).
6. Zagorodnaia, E. M. *Populația RSS Moldovenești: Urbanizarea. Migrația. Natalitatea. Căsătoria și familia. Durata vieții*/E. M. Zagorodnaia, V. S. Zelenciu. Chișinău. Cartea Moldovenească, 1983. 170 pag.
7. *Costumul scenic moldovenesc: Raioanele de nord ale Moldovei*/Alcătuitor: V. S. Zelenciu. Chișinău. Timpul, 1985. 54 pag.
8. *Costumul scenic moldovenesc: Raioanele de pe malul stâng al Nistrului*/Alcătuitor: V. S. Zelenciu. Chișinău. Timpul, 1985. 50 pag.
9. Galben, A. I. *Din „obiceiul pământului” al Moldovei feudale: (sec. XVIII – prima jumătate a*

sec. XIX)/A. I. Galben; sub red. V. S. Zelenciu și P. V. Sovietov; Institutul Pedagogic de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Chișinău. Știința, 1986. 134 pag.

10. Zelenciu, V. S. *Canțer, T. Noile sărbători, datini și ritualuri*/V. S. Zelenciu, L. D. Loscutova; trad. de T. Canțer. Chișinău. Cartea Moldovenească, 1986. 110 pag.

11. *Costumul scenic moldovenesc: Raioanele de centru ale RSSM*/Alcătuitor: V.S. Zelenciu. Chișinău. Timpul, 1988. 72 pag.

12. *Costumul scenic moldovenesc: Raioanele de sud ale RSSM*/Alcătuitor: V. S. Zelenciu. Chișinău. Timpul, 1990. 80 pag.

13. Postolachi, E.; Zelenciu, V. *Covorul moldovenesc = Молдавский ковер = Moldavian Carpet* / Elena Postolachi, Valentin Zelenciu. Chișinău. Timpul, 1990. 132 pag.

14. Junghietu, E., Zelenciu, V. *Folclor păstoresc* / Alcătuirea, prefață și comentariu de E. Junghietu, A. Furtună; Sub red. lui V. Zelenciu; AȘ a RSS Mold. Sec. de Etnografie și Studiul Artelor. Chișinău. Știința, 1991. 358 pag.

15. Zelenciu, V. S., Kalașnikova, N. *Vestimentația populației orășenești din Moldova, sec. XV–XIX* / V. Zelenciu, N. Kalașnikova. Chișinău. Știința, 1993. 128 pag.

Cărți în limba rusă

1. Зеленчук, В. С. *Очерки молдавской народной обрядности (XIX, начало XX вв.)*. / Под ред. О. Косвен. Кишинев. Cartea Moldovenească, 1959. 94 c.

2. Зеленчук, В. С., Лоскутова, Л. Д. *Против вредных традиций прошлого* / В. С. Зеленчук, Л. Д. Лоскутова. Кишинев, 1962. 40 c.

3. *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР* / Редкол.: В. С. Зеленчук и др. Кишинев. Картя Молдовеныскэ, 1964. 283 c.

4. Зеленчук, В. С., Лившиц, М. Я. *Народное декоративное искусство Молдавии* / В. С. Зеленчук, М. Я. Лившиц, И. Г. Хынку. Кишинев. Картя Молдовеныскэ, 1968. 127 c.

5. Зеленчук, В. С. *Население Молдавии: (Демогр. процессы и этногр. состав)* / АН МССР, Отд. этногр. и искусствоведения. Кишинев. Штиинца, 1973. 63 pag.

6. Попович, Ю. В., Зеленчук, В. С. *Молдавские новогодние праздники (19 – начало 20 в.)* /

Ю. В. Попович ; под ред. В. С. Зеленчука. Кишинев. Штиинца, 1974. 181 с.

7. *Древняя культура Молдавии*; Ред. кол.: В. Зеленчук, А. И. Мелюкова, И. Г. Хынку. Кишинев. Штиинца, 1974. 232 с.

8. Зеленчук, В. С. и др. *Национальные обычаи и традиции и их значение в коммунистическом воспитании трудящихся*. Кишинев, 1976. 27 с.

9. *Формирование молдавской буржуазной нации* / В. С. Зеленчук, В. И. Козлов и др. Кишинев, 1978. 218 с.

10. Зеленчук, В. С. *Население Бессарабии и Поднепровья в 19 в. (этническое развитие и демографические процессы)*/Валентин Степанович Зеленчук. Кишинев. Штиинца, 1979. 286 с.

11. Зеленчук, В. С., Губогло, М. Н. *Национальное и интернациональное в советском образе жизни* / В. С. Зеленчук, М. Н. Губогло; науч. рук. Д. Т. Урсул. Кишинев, 1979. 66 с.

12. Зеленчук, В. С. *Население Бессарабии и Поднепровья в 19 в. (этническое развитие и демографические процессы): Автореферат на соискание ученой степени доктора исторических наук*/Валентин Степанович Зеленчук. Москва, 1980. 30 с.

13. *Народные традиции и современность (Развитие традиционных черт народной культуры в Советской Молдавии)*/Отв. ред. В. С. Зеленчук. Кишинев. Штиинца, 1980. 142 с.

14. *Опыт этносоциологического исследования образа жизни: по материалам Молдавской ССР*/Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробичева, В. С. Зеленчук, Институт этнографии имени Н.Н. Миклухо-Маклая. М. Наука, 1980. 68 с.

15. Курогло, С. С., Зеленчук, В. С. *Семейная обрядность гагаузов в XIX – начале XX в.*/С. С. Курогло, В. С. Зеленчук. Кишинев. Штиинца, 1980. 135 с.

16. *Охрана и использование памятников истории и культуры Молдавии*/Под ред. В. С. Зеленчука. Кишинев. Штиинца, 1981. 104 с.

17. *Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдаван* / В. С. Зеленчук, Научный совет по проблеме «Происхождение молдавского народа и славяно-молдавские связи» (Академия Наук МССР. Кишинев. Штиинца, 1983. 174 с.

18. *Социалистические преобразования в быту и культуре гагаузского населения МССР* / С. С. Курогло, М. В. Маруневич, В. С. Зеленчук. Кишинев. Штиинца, 1983. 197 с.

19. Зеленчук, В. С.; Лоскутова, Л. Д. *Новые гражданские праздники, обряды и ритуалы (практ. рекомендации)* / В. С. Зеленчук, Л. Д. Лоскутова. Кишинев. Картя Молдовеныскэ, 1984. 110 с.

20. Зеленчук, В. С. *Молдавский национальный костюм = Moldavian national costume* / Авт. текста и сост. В. С. Зеленчук. Кишинев, 1985. 143 с.

21. Лукьянец, О. С., *Русские исследователи и молдавская этнографическая наука в XIX – начале XX в.*/ Отв. ред. В.С. Зеленчук. Кишинев. Штиинца, 1986. 112 с.

22. Загородная, Е. М., Зеленчук, В. С. *Население Молдавской ССР (социально-демографические процессы)* / Е. М. Загородная, В. С. Зеленчук. – Изд. перераб. и доп. изд. Кишинев: Картя Молдовеныскэ, 1987. 170 с.

23. Постолаки Е. А., Зеленчук, В. С. *Молдавское народное ткачество: XIX – начало XX – Кишинев* : Штиинца, 1987. 203 с.

24. Фуртунэ, А. Э. *Овцеводство у молдаван в XIX – начале XX в. (Историко-этнографический аспект)*/Отв. ред. В. С. Зеленчук; АН МССР. Отдел этнографии и искусствоведения. – Кишинев: Штиинца, 1987. 97 с.

25. Зеленчук, В. С. *Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы (период феодализма и капитализма): Сб. науч. трудов*/АН РСФСР, Отдел этнографии и искусствоведения; Отв. ред. : В. С. Зеленчук. Кишинев: Штиинца, 1991, 156 с.

Articole în limba română

1. Zelenciuc, V. S. *Politica națională leninistă și procesele demografice în Moldova* // În-vățăământul norodnic din RSS Moldovenească (1917-1957): Culegere de articole. Chișinău, 1957, pag. 221-239.

2. Zelenciuc, V. S. *Cu privire la particularitățile caracteristice ale comunității etnice moldovenești*//Comunistul Moldovei. – 1972. – nr. 10, pag. 29-36.

3. Zelenciuc, V. S. (с.а.) *Etnogeneza poporului moldovenească*//La obârșia prieteniei seculare: Culegere de articole. Chișinău. Cartea Moldovenească, 1983, pag. 12-25.

4. Zelenciuc, V. *Datini și obiceiuri legate de creșterea vitelor (sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea)* // Buletinul științific al Muzeului de stat de studierea ținutului din RSSM. Ediția a 3-a. Chișinău, 1990, pag. 103-113.

5. Zelenciuc, V. *Tipologia portului popular din Basarabia în contextul structurii costumului național românesc* // Imagini și permanențe în etnografia românească: Materialele primului simpozion național de etnografie. Chișinău. Știința, 1992, pag. 359-364.

6. Zelenciuc, V. *Populația dintre Prut și Nistru. Problema de identitate etnică* // Revista de etnologie și folclor. 1993, nr. 1-2, pag. 41-51.

7. Zelenciuc, V. (c.a.). *Manuscrisele privind istoria, etnografia, folclorul și sociologia satelor basarabene* // Revista de etnografie. 1995, nr.1, pag. 63-72.

8. Zelenciuc, V. S., Bâtcă, Maria. *Tipologia cămășii femeiești în spațiul dintre Prut și Nistru* // Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. Serie nouă : t. 8. București, 1997, pag. 105-118.

9. Zelenciuc, V. *Obiceiul agrar – Drăgaica – Sânzienele* // Revista de etnografie. 1997. nr. 1(2), pag. 24-34.

10. Bâtcă, Maria; Zelenciuc, Valentin. *Tipologia învelitorilor de cap în spațiul dintre Prut și Nistru* // Revista de etnologie și folclor. 1998, nr. 3, pag. 259-274.

Articole în limba rusă

1. Зеленчук, В. С. *Семейный быт крестьян Бессарабии второй половины XIX – начала XX века*: Автореф. дисс. канд. ист. наук. Москва, 1954. 15 с.

2. Зеленчук, В. С. *Этнографическая литература о молдаванах*: Обзор // Советская Этнография. 1954, № 3. С. 137-143.

3. Зеленчук, В. С. *Освещение народной культуры и быта Молдавии в этнографической литературе* // Известия Молдавского Филиала АН СССР. 1956, № 4. С. 107-170.

4. Зеленчук, В. С. *Материалы к изучению молдавской народной одежды* // Известия Молдавского Филиала АН СССР. 1960. № 6. С. 77-90.

5. Зеленчук, В. С. *Материалы к изучению молдавского народного ткачества* // Известия Молдавского Филиала АН СССР. 1961. №5. С. 57-66.

6. Зеленчук, В. С. *Молдавско-украинские общности в традиционных обычаях и фольклоре семейной обрядности*. // Дружба народов, отраженная в фольклоре / Ред. Г. Г. Ботезату. Кишинев. Штиинца, 1961. С. 74-90.

7. Зеленчук, В. С. *Современная народная одежда Рыбницкого района*, // Труды III конференции молодых ученых Молдавии. Вып. 3 (Сер. обществ. наук). Кишинев, 1963. С. 75.

8. Зеленчук, В. С. *Народные декоративные ткани и вышивки в Молдавии*. // Тезисы докладов первого симпозиума по археологии и этнографии юго-запада СССР. Кишинев, 1964. С. 48-48; то же: *Симпозиум по археологии и этнографии юго-запада СССР*, 1-й: Тезисы докладов. Кишинев, Картя Молдовеняскэ, 1964. С. 48-50.

9. Зеленчук, В. С. (с. а.). *Национальная гагаузская одежда и ее бытование в настоящее время* (По материалам сел Вулканештского, Чимишлийского и Чадыр-Лунгского районов) // Материалы, исследования по археологии и этнографии. Кишинев, 1964. С. 62-80.

10. Зеленчук, В. С. (с. а.). *Семейный быт колхозников с. Копанка Тираспольского района в прошлом и настоящем* // Материалы, исследования по археологии и этнографии. Кишинев, 1964. С. 5-19.

11. Зеленчук, В. С. (с. а.). *Современный народный костюм Рыбницкого района Молдавской ССР* // Известия Академии Наук МССР. 1965. № 12. С. 44-52.

12. Зеленчук, В. С. (с. а.). *Некоторые стороны процесса сближения культуры гагаузского населения МССР с культурами соседних народов* // Археология, этнография и искусствоведения (Материалы исследований) / Отв. ред. В. С. Зеленчук. Кишинев. Картя Молдовеняскэ, 1968. С. 136-141.

13. Зеленчук, В. С. *Традиционное и новое в молдавской свадебной обрядности* // Археология, этнография и искусствоведение (Материалы исследований)/Отв. ред. В. С. Зеленчук. Кишинев. Картя Молдовеняскэ, 1968. С. 12-30.

14. Зеленчук, В. С. *Расселение и численность русского населения в Бессарабии XVIII-XIX вв.* // Проблемы географии Молдавии. Вып. 4. Кишинев, 1969. С. 115-127.

15. Зеленчук, В. С. *Динамика национального состава населения Бессарабии в XIX в.* // Научная сессия по географии Молдавии: Тезисы докладов, май, 1970. Кишинев, 1970. С. 20-22.
16. Зеленчук, В. С. (с. а.). *Истина и вымыслы об этническом развитии населения Молдавии* // Факты и домыслы. Против фальсификации национальных отношений в Советском Союзе. Кишинев. Штиинца, 1972. С. 201-210.
17. Зеленчук, В.С. (с. а.). *Ленинская национальная политика и демографические процессы в Молдавии: Критика буржуазных фальсификаторов* // Против буржуазных фальсификаторов истории и культуры молдавского народа: Сб. статей. Кишинев. Карта Молдовеняскэ, 1972. С. 207-224.
18. Зеленчук, В. С. (с. а.). *Население Хотинского уезда в XIX в.* // Этнография и искусство Молдавии: Сб. статей / Отв. ред. В.С. Зеленчук. Кишинев. Штиинца, 1972. С. 7-24,
19. Зеленчук, В. С. *Основные типы традиционной молдавской народной одежды* // Этнография и искусство Молдавии: Сб. статей / Отв. ред. В. С. Зеленчук. Кишинев: Штиинца, 1972. С. 75-94.
20. Зеленчук, В. С. *Молдавские летописи как источник изучения ранней этнической истории молдаван* // Исторические аспекты славяно-волошских связей. Кишинев. Штиинца, 1973. С. 11-22.
21. Зеленчук, В. С. *Этнографическое изучение населения Молдавии* // Советская этнография. 1974. № 6. С. 3-12.
22. Зеленчук, В. С. *Этническое развитие населения Молдавии во второй половине XIX в.* // Известия Академии Наук МССР. 1975. № 1. С. 81-87.
23. Зеленчук, В. С. (с. а.). *Антропоморфные образы в обрядах плодородия у восточнороманских народов (XIX – начало XX в.)* // Проблемы истории и культуры: Сб. статей. С. 195-201.
24. Зеленчук, В. С., Попович Ю. В. *Антропоморфные образы в обрядах плодородия у восточнороманских народов в XIX – начале XX вв.* // Балканские исследования. Проблемы истории и культуры: доклады и сообщения советской делегации, III Международного съезда по изучению стран Юго-Восточной Европы (Бухарест, 4-10 сентября 1974 г.) Издатель Национальный комитет историков Советского Союза, Балканская секция. Кишинев: Наука, 1976. С. 195-201.
25. Зеленчук, В. С. *Костюм румынского населения Закарпатской области УССР* // Карпатский сборник. Москва, 1976. С. 69-74.
26. Зеленчук, В. С. *Социально-классовая структура населения Молдавии в XIX веке* // Второй Всесоюзный семинар по исторической демографии: тезисы докладов. Рига. Зинатне, 1977. С. 61-63.
27. Зеленчук, В. С. *Этническая структура населения Молдавии во второй половине XIX века* // Проблемы исторической демографии СССР. Таллин, 1977. С. 198-206.
28. Зеленчук, В. С. *О работе научного совета по проблеме „Славяно-волошские связи и формирование молдавской народности”* // Советская этнография. 1978. № 2. С. 123-130.
29. Зеленчук, В. С. (с. а.). *Итоги и перспективы работы научного совета по проблеме „Славяно-волошские связи и происхождение молдавской народности”* // Славяно-волошские связи. Кишинев, 1978. С. 3-18.
30. Зеленчук, В. С. *Социальное и демографическое развитие армянского населения Молдавии в XIV – XIX вв.* // Известия Академии Наук МССР. – 1978. № 1. С. 56-65 (с. а.)
31. Зеленчук, В. С. *Социально-классовая структура населения Молдавии в XIX в.* // Численность и классовый состав населения России и СССР (XVI-XX вв.). Сб. ст., Таллин, 1979. С. 50-56.
32. Зеленчук, В. С. (с. а.). *Единство национального и интернационального в новой советской обрядности* // Традиционные и новые обряды в быту народов СССР. Москва, 1981. С. 28-39.
33. Зеленчук, В. С. (с. а.). *Расселение восточнороманского населения в Днестровско-Прутском междуречье (XIV-XV вв.)* // Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдаван. Кишинев. Штиинца, 1983. С. 114-127.
34. Зеленчук, В. С. (с. а.). *Этнография, археология и искусствоведение* // Развитие науки в Молдавской ССР: Штиинца, 1984. С. 383-397.

35. Зеленчук, В. С. *Население Молдавской ССР (этнографические аспекты)* // *Проблемы исторической демографии СССР*: Сб. докладов / Отв. ред. В.С. Зеленчук. Кишинев, 1985. С. 109-123.

36. Зеленчук, В. С. *Исследования по этнографии, археологии и искусствоведению АН МССР* // *Известия Академии Наук МССР*. 1986. № 2. С. 36-49, (с. а.).

37. Зеленчук, В. С. (с. а.). *Этнические аспекты рождаемости в Молдавской ССР* // *Проблемы исторической демографии СССР*: Сб. докладов / Отв. ред. Ю. А. Поляков. Киев, 1988. С.118-123.

38. Зеленчук, В. С. *Проблемы ранней этнической истории волохов карпато-дунайских земель* // *Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы*: Сборник научных трудов. Кишинев. Штиинца, 1989. С. 36-39.

39. Зеленчук, В. С. *Волохи в карпато-дунайских землях. Проблемы ранней этнической истории* // *Археология, этнография и*

искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы: Сборник научных трудов. Кишинев. Штиинца, 1990. С. 96-108.

40. Зеленчук, В. С. (с. а.). *Семья у молдаван* // *Семейный быт народов СССР*. – Москва: Наука, 1990. С. 113-124.

41. Зеленчук, В. С. *Проблемы формирования и этнического развития вlahов Балканского полуострова (IX-XIV вв.)*. // *Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы (период феодализма и капитализма)* / Отв. ред. В.С. Зеленчук. Кишинев. Штиинца, 1991. С. 22-39.

42. Postolache, Elena. „*A arătat că suntem un neam de oameni vrednici, cu demnitate națională, receptivi la frumos și la bine*”: [Valentin Zelenciuc, savant-etnograf la 70 de ani] // *Mesagerul*. 1998. 30 oct. pag. 7.

43. Каранастас-Радова, О. *Пора мудрого возраста*: [К 70-летию со дня рождения Валентина Зеленчук] // *Независимая Молдова*. 1998. 28 oct.

Anexă. Membru corespondent Valentin Zelenciuc în memoria colectivă

Timp de o jumătate de secol, între anii 1954 și 2003, am avut rara posibilitate să comunic și să colaborez cu bunul meu coleg de Academie savantul Valentin Zelenciuc, specialist recunoscut în domeniul etnologiei cu compartimentele ei de bază: etnografie, demografie, istoria culturii. Mi-a rămas în memorie ca o personalitate distinctă și activă, care și-a orientat eforturile și cunoștințele în direcția rezolvării problemelor științifice fundamentale, a organizării procesului de cercetare, a pregătirii cadrelor de înaltă calificare și a creării atmosferei și condițiilor prielnice pentru efectuarea acestor cercetări. Căci nici obiectul de studiu, care se afla la frontiera interdisciplinarității, și nici timpurile când erau efectuate, nu făceau parte din categoria celor simple și ușor de realizat. Profesorul Valentin Zelenciuc se remarcă prin modul principal de a promova interesele științifice personale, dar și a microcolectivelor, pe care avea onoarea și încrederea să le reprezinte și să le dirijeze. Principialitatea, pe de-o parte, flexibilitatea echilibrată – pe de alta, au contribuit în egală măsură la crearea și păstrarea imaginii și prestigiului celui care a fost și rămâne Omul și Savantul Valentin Zelenciuc, prețuit de contemporani și apreciat de posteritate, – atât în țară, cât și peste granițele ei.

Academician Haralambie Corbu

18 noiembrie, 2011

Membrul corespondent al AȘM, profesor universitar Valentin Zelenciuc făcea parte din prima generație de cercetători moldoveni de după război, a căror activitate a pus temelile științei academice instituționalizate în țara noastră. Domnia sa a fost și rămâne un reprezentant de frunte al cohorții de savanți care, în virtutea exigențelor timpului și în pofida întâmplărilor de atunci, au ros granitul științei, lăsând în el urme palpabile, impunându-se ca inițiatori, animatori și protagoniști ai diverselor domenii de investigație. Numeroasele studii, pe care le-a efectuat de-a lungul anilor, conțin argumentul profesionismului și dovada slujirii fără regret cauzei științei.

Academician Alexandru Roșca

20 noiembrie, 2011

LAUREAȚI AI PREMIULUI NOBEL ORIGINARI DIN ROMÂNIA

NOBEL PRIZE LAUREATES ORIGINATING FROM ROMANIA

„Consider viața un dar extraordinar, o piatră prețioasă, primită de la mama-natură pentru ca noi înșine să o cizelăm și să o lustruim până când strălucirea ei ne va răsplăti pentru eforturile noastre”

Alfred Nobel

Iulia MALCOCI¹

REZUMAT

Lucrarea include o retrospectivă istorică a decernării Premiului Nobel pe parcursul a 114 ani. Cercetarea științifică este activitatea supremă a savanților, care prin capacitățile innăscute și studiile obținute își dedică viața investigației fenomenelor naturii, proprietăților materiei, proceselor sociale și economice, prelucrării și transferului informației, dându-le explicațiile de rigoare și punându-le în serviciul umanității. Însă rezultatele cercetărilor științifice fundamentale nu pot fi imediat aplicate în practică, fiind urmate de numeroase experimente și necesitând tehnologii avansate, precum și înțelegerea contemporanilor. În activitatea științifică se respectă aceeași lege a naturii: distribuția Gauss. Doar cei care se află în vârful curbei strâng laurii. Decernarea Premiului Nobel nu face mare excepție de la curba Gauss.

Cuvinte-cheie: cercetări științifice fundamentale și aplicative, fizică, chimie, medicină, literatură, economie, testament, Premiul Nobel.

ABSTRACT

The paper includes a historical retrospective of the awarding of the Nobel Prize over 114 years. The scientific researches is the supreme work of the scientist, which by his innate abilities and by his studies devotes his life to investigating natural phenomena, properties of matter, social and economic processes, processing and transfer of information, giving them the necessary explanations and putting them in the service of humanity. But the results of fundamental scientific research cannot be immediately applied in practice, being followed by numerous experiments and requiring advanced technology and contemporary understanding. In scientific activity is respected the same natural law: the Gauss distribution. Only those who are at the top of the curve gather the laurels. The awarding of the Nobel Prize is not great exception to the Gauss curve.

Keywords: fundamental and applied scientific research, physics, chemistry, medicine, literature, economics, testament, Nobel Prize.

Știința ca domeniu de activitate a umanității cunoaște mai multe etape de dezvoltare și a luat ființă în urma acumulării cunoștințelor despre fenomenele naturii, precum și

privind dezvoltarea societății. Fiecare domeniu științific reprezintă un proces al cunoașterii în continuă perfecționare, utilizând metode proprii de cercetare, elaborând noi

¹ Iulia Malcoci, doctor în științe fizico-matematice, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

tehnologii, metodici și limbaj științific adecvat. Cercetarea aplicativă preia rezultatele cercetării fundamentale întru a le implementa conform necesităților diferitor domenii, îmbunătățindu-le și evaluând eficiența acestora, elaborează recomandări practice, verifică legile și ideile formulate. Sute de mii de savanți de pe mapamond efectuează cercetări în cele mai diverse domenii și aplică rezultatele acestora în scopul îmbunătățirii calității vieții, cei mai buni fiind apreciați prin obținerea diferitor recompense (premiu, mențiuni) sau distincții (ordine, medalii). În cele ce urmează vor fi descrise istoria și unele curiozități vizând cel mai prestigios premiu internațional – Premiul Nobel, care se conferă de 114 ani.

Pentru cele mai mari contribuții aduse umanității în domeniul fizicii, chimiei, medicinei, literaturii și aspirațiilor pentru pace pe mapamond, savantul și omul de afaceri suedez Alfred Nobel (21.X.1833, Stockholm, Suedia – 10.XII.1896, San Remo, Italia) a instituit la 27 noiembrie 1895 o fundație în temeiul unui alineat al testamentului său de o pagină, în scopul premierii celor care vor obține rezultate excepționale în anul precedent decernării. Premiul îi poartă numele – Premiul Nobel. Mijloacele financiare sunt acordate din veniturile averii enorme ale lui Nobel. Primele premii au fost acordate după trecerea în neființă a fondatorului, la 10 decembrie 1901 [1].

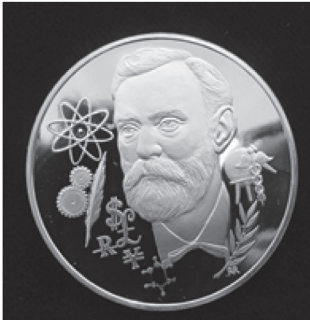
Alegerea lui A. Nobel se explică prin faptul că fizica și chimia l-au făcut bogat, fiind inventatorul dinamitei (1867); pentru medicină a avut un interes inexplicabil, la sfârșitul vieții deschizând un centru de cercetare a transfuziei de sânge; literatura a fost un refugiu al său pentru toată viața, scriind poezii în engleză și piesa *Nemesis* (1895–1896) – tragedie în patru acte (proză), publicată în timp ce era pe patul de moarte. Tirajul (100 exemplare), cu excepția a trei copii, a fost distrus după moartea sa, întrucât biserica a considerat piesa „scandaloasă și hulitoare”.

A fost publicată în Suedia (2003) într-o ediție bilingvă suedeză-esperanto, pusă în scenă (2005), însă nu a avut succesul scontat [2]. Mai târziu piesa a fost tradusă în limbile franceză, rusă și slovenă. Nobel a nominalizat premiul pentru pace, deoarece s-a îmbogățit pe seama fabricării produselor distrugătoare (letale), fiind de acord cu ideile pacifiștilor, îndeosebi sub influența ideilor autoarei cărții *Lay Down Yours Arms*, Bertha Kinsky, prima femeie importantă din viața lui. Nu au fost mult timp împreună, însă corespondența dintre cei doi a continuat decenii. Bertha s-a căsătorit cu baronul Arthur von Suttner, continuând ideile de promovare a păcii și devenind prima femeie laureat al Premiului Nobel pentru pace (1905) [3].

Inițial Nobel ar fi introdus și matematica în listă, dar mai apoi a substituit-o cu premiul pentru pace. Despre acest lucru în arhivele sale nu se menționează nimic, probabil matematica nu făcuse parte din sfera de interese a inventatorului. Totuși, există unele legende privind acest subiect. Una din ele este cea legată de numele liderului matematicienilor suedezi M. Mittag-Leffler, care a trezit antipatia lui Nobel prin solicitarea donațiilor pentru Universitatea din Stockholm, acesta fiind și unul dintre cei mai proeminenți matematicieni aspiranți la Premiul Nobel. Se mai spune că iubita lui A. Nobel, Anna Desiree, s-a îndrăgostit și s-a căsătorit cu fiul unui diplomat, Franz Lemarzh, care dorea să devină matematician. Echivalente cu Premiul Nobel în matematică sunt Medalia Fields și Premiul Abel, iar în informatică – Premiul Turing.

În 1968, la cea de-a 300-a aniversare, Banca Centrală a Suediei a instituit Premiul Nobel pentru economie (în memoria lui A. Nobel), care a fost conferit prima dată în 1969 economiștilor J. Tinbergen și R. Frisch pentru descoperirea și utilizarea modelelor dinamice în analiza proceselor economice. Acest premiu nu are nimic comun cu testamentul lui Nobel, mijloacele financiare fiind alocate de Banca Suedeză.

Premiul este decernat de Academia Regală de Știință din Suedia (pentru fizică, chimie și economie), Institutul Carolina din Stockholm (pentru medicină), Academia Suedeză (pentru literatură) și un Comitet din 5 persoane desemnate de Parlamentul Norvegiei (pentru pace). Premiile constau dintr-o medalie cu imaginea lui A. Nobel (v. fig.), o diplomă și un cec, ale cărui valori bănești diferă de la an la an.

Medalia Premiul Nobel (1975), autor R. Renninger

În alineatul testamentului privind premiarea, Nobel a menționat că naționalitatea candidatului nu are nici o importanță: premiul va fi acordat celui mai demn, fie el scandinav sau nu. Totuși, influența scandinavă este prezentă. Fundația, fiind instituită la 29 iunie 1900, are un comitet pentru fiecare disciplină, care verifică respectarea regulilor privind desemnarea laureaților și care stabilește listele celor nominalizați numai după ce personalități eminente au făcut propunerile. Membrii comitetelor sunt persoane numite din cele cinci țări scandinave: Suedia, Danemarca, Islanda, Norvegia și Finlanda (pe timpul lui Nobel, Norvegia era parte a Suediei, iar Islanda – a Danemarcei). Totodată, Nobel l-a numit ca prim=executor testamentar pe Ragnar Sohlman (1870–1948), inginer chimist și angajat în laboratorul inventatorului, dar și prieten devotat. Al doilea executor testamentar a fost numit Rudolph Lillekvist.

Din cauza imperfecțiunii testamentului, Raghar Sohlman și Rudolph Lillekvist se temeau că autoritățile franceze vor pune

ochiul pe averea suedezului cosmopolit, blocând transferul acesteia în Suedia. Astfel aceștia au cutreierat în caretă toate băncile franceze strângând acțiunile, obligațiile de valoare, numerarul și diferite documente ce indicau averea răposatului Nobel, expediindu-le recomandat în cutii.

Premiul a fost înmănat de 114 ori (până în 2015), însă după moartea lui Nobel decernarea premiului era în mare pericol. Testamentul a fost alcătuit la Paris în limba suedeză, în prezența martorilor suedezi, dar juridic, după cum s-a menționat mai sus, nu era lipsit de imperfecțiuni. Nobel a suferit un atac de cord, reușind, totuși, să-i șoptească slugii să invite rudele (n-a avut copii) și pe Ragnar. Rudele au rămas îngrozite, aflând că, potrivit testamentului, cea mai mare parte a averii urma să fie distribuită celor cinci premii internaționale, pentru cetățenii diferitor state, ceea ce i-a uimit și mai mult. O parte a averii a fost lăsată celor șase nepoți și nepoate de la frați, câtorva prieteni și celor doi executori testamentari, iar 150 mii de florini Nobel i-a depus în Banca Anglo-Suedeză pentru premiile nominalizate în testament. Pentru comparație: un florin conținea ceva mai puțin de 3,5 g de aur, iar o coroană suedeză – 0,44 g.

Mai mult decât atât, Nobel nu a cerut permisiunea instituțiilor indicate în testament pentru a-i administra fondul și a-și asuma responsabilitatea de a determina viitorii laureați. Era suficient ca una din aceste instituții să refuze și testamentul nu ar fi fost valabil. Pe aceasta contau rudele. Sohlman s-a confruntat cu mari dificultăți. Nu era clar nici cărei țări îi aparținea Nobel. Născut în Suedia, cea mai mare parte a vieții și-a petrecut-o în Franța, Italia, Rusia. Victor Hugo l-a numit pe Nobel „cel mai bogat vagabond al Europei”. Totuși, datorită lui R. Sohlman, devenit ulterior și biograful lui Nobel, după lungi dezbateri premiul a fost instituit, iar Suedia a fost aleasă țara ce urma să îndeplinească formalitățile de premiere.

La întocmirea testamentului a participat în calitate de consultant tânărul avocat Carl Lindhagen, care a fost și primul secretar al Comitetului Nobel (1899), urmând o carieră strălucită în calitate de primar al capitalei (Stockholm). R. Sohlman a activat în una din companiile lui Nobel, ocupând diverse funcții, până la director general, apoi funcția de director executiv (1929–1946) al Fondului Nobel, încheindu-și cariera ca ambasador suedez, decan de vârstă, în corpul diplomatic la Moscova.

În perioada 1992–2011, funcția de director executiv al Fondului Nobel a fost deținută de nepotul lui Ragnar, Michael Sohlman, urmat de Lars Ztykensten, care anterior a avut o funcție influentă în calitate de membru al Curții Europene de Audit (Curtea de Conturi), iar până atunci a administrat Banca Suediei.

Statutul Fundației Nobel și Reglementările speciale au fost semnate la 29 iunie 1900 de regele Suediei, la Stockholm. Aceste acte au fost elaborate de o comisie de juriști, de executorii testamentului, de rudele celui decedat și de reprezentanți ai organizațiilor de cercetare din Suedia. Conform acestor documente, dreptul de a desemna candidați revine membrilor instituțiilor ce acordă premiul, profesorilor universităților scandinave, laureaților Premiului Nobel în domeniul respectiv, precum și altor persoane, cooptate de comitetele respective. Dreptul de a înainta candidați îl au circa 800 de persoane pentru fiecare secțiune. Pot fi înaintate doar persoane fizice, cu excepția premiului pentru pace, care poate fi acordat și organizațiilor. Nimeni nu poate să-și înainteze propria candidatură. Premiul Nobel nu poate fi acordat post-mortem, în prezent în această privință fiind operate unele modificări. Din 1946, fondul a fost scutit de impozite pe venit.

Ceremonia solemnă de înmânare a premiilor are loc la 10 decembrie, la Stockholm și Oslo, în așa-numita Ziua Nobel, în care acesta s-a stins din viață. Această zi în Sue-

dia este și ziua oficială a drapelului. Ritualul ceremoniei este gândit până la cele mai mici detalii, fiind respectat cu strictețe de la an la an. Laureatul are o singură obligațiune: să țină o lecție la Stockholm despre activitatea sa, timp de șase luni, după înmânarea premiului. În cazul când cineva refuză să primească premiul, suma respectivă se întoarce, după 1 octombrie, în următorul an, în Fondul general. Dar dacă refuzul a fost făcut sub presiune, din afară, iar ulterior laureatul își exprimă dorința de a primi această distincție, el obține medalia și diploma, însă nu și premiul bănesc, întrucât acesta nu mai poate fi scos din Fondul general. Cazuri de renunțare forțată nu sunt prea multe, dar totuși au avut loc. În 1939 au renunțat forțat la premiu chimiștii germani Richard Kuhn și Alfred Butenandt, ulterior primind medalia și diploma. Fizicianul danez Niels Bohr, în toamna lui 1943, de teamă să nu fie arestat, a fugit de la Copenhaga în Suedia, iar medalia lui Nobel, pentru a nu nimeri în mâinile naziștilor, a dizolvat-o în apă regală. La întoarcere Bohr a separat aurul din soluție, iar bijutierii danezi au bătut o medalie nouă, copie exactă a celei precedente. De Premiul Nobel a fost nevoit să se dezică și poetul rus Boris Pasternak (1958), medalia și diploma fiind înmânate fiului poetului (9 decembrie 1989) – Evgheni Pasternak – pentru realizări importante în poezia lirică a timpului, precum și în domeniul marilor tradiții epice rusești. În 1933 laureat al Premiului Nobel pentru literatură a devenit o persoană fără cetățenie – Ivan Bunin, scriitor rus, care a emigrat în Franța în 1920.

Interesant este și faptul că în fiecare an se anunță câștigătorul Premiului Nobel pentru pace, însă numele candidaților sunt date publicității abia peste jumătate de secol. Astfel a devenit cunoscut faptul că Stalin a fost nominalizat la Premiul Nobel pentru pace, pe când Mahatma Gandhi, fiind nominalizat printre candidați de cinci ori, nu a primit niciodată distincția. Un parlamentar

suedez a înaintat pentru această distincție, în 1939, până și candidatura lui Hitler, dar care mai târziu a fost retrasă. Thomas Edison și Nikola Tesla au fost propuși potențiali laureați în 1915, însă din cauza neînțelegerilor dintre ei, niciunul nu a primit premiul. Poetul, dramaturgul și filosoful român Lucian Blaga a fost propus la Premiul Nobel pentru literatură (1956) de către doamna Rosa del Conte, filolog italian, și criticul Basil Munteanu, ambii locuind în afara României. Autoritățile de atunci nu au susținut demersul celor doi în nici un mod, întrucât poezia lui Blaga era interzisă în România, iar el era considerat filosof idealist.

Nu mai puțin curios este și cazul descoperirii insulinei. Medicul și fiziologul român Nicolae C. Paulescu (1869–1931) a reușit, în 1916, să izoleze substanța pe care a numit-o „pancreină”, astăzi cunoscută sub denumirea de „insulină”. Injectând preparatul în vena jugulară la câinii diabetici, a constatat că glicemia lor patologică a revenit temporar la normal. Fiind chemat sub arme, abia după Primul Război Mondial a reluat cercetările, publicând în 1921 patru articole despre rezultatele obținute în domeniu, iar ultima și cea mai detaliată lucrare a apărut în luna august. În vara aceluiași an, doi canadieni, cunoscând rezultatele lui Paulescu, precum și ale lui Israel Kleiner, au descoperit aceeași substanță și au ajuns la utilizarea terapeutică a unui extract pe care Paulescu, din lipsă de fonduri și nesusținere interdisciplinară, nu l-a obținut. În decembrie 1921, biochimistul canadian James B. Collip a purificat insulina suficient pentru a fi utilizată clinic. Eficacitatea evidentă a acestui preparat a fost demonstrată în ianuarie 1922, fiind injectată bolnavilor de la Toronto General Hospital de către Frederick G. Banting, care efectua cercetări împreună cu Charles Best, avându-l în calitate de conducător pe fiziologul și biochimistul scoțian John Macleod. În 1923 Premiul Nobel pentru medicină a fost

decernat lui Frederick G. Banting și John Macleod, fără ca Charles Best să fie luat în considerare. F. Banting a fost foarte supărat pe acest incident și a împărțit premiul bănesc cu Best.

De menționat că până în prezent doar patru persoane origine din România au primit Premiul Nobel:

Kenneth Arrow (n. 23.08.1921, Iași, România) – economist american. Familia sa a emigrat în SUA. Mama Lilian, originara din Iași, și tatăl Harry – din Podul Iloaiei. Fiind invitat la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, unde i-a fost decernat titlul doctor honoris causa (2013), Arrow a menționat că familia sa a emigrat în SUA pe când el avea doi ani. Împreună cu economistul britanic J. Hicks a primit Premiul Nobel pentru economie (1972), fiind cel mai tânăr laureat în acest domeniu. Arrow a contribuit la dezvoltarea teoriei imposibilității, cea a echilibrului și cea a creșterii economice endogene prin investigarea inechității accesului la informație. Lucrarea sa „Teoria imposibilității” are aplicații în economie, sociologie și în procesul electoral.

George Emil Palade (19.11.1912, Iași, România – 08.10.2008, SUA) – medic și om de știință american de origine română. A absolvit Facultatea de Medicină a Universității din București (1940). A plecat cu soția în SUA (1946), unde a fost angajat în calitate de cercetător la Universitatea Rockefeller din New York. Laureat al Premiului Nobel pentru fiziologie și medicină (1974), împreună cu Albert Claude și Christian de Duve – descoperiri privind organizarea funcțională a celulei, ce au avut un rol esențial în dezvoltarea biologiei celulare moderne. Membru de onoare al Academiei Române (1975).

Elie Wiesel (n. 30.09.1928, Sighetul Marmației, România) – scriitor și ziarist de limbile engleză, franceză, idiș și ebraică, american de naționalitate evreu. Laureat al Premiului Nobel pentru pace (1986), membru de onoare al Academiei Române (2001).

Herta Müller (n. 17.08.1953, Nițchidorf, jud. Timiș, România) – scriitoare germană de limbă germană și de limbă română, laureată a Premiului Nobel pentru literatură (2009). În 1987 a emigrat în RFG.

Comun pentru toți patru este faptul că au devenit laureați ai premiului după ce au emigrat și au obținut cetățenia altor state.

În istoria decernării Premiului Nobel au fost admise și gafe. Un exemplu elocvent este acordarea acestui premiu pentru literatură francezului Sully Prudhomme (1901). Întrucât printre candidați era și scriitorul rus Lev Tolstoi, alegerea a șocat. În ianuarie 1902, Tolstoi a primit o scrisoare semnată de 42 de scriitori, critici literari, artiști danezi, prin care aceștia își exprimau admirația față de opera sa. A contestat această premieră și criticul danez Georg Brandes, care scria: „Când la prima decernare Premiul Nobel se acordă unui poet distins și fin, dar de mâna a doua, cei mai buni scriitori suedezi i-au expediat sub proprie semnătură o scrisoare lui Lev Tolstoi, în care protestau împotriva modului de acordare a acestei distincții”. În 1905 a văzut lumina tiparului cartea lui Tolstoi „Marele păcat”. Academia de Științe din Rusia a expediat la Stockholm lucrarea, însă autorul a reacționat rapid, solicitând unui scriitor finlandez să intervină în scopul de a nu i se acorda premiul, pentru a nu fi impus să-l refuze. Desigur, mulți scriitori ar fi meritat Premiul Nobel, precum și în alte domenii multe persoane demne nu-l obțin. În acest context, criticul și istoricul literar român Emil Iordache (1954–2005), în prefața la volumul Nobelul literar slav, scria: „Premiul Nobel nu se oferă unei literaturi, ci unui scriitor ... Cert este însă că absența unui Nobel nu face o literatură mare să fie mică”.

În unele cazuri, conferirea Premiului Nobel nu este primită de societate ca merituosă, ci dimpotrivă este discutabilă [4, 5]. Îndeosebi sunt controversate Premiile Nobel pentru pace. În 2002, laureat al acestui

premiu a devenit Jimmy Carter, ex-președintele SUA, „pentru eforturi neprecupețite în soluționarea conflictelor internaționale, implementarea democrației și a drepturilor omului, promovarea dezvoltării economice și sociale”. Au urmat nu doar zeflemele din ziare, dar și contestările celor care au considerat această decernare ca un act de politizare și exagerare a meritelor unei personalități faimoase, care nu s-a implicat în timpul mandatului său în problemele istorice din acele timpuri. Gunnar Stålsett, unul dintre cei cinci membri ai Comitetului Nobel, a fost printre contestatari. Secundul lui Bill Clinton, Al Gore, obține Premiul Nobel pentru pace în 2007, întrucât în cartea sa „An inconvenient truth” a atenționat opinia publică mondială despre repercusiunile încălzirii globale. Un tribunal din Marea Britanie a interzis vinderea cărții fără a fi însoțită de o prefață în care să fie indicate cele „nouă mari erori științifice” conținute în această lucrare și să contrazică punctul de vedere subiectiv al lui Gore. Chiar în momentul când deplângea soarta Pământului, Al Gore investea milioane de dolari la compania petrolieră Occidental Petroleum, iar în locuința sa nota de plată la energia electrică indica un consum de energie lunară de 12 ori mai mare decât media într-o familie americană. Atacurile sunt dictate și de faptul că Al Gore nu avea studii în domeniul ecologiei. Cu privire la acest eveniment, Gabriel Tudor scrie: „În anul când Gore a primit Nobelul pentru pace, printre candidați s-a numărat și Irene Sendler, o asistentă medicală poloneză care în timpul războiului salvase peste 2 500 de copii evrei din ghetoul varșovian de a fi trimiși în lagărele morții. Capturată de Gestapo și torturată oribil, ea a refuzat să recunoască orice implicare și, după ce a fost eliberată, a continuat să ia parte la operațiunile clandestine de salvare a copiilor, riscându-și viața. Dar cum de Irene Sendler nu auzise mai nimeni, iar Al Gore fusese vicepresedinte al SUA, desigur

că domnii de la Comitetul Nobel l-au preferat pe el, așa luptător pentru pace, mai rar!” [6]. Aceeași sursă expune un alt caz: „În 1994, de pildă, premiul a fost acordat la trei oameni care s-ar fi putut afla la fel de bine după gratii, pentru crime de război și crime împotriva umanității: Yasser Arafat, Yitzhak Rabin și Shimon Peres. Motivația juriului a fost că aceștia merită cu prisosință premiul, pentru eforturile depuse în vederea soluționării conflictului palestinian-israelian, ce dura de câteva decenii. Practic, domnii din Comitetul Nobel au șters cu buretele, dintr-o dată, tot trecutul celor trei premianți. Dacă despre cei doi politicieni evrei se știe mai puțin că au luptat pe fronturile războaielor cu țările arabe și apoi, ca lideri ai Israelului, au dus o politică represivă, soldată cu numeroase victime din rândul palestinienilor, Arafat este un personaj ce nu mai are nevoie de nici o prezentare. Gestul de a-i acorda Premiul Nobel pentru pace a fost comparat de unii jurnaliști cu decizia de a recompensa pentru „umanism” criminali în serie sau asasini cu sânge rece”.

Nu mai puțin interesantă este obținerea Premiului Nobel pentru fizică de către fizicianul italian Carlo Rubbia, care a fost obsedat de Premiul Nobel de la absolvirea liceului. Angajat la Comitetul European de Cercetări Nucleare (CERN) din 1961, devine în 1983 conducătorul unui grup de cercetători care aveau sarcina de a separa două particule ipotetice, bozonii W și Z. Un alt grup de cercetători de la CERN aveau pusă aceeași sarcină. Ambele echipe au descoperit bozonul W concomitent. Rubbia a propus rivalilor să nu publice rezultatele până nu le vor compara. Aceștia au acceptat, aflând mai apoi că Rubbia publicase rezultatul cercetărilor. Cât privește bozonul Z, aceștia au publicat rezultatele, dar într-o revistă de nu prea mare popularitate. Rubbia însă a declarat descoperirea grupului său la o conferință de presă, unde asistau numeroși ziariști străini, astfel devenind laureat al Premiului Nobel (1984),

împreună cu colegul său, fizicianul olandez Simon van der Meer, echipa rivală nefiind menționată.

În 1997 Premiul Nobel pentru economie a fost acordat economiștilor americani Robert Carhart Merton (fiul celebrului sociolog Robert King Merton) și Myron Samuel Scholes, care au propus formula de prezicere a valorilor pieței pe termen lung reieșind din performanțele și cotațiile anterioare. Scholes a pus și bazele unui fond de investiții, pentru un management pe termen lung. Mulți oameni bogați i-au încredințat averile, însă, cu toată priceperea laureaților, investițiile masive în economia asiatică timp de trei luni le-au adus pierderi de 4,6 miliarde de dolari americani, iar în 2000 au dat faliment, fiind ruinați și cei care doreau să devină miliardari peste noapte. În 2003 ambii au fost implicați într-un scandal legat de Fondul LTCM (Long Term Capital Management), fiind partenerii acestuia. LTCM a fost acuzat de evaziuni fiscale.

Pe parcurs au fost efectuate și unele modificări, completări în modul de nominalizare a laureaților. De exemplu, importanța descoperirii penicilinei (1928) a devenit evidentă după utilizarea ei în practică, pe la mijlocul anilor '40 ai sec. XX. Astfel, regulile de acordare a distincției au fost completate cu un nou punct: „Prevederile din testament de a premia lucrările cele mai perfecte și actuale, realizate în anul precedent premierii, trebuie înțelese că și lucrările din anii precedenți pot fi premiate – dacă valoarea lor a devenit evidentă în ultimul timp”. Cu excepția premiului pentru pace, Premiul Nobel se acordă persoanei o singură dată în viață, însă au fost și excepții de la regulă. Până în prezent doar 4 persoane au devenit laurate ale Premiului Nobel de două ori: Maria Sklodowska-Curie (1903 – pentru fizică și 1911 – pentru chimie), Linus Pauling (1954 – pentru chimie și 1962 – pentru pace), John Bardeen (1956 și 1972 – pentru fizică) și Frederick Sanger (1958 și 1980 – pentru chimie).

În istoria decernării Premiului Nobel se pot sesiza și unele abateri subtile, cum ar fi tendința de a acorda distincția persoanelor care fac parte din aceleași școli științifice. Astfel, una din concluzii ar fi că laureat al Premiului Nobel poți deveni nu doar având rezultate remarcabile, ci și făcând parte dintr-o școală cu renume.

Considerăm că Alfred Nobel ar fi presupus unele abateri în decernarea premiului lăsat prin testament. Acest gând poate avea ca suport unele maxime ale fondatorului acestei distincții: satisfacția este singura bogăție adevărată; dreptatea poate fi descoperită doar în imaginație; pentru a profita de respect, nu trebuie neapărat să fii demn de acesta. Dacă ar fi fost în viață, nu este exclus să fi prevăzut și retragerea premiului în ca-

zul când se demonstrează că rezultatele cercetărilor sunt frauduloase, duc la catastrofe ecologice, economice, sociale, nucleare etc.

BIBLIOGRAFIE:

1. www.sweden.se; www.nobelprize.org
2. С. Петухов, *По инвестиционной стратегии Нобелевский фонд находится по середине между крайностями*, Наука, октябрь 2011, с. 22-23.
3. *История Нобелевской премии*, Российская газета, 6 октября 2010 г. www.rg.ru
4. Nicu Pârlog, *10 Premii Nobel controversate*, *Descoperă*, 18 iulie 2008.
5. В. В. Кожин, *Нобелевский миф*, М., «Судьба России», 1997.
6. Gabriel Tudor, *Nobel, dat pe ochi frumoși*, *Revista magazin*, 9 martie 2011.

DINAMICA FORMĂRII TERMENILOR DIN DOMENIUL ECOLOGIEI DYNAMICS OF THE TERMS OF ECOLOGY

Constantin MANOLACHE¹
Nadejda PASCARI²

REZUMAT

În această lucrare este prezentată descrierea și analiza sistemului terminologic din domeniul ecologiei nu doar structural, ci și din punctul de vedere al evoluției istorice a unităților sale lexico-gramaticale. A fost determinat faptul că **semantic** termenii ecologici indică persoane, domenii ale științei, fauna, flora, fenomene naturale, substanțe, acțiuni, procese etc., iar morfologic – sunt **substantive**. O mare parte a termenilor ecologici sunt **adjective** care, în majoritatea cazurilor, sunt însoțite de un termen care este un substantiv, creând astfel un termen compus. În același context au fost abordați **termenii-verbe**, celelalte părți de vorbire fiind absente în cazul termologiei ecologice.

Majoritatea termenilor ecologici sunt formați prin procedeul denumit compunere, din care cauză o atenție deosebită a fost acordată structurii acestor termeni compuși, care pot avea aspectul unui singur cuvânt și sunt alcătuiți din doi (rareori trei) termeni sau au aspectul unui grup de termeni și sunt alcătuiți din două sau mai multe cuvinte.

Constituirea sistemului terminologic ecologic este un proces complex și permanent. Din acest considerent trebuie să ținem cont de faptul că procesul de formare a noilor termeni se supune normei dominante, convențiilor gramaticale, morfologice și sintactice ale sistemului general al limbii, iar terminologia este parte a sistemului lexical.

Cuvinte-cheie: sistem terminologic, formarea termenilor, ecologie, structură lexico-gramaticală, semantică, substantive, adjective, termeni-verbe, compoziție.

ABSTRACT

The given work represents a description and analysis of the terminological system of the ecologic area from the structural standpoint and from the perspective of the historic evolution of the lexico-grammatical structure of the functioning units within the system.

It was stated that from the **semantic** point of view the ecological terms represent: persons, science areas, fauna, flora, natural phenomena, substances, actions, processes etc., while from the morphologic point of view they are **nouns**. Another part of the bulk of terms is consisted of **adjectives** that in the majority of cases are accompanied by a term that is a noun, thus creating a compound term. At the same time there are **verb terms**. The other parts of speech are absent in the area of ecological terminology.

The majority of terms of the ecologic area are formed by means of compounding, that is why

¹ **Constantin Manolache**, doctor în politologie, conferențiar universitar, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

² **Nadejda Pascari**, cercetător științific, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

we pay attention to the structure of compound terms that might look like a single word or might be compound of two (seldom three) terms, or might look like a group of terms that consist of two or more words.

The process of term formation within the borders of the ecologic area is not finished and is undergoing continuous changes. That is why we pay attention to the fact that the term formation process must be subjected to grammatical, morphologic, syntactic conventions of the language system, for terminology is a part of the general vocabulary bulk.

Keywords: *terminological system, term formation, ecology, lexico-grammatical structure, semantics, nouns, adjectives, verb terms, compounding.*

Termenii, terminologia, formarea sistemelor terminologice și deosebirea dintre acestea au fost întotdeauna în atenția lingviștilor.

O etapă importantă în dezvoltarea științei terminologice a constituit-o, la mijlocul secolului al XX-lea, lansarea tezei privind complexitatea semantică a **termenului**, înțeles ca unitate specifică, apartenență la două sisteme: la cel al limbii și la sistemul terminologic al unui domeniu științific. Clasicul științei terminologice A. Reformatski scria că terminologia este „slugă la doi stăpâni: a sistemului lexical și a sistemului de noțiuni științifice” [9, p. 216]. Putem deduce, așadar, că natura dublă a termenului determină și particularitățile lui; iar de aici rezultă că lingvistica actuală face o distincție netă între nominația terminologică a *cuvântului*, pe de o parte, și a *noțiunii*, a *conceptului*, pe de alta, cuvântul devenind „semnul” conceptului.

După V. Iarțev, „fiecare știință tinde spre crearea limbajului său, în care concizia semantică rezultă din corespunderea semnului lingvistic cu noțiunea pe care o transmite.” [8, p. 74]. Fiecare profesie, fiecare ocupație, meșteșug chiar, în virtutea faptului că are de a face cu amănunte și subtilități ale procesului de muncă și ale obiectelor cu care operează, dispune de un inventar de cuvinte speciale, care, nefiind necesare pentru restul vorbitorilor, rămân în afara sferei cuvintelor de uz general. Ele constituie așa-zisa clasă a profesionalismelor – **terminologie profesională**. Termeni profesionali au ecologiștii, economiștii, croitorii, medicii, poligrafiiștii, șoferii.

Tot așa și fiecare ramură a științei sau tehnicii se caracterizează printr-un număr mare de elemente specifice de vocabular, care nu sunt obligatorii pentru toți membrii societății, dar fără de care specialiștii în ramura respectivă n-ar putea pătrunde în esența fenomenelor studiate. Aceste elemente constituie un ansamblu a ceea ce numim, de regulă, **terminologie științifică / tehnică**. Odată cu ridicarea nivelului de cultură al oamenilor, cu progresul societății umane, o bună parte din termenii științifici și tehnici, ca și mulți din cei profesionali, capătă circulație mai largă, pătrunzând chiar în vocabularul activ al majorității vorbitorilor (*viteză, tensiune, ecuație, orbită, a expropria*). Florica Dimitrescu accentuează faptul că „Mulți termeni specifici diferitor specialități de știință și tehnică nu mai sunt, de mult, un secret pentru vorbitorii de azi ai limbii noastre. În procesul răspândirii limbajului propriu fiecărui domeniu de activitate, un rol de prim ordin îl deține presa, care mănuieste o limbă deschisă inovațiilor. [...] Desigur că, în afara presei, radioul și televiziunea au un rol de seamă în răspândirea și fixarea termenilor noi...” [4, p. 189]. Totuși, cea mai mare parte din termeni rămâne apanajul specialiștilor (*logaritm, valență, metabolism, fuzetă, compozee, conceptacul, dever*).

Terminologia necesită o continuă adaptare și se caracterizează prin interdisciplinaritate, care, în cazul terminologiei ecologice, se explică prin prezența în limbajul respectiv a termenilor din alte domenii, cum ar fi cel geografic, geologic, biologic etc.

Pentru a denumi termenii ecologici, avem la îndemână, pe de o parte, termenii existenți deja, care se încadrează în lexicul comun al limbii (*pădure, copac, apă, vânt, munte, râu, fum, frunzar, populație*), pe de altă parte, termeni noi, formați prin derivare sau compunere, cu ajutorul unor unități lexicale care se îmbină, supunându-se întru totul normei dominante, convențiilor gramaticale, morfologice, sintactice, ortografice ale sistemului general al limbii [7, p. 39].

În *Dicționarul de științe ale limbii* se precizează că în timpul perioadei de creare a unei discipline noi, formele lexicale, dar și sensurile, sunt oarecum fluctuante: termeni mai noi sunt utilizați alături de alții deja consacrați sau chiar arhaici, împrumuturi circulă alături de formații autohtone, termeni simpli apar ca sinonime ale unor perifraze descriptive.

Inserăm aici câteva exemple semnificative: *autohtonă – indigenă, infecție – infestare, parazitism; comportament de imitare – influență psihologică mutuală, noxă – toxic, factor vătămător – factor nociv, ecologie etologică – ecoetologie, patologie vegetală – fitopatologie*.

Pe măsura evoluției științei ecologice, terminologia ei s-a fixat, stabilitatea depinzând de volumul de comunicare. Odată cu popularizarea ei, termenii trec în domeniul public și pot deveni elemente ale vocabularului uzual. Astăzi, în această categorie am putea include termenii: *biosferă, atmosferă, celulă, corozie*.

Referindu-se la terminologia tehnico-științifică, lingvistul Silviu Berejan notează: „În contextul socio-difuzării, un termen va cunoaște o perioadă de lansare, apoi de extindere a folosirii lui în domeniul în care a apărut și în alte domenii, următoarea etapă fiind una de îmbogățire a sensului și, apoi, eventual, de pătrundere în vocabularul uzual” [1, p. 1]. Considerăm că același „drum” îl parcurge și terminologia ecologică.

O bună parte din termenii din domeniul ecologiei (ca și din alte domenii tehnico-ști-

ințifice) sunt supuși tendinței de internaționalizare. Evoluția modalităților de creație lexicală este determinată indirect de internaționalizarea cercetării, de comercializarea pe piețe din ce în ce mai largi a produselor științei și tehnicii, de publicitate și, în mod direct, de organismele de standardizare terminologică (de exemplu: *absintină* – substanță specifică eliminată de frunzele de pelin; *aglutinare* (despre organisme animale, hematii) – acțiunea de a se lipi unele de altele și de a se precipita, acțiune provocată de adsorbția la suprafața celulelor a unor coloizi produși prin floculare și datorită unui exces de electroliți în mediul de dezvoltare; *cosmos* – lumea înconjurătoare infinită în timp și spațiu, concepută ca un sistem de planete, galaxii, metagalaxii etc., împreună cu spațiile existente între ele; *mamalogie* – parte a zoologiei care se ocupă cu studiul mamiferelor sub multiple aspecte și pune la dispoziția ecologiei date referitoare la mediile de viață în care sunt răspândite mamiferele, adaptările lor; *prerie* – stepă de climat temperat).

Din punct de vedere **semantic**, termenii ecologici indică:

a) persoane: *ecolog, dendrolog, bioecolog, fenolog*;

b) ramuri științifice: *paleontologie, ecologie, paleogeografie, dendrologie, criobiologie, agriologie, acvacultură, astacicultură, palinologie*;

c) fauna: *hoitar, hifalmirobiont, mangrovă, microorganism, călugăriță, acvilă de munte, stârc alb*;

d) flora: *arbore, arbust, bibilică, higrofită, microfloră, cosaci, larice, pădure de fag, stânenjel*;

De menționat că o bună parte din termenii ecologici care se încadrează în grupul semantic „fauna și flora” cuprind specii de animale și plante ocrotite, înscrise în „Cartea roșie”.

e) fenomene naturale: *ploaie, ninsoare, secetă, tunet, vânt*;

f) substanțe, materii: *petrol, gaz, nisip, var, calcar, antibiotic, histamină, acid, alcaloid, latex, medicament*;

g) acțiuni, procese: *acomodare, fecundație, polenizare, hipertrofie, hipertelie, infecție, denutriție, călire, aglutinare, aglomerare, chemotaxie, emigrație*;

h) mulțimi, grupări: *felide, biodermă, ecospecie, necton, perdea de protecție, bioindicatori, chaparral, endofaună, endopsamon*.

Majoritatea termenilor ecologici sunt **substantive**.

Lingvistul Ion Coteanu distinge după conținutul general al substantivelor următoarele categorii: a) concrete, b) proprii, c) abstracte, d) colective [2]. După aceste categorii am încercat să clasificăm și noi unii termeni ecologici.

Termenii-substantive proprii denumesc obiecte considerate izolate, pentru a le distinge de celelalte din aceeași categorie: numiri geografice și teritorial-administrative: *Sahara, Leova, Manta, Italia*; nume de corpuri cerești: *Marte, Venus*; parcuri naționale: *Călimani, Ceahlău, Cozia*; nume de munți: *Carpați, Alpi, Apenini* ș.a. De menționat că o parte dintre acești termeni sunt **singularia tantum** (*Jupiter, Uranus, Chișinău, Nistru, Prut* ș.a.), altă parte sunt **pluralia tantum** (*Carpați, Alpi, Apenini* ș.a.).

Substantivele au, de regulă, o formă pentru singular și alta pentru plural. Majoritatea termenilor-substantive comune au o formă de singular și una de plural: *un agent (biologic) – doi agenți (biologici), o colmatare* [proces de depunere a materialului transportat pe ape] – *două colmatări, o emisie (poluantă) – două emisii (poluante), un afaș* [animal care într-un anumit stadiu din viața lui nu se hrănește] – *doi afași; o abatere* [proces biologic caracteristic organismelor vii (specii vegetale și animale), prin care organismul posesor al unor însușiri specifice proprii evoluează diferit de tipul mijlociu al speciei sau al populației căreia îi aparține] – *două abateri, un mamifer – două mamifere*.

Totuși, cea mai mare parte a termenilor-substantive se folosesc doar la singular. Nu pentru că nu ar forma pluralul, ci pentru că sunt unice în felul lor, de exemplu: *criobiologie, denutriție, dendrologie, parazitoză, poliembrionie, demografie*.

Din *Dicționarul de ecologie* [7] am spicuit și **termeni-adjective**. Aceștia sunt prezențați cu remarci de felul: „despre organisme”, „despre specii”, „despre procese” etc.

Inserăm câteva exemple pe care le putem grupa anume după aceste remarci:

abisal (despre animale) – de mare adâncime, de abis. Se spune despre animale (animal abisal) care trăiesc în zone de mare adâncime, de peste 3000 metri, pe fundul mărilor și oceanelor. Exemple: bacterii (*Bacillus submarinus*), crustacee (*Nematocarcinus submarinus*), moluște (*Neopilina sp.*), echinoderme (*Echinocardium australe*), pești (*Chimaera monstrosa, Stomias sp., Melanocetus sp.*). Viețuitoarele din această zonă sunt adaptate la condiții speciale: întuneric complet (organe vizuale atrofiate sau hipertrofiate), presiune crescută. Adesea prezintă organe tactile puternic dezvoltate. Pot fi carnivore sau detritivore;

acarenate (despre păsări) – lipsite de carenă (prelungire osoasă a sternului), cu aripi slab dezvoltate, improprie pentru zbor (*struțul african, pasărea kiwi*);

acidofilă (despre plante acvatice sau terestre) – care se dezvoltă de preferință în mediile acide. Ex.: plantele de turbării (mușchiul *Sphagnum*). Vegetația acidofilă se întâlnește în mediile naturale sărace în calcar;

acrofilă (despre o comunitate vegetală din zona alpină, care poate trăi la peste 2000 m altitudine). Plantele ierboase acrofile au talie mică, sunt grupate în smocuri, iar cele lemnoase sunt închircite, pitice. Tranziția de la păduri la pajiștile alpine este făcută de tufărișuri alcătuite din: smârdar (*Rhododendron kotschyi*), merișor (*Ribes alpinum*), afin (*Vaccinium myrillus*), jneapăn (*Pinus mugo*), instalate mai ales pe substrat silicios; se suc-

ced apoi rogozul (*Carex curvula*), graminele (*Festuca supina*, *Festuca varia*, *Agrostis rupestris*) și numeroase plante cu flori viu colorate (*Gentiana verna*, *Gentiana bavarica*, *Viola alpina*, *Primula minima*, *Ranunculus glacialis*). La peste 3000 m altitudine supraviețuiesc doar la adăpostul stâncilor, sub formă de pernițe protectoare, iarbă roșioară (*Silene acaulis*), ciuboțica cucului alpină (*Primula minima*), ochii șoricelului (*Saxifraga sp.*) și câteva specii de mușchi și licheni;

patogen (despre diferiți agenți biologici: virusuri, bacterii, microorganisme) – care produce îmbolnăviri la plante, animale și om. Ex. de agenți patogeni: virusul mozaicului tutunului, bacilul Koch (cauzează tuberculoza), *Nosema bombycis* (provoacă pebrina – boală a viermilor de mătase), *Nosema apis* (provoacă boala nosemoza la albine);

terigene (despre depuneri) – care acoperă fundurile oceanice, fiind formate din sfărâmaturi ale scoarței terestre, produse în urma diverselor eroziuni și aduse de râuri, valuri, curenți marini și mai puțin de vânturi. Structura sedimentelor terigene este foarte variată și acest fapt este deosebit de important pentru animalele ce trăiesc pe fund sau în imediata lui apropiere.

Un alt grup de termeni-adjective se referă la anumite direcții, spații ecologice. Exemplificăm prin termenul **acvatic** (termen care se refera la apă și alte componente legate de ea: mediu, organisme, biocenoze, ecosisteme, fenomene, procese). Acest adjectiv intră în componența termenilor compuși (la care ne vom referi într-un paragraf aparte din acest compartiment) cu structura: substantiv + adjectiv. Rolul acestuia este de a preciza termenul-substantiv, de pildă: *mediu acvatic*, *organism acvatic*, *plantă acvatică*, *ecosistem acvatic*.

Din aceeași categorie de adjective fac parte: *terestru*, *ecologic*, *poluat*, *chimic*, *mecanic*, *biotic*, *vegetal*.

Există termeni-substantive cărora li se alătură diferite adjective, alcătuiind împreună un **termen compus**. De pildă, termenului **aer** i se alătură adjectivele *contaminat*, *poluat*:

aer contaminat – aer care conține poluanți deosebit de periculoși (substanțe radioactive, gaze toxice, microorganisme patogene) pentru desfășurarea vieții;

aer poluat – aer care conține poluanți în concentrații ce determină efecte nocive sau care produc disconfort. Ex.: peste 3 mg/m³ de aer pentru metanol, peste 0,15 mg/m³ de aer pentru funingine. Aerul poluat este frecvent întâlnit în marile orașe și aglomerări urbane.

Dintre cei mai „bogați” în astfel de adjective sunt termenii: **ecologie** – știință biologică de sinteză ce studiază relațiile dintre organisme și mediul lor de viață, precum și structura, funcția și productivitatea sistemelor biologice supraindividuale (populații, biocenoze) și a sistemelor mixte (ecosisteme) [5] și **factor** – agent, fenomen sau orice component din natură, de origine fizico-mecanică, chimică sau biologică, care acționează, direct sau indirect, pozitiv sau negativ, asupra unui individ, a unei populații sau biocenoze. Între factorii din mediul natural există relații de interdependență. Intensificarea sau diminuarea acțiunii unui factor induce modificări ale ansamblului de factori din sistemul dat ș.a.m.d. [6].

Termenul *ecologie* apare, fiind urmat de adjective, alcătuiind termenii: *ecologie agrară* (*agroecologie*), *ecologie animală*, *ecologie aplicată*, *ecologie culturală*, *ecologie etologică* (*etologie*), *ecologie industrială*, *ecologie marină*, *ecologie matematică*, *ecologie mentală*, *ecologia nutriției* (*trofoecologie*), *ecologie terestră*, *ecologie umană*, *ecologie vegetală*. De observat că unii dintre acești termeni apar sub două forme: ca sintagmă, având construcția **substantiv + adjectiv** (*ecologie agrară*, *ecologie etologică*), dar și sub forma unui singur cuvânt compus (*agroecologie*, *etologie*).

Termenului *factor* i se alătură adjectivele: *abiotic, biotic, alimentară, antropică, climatic, cosmic, declanșator, ecologic, edafic, endemic, endogen, eolian, epidemic, exogen, endogen, letal, limitant, orografic, vătămător*.

Verbul este foarte slab prezentat în terminologia ecologică și, de obicei, este format de la termenii-substantive prin derivare: *pădure – a împăduri, a despăduri; depoluare – a depolua; depopulare – a depopula; desalinizare – a desaliniza; pigmentare – a pigmenta*. E de notat că termenii-verbe se derivă de la substantivele ce indică acțiuni.

Așadar, ecologia, ca știință complexă de sinteză, ce a apărut și s-a dezvoltat la interfața cu alte științe biologice și nebiologice (fizică, matematică, cibernetică, chimie, urbanistică, meteorologie, sociologie), cuprinde un impunător număr de termeni științifici care, din punct de vedere semantic, reflectă aceste legături. După structura morfologică, terminologia ecologică este alcătuită, în special, din substantive și adjective, atât formate prin derivare și compunere, cât și nederivate.

Compunerea este un procedeu de formare a termenilor ecologici destul de productiv. După structură, am putea clasifica termenii compuși în:

a) cei care au aspectul unui singur cuvânt și sunt alcătuiți din doi (rareori trei) termeni: *aeroplancton, bacteriotrofism, dermatomicoză, litosferă, litoralofobă, oceanodrom, oceanografie, proteinocooperare, sociohormon, sociosferă, terofită*;

b) compuși care au aspectul unui grup de termeni și sunt alcătuiți din două sau mai multe cuvinte: *test-pește, lanț trofic, factor limitant*.

Dacă termenii din primul grup întotdeauna se ortografiază la un loc, atunci termenii din al doilea grup fie că se ortografiază prin cratimă, fie separat, prezentându-se ca niște îmbinări de cuvinte. De remarcat că odată cu schimbarea unuia dintre componenții termenului compus se schimbă și sensul integral al acestuia. În acest context

se includ termenii compuși de tipul: *aer poluat – aer contaminat, lanț trofic parazitărilor – lanț trofic prădător, factor endemic – factor endogen, factor limitant – factor vătămător*.

De remarcat că acești termeni compuși deseori se confundă cu **sintagmele terminologice**, deoarece o graniță strictă între cele două categorii terminologice este foarte greu de trasat. Mai mult chiar, unii lingviști nici nu recunosc astfel de termeni compuși, incluzându-i în grupul termenilor-îmbinări sau derivări frazeologice.

Câteodată cratima este un semn distinctiv al termenilor compuși, diferențiindu-i de sintagmele lexicale: *caiet-program / caiet dictando*. Finalul morfemului anterior este, de obicei, constituit de o vocală de legătură, mai ales vocala „o”. Acest tip de formare se regăsește mai ales în limbajul presei, rezultatul fiind o serie de adjective de genul: *euro-american, franco-germano-american, socio-profesional* etc.

Limba română mai dispune și de frecvente forme compuse prin flexiune, de exemplu în terminologia botanică populară: *ochiul-boului, piciorul-cocoșului, coada-șoricelului, traista-ciobanului, rochița-rândunicii*. În mai toate cazurile, elementul determinat este pe primul loc și dă genul compusului.

La intersecția dintre derivare și compunere se află formațiile cu așa-zisele **prefixoide**, considerate și **elemente de compunere**.

În terminologia ecologică găsim destul de mulți termeni alcătuiți prin prefixoidare. De pildă: **macro-** (v. grec. makros „mare, lung”) – *macrobiotică* „studiul problemelor longevității”, *macrocosm* „univers”, *macrofaună* „faună macroscopică a unui spațiu”, *macrofloră* „plantele mari dintr-o regiune”; **micro-** (v. grec. mikros „mic, scurt”) – *microcentrală* „centrală electrică mică”, *microclimat* „climat local”, *microfaună* „fauna microscopică a unui spațiu”, *microscop*, *microstructură* „structură vizibilă la microscop”; **non-** (lat. non „nu”) – *non existență* „ceea ce nu există”, *nonsens* „ceea ce nu are

sens”, *nonvaloare* „ceea ce nu are valoare”; **termo-** (v. grec. *thermos* „cald”) – *termobiologie* „studiul efectelor termice care însoțesc mișcările biologice”, *termodinamică* „studiul relațiilor dintre fenomenele mecanice și calorice”, *termograf* „instrument care înregistrează variațiile de temperatură”, *termoplonejor* „aparat electric pentru încălzirea rapidă a unui lichid prin imersiune”.

Așadar, în limbajul ecologic am găsit termeni formați cu următoarele elemente:

aero- („gazos”, „amestec de gaze”): *aerobiont*, *aerobioză*, *aerologie*, *aeroplancton*, *aeroscop*, *aerosoli*, *aerotropism*;

auto- („de la sine”, „prin mijloace proprii”): *autoepurare*, *autodezvoltare*, *autodistrugere(a)* (*poluanților*), *autogamie*, *autohemoree*;

anti- („împotriva”, „contra”): *antiecologic*, *antidoping*, *antibiotic*, *antibioză*, *anticorp*, *antiferment*, *antiseptic*;

bi- („de două ori”, „dublu”): *biacid*, *biannual*, *biatomic*, *bibazic*;

bio- („referitor la viață”): *bioacustică*, *biocenologie*, *biocenometru*, *biocenoză*, *bioacumulare*, *biochorie*, *biocorion*, *biochimie*, *biocid*, *biocâmp*, *bioclimagramă*, *biodebit*, *biodegradare*, *biodermă*, *bioelement*, *biogaz*, *biogeneză*;

eco- („referitor la sunet”): *ecodezvoltare*, *ecoetologie*, *ecofiziologie*, *ecogenetică*, *ecolocație*, *ecopedologie*, *ecosferă*, *ecosistem*, *ecotip*, *ecoton*.

De remarcat că unii termeni din știința ecologică alcătuiți cu elementul *eco-* sunt sinonimi cu cei alcătuiți cu elementul *bio-*, de exemplu: *ecotop* și *biotop*, *ecoton* și *bioton*, *ecotip* și *biotip*.

Alte elemente compoziționale:

entomo- („referitor la insecte”): *entomocecidie*, *entomofag*, *entomofaună*, *entomofilă*, *entomologie*;

erb- („iarbă”, „referitor la plantă”): *erbicid*, *erbivor*, *erborizare* etc.;

filo- („prieten”, „iubitor”): *filofag*, *filogeneză*, *filogenie*, *filonom*;

fito- („vegetal”): *fitocecidie*, *fitogenologie*, *fitoecologie*, *fitoedafon*, *fitofag*, *fitogenetică*, *fitohormoni*, *fitopatogen*, *fitoplancton*, *fitotoxic*;

foto- („al luminii”, „datorită luminii”): *fotojobă*, *fotogene*, *fotogramă*, *fotoperiodism*, *fotosensibilitate*, *fotosferă*, *fotosinteză*, *fotoxenă*;

geo- („referitor la scoarța terestră, la Pământ”): *geobiont*, *geofag*, *geofil*, *geofită*, *geomorfologie*, *geonemie*, *geosferă*, *geospeologie*;

geront- („bătrân”, „îmbătrânire”): *gerontocologie*, *gerontognomic*, *gerontologie*, *gerontomimetic*, *gerontourbanism*;

hidro-, higo- („apă”): *hidrobiologie*, *hidrochoră*, *hidrofită*, *hidrojobă*, *hidrogeologie*, *hidroponică*, *hidropsamon*, *hidrosferă*, *higrobiont*, *higrofită*, *higrometru*;

macro-, mega- („foarte mare”): *macroaerofil* sau *megaaerofil*, *macrocefalie*, *macroclimat*, *macrofanerofită*, *macrofită*, *macroplancton* sau *megaplancton*, *megabiogeneză*, *megafanerofită*, *megaterm*;

mezo- („mediu”, „moderat”): *mezoclimă*, *mezoecosistem*, *mezofanerofite* etc.;

micro-, mini- („foarte mic”): *microclimat*, *microelement*, *microfagă*, *microfloră*, *micromediu*, *microorganism*, *microtermofită*;

mono- („unic”, „singur”, „o dată”): *monocultură*, *monofagă*, *monotipică*, *monoxenă*;

semi- („pe jumătate”, „jumătate din”): *semiepifită*, *semiparazită*, *semipustiu*;

sten- („accelerare”): *stenobară*, *stenobioză*, *stenochoră*, *stenofagă*, *stenoosmotică*, *stenotermă*;

termo- („căldură”): *termobiogramă*, *termoclimă*, *termofil*, *termograf*, *termonastie*, *termoreglare*.

Observăm că sunt termeni în a căror componență intră două elemente pseudo-prefixoidale, de pildă: *entomofilă*, *fitoecologie*, *hidrogeologie*, *mezoecosistem*, *microtermofită*, *termobiogramă* ș.a.

Abrevierea este un procedeu de formare a cuvintelor compuse. Ele se pot prezenta sub forma unui cuvânt, a unei sigle, sau a unei litere. Un tip particular de trunchi-

ere este **acronimia** sau **contaminarea**. Un mare număr de termeni astfel formați în alte limbi au fost împrumutați de limba română: *cyborg* (cybernetique + organisme), *silistor* (silicium + transistor), *modem* (modulator + demodulator), *etoecologie* (ecologie + etologică), *sial* (silicium + aluminium), *nylon* (vinyl + cotton).

Sigla este o formație alcătuită din două sau mai multe litere, inițiale ale unor forme lexicale prea lungi pentru a fi reproduse în vorbire în totalitate. Ea are avantajul unei concizii extreme fără a pierde nimic din precizia expresiei. Termenii sintagmatici și siglele ilustrează pendularea între tendința de a oferi denumiri cât mai clare și mai complete și aceea de a obține concizia maximă a expresiei, conform legii minimului efort. În mod normal, sigla păstrează inițialele cuvintelor, cu excepția celor de legătură: BCA < *beton celular autoclavizat*, COMN < *Comisia pentru Ocrotirea Monumentelor Naturii*, ADN < *acid dezoxiribonucleic* etc.

Siglele sunt nu doar ușor maniabile, ci și productive. Derivate formate de la ele sunt utilizate în discursul specializat, dar și în vorbirea curentă. Dacă e să ne referim nemijlocit la terminologia ecologică, astfel de termeni compuși nu se prea întâlnesc.

Considerăm necesar să exemplificăm abrevierile și prin **ONG-urile de mediu**: *AFPMDD* (Asociația Femeilor pentru Protecția Mediului și Dezvoltarea Durabilă), *APRM* (Asociația Parazitologilor din Republica Moldova), *AȘM* (Asociația Obștească „Academia de Științe a Mediului”), *AFȘRM* (Asociația Femeilor de Știință din Republica Moldova), *ARCA LUI NOE* (Clubul Ecologic „Arca lui Noe”), *BIOS* (Asociația Obștească „BIOS”), *BIOTICA* (Societatea Ecologică „BIOTICA”), *Buciumul lui Ștefan* (Asociația de tineret pentru cultură și educație ecologică „*Buciumul lui Ștefan*”) ș.a.

Sunt abrevieri care își păstrează forma în engleză, de pildă: Programul Națiunilor Unite pentru Mediu (*UNEP*), Agenția Eu-

ropeană de Mediu (*EEA*), Diviziunea Europeană a Programului Națiunilor Unite pentru Mediu (*GRID-Arendal*), Organizația Europeană de Reconstrucții și Dezvoltare (*OECD*), Organizația Mondială pentru Meteorologie (*WMO*), Organizația Națiunilor Unite pentru Alimentație și Agricultură (*FAO*) ș.a.

Termenii-sintagme din domeniul ecologiei sunt sintagmele alcătuite prin derivare frazeologică din mai multe elemente care denumesc împreună o noțiune. Spre deosebire de îmbinările libere de cuvinte, cele frazeologice sunt consacrate de uz, frecvente și percepute ca unități distincte, tocmai datorită sudurii relative a elementelor componente: *apă caldă, apă fiartă, apă rece...* dar, *apă tare, apă minerală, apă oxigenată, apă de toaletă*. Nu sunt posibile modificări cum ar fi schimbarea locului determinantului: *trofic lanț* sau *inert gaz*. Totodată, păstrarea structurii semantice face imposibilă introducerea de noi termeni determinanți: *gaz inert*, dar în niciun caz *gaz foarte inert, agent infecțios*, dar în niciun caz *agent mai puțin infecțios*.

La ora actuală, **derivarea frazeologică** este modalitatea cea mai productivă de îmbogățire a vocabularului specializat.

Sistemele ecologice terminologice mai putem să le divizăm în următoarele categorii de sintagme pretabile descompunerii:

a) îmbinări libere unde fiecare component poate face parte și din alte sintagme (*mlaștină de turbă, mlaștină eutrofă, mlaștină oligotrofă, lanț trofic de tip parazitar, lanț trofic de tip prădător, lanț trofic saprofag, lanț trofic principal, lanț trofic secundar*);

b) sintagme stabile (fixe), ale căror elemente constituente, plasate în alte îmbinări, nu mai sunt termeni ecologici (*lanț trofic, lanț alimentar, disc secchi, factor endemic, factor endogen, factor vătămător, factor limitant*);

c) sintagme nepretabile descompunerii (*antagonismul poluanților, mimetism batesian, mimetism mullerian, catastrofă ecologică*).

În vocabularul ecologic, unele sintagme consacrate în limba comună ajung să aibă un înțeles pe care analiza elementelor constitutive nu ne permite să-l descifrăm. Astfel, *abatere standard* (S sau T) este „un indice statistic ce caracterizează amplitudinea dispersiei valorilor parametrilor cercetați. Se calculează prin extragerea rădăcinii pătrate din variantă. Este larg utilizată în ecologie în aprecierea variației mărimii unor valori față de valoarea medie” [6], iar *degradarea peisajului* are înțelesul de „acțiune de distrugere a echilibrelor din ecosistemele naturale datorită unor calamități naturale (erupții vulcanice, cutremure) sau a unor activități umane (agricultură, dezvoltare industrială, construcții de șosele și căi ferate). Consecințele generate de degradarea peisajului se manifestă sub aspect estetic, sanitar, ecologic” [6].

Termenii se pot forma și prin **derivare frazeologică**, în urma căreia se obțin unități sintagmatice stabile care au un sens unitar (**termeni sintagmatici**, **termeni-sintagmă** sau **sintagme terminologice**). Acestea au structură diferită: substantiv + adjectiv: *agent infecțios*, *agent entomopatogen*, *agent fitopatogen*, *formă ecologică*, *factor fitopatogen*, *factor ecologic*, *abur poluant*, *relație acrofită*, *frunze deciduale*, *fum metalurgic*; substantiv + substantiv la cazul genitiv: *răspândirea viețuitoarelor*, *autodistrugerea poluanților*, *dansul albinelor*, *prezența speciilor*, *protecția solului*; substantiv + prepoziție + substantiv: *mișcări de turbulență*, *re-*

surse de apă, *perdea de protecție*, *relație de dependență*, *acumulare de poluanți*, *gaze de ardere*, *rată de reproducere*, *furtună de praf*; substantiv + adjectiv + substantiv la genitiv: *acțiune antientropică a biogenezei*, *acțiune dăunătoare a apelor*, *analiză chimică a apelor*, *reacții fitochimice ale poluanților* (Anexa 4 prezintă mai multe structuri de sintagme terminologice).

Din punctul de vedere al numărului de elemente incluse în sintagmă, termenii ecologici românești i-am clasificat în următoarele categorii: **termeni ecologici bimembri** (cele mai numeroase sintagme): *fosilă caracteristică*, *formă biologică*, *homocromie variabilă*; **termeni ecologici trimembri**: *lanț trofic saprofaq*, *lanț trofic principal*, *climă continental temperată*, *masă de aer*, *influență psihologică mutual*; **termeni ecologici tetramembri**: *circuitul substanțelor în natură*, *circuitul elementelor în natură*, *coeficient de descompunere organică*, *clasă de distribuție statistică*; **termeni ecologici polimembri** având structuri variate: *societatea de turism pentru protecția naturii*, *turnuri de depoluare prin spălare*, *zonă piscicolă din apele curgătoare*, *Organizația de Dezvoltare și Cooperare Ecologică* ș.a.

Constituirea sistemului terminologic ecologic este un proces complex și permanent. Completarea continuă a acestuia se face recurgându-se, practic, la toate procedeele (externe, interne și mixte) de îmbogățire a vocabularului specifice limbii noastre.

ANEXE

Anexa 1. *Termeni formați prin sufixare*

Sufixe	Exemple
-ist	<i>ecologist, naturalist</i>
-ism	<i>urbanism, trofism, tropism, metabolism, comensolism, oxitropism, gregarism</i>
-are (-ere, -ire)	<i>diseminare, abateră, exfoliere, contaminare, structurare, poluare, hibernare, hidratare, însămânțare, polenizare, refrișare, dezvoltare</i>
-ar	<i>terțiar, sedentar,</i>
-at	<i>poluat(ă), refrișat(ă), polenizat(ă), însămânțat(ă)</i>
-il	<i>fosil(ă), fertil(ă)</i>
-abil, -ibil	<i>sesizabil(ă), reductibil(ă), transferabil(ă)</i>
-(i)er	<i>sezonier(ă)</i>
-ent, -enț	<i>suculență, virulență, fulerență</i> <i>suculent(ă), virulent(ă), fulerent(ă)</i>
-ic	<i>silvic(ă), proteic(ă), metalurgic(ă), etologic(ă), biologic(ă), homeostazic(ă)</i>
-iune	<i>interacțiune, ablațiune</i>
-itat	<i>vitalitate, fragilitate, turbiditate, potabilitate, aciditate</i>
-ie	<i>absorbție, alelopatie, biogeografie, fenologie, bioritmologie</i>
-esc (-easc)	<i>ceresc – cerească, pământesc – pământească</i>

Anexa 2. *Termeni formați prin prefixare*

Prefixe	Exemple
a-	<i>abioseston, abioză, amorf, afotic, acomodare, aclimatizare, acefal</i>
con-, com-, co-	<i>coabitare, comensalism, combatere, compatibil, confluență, conglomerat, confluență, coexistă</i>
dez-, des-, de-	<i>decompensare, decontaminare, defaunizare, defoliere, desalinizare, defrișare, despădurire, deshidratare, dezintegrare, dezinfestare, descompunători, dezintoxicare</i>
îm-, în-	<i>împădurire, îmbătrânire, încolțire, închistare, încrengătură, înflorire, însămânțare, înfrunzire, înmulțire, încrucișare</i>
ne-	<i>necroză, neritic, nevertebrate</i>
pre-	<i>preadaptare, preclimax, precomunitate, prefiltru</i>
re-	<i>reface, relua, readuce, recombinație, reproducere, regenerare, regrădare(a) (solului), revărsare</i>
sub-	<i>substrat, subteran, subtroglofilă, subclimax</i>

Elemente compoziționale (prefixoide, sufixoide)	Semnificația	Exemple
aero-	„gazos”, „amestec de gaze”	<i>aerobiont, aerobioză, aerologie, aeroplancton, aeroscop, aerosoli, aerotropism</i>
auto-	„de la sine”, „prin mijloace proprii”	<i>autoepurare, autodezvoltare, autodistrugere(a) (poluanților), autogamie, autohemoree</i>
anti-	„împotriva”	<i>antiecologic, antidoping, antibiotic, antibioză, anticorp, anti ferment, antiseptic</i>
bi-	„de două ori”, „dublu”	<i>biacid, bianual, biatomic, bibazic</i>
bio-	„referitor la viață”	<i>bioacustică, biocenologie, biocenometru, biocenoză, bioacumulare, biochorie, biocorion, biochimie, biocid, biocâmp, bioclimagramă, biodebit, biodegradare, biodermă, bioelement, biogaz, biogeneză</i>
eco-	„referitor la sunet”	<i>ecodezvoltare, ecoetologie, ecofiziologie, ecogenetică, ecolocație, ecopedologie, ecosferă, ecosistem, ecotip, ecoton</i>
entomo-	„referitor la insecte”	<i>entomocecidie, entomofag, entomofaună, entomofilă, entomologie</i>
erb-	„iarbă”, „referitor la plantă”	<i>erbicid, erbivor, erborizare</i>
filo-	„prieten”, „iubitor”	<i>filofag, filogeneză, filogenie, filonom</i>
fito-	„vegetal”	<i>fitocecidie, fitogenologie, fitoecologie, fitoedafon, fitofag, fitogenetică, fitohormon, fitopatogen, fitoplancton, fitotoxic</i>
foto-	„al luminii”, „datorită luminii”	<i>fotofobă, fotogene, fotogramă, fotoperiodism, fotosensibilitate, fotosferă, fotosinteză, fotoxenă</i>
geo-	„referitor la scoarța terestră, la Pământ”	<i>geobiont, geofag, geofil, geofită, geomorfologie, geonemie, geosferă</i>
geront-	„bătrân”, „îmbătrânire”	<i>gerontoecologie, gerontognomic, gerontologie, gerontomimetic, gerontourbanism</i>
hidro-, higo-	„apă”	<i>hidrobiologie, hidrochoră, hidrofită, hidrofobă, hidrogeologie, hidroponică, hidropsamon, hidrosferă, higrobiont, hidrofită, higrometru</i>

macro-, mega-	„foarte mare”	<i>macroaerofil</i> sau <i>megaerofil</i> , <i>macrocefalie</i> , <i>macroclimat</i> , <i>macrofanerofită</i> , <i>macrofită</i> , <i>macroplanton</i> sau <i>megaplancton</i> , <i>megabiogenoză</i> , <i>megaterm</i>
mezo-	„mediu”, „moderat”	<i>mezoclimă</i> , <i>mezoecosistem</i> , <i>mezofanerofite</i>
micro-	„foarte mic”	<i>microclimat</i> , <i>microelement</i> , <i>microfagă</i> , <i>microfloră</i> , <i>micromediu</i> , <i>microorganism</i> , <i>microtermofită</i>
mono-	„unic”, „singur”, „o dată”	<i>monocultură</i> , <i>monofagă</i> , <i>monotipică</i> , <i>monoxenă</i>
semi-	„pe jumătate”, „jumătate din”	<i>semiepifită</i> , <i>semiparazită</i> , <i>semipustiu</i>
sten-	„accelerare”	<i>stenobară</i> , <i>stenobioză</i> , <i>stenochoră</i> , <i>stenofagă</i> , <i>stenoosmotică</i> , <i>stenotermă</i>
supra- (super-)	„peste”, „deasupra”, „foarte”	<i>suprapășunat</i> , <i>supralitoral</i> , <i>suprapopulație</i> , <i>supraviețuire</i> , <i>supernatantă</i> , <i>superparazit</i>
termo-	„căldură”	<i>termobiogramă</i> , <i>termoclimă</i> , <i>termofil</i> , <i>termograf</i> , <i>termonastie</i> , <i>termoreglare</i>
-metru	„măsură”	<i>ampermetru</i> , <i>aleuometru</i> , <i>batimetru</i> , <i>cenometru</i> , <i>exponometru</i> , <i>higrometru</i> , <i>pantometru</i>
-mobil	„mișcare”	<i>automobil</i> , <i>locomobil</i> , <i>aburomobil</i>

Exemple	Tipul compunerii
<i>fum metalurgic, ecologie vegetală, lanț trofic, hidrogen sulfurat</i>	subordonare atributivă
<i>social-ecologic, lacustrofreaton, Sângeorz-Băi, gol alpin, expansional-adaptativ, genético-ecologist</i>	coordonare paratactică
<i>floare de măr, experiență in vivo, experiență in vitro, pădure de fag</i>	coordonare joncțională
<i>Centrul Național de Terminologie (CNT), Organizația de Cooperare și Dezvoltare Economică (OCDE), Comisia pentru Ocrotirea Monumentelor Naturii (COMN), Etoecologie – Ecologie etologică, acid dezoxiribonucleic (ADN), beton celular autoclavizat (BCA)</i>	abreviere

Bimembre	Trimembre	Tetramembre	Polimembre
<i>spectru ecologic, specii allopatrice, tufiș tropical, zonă hadală, lanț trofic, frunze deciduale, mimetism parazitar</i>	<i>rezistență la frig, masă de aer, eterogenitatea sistemelor biologice, floare de colț, element chimic biogen, mișcări de turbulență, relație de dependență, relații bilateral pozitive, perturbarea ciclului biogeochimic, proces de mineralizare</i>	<i>tuburi detectoare pentru poluanți, parc de zonă temperată, structura spațială a populației, mască pentru protejarea respirației</i>	<i>perturbarea ciclului biogeochimic al sulfului, lanț trofic de tip prădător, răspuns ecologic și mecanismele lui moleculare, mecanisme moleculare ale răspunsului ecologic, pădurea de castan Tismana-Pogruia</i>

Structura sintagmei terminologice	Exemple
substantiv + adjectiv	<i>agent infecțios, agent entomopatogen, agent fitopatogen, formă ecologică, factor fitopatogen, factor ecologic, abur poluant, relație acrofită, frunze deciduale, fum metalurgic</i>
substantiv + substantiv la cazul genitiv	<i>răspândirea viețuitoarelor, autodistrugerea poluanților, dansul albinelor, prezența speciilor, protecția solului</i>
substantiv + prepoziție + substantiv	<i>mișcări de turbulență, resurse de apă, perdea de protecție, relație de dependență, acumulare de poluanți, gaze de ardere, rată de reproducere, furtună de praf</i>
substantiv + adjectiv + substantiv la genitiv	<i>acțiune antientropică a biogenezei, acțiune dăunătoare a apelor, analiză chimică a apelor, reacții fitochimice ale poluanților</i>
substantiv + prepoziție + substantiv + adjectiv	<i>avarie cu efect poluant, axă de frecvență climatică, climă de pustiu ecuatorial, climă de pustiu extratropical</i>
substantiv + prepoziție + substantiv + substantiv la genitiv (+ adjectiv)	<i>nivel de organizare a materiei (vii), norme de protecție a aerului</i>

BIBLIOGRAFIE:

1. Berejan S., *Terminologia tehnico-științifică în dicționarele naționale generale*. În: *Terminologie și limbaje specializate*, Chișinău, AȘM, 2000.
2. Coteanu I., *Gramatica de bază a limbii române*, București, Garamond, 1990.
3. Dediu I., *Enciclopedie de ecologie*, Chișinău, Știința, 2010.
4. Dimitrescu Fl., *Dinamica lexicului românesc: ieri și azi*, Cluj-Napoca, 2000.

5. Duca Gh., *Dicționar poliglot de chimie ecologică*, Chișinău, 2012.
6. Neacșu P., Apostolache-Stoicescu Z., *Dicționarul de ecologie*. București, EȘE, 1982.
7. Ursu N. A., *Formarea terminologiei științifice românești*. București, EȘ, 1962.
8. Ярцев В., *Развитие языка науки // Наука и человечество*. Москва, 1975.
9. Реформатский А., *О некоторых вопросах терминологии // Хрестоматия*, Москва, 1994.

SPORTUL MOLDOVENESC: RETROSPECTIVĂ ISTORICĂ

MOLDAVIAN SPORTS: HISTORICAL RETROSPECTIVE

Constantin MANOLACHE¹

Marina TAUBER²

REZUMAT

În studiul de față sunt prezentate aspecte generale ale evoluției culturii fizice și a sportului din spațiul actual al Republicii Moldova. În evoluție istorică, formele de manifestare sportivă au avut implicații directe în societate și s-au modificat în sisteme instituționale. Se analizează trăsăturile generale și specifice ale domeniului în context național, regional și global. Resursele umane calificate constituie premisa de bază pentru perspectivele domeniului sportiv.

Cuvinte-cheie: cultura fizică, sport, Moldova, sportivi, istorie.

ABSTRACT

The study presents the general aspects of the evolution of Physical Culture and Sports of the actual Republic of Moldova. In its historical evolution, the sports manifestations have direct implications to society and have been changed their institutional systems. There were analyzed the general and specific traits of the field, at the regional and global levels. Qualified human resources are the basic premise for the perspectives on Sports.

Keywords: Physical Culture, Sports, Moldova, sportsmen, history.

Pe parcursul istoriei, populația din spațiul actual al Republicii Moldova a practicat mai multe genuri de activități sportive: oina, tirul cu arcul, trânta, alergările de cai. Aceste activități sau forme de pregătire fizică au generat acțiuni și manifestări tradiționale ale comunității. Unele genuri de acțiuni sportive erau o preocupare exclusivă a elementelor sociale înstărite, fiind considerate o modalitate de etalare socială, o competiție de prestigiu. În evoluție istorică, aceste forme de manifestare sau de pregătire pentru viață și implicare în societate au cunoscut mai multe modificări, devenind astfel sisteme organizate de cultură fizică și sport.

O serie de activități sportive contemporane sunt catalizate de tradiții, cum ar fi, de exemplu, trânta și tirul cu arcul. Ultima era practică, după cum bine se știe, de-a lungul istoriei umane, în mod special în scopuri militare, fiind evocată în diverse scene de luptă sau de vânătoare.

În spațiul românesc, abia către mijlocul sec. XX are loc instituționalizarea și constituirea unor reguli în domeniul sportului. Până atunci, spre exemplu, luptele libere erau practicate în Moldova doar de profesioniști. La cirul de la Chișinău avea să evolueze o serie de luptători consacrați, printre care și campionul lumii Ivan Zaikin (05.XI.1880, Verhnee Talizino, reg. Nijnii

¹ **Constantin Manolache**, doctor în politologie, conferențiar universitar, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

² **Marina Tauber**, președintele Federației de Tenis din Republica Moldova.

Novgorod, Rusia – 22.XI.1948, Chișinău), care prin rezultatele sale excelente a simbolizat o epocă și în viața sportivă a Basarabiei. Ulterior, în memoria acestui redutabil sportiv, au fost organizate competiții naționale, la care, pe parcurs, luau parte și luptători din afara provinciei.

În anii '20-'30 ai secolului trecut, sportul din Basarabia a fost orientat spre normele și standardele europene. Printre sporturile moderne, cunoscute ca cele mai populare, întâietatea aparținea, indiscutabil, fotbalului. Primul meci oficial de fotbal s-a jucat în 1910 între selecționatele gimnaziștilor din Chișinău și cea a elevilor de la Gimnaziul nr. 2 din Odesa, întâlnirea fiind disputată pe Piața Nemțească (actualul stadion „Dinamo”). Trei ani mai târziu, la Chișinău și Tighina, sunt atestate mai multe echipe de fotbal. În 1924 echipa „Fulger”, iar în 1926 echipa „Mihai Viteazul” au participat la Campionatul național al României.

În RASSM (1924–1940), cultura fizică și sportul evoluau în conformitate cu stilul și normativele sportului sovietic. La Tiraspol au fost înființate o echipă de fotbal și una de handbal, iar în anul 1927 a avut loc prima Spartachiadă republicană la fotbal, atletism și handbal. La începutul anilor '30, în școli s-au introdus ore de cultură fizică; din 1935 au avut loc spartachiade ale elevilor.

După 1940, la Chișinău au luat naștere primele asociații sportive republicane: „Spartac”, „Dinamo” și „Locomotiv”. Tot atunci a demarat construcția unor edificii menite activităților sportive. În consecință, către începutul războiului, în RSS Moldovenească erau deja 315 colective sportive, cu secții la 25 ramuri de sport, în a căror activitate erau implicate cca 30 mii de persoane. În anii postbelici și-au reluat activitatea asociațiile sportive, s-a deschis un colegiu de cultură fizică, au fost amenajate 300 de terenuri sportive. În 1946 s-a deschis o școală sportivă pentru tineret, unde au fost pregătiți 950 de instructori de sport, antrenori și arbitri.

În RSSM, ca și în întregul spațiu sovietic, a fost implementat sistemul controlului de stat asupra activității sportive. Erau stimulate îndeosebi baschetul, voleiul, fotbalul, gimnastica, atletismul, scrima, tirul, tenisul de masă, natația, acrobatica și șahul.

În 1950, în cadrul Institutului Pedagogic din Chișinău a fost inaugurată Facultatea de Cultură Fizică. Educația fizică a fost introdusă ca disciplină obligatorie în grădinițele de copii, școli, colegii, instituții de învățământ superior etc. Anii '50 au marcat și începutul activității unor noi (pentru RSSM) asociații sportive benevole („Pișcevic”, „Știința”, „Burevestnic”).

Perioada postbelică s-a remarcat prin organizarea cu regularitate a unui șir de competiții sportive de nivel republican. Au avut loc 30 de spartachiade ale studenților și elevilor. Din 1958 încep spartachiadele sindicatelor, întrerupte în anii '70 și reluate în anul 1989. Din 1954, selecționata RSSM participă la spartachiadele unionale ale elevilor. În cadrul acestor competiții, în 1956, Moldova s-a plasat pe primul loc la concursul pe echipe la canotaj și caiac-canoe. La Spartachiada din 1975, sportivii din RSSM au cucerit 5 medalii de aur, 12 medalii de argint și 13 medalii de bronz, iar succesele obținute au confirmat oportunitatea promovării sportului în republică. În 1981, locul întâi l-a ocupat echipa de judo, același rezultat l-a înregistrat și echipa de polo pe apă, medaliată cu aur.

Un grup de entuziaști a realizat, în 1956, o clasificare unitară a regulilor trântei moldovenești. Tirul cu arcul este introdus ca probă sportivă, în 1968, și practicat în mod special în cadrul clubului „Dinamo”. La mijlocul anilor '70, în RSSM erau practicate 37 de probe sportive, încadrând cca 480,5 mii de persoane. Din 1975, în orașele și centrele raionale ale republicii s-au deschis mai multe secții de tir cu arcul, proba fiind introdusă ca obligatorie și în asociațiile sportive „Moldova”, „Colhoznicul” etc.

În 1984, la Chișinău a fost construită o sală polivalentă cu o arenă de atletism (120 m × 48 m), 10 piste de alergări (4 de 200 m și 6 de 110 m), tribune (2 800 de locuri), o sală pentru scrimă, jocuri, o sală de conferințe etc. Complexul sportiv a găzduit numeroase competiții naționale și internaționale, inclusiv Campionatul URSS la atletism (1985).

Pentru practicarea în masă a sportului, în anii postbelici au fost edificate complexe sportive atât în capitală, cât și în alte orașe ale republicii: Bălți, Tiraspol, Tighina.

În 1974, la Chișinău a fost dat în exploatare un teren de tenis acoperit (40 × 40 m); în 1977 a fost inaugurat complexul universal sportiv „Școlnic” („Școlarul”), actualmente „Speranța”, dotat cu două săli de sport (56 × 24 m). În 1981 a fost inaugurat complexul sportiv „Iunosti” („Tineretea”), cu un bazin de înot de 50 × 25 m.

Stadionul Republican din Chișinău, construit în anul 1952 și reconstruit capital în 1974, a reprezentat, decenii la rând, principala arenă sportivă a republicii. Aici au avut loc toate cele 10 spartachiade ale Moldovei, numeroase meciuri de fotbal, campionate unionale la poliathlon, Jocurile sportive unionale din 1979. În prezent, stadionul este demolat, conform Hotărârii Guvernului Republicii Moldova nr. 1170 din 11.10.2006, și, din păcate, încă nu se știe unde și când altul îi va lua locul.

Educația fizică în perioada sovietică avea un caracter de masă. Se instituiau colective sportive de amatori, creștea numărul de sporturi practicate, s-au introdus normative pentru o serie de abilități militar-sportive. Se acorda o atenție deosebită sportului pentru tineret în școli și instituțiile de învățământ superior. În competițiile sportive se implicau tot mai mult copiii.

După proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova începe o nouă etapă în dezvoltarea diverselor probe sportive. În republică apar noi forme de organizare în

domeniul culturii fizice și sportului: asociații neguvernamentale, structuri comerciale și instituții de stat care prestează servicii cultural-sportive, activități și antrenamente, manifestări sportive etc. Se formează federații sportive care reprezintă Republica Moldova în context regional și global. Una dintre primele federații constituite a fost Federația Moldovenească de Fotbal, fondată în 1990. Peste trei ani, Federația a aderat la UEFA (Uniunea Europeană a Asociațiilor de Fotbal), iar în 1994 – la FIFA (Federația Internațională de Fotbal). Federațiile sportive naționale, reunind cluburile sportive din aceeași ramură, au obținut statut de persoane juridice. Conform legislației, pentru o anumită ramură de sport se poate constitui doar o singură federație. Federațiile colaborează cu autoritățile administrației centrale în baza unui contract valabil pentru o perioadă de 4 ani (ciclu olimpic), suplimentat de un acord adițional anual.

Actualmente, în Republica Moldova activează un număr considerabil de federații sportive, printre care: Federația de Atletism, Federația de Lupte, Federația de Baschet, Federația de Box, Federația de Polo pe Apă, Federația de Tir cu Arcul, Federația de Tenis de Masă, Federația de Scrimă, Federația de Volei, Federația de Tenis, Federația de Judo, Federația Moldovenească de Fotbal, Federația Taekwondo WTF, Federația Taekwondo (GTF), Federația de Ciclism, Federația de Parapantism, Federația de Alpinism și Escaladă, Federația de Bowling Sportiv, Federația Națională de Box Thaiandez și Kickboxing, Federația de Iahting, Federația de Motociclism, Federația de Sambo etc.

După 1990, sportul de masă și-a pierdut oarecum din intensitate, iar programul de cultură fizică a suferit modificări esențiale. De rând cu multe altele, au început să fie practicate și sporturi netradiționale: power lifting, baseball, surf, paintball, arm wrestling, arte marțiale, yoga, shaping etc.

Datele statistice arată că, în prezent, în Republica Moldova sunt înregistrate 4 882 de edificii sportive, inclusiv 48 de stadioane cu tribune pentru 500 de spectatori și cu piste de alergări; 3 051 de obiective sportive plane (terenuri amenajate pentru competiții sportive și antrenamente); 1 251 săli de sport; 25 bazine de înot; 507 construcții auxiliare sunt adaptate pentru practicarea culturii fizice și sportului. În țară își desfășoară activitatea 60 de școli sportive și 27 de școli specializate. În Republica Moldova, potrivit datelor statistice, în 2011 erau înregistrate cca 34 300 de persoane care s-au dedat sportului de performanță, inclusiv 18 300 – începători; 15 300 – avansați; 700 – de înaltă măiestrie sportivă. Printre ei se enumerau sportivi graduați: 12 maeștri internaționali, 94 maeștri ai sportului, 122 candidați în maeștri, 602 – categoria I, 3 088 – categoriile II și III, 3 374 – categoria I juniori. În școlile din republică se predă educația fizică, disciplina având și azi statut obligatoriu nu doar în instituțiile școlare, dar și în cele universitare publice. În Republica Moldova sunt instituite mai multe tipuri de unități sportive specializate.

O rețea de structuri sportive cu statut de persoană juridică constituie cluburile sportive. Pentru a participa la competiții sportive naționale și internaționale, acestea sunt afiliate la federația națională de profil. Sistemul sportiv complex în cauză încorporează resurse umane, materiale, financiare, informaționale etc. și colaborează cu federații, departamente, cluburi similare. În afară de antrenamente în cadrul cluburilor, se practică pe larg antrenamentele individuale cu instructori și antrenori calificați. În prezent, în Republica Moldova activează o mulțime de cluburi sportive, printre care Clubul Sportiv Central „Dinamo” (al Ministerului Afacerilor Interne), Clubul de Dansuri Sportive „Codreanca”, Clubul Sportiv Central al Armatei, cluburi de arte marțiale în diferite stiluri, cluburi de fotbal, baschet, volei, alergări etc.

Un loc deosebit în viața sportivă a republicii ocupă școlile sportive specializate – 18 la număr: Școala republicană de acrobatică și rugby; Școala republicană de fotbal; Școala republicană de lupte; Școala republicană de lupte (judo); Școala republicană de tenis; Școala de atletism; Școala de box, lupte libere și kickboxing; Școala de caiac-canoe; Școala de ciclism; Școala de fotbal; Școala de natație; Școala sportivă a rezervelor olimpice (toate cu sediul la Chișinău); Școala republicană de box (Grimăncăuți, raionul Briceni); Școala de atletism (Bălți); Școala de haltere (Cahul); Școala de tenis de masă (Dubăsari); Școala sportivă judo (Țaul, raionul Dondușeni); Școala sportivă (Ungheni).

Tradiția și specificul regional, integrate armonios în cultura europeană, sunt menținute și promovate de către Universitatea de Stat de Educație Fizică și Sport (USEFS), instituție specializată de învățământ superior, fondată în 1991, pentru a satisface necesitățile societății și mediului sportiv. Instituția face parte din sistemul educațional de instruire superioară de stat din Republica Moldova, ale cărei programe sunt predominant destinate formării inițiale, existând și o componentă mai restrânsă de cursuri postuniversitare: studii aprofundate, masterat, doctorat, studii postuniversitare de specialitate. Cercetarea științifică reprezintă unul dintre domeniile de manifestare a colectivului de profesori și cercetători. Edificat în anul 2005, Complexul Sportiv al USEFS are o suprafață totală de 9 014 m² și include șase săli de sport, două terenuri de tenis, 14 vestiare și o sală de jocuri sportive de tip universitar. USEFS dispune de un centru metodic-științific de probe sportive individuale, cu trei săli de sport și trei centre de recuperare.

Prin urmare, cultura fizică și sportul în Republica Moldova se bazează pe anumite tradiții în domeniu, elemente specifice naționale, sportivi consacrați, infrastruc-

tură specializată etc. Continuitatea dintre generațiile de sportivi constituie suportul uman necesar pentru evoluția favorabilă a

domeniului de referință și asigurarea unei baze de perspectivă.

BIBLIOGRAFIE:

1. Ambrosi Nicolai, Brădescu Pavel, *Sport. Mică enciclopedie*. Chișinău, 2014.
2. Ambrosi Nicolai, *Oameni devotați sportului și olimpismului*. Chișinău, 2012.
3. *Anuarul statistic al Republicii Moldova = Statistical Yearbook of the Republic of Moldova* / Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. Chișinău, 2014.
4. Manolachi Veaceslav, *Managementul culturii fizice*. Chișinău, 2008.
5. Manolachi Veaceslav, Anatolie Budevici, Vasile Triboi, *Cultura fizică și sportul*, în Re-

publica Moldova. Ediție enciclopedică, Ediția a doua, revăzută și adăugită, Chișinău, 2010.

6. Гринберг Г., Одинец В. *Спортсмены Молдавии на международной арене*. Кишинев, 1972.

7. Косенко И.Ф., Теверовский Я.Б. *Спортивно-художественные праздники*. Кишинев, 1988.

8. Сафонов А., Красоткин С., Масловский А. *Физическая культура и спорт в Молдавии*. Кишинев, 1971.

HOTARUL CELOR ZECE LOCURI DE LA DERENI: ALUZII, CONFUZII ȘI NOI CONCLUZII

THE BORDER OF THE TEN PLACES FROM DERENI: ALLUSIONS, CONFUSIONS AND NEW CONCLUSIONS

Mihai ADAUGE¹

REZUMAT

După dobândirea independenței și formarea statului moldovenesc medieval, la mijlocul secolului XIV, primii domnitori au desfășurat un proces de proporții privind organizarea administrativă a teritoriului țării. Este vorba de revalorificarea mai multor teritorii, mai cu seamă de la est de Prut, pe care existase anterior așezări organizate, însă, din diferite cauze, și în primul rând invaziile străine, fusese în mare parte părăsite. În aceste condiții domnia repartiza locuri pentru întemeierea de sate, acolo unde anterior au existat așezări sau în locuri noi. La 3 iunie 1429, domnul Țării Moldovei Alexandru cel Bun întărește boierilor Lazăr, Stanco și Costea, fiii lui Oană vornicul, pentru „dreaptă și credincioasă slujbă”, mai multe sate, zece locuri pe malul drept al Prutului, ca să-și întemeieze zece sate, precum „și peste Prut la Derenice”, locuri „să-și întemeieze zece sate”. Satele din dreapta Prutului întemeiate în baza acestui document au constituit de-a lungul anilor obiectul mai multor investigații istorice și astăzi. Se cunoaște cu mare exactitate plasarea lor, pe când cele zece locuri de sate de la est de Prut sunt identificate cu mare aproximație sau complet greșit.

Studiul de față vine cu noi tălmăciri pentru mai multe toponime invocate în documentul de la 1429, ca în cele din urmă să fie conturat hotarul acestor locuri de sate.

Cuvinte-cheie: Alexandru cel Bun, fiii lui Oană vornicul, document, zece locuri, sate, 3 iunie 1429, Derenice, Stanco, Fântâna Rece, Andriaș, Bahmatouți, Suhoverhul.

ABSTRACT

After the independence and the formation of the Moldavian medieval state, in the middle of XIVth century, the first voivodes held a major process concerning the administrative organization of territory. It is about recapitalization of several territories, especially from the east of Prut, where previously existed organized settlements, but, for various reasons, and primarily foreign invasions, had been abandoned in the most part. Under these conditions the kingship distributed places for founding villages there where previously existed the settlements or new places. On 3 June 1429, Alexandru cel Bun – Voivode of Moldavia bestows for the boyars Lazăr, Stanciu și Costea, sons of the vornic Oană, for „straight and faithful service”, several villages, ten places on the right bank of the Prut, as to base ten villages, „and over the Prut – in Dereni”, places „to base ten villages”. The villages from the right bank of the Prut, founded according to this document, were, over the years, the subject of several historical investigations and today is known with great precision their placement, while the ten places of the villages from the east of Prut which are identified with great approximation or completely wrong.

¹ Mihai Adauge, cercetător științific, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

This study brings new interpretations to many toponyms invoked in the document from 1429, as finally to be contoured the border of these places of villages.

Keywords: *Alexandru cel Bun, the sons of Oană vornic, document, ten places, villages, 3 June 1429, Deren, Stanco, Fântâna Rece, Andriaș, Bahmatouți, Suhoverhul.*

Procesul de constituire și dezvoltare a societății medievale moldovenești și a organizării ei statale a decurs, după cum au observat istoricii, „de la sat la stat”. Pe când procesul de întregire a statului spre hotarele habitatului etnic a decurs, am putea spune, în sens invers, de la stat la sat.

La momentul dobândirii independenței la mijlocul secolului XIV Țara Moldovei își exercita suveranitatea pe un spațiu relativ mic, extinzându-și cu timpul hotarele până la mare și la Nistru. Însă chiar și atunci pământurile de la est de Prut rămâneau neintegrate din plin și neorganizate definitiv administrativ. Domniei lui Alexandru cel Bun (1400–1432), una dintre cele mai făuritoare și glorioase, i-a revenit misiunea să se ocupe mai intens de revalorificarea pământurilor de la est de Prut. Este vorba anume de revalorificare, pentru că aceste teritorii au fost populate de către oamenii locului secole în șir. Pe aceste teritorii au existat anterior așezări organizate, însă, din diferite cauze, fusesse părăsite, distruse. În mod cert aceste cauze erau întâi de toate invaziile străine, inclusiv ale tătaro-mongolilor. Unii dintre oamenii acestor locuri plecase, alții se mai ascundeau prin păduri, iar cei puțini care rămăsese să-și ducă în continuare viața la vetrele lor locuiau răzlețit. În aceste condiții domnia repartiza locuri pentru întemeierea de sate, acolo unde anterior au existat așezări sau în locuri noi.

Dacă urmărim pe hartă cum sunt distribuite primele atestări documentare ale satelor de la est de Prut [20, p. 94–95; 21], observăm că procesul de revalorificare a acestor pământuri s-a desfășurat pe două direcții bine conturate: una – spre est și sud-est, alta – spre nord-est. Cât privește direcția

de est și sud-est, în istoriografie s-a încetățenit deja opinia, menționând aici întâi de toate aportul deosebit al istoricului Gheorghe Postică [vezi: 16; 17; 18], că în zona centrală, de codru, a Moldovei de la est de Prut a locuit permanent o populație românească compactă și că aici au existat una sau chiar câteva formațiuni românești teritoriale pres-tatale.

Despre revalorificarea pământurilor de la est de Prut pe direcția nord-est, deși puțin s-a scris, reflecții complementare sunt mai multe [a se vedea, de exemplu: 11, p. 172; 14], care indică asupra existenței și aici a unor formațiuni prestatale – mai cu seamă un voievodat în valea râului Ciuhur.

După retragerea tătaro-mongolilor și constituirea statului medieval Țara Moldovei începe un larg proces de revalorificare a acestor teritorii sau, cum l-a numit cronicarul, un nou descălecat al Moldovei.

La 3 iunie 1429, domnul Țării Moldovei Alexandru cel Bun întărește boierilor Lazăr, Stanco și Costea, fiii lui Oană vornicul, pentru „dreaptă și credincioasă slujbă”, mai multe sate, zece locuri pe malul drept al Prutului, ca să-și întemeieze zece sate, precum „și peste Prut la Derenice”, locuri „să-și întemeieze zece sate” [6, p. 135–136].

Iată cum sună fragmentul respectiv în varianta tradusă a documentului: „... și peste Prut, la Derenice, zece locuri: unde a așezat sat Stanco, la Cornul Lâcinului, și Fântâna Rece, și unde este Andriaș, și Bahmatouți și, pe Ciuhru, sub Horodiște, și Suhoverhul, unde este Ion al lui Filea; în tot acest hotar să-și întemeieze zece sate” [6, p. 135].

Constatăm din capul locului că majoritatea toponimelor invocate în document nu mai sunt în circuitul larg.

Primul a încercat să identifice aceste toponime chiar Mihai Costăchescu, istoricul și cercetătorul care în 1931 a scos la lumina tiparului actul domnesc respectiv [4, p. 276–278; 5, p. 17–40]. A urmat o contribuție aparte în identificarea celor „zece locuri” a colectivului de istorici care au îngrijit și a editat culegerea *Documenta Romaniae Historica* [6, p. 136], apoi a cunoscutului istoric Alexandru I. Gonța, care a pregătit un *Indice al numelor de locuri* la culegerea *Documente privind istoria României* [12], iar mai recent, aceste toponime se regăsesc într-un studiu valoros privind satele din secolele XIV–XV de la est de Prut, semnat de istoricul Sergiu Tabuncic [20; 21]. Opiniile istoricilor coincid în cazul unor nume de locuri invocate în document, iar pentru altă jumătate dintre toponime cercetătorii au prezentat tălmăciri diferite.

Să le luăm pe rând. Toți cercetătorii acestui document au constatat că locul numit „*peste Prut, la Derenice*” indică la masivul împădurit și deluros, cca 200–300 m, numit *Dereni* (*Derenea, pe Derenea*), situat între satele Camenca, Brânzeni, Molești, Butești și Cobani, raionul Glodeni, pe de o parte, și satele Avrămeni, Braniște, Vasileuți, Reteni, Păscăuți și Petrușeni, raionul Râșcani, pe de altă parte.

Locul „*unde a așezat sat Stanco*” este unanim identificat cu actualul sat *Șaptebani*, care până în secolul XIX s-a numit *Stancăuți*. Aici e cazul să concretizăm că satul vechi Stancăuți se afla în mahalaua de sud a actualului sat Șaptebani, spre râulețul Camenca, numită și astăzi Stancăuți.

Toponimele „*pe Ciuhru*” și „*sub Horodiște*” coincid cu actualele denumiri a râului Ciuhur și a satului Horodiște de pe malul lui, fapt recunoscut, la fel unanim, de toți cercetătorii documentului.

Restul locurilor indicate în actul domnesc sunt identificate în mod diferit de cercetători, iar faptul acesta poate duce, de asemenea, spre concluzii foarte diferite. De

aceea, vom zăbovi la fiecare dintre toponime și la opiniile expuse pe marginea lor de către cercetătorii M. Costăchescu, Al. I. Gonța și S. Tabuncic (variantele expuse în culegerea *DRH* coincid aproape integral cu cele ale istoricului Alexandru I. Gonța).

Astfel, următorul toponim, „*la Cornul Lâcinului*”, M. Costăchescu îl localizează în zona actualului raion Călărași, Republica Moldova. Alexandru I. Gonța și Sergiu Tabuncic presupun că acest loc se află lângă s. *Șaptebani / Stancăuți*.

Locul „*Fântâna Rece*” nu este identificat de M. Costăchescu în nici un fel, pe când Al. Gonța și S. Tabuncic enunță opinii foarte diferite: primul consideră că se află tot lângă *Șaptebani / Stancăuți*, iar al doilea identifică acest toponim cu actualul sat *Recea*, raionul Râșcani, care se află la o distanță, pe linie dreaptă, de circa 30 km de la „*Derenice*”.

Toponimul „*unde este Andriaș*”, de asemenea, nu este identificat în nici un fel de M. Costăchescu; Al. Gonța îl plasează „*probabil lângă s. Petrușani*”, iar S. Tabuncic – „*probabil lângă s. Camenca*”.

„*Bahmatouți*”, în opinia lui M. Costăchescu și a lui S. Tabuncic, este una cu actualul sat *Bahmut*, raionul Călărași, situat la o distanță de circa 100 km la sud de „*Derenice*”. Aș adăuga aici că această opinie este împărtășită și de către cercetătorul Anatol Eremia [22, p. 221]. Al. Gonța însă consideră că Bahmatouți s-ar fi aflat „*probabil lângă s. Petrușani*”.

Ultimele două toponime – „*Suhovertul*” și „*unde este Ion al lui Filea*” – sunt localizate de toți cei trei cercetători la distanțe considerabile și chiar foarte mari de la locul central numit „*la Drenice*”.

M. Costăchescu găsește „*Suhovertul*” în hotarul satului *Ivancăuți*, regiunea Cernăuți, Ucraina (la o distanță de peste 100 km), iar locul „*unde este Ion al lui Filea*” îl aseamănă cu or. *Fălești*.

Al. Gonța consideră că „*Suhovertul*” este cătunul *Vârful Sec* din localitatea Coțmanul

Mare, regiunea Cernăuți, Ucraina, iar locul „unde este Ion al lui Filea” ar fi fost un sat pe malul Ciuhurului în hotarul actualului raion Edineț.

S. Tabuncic susține că aceste toponime indică asupra unui singur loc, și anume actuala localitate *Fălești*, pe Suhoverhul (de Jos).

Așadar, constatăm că rezultatele investigațiilor științifice de până în prezent, expuse de mai mulți cercetători istorici, în unele cazuri coincid, iar în altele sunt foarte diferite. În același timp, toate aceste opinii impun una și aceeași concluzie – că cele zece locuri de la est de Prut, repartizate fiilor lui Oană vornicul prin actul domnesc de la 1429, pentru a întemeia zece sate, sunt împrăștiate pe un teritoriu foarte vast. În toate versiunile expuse este vorba de o întindere de peste 100 km de la nord la sud și peste 30 km de la vest la est.

Or, tocmai această concluzie generează o mare nedumerire și strecoară primele adieri de dezacord. Iată de ce.

1. Documentul spune cu maximă concretețe că domnia distribuie zece locuri nu pur și simplu peste Prut, ci anume „la Derenice”. Dacă acestea erau împrăștiate la distanțe atât de mari, atunci nu era nici o necesitate și nici o logică de a fixa pentru toate zece sate un loc anume, „la Derenice”, ca punct de reper.

2. Prin același uric domnesc de la 3 iunie 1429, fiii lui Oană vornicul primesc și pe partea dreaptă a Prutului, de asemenea, zece locuri pentru a întemeia zece sate. Identificarea acestora a constituit de-a lungul anilor obiectul mai multor investigații istorice și astăzi se cunoaște cu mare exactitate plasarea lor. Locul pentru zece sate de pe malul drept al Prutului reprezintă un teritoriu mult mai restrâns decât cel identificat de istorici pentru hotarul de sate din stânga râului, are o formă aproximativ dreptunghiulară și se întinde pe o lungime, în linie dreaptă, de la sud la nord, de aproape 25 km și pe o lățime, de la vest la est, de 10–12 km [vezi: 15, p. 103–125].

3. În baza observațiilor adunate pe marginea documentelor de repartizare de locuri, de danie, de împărțire a moșiilor, de vânzare-cumpărare, putem vorbi, după cum constată unii cercetători, „că la acea epocă se opera cu o anumită unitate de aproximare în aprecierea întinderii locului necesar fondării unui sat” [15, p. 111]. Și această mărime nu diferea esențial de dimensiunile de astăzi pentru moșiile satelor noastre. De aceea, pentru a întemeia zece sate, când densitatea lor în această parte a țării era foarte mică, nu era nevoie de a distribui un teritoriu atât de vast, pe care astăzi se întind peste o sută de localități.

În situația când în mod cert ne convingem de unele confuzii în identificarea a cel puțin cinci dintre locurile repartizate la 1429 feciorilor lui Oană vornicul pentru a întemeia zece sate nu există altă soluție decât încercarea de a găsi noi tălmăciri toponimelor menționate în document și, în consecință, de a reuși plasarea lor cât mai corectă.

Unul din toponimele identificate foarte diferit este „*Fântâna Rece*”. Reamintim că Al. I. Gonța îl plasează lângă s. Șaptebani / Stancăuți, iar S. Tabuncic – pe locul actualului sat Recea. După mai multe căutări, am reușit să identificăm un loc, mult mai aproape de zona Derenice, care, cel puțin în secolul XVIII, este trecut în documentele vremii tot cu numele *Fântâna Rece*. Într-un act de hotărnicie a moșiilor Cuhnești și Giulești (Ciuciulea), din 25 iulie 1760, se menționează: „Și di acolo iar la vali și trece pisti apa Glodenilor și să sui la deal și în coasta dealului înpotriva *fântânii ce să cheamă Răce* (subl.n. – M.A.), s’au pus doi stâlpi di piatră hotară, di s’au făcut fundul. Și apoi am măsurat Cuhneștii din hotaru Slobozii din sus ce merge tot alături cu Cuhneștii și s’au aflat triizăci di odgoanul di douăzăci di stânjini, și stânjinel di opt palmi, pără în hotarul Giuleștilor, curmezișul la câmpu...” [2, p. 191; 3, p. 8, 32]. Această Fântână Rece se află *la extrema de nord a hotarului dintre moși-*

ile Cuhnești și Ciuciulea, la circa 15 km de „Derenice” și lesne putea constitui un reper sigur în delimitarea teritoriului pentru cele zece locuri de sate.

Locul de hotar numit „unde este Andriaș” a fost plasat de Al. I. Gonța și S. Tabuncic aproape unul de altul, respectiv, lângă satul Petrușeni și lângă satul vecin Camenca. Istoricii nu aduc nici un argument în acest sens, de aceea și menționează că versiunile lor sunt doar niște ipoteze. Locul „unde este Andriaș”, ca și restul toponimelor din document, constituie nu doar un reper de hotar care flanchează locul celor zece sate, ci indică și asupra faptului că aici, ca și în cazurile „unde a așezat sat Stanco” și „unde este Ion al lui Filea”, erau întemeiate deja așezări, doar că asupra lor „nu exista până atunci nici un act de proprietate”. De aceea, este foarte important ca toponimul să fie localizat cu exactitate. De exemplu, dacă identificăm locul respectiv la vest de s. Camenca, asta ar însemna că acest sat intra în hotarul celor zece sate, iar dacă îl plasăm în partea de est, atunci el rămâne în afară. Pentru a aduce concretețe în identificarea locului numit în document „unde este Andriaș”, am apelat la microtoponimia satelor din împrejurimi și aveam să constat fără mare efort că la circa 3 km spre răsărit de satul Camenca, pe drumul care duce spre Hâjdieni, se află o pădure numită de localnici *pădurea Andrieș*. Ținând cont de toate circumstanțele descrise în document, precum și de ipotezele înaintate până acum de știința istorică, avem, cred, tot temeiul să afirmăm că anume în preajma acestei păduri se și afla *locul unde sălășluia Andriaș*.

Încă un argument în favoarea plasării acestui toponim în zona cunoscutei păduri Andrieș. Un act domnesc de la 1374, prin care boierului Dan Uncleata I se întărește satul Zubreuți (actualul sat Cobani, raionul Glodeni), pomenește, de asemenea, de un loc numit „Andriaș”. Documentul spune că satul Zubreuți era așezat „pe Prut mai

jos de Andriaș” [vezi: 7, p. 84; 12, p. 286; 13, p. 144]. În același timp, este cunoscut faptul că acest sat Zubreuți era așezat nu pe locul Cobanilor de azi, ci cu vreo 3 km mai la sud-vest, aproape de Prut, de unde s-a mutat cu timpul din cauza inundațiilor. Dacă analizăm harta, vedem că vatra satului Zubreuți se întindea cu adevărat mai în vale, că acest loc se află la doar 6-7 km de pădurea Andrieș despre care am vorbit deja, în timp ce până la satele Petrușeni sau Camenca, unde au plasat istoricii Al. I. Gonța și S. Tabuncic toponimul „unde este Andriaș”, este o distanță mai mare. Asta înseamnă că identificarea locului respectiv pe care am realizat-o în cele relatate mai sus pare a fi una mai aproape de adevăr.

Ar mai fi un argument. În documentele istorice vom întâlni pe parcursul a zeci de ani formula „un sat peste Prut, sub Dereni, unde au fost vatamani Căliman și Iachim și Lucaci”. În contextul cercetării noastre este foarte important să identificăm exact despre ce sat este vorba, pentru că el face parte din numărul satelor de sub Dereni.

Aflăm din documente că printre primii stăpâni ai acestui sat se numără Dan ceașnic, pe la 1412-1432, care, la rândul său, îl cumpărase sau îl primise ca danie „din privilegiul” pe care l-a avut. Apoi satul trece în proprietatea fiului său Ivanco Tudor, după care la nepotul său Isaico. Acesta îl vinde lui Dragotă săcuian ceașnic, care îl dă, în schimbul satului Cordăreni, lui Eremia, fiul Neagăi, nepotul lui Andreico Cordar și strănepotul lui Iuban cel bătrân. Bogdan al III-lea întărește acest sat lui Luca Arbore, portarul Sucevei, printr-un document de la 1517, unde localitatea figurează tot fără nume, denumită ca la începuturi „sat sub Dereni, unde au fost vatamani Căliman și Iachim și Lucaci” [8, p. 106-107].

Alexandru I. Gonța identifică puțin diferit satul și locul respectiv: în câteva cazuri „lângă Păscăuți, raionul Râșcani” [12, p. 51, 130] și într-un caz „lângă Gălășeni”, același

raion [12, p. 150]. Noi am încercat să găsim argumente în vaferea acestor identificări și am apelat din nou la toponimia satelor. Am identificat între satele Petrușeni și Gălășeni o vale, căreia localnicii îi zic din cele mai vechi timpuri Valea Lucăceni, sau Lucăceanca [vezi și: 1, p. 137]. Ea începe în pădurea de lângă satul Dămășcani, continuă la răsărit de Petrușeni pe la marginea pădurii dinspre Gălășeni, mai departe spre sud și ajunge aproape de satul Camenca, care până în secolul XIX era numit și Lucăceni. Așadar, vatra vechiului sat fără nume, care mai mult de un secol era denumit în documente foarte misterios „un sat sub Dereni, unde au fost vatamani Căliman și Iachim și Lucaci”, s-a aflat în zona actualelor localități Petrușeni și Camenca.

Această concretizare privind identificarea locului, numit „unde au fost vatamani Căliman și Iachim și Lucaci”, ne permite să mai avansăm o ipoteză. Și anume: „Vatamanul Căliman” și „Pădurea Andriaș” pare să vizeze una și aceeași persoană atestată în documentele de epocă – Andriaș Căliman [7, p. 210]. Este semnificativ faptul că un document de la 1445, deși vizează cu totul alt loc „unde a fost” Andriaș Căliman, vorbește la fel despre o pădure („rediul lui Andriaș”), exact ca și în cazul documentului de la 1429 [7, p. 210].

„*Bahmatouți*” constituie un alt toponim și subiect de dispută între istorici în ceea ce privește identificarea lui. Versiunea *Bahmatouți*=*Bahmut*, în virtutea distanței exagerate de restul locurilor, aproape că din start decade. Plasarea toponimului de către Al. I. Gonța la Șaptebani / Stancăuți nu are însă o acoperire foarte argumentată. Apoi, plasarea în aceeași zonă a Șaptebanilor a 3 din 9 toponime pare exagerată. De aceea, am insistat asupra căutării unor noi argumente.

Am pornit nu de la rădăcina „*bahnă*”, comună celor două toponime, ci de la sensul acestui cuvânt – *loc mlăștinos*, și de la

sinonimele lui – *mocirlă*, *baltă*, *bâlc*, *bâlhac*, *bulhac*, *bâltoacă*. Mai exact, ne-a atras atenția un sinonim anume al cuvântului „*bahnă*” – *băltină*, care consună aproape perfect cu un alt toponim din zonă – *Balatina*. Satul Balatina se află în apropiere de „Derenice”, la circa 10 km, și acest loc, numit în secolul XV pesemne Bahmatouți, ar fi putut constitui un reper distinct în hotarul de sud al celor zece locuri.

Următorul toponim – *Suhoverhul* –, indiscutabil, trebuie căutat mult mai aproape decât în hotarele Ucrainei de astăzi. În traducere din slava veche, în care se scriau documentele în cancelaria domnească, *Suhoverh* înseamnă Vârful sau Piscul sec, Vârful/Piscul uscat, Vârful/Piscul gol. În lanțul de stânci care se înșiră de-a lungul râului Ciuhur, „sub Horodiște”, cum scrie documentul, pot fi identificate mai multe asemenea vârfuri/piscuri dezgolite. Și la Costești, chiar la confluența râurilor Ciuhur și Prut, unde începe acest splendid lanț de recife calcaroase, au existat câteva vârfuri stâncoase înalte. După construcția barajului și a lacului de acumulare Costești–Stâncă, acest loc a rămas sub ape, dar este foarte interesant și semnificativ pentru investigația noastră să amintim că sătenii îi ziceau anume așa – „*în chiscuri*”.

Un asemenea vârf există și la nord de Văraric, în albia râului Ciuhur, nu departe de satul Horodiște. Pe malul stâng al râului se află „un promontoriu calcaros numit de băștinașii din împrejurimi „*Holm*” [14, p. 111]. Acest Holm, înconjurat din toate părțile de maluri înalte și abrupte, se protrivește chiar și mai mult cu locul numit în document „*Suhoverhul*”.

De aceea, cu siguranță, toponimul *Suhoverhul* trebuie plasat pe cursul inferior al Ciuhurului, pe segmentul de la Costești până mai sus de Văraric.

Tot în această zonă poate fi identificat și ultimul dintre toponimele menționate în document – „*unde este Ion al lui Filea*”. Istoricul Alexandru Furtună a înaintat o opi-

nie referitor la acest toponim, și anume că este vorba de satul actual Hiliuți, de lângă Stancăuți / Șaptebani [10, p. 7–10]. De la Filea a pornit satul Fileuți, atestat cu acest nume încă la 1575 [9, p. 55–56], evoluând apoi în varianta Hiliuți. Într-un studiu mai recent, nici cercetătorul Dinu Poștarencu nu împărtășește ideea că locul „unde este Ion al lui Filea” s-ar fi aflat „anume pe Suhoverhul de Jos” și că toponimul din documentul de la 1429 ar indica asupra actualei localități Fălești [19, p. 109–115]. Dezvoltând ipoteza istoricului Al. Furtună, conchidem că Hiliuții / Fileuții a fost satul lui Filea, iar fiul acestuia, „*Ivan Falevici*”, ar putea fi cel care a dat numele satului vecin – *Ivănești (Ionești)*, așezat mai la sud-est de Hiliuți, pe direcția spre pădurea Andrieș și pe același râuleț Camenca, care trece pe sub „*Derenice*” și se varsă în Prut lângă *Bahmatouții* de altădată sau Balatina de azi.

Așadar, la finele unor investigații, tălmăciri și răstălmăciri pe marginea toponimelor invocate în documentul de la 3 iunie 1429, vom încerca să tragem câteva noi concluzii și să reconstituim hotarul celor zece locuri repartizate fiilor lui Oană vornicul „la *Derenice*”.

1. La început vom aminti ceea ce am spus-o mai sus: toate toponimele menționate și identificate nu sunt locuri pentru cele zece sate, ci sunt repere de hotar în interiorul căruia urmau să fie întemeiate zece sate. Locurile de hotar rămâneau în afara acestei întinderi, deoarece pe aceste locuri erau deja întemeiate așezări, doar că asupra lor nu exista până atunci nici un act de proprietate.

Deci, vom încerca să stabilim cum trecea hotarul real și concret între locurile numite în document, pe de o parte, și întinderea de pământ repartizat și disponibil pentru întemeierea a zece sate, pe de altă parte (vezi schema). Pornim de la Șaptebani, acolo „unde a așezat sat *Stanco*” și continuăm, pas cu pas, așa cum au procedat și autorii documentului, pe tot perimetrul locului celor

zece sate. De la Șaptebani hotarul merge pe valea râulețului Camenca, lăsând pe partea stângă satul Camencuța; undeva aici putea fi și „*Cornul Lâcinului*” (pentru acest toponim nu avem altă plasare, decât cea indicată de Al. Gonța și S. Tabuncic), apoi se întinde pădurea Andrieș („unde este *Andriaș*”), după care urmează, tot pe malul stâng, masivul deluros cu pădure pe care se află satul Lipovăț și în apropierea căruia se află și azi „*Fântâna Rece*”, iar la extremitatea sudică hotarul trece până la Prut pe la nord de satul Balatina (*Bahmatouții* de altădată).

Hotarul de vest al întinderii urmează pe Prut, apoi pe valea râului Ciuhur. Formula din document „pe Ciuhuru” înseamnă nu strict albia râului, ci valea Ciuhurului. Adică, dacă este vorba de sate pe Ciuhur, asta înseamnă pe ambele lui maluri. Zecile de documente medievale vorbesc tocmai în acest sens despre satele de pe Ciuhur, fie că sunt de pe partea stângă, fie că se întind pe malul drept al râului.

Urmând mai departe pe Ciuhur, linia hotarului trece de actualul sat Văratice, așezat pe malul drept al Ciuhurului, apoi de *Holm* („*Suhoverhul*” de atunci) și, neajungând la satul Horodiște („*sub Horodiște*”), cotește spre est, continuă pe valea de lângă pădure și ajunge din nou la Șaptebani, de unde am pornit, lăsând pe partea stângă satele Hiliuți și Ivănești („unde este Ion al lui Filea”).

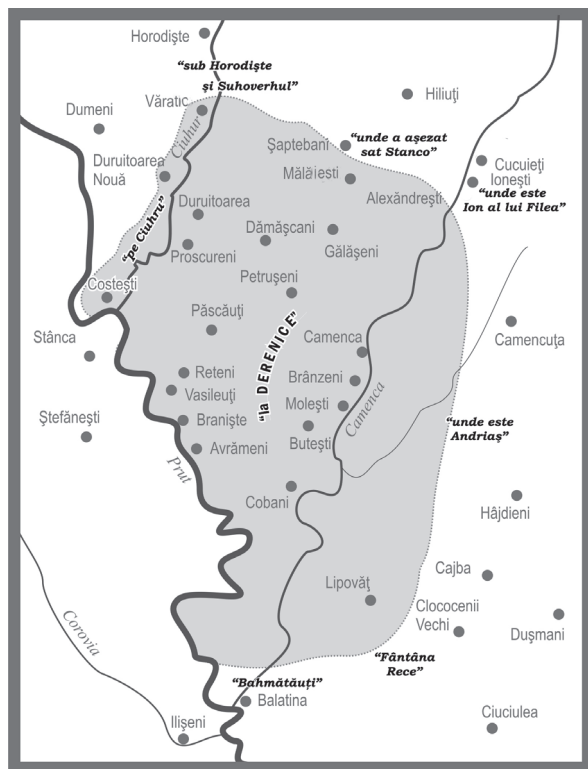
Teritoriul descris mai sus, care, credem, constituia locul celor zece sate, este un masiv deluros (circa 200 m altitudine), înconjurat de un semicerc de văi. La fel ca și în cazul celor zece locuri din dreapta Prutului, masivul are în lungime, de la sud la nord, circa 30 km, iar în lățime, de la vest la est, aproximativ 15 km.

2. Astăzi, în acest hotar sunt așezate 18 sate, mai mari și mai mici, mai vechi și mai noi: Mălăiești, Gălășeni, Dămășcani, Petrușeni, Camenca, Brânzeni, Molești, Butești, Cobani, Avrămeni, Braniște, Riteni, Vasileuți, Păscăuți, Costești, Proscureni, Duru-

itoarea, Duruitoarea Nouă, Vărătic. Care dintre acestea au putut fi întemeiate în baza repartizării făcute prin cartea domnească de la 3 iunie 1429, documentele timpului nu ne spun nimic. Am obține poate informații în plus la ceea ce se cunoaște astăzi, dacă am urmări în ce măsură descendenții celor trei fii ai lui Oană vornicul sunt prezenți de-a lungul timpului în istoria acestor sate, însă o asemenea problemă, dificilă și interesantă, ar putea constitui obiectul unor noi cercetări speciale pe marginea cărții domnești a lui Alexandru cel Bun.

Este cunoscut faptul că fiii vornicului Oană încă de timpuriu și-au împărțit între ei numeroasele moșii moștenite de la părințele lor, precum și cele dăruite lor de către domnie. Documentele timpului relatează, de asemenea, despre multe împărțiri repetate care au avut loc apoi deja între urmașii lor. În același timp, nu se poate preciza ce sate și locuri au revenit fiecăruia dintre ei, însă unii cercetători care au investigat această problemă constată că cele mai multe locuri repartizate la 1429 au revenit lui Costea [15, p. 111–112]. Această afirmație se referă cu precădere la locul celor zece sate de pe partea dreaptă a Prutului, noi însă credem că concluzia istoricilor este valabilă și pentru cele zece sate de pe malul stâng al râului, la „Derenice”. Cel puțin locul de la gura Ciuhurului i-a aparținut fiului mezin al vornicului Oană, boierului Costea, care a întemeiat aici unul din cele zece sate, ce i-a moștenit apoi și numele – Costești.

În aceeași ordine de idei, este semnificativ numele „Prăjescul”, inscripționat în secolul XVII pe originalul actului domnesc din 3 iunie 1429 [6, p. 136]. Asta înseamnă că acest document a aparținut cunoscutului boier din secolul XVII Ion Prăjescu, nepotul marelui postelnic din secolul XVI, Ion Prăjescu cel Bătrân, despre care unii genealogiști susțin că era chiar descendent direct din fiul vornicului Oană [13, p. 520, 680]. În același timp, cunoaștem, dintr-un

izvod de moșii de la 27 aprilie 1664, că acest strănepot al lui Oană vornicul, Ion Prăjescu, a fost cu adevărat proprietar la „Stancăuți, cu vecinii, Hiliuți, lângă Stancăuți, Gălășenii (Gălișiani), de asemenea alături, Vărăticul, tot acolo...” [2, p. 191].

Astfel, acest fapt, de rând cu alte fapte înșiruite mai sus, constituie dovada cât se poate de grăitoare că hotarul celor zece locuri de la Dereni, dăruite la 3 iunie 1429 boierilor Lazăr, Stanciu și Costea, fiii lui Oană vornicul, pentru a întemeia aici zece sate, identificat și conturat în acest studiu coincide cu cel vizat în cartea domnească sau este aproape de el.

BIBLIOGRAFIE:

1. Arbore Zamfir, *Dicționarul geografic al Basarabiei*. București, 1904, p. 137.
2. *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*. Supliment 1. 1403–1700. București, 1975, p. 191.
3. Ciobanu Vitalie, *Ciuciulea. Istorie*. Chișinău, f.a., p. 8, 32.

4. Costăchescu M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare. Volumul I*. Iași, 1931, p. 276–278.
5. Costăchescu M., *Neamul lui Oană, dvornic de Suceava, și satele lui* (Extras din *Cercetări istorice*, an V–VII, 1929–1931). Iași, 1929, p. 17–40.
6. *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Volumul I (1384–1449)*. București, 1975, p. 135–136.
7. *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV–XV. Volumul I (1384–1475)*. București, 1954, p. 84;
8. *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XVI. Volumul I (1501–1550)*. București, 1953, p. 106–107.
9. *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XVI. Volumul III (1571–1590)*. București, 1951, p. 55–56.
10. Furtună Alexandru, *Noi mărturii despre Hiliuți*. Chișinău, 2000, p. 7–10.
11. Gonța Alexandru I., *Studii de istorie medievală (De la curțile cneșilor la târgurile medievale moldovenești)*. Iași, 1998, p. 172.
12. Gonța Alexandru I., *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV–XVII (1384–1625). Indicele numelor de locuri*. Ediție îngrijită și prefațată de Ioan Caproșu. București, 1990.
13. Gonța Alexandru I., *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV–XVII (1384–1625). Indicele numelor de persoane*. Ediție îngrijită și prefațată de Ioan Caproșu. București, 1995, p. 144.
14. Hâncu Ion Gh., *Cetăți antice și medievale timpurii din Republica Moldova*. Chișinău, 1993.
15. Istrati Corneliu, Macovei Adrian, *Descălecători de sate. Un studiu de caz (I)*. În: *Arhiva Genealogică*, 1995, nr. 1–2, p. 103–125.
16. Postică Gheorghe, *Românii din codrii Moldovei în Evul Mediu timpuriu (studiu arheologic pe baza ceramicii din așezarea Hansca)*. Chișinău, 1994. – 238 p.
17. Postică Gheorghe, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V–XIII)*. Cuvânt înainte de Victor Spinei. București, 2007, 487 p.
18. Postică Gheorghe, *Obști sătești și formațiuni teritoriale românești din perioada medievală timpurie în spațiul pruto-nistrean*. În: *Destin Românesc. Serie nouă*, Chișinău, 2007, II (XIII), nr. 1–2, p. 188–214 etc.
19. Poștarencu Dinu, *Primele atestări documentare ale localităților Balatina, Cernoleuca, Cișărleni, Fălești, Răzeni și Țahnăuți*. În: *Revista de istorie a Moldovei*, 2013, nr. 2, p. 109–115.
20. Tabuncic Sergiu, *Satele din Răsăritul Țării Moldovei din secolele XIV–XV în lumina izvoarelor diplomatice interne*. În: *Revista de istorie a Moldovei* (Chișinău), 1998, nr. 3–4, vezi harta, p. 94–95.
21. Tabuncic S., Nicolaev Gh., *Țara Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt*. Hartă. Chișinău, 2007.
22. Еремия А., *Нуме де локалитэць. Студуу де топонимие молдовеняскэ*. Кишинэу, 1970, п. 221.

FILE DIN ISTORIA SATULUI HILIUȚI, RAIONUL RÂȘCANI

PAGES OF HISTORY OF HILIUTI VILLAGE, RISCANI DISTRICT

Alexandru FURTUNĂ¹

REZUMAT

Satul Hiliuți a făcut parte din zona Ciuhurului de Jos, ținutul Iași. În prima jumătate a secolului al XV-lea, conform mărturiilor documentare, localitatea deja exista. Pe parcursul secolelor, satul a fost stăpânit de mai mulți proprietari. Printre primii stăpâni a fost renumitul neam de boieri și dregători Arbure.

Cuvinte-cheie: sat, locuitor, proprietar, impozit, biserică, școală.

ABSTRACT

Hiliuti village was a part of the area Ciuhurul de Jos, Iași district. In the first half of the 15th century, according to the documents, the locality already existed. Over the centuries, the village was possessed by several owners. The first owner was the famous dynasty of noblemen and boyars Arbure.

Keywords: village, resident, owner, tax, church, school.

Zona Ciuhurului de Jos, din care făcea parte și satul Hiliuți, a fost populată din vechime. Drept dovadă a acestei afirmații servesc monumentele arheologice. Astfel, pe moșia hiliuțenilor, arheologii au descoperit 3 tumuli și 7 așezări cu un nivel sau mai multe nivele de locuire [perioada: cultura epocii mezoliticului (mileniul IX–VII) – cultura Černjachov-Sântana de Mureș (secolul II–IV)] [1]. Alte monumente arheologice, deocamdată, nu au fost descoperite. Din secolul al IV-lea și până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea există un gol de informație. Acest lucru însă nicidecum nu înseamnă că locurile respective au fost lipsite de populație

Primul document în care este pomenit satul Hiliuți (Fileuți, Hilăuți), este de la 3 iulie 1575 [2]. Documentul în cauză, precum și cele ulterioare (de la 2 mai 1585, 19 mai 1587, 4 iunie 1588), ne vorbesc despre faptul că Hiliuții au aparținut, din capul locului, mamei portarului de Suceava, Luca Arbure,

iar mai apoi lui Luca Arbure și unora din urmașii săi [3]. Luca Arbure avea în stăpânire satul Hiliuți (vezi documentul de la 2 mai 1585 – A. F.), de rând cu alte localități, „dela Ștefan voevod cel Tănăr (1517, aprilie 22 – 1527, ianuarie 14 – A. F) și din privilegiul de cumpărături ce a avut dela Bogdan voevod cel Bătrân (1449, octombrie 1 – 1451, octombrie 15–A. F.) și din privilegiul de întărire ce a avut bunica lor, Nastasia, mama lui Arbure, dela același Bogdan voevod” [4].

Așadar, pornind de la documentul de mai sus, putem afirma cu tărie că satul Hiliuți își are slobozite rădăcinile în prima jumătate a secolului al XV-lea. După 1588, documentele „tac” până în 1664. Atunci (în 1664 – A. F.) aflăm, dintr-un izvod de satele lui Ion Prăjescu, fost mare vornic al Țării de Sus, că Hiliuții, de rând cu alte sate, este vândut pentru datorii [5]. Deci, la mijlocul secolului al XVII-lea satul Hiliuți aparținea lui Ion Prăjescu.

¹ Alexandru Furtună, doctor în istorie, Institutul de Istorie al AȘM.

Și iarăși domină o lungă „tăcere” a documentelor (din 1664 până în 1746). Stăpânii satului Hiliuți, din această perioadă, nu ne sunt cunoscuți. Abia dintr-un document de la 20 iulie 1746 aflăm că domnul Ion Mavrocordat (1743, iulie 20(30) – 1747, mai – A. F.) îi întărește lui Iordachi Cantacuzino „giumătate de sat di Hiliuți ci au cumpărato dila Vârlan Bantăș zet Gavriil Ciolpan, cari aciastă giumătate de sat s-au ales la hotărât, partea despre răsărit, și s-au lipit cătră satul Pîrjota” [6]. E posibil ca între neamurile Arbure, Prăjescu, Bantăș, Cantacuzino să fi existat anumite relații de rudenie. Căci, conform dreptului de protimisis, moșiile se vindeau, în primul rând, rudelor de sânge și rudelor prin alianță.

Așadar, în 1746 domnul Ion Mavrocordat îi întărește lui Iordachi Cantacuzino o jumătate de sat, dinspre Pârjota. Cealaltă jumătate de sat, posibil din „Hârtop”, este întărită fraților Cărăcaș. Detalii, în această privință, găsim în următoarea carte domnească (de la 2 august 1755): „Io Mateiu Ghica voievod Milosti G(os) p(o) dar zemli Moldavscoi dat-am carte Domniei mele lui Ioniță Cărăcaș pah. și frăține său Lupului ficiorii lui Gavriil Cărăcaș post. nepoți lui Ștefan Panait ce au fost spăt. mare, ca să fie volnici cu carte Domniei mele a stăpâni și a dijmui a lor dreaptă ocină și moșii ce zăsără că au la țanut Iaș(u)lui peste Prut la Ciuhur anume satul Stăncăuți și *giumătate de Filiuți* (subl.n. – A. F.) și jumătate de sat de Văratece și a patra parte din satul Gălășani, pe care moșii zăsără că au și scrisori urice domnești, drept aceia după dres(e) și scrisori ce au, să aibă a lua de a zăce din țarini cu pîne și din fânață și din presăci cu stupi însă din 50 unul iar fiind mai puțin să ia cătă o para de stupu și din livezi cu pomi și din grădini cu legume și din (rupt) cu tot venitu după obicei, asijdere să aibă a lua și (din oa)meni ce ar fi șazători cu casa pe acele părță de moșii căte 6 po[rupt] iar carii n-or da bani să lucreze căte 6 zăle de v(ară) [rupt] și 3 de

iară” [7]. În așa fel, conform acestui document, locuitorii erau obligați să achite zeciuiala din orișice roadă și, în același timp, să execute anumite prestații în muncă (la arat, semănat, strânsul roadei etc. – A. F.).

În 1772–1773, Hiliuții făceau parte din ocolul Ciuhurului, ținutul Iași. Satul aparținea vistierului Ioan Cantacuzino. Gospodării locuite erau 73, inclusiv 69 capi de familie, un preot și trei babe vădane [8]. Locuitori puteau fi circa 350.

La 16 mai 1775, domnul Grigore Alexandru Ghica poruncește căpitanului de Ciuhur să cerceteze pricina avută de paharnicul Ioniță Cărăcaș cu oamenii șezători pe moșiile sale, și anume sat întreg Stăncăuți și jumătate de sat de Fileuți (Hiliuți), pentru venitul moșiilor pe care nu l-au dat de câțiva ani. Satele respective se mărgineau cu moșiile fostului mare vistier Ioan Cantacuzino [9]. La 1 februarie 1777, are loc împărțirea („împărțala”) moșiilor între frații Cărăcaș, moșii rămase de la părinți. Lui Lupul Cărăcaș îi revine „pol (jumătate – A. F.) sat Filiuți tij la ținut Eșului la Ciuhur alături cu Stăncăuții” [10].

În 1817, la Hiliuți erau înregistrați 45 capi de familie, inclusiv un preot, un paraclicer și un dascăl. Gospodării erau 42. Moșia aparținea lui Nicolae Roset, boier din Moldova. El stăpânea o jumătate de sat [11].

Despre cealaltă jumătate de sat nu dispunem de informații. În 1829, în sat erau 82 de gospodării, care cuprindeau 373 de locuitori (196 de bărbați și 177 femei). Satul aparținea Ecaterinei Ghica [12]. Cred că în acest număr, de data aceasta, au fost incluși toți locuitorii satului.

În 1835 erau 49 de familii, iar locuitori – 254 (136 de bărbați și 118 femei). Se întâlneau următoarele nume: Danu, Gherasim, Diaconu, Manole, Pelin, Balan, Bîlici, Melinteanu, Rusu, Bogonos, Jitaru, Matei, Grîbincea, Vrînceanu, Cheptănarul, Gurițanu, Burduja, Buznea, Mocanu, Vacaru, Păduraru, Pînzaru, Țăruș, Sandu, Coșneti, Tarpan,

Cojocar, Opincă, Bogdan, Hodoroștea, Bontea, Țândărică, Pavel [13]. În 1858, numărul locuitorilor crește. Sporește odată cu venirea, în mare parte, a unor locuitori din satul Lipnic (actualul raion Ocnița). Este vorba de familiile Andronașco, Vidaico, Crucioc, Furtună, Ciocoi, Doțic, Smîcaniuc, Dvorschi, Bantaș, Vahnovan, Rusnac, Cazacu, Roșca, Hîrtopan etc. Peste o vreme, o parte din lipniceni au revenit la baștină. La Hiliuți au slobozit rădăcini familiile Furtună, Bantaș, Ciocoi, Roșca, Cazacu și Bondarenco (Handalercu). În așa fel, recensământul din 1858 fixează în satul Hiliuți 155 de familii, iar locuitori – 747 (393 de bărbați și 354 de femei) [14].

În 1868, în Basarabia este efectuată o reformă agrară. 134 de țărani din satul Hiliuți urmau să fie împrăștiți. Fiecărui trebuia să-i revină (din moșia boierului Dumitru Ciolacu) câte un lot („nadel”) în mărime de 9,5 desetine. Ca urmare, cei 134 de locuitori au fost împărțiți în trei categorii: 1) țărani care aveau în folosință pământ; 2) țărani care nu aveau în folosință pământ; 3) țărani din alte sate, care în schimbul îndeplinirii unor prestații, se foloseau de pământ [15]. Însă, mulți țărani n-au primit pământ. Plângerile urmează una după alta. La 26 mai 1882, 61 de hiliuțeni se adresează cu rugămintea de a fi împrăștiți. La data respectivă, primar („staroste”) era Gheorghe Cheptănar [16]. În 1890, în Hiliuți erau înregistrate 280 de familii (277 familii de țărani și 3 de mic-burhezi). Staroste satului era Ion Gheorghe Gherasim [17]. În perioada respectivă satul era stăpânit de către Pulheria Capitanopulo, fiica lui Dumitru Ciolacu. D. Ciolacu decedase în anul 1875. Conacul boieresc se găsea la Pârjota. Pulheria stăpânea la Hiliuți 1024 desetine, iar la Cucuieți – 350 desetine [18].

La începutul anilor '20 ai secolului trecut, odată cu efectuarea reformei agrare, o parte din locuitorii satelor Hiliuți, jud. Bălți, și Răchitna, jud. Hotin, întemeiază satul Hi-

liuții Noi (actualul raion Fălești). Din Hiliuții Vechi au venit la Hiliuții Noi circa 56 de familii, iar de la Răchitna – circa 42 de familii. De la Hiliuții Vechi au plecat reprezentanți ai următoarelor familii: Danu, Manole, Gherman, Bîlici, Furtună, Vrînceanu, Păvăleanu, Bogdan, Mocanu, Bondarenco, Ciocoi, Roșca, Gherasim, Scorpan, Cuciureanu, Cudlea, Cazacu, Burunciuc, Gurițanu, Belic.

În 1930, conform recensământului general al populației României, la Hiliuții (Vechi – A.F.) au fost înregistrate 447 gospodării propriu-zise, iar locuitori – 1949 (983 de bărbați și 966 de femei) [19].

În 1949, din satul Hiliuți au fost deportate următoarele familii: Cheptănar, Manole, Ciocoi, Gribincea [20], Cucereanu, Cupuruba, Mihai. Familia Gorcea a fost deportată în 1941 [21].

Biserica. Prima biserică, despre care s-au păstrat mărturii documentare, a fost făcută din lemn. Pereții erau, asemenea caselor țărănești, lipiți cu lut. Acoperișul era din stuf. În anul 1830, din cauza deteriorării grave, biserica este închisă. În 1842 a fost deschisă și sfințită o altă biserică de lemn. Sfântul lăcaș a funcționat până în anul 1959. În 1989, cu puterile hiliuțenilor, a fost deschisă și sfințită noua biserică de piatră. Temelia ei a fost pusă în îndepărtatul an 1933.

Școala a fost deschisă în anul 1899.

Așadar, satul Hiliuți își are slobozite rădăcinile în prima jumătate a secolului al XV-lea. Pe parcursul secolelor, satul a fost stăpânit de următorii proprietari: Nastasia – mama portarului de Suceava Luca Arbure; Luca Arbure și urmașii săi, marele vornic al Țării de Sus Ion Prăjescu, Vîrlan Bantaș, hatmanul Iordachi Cantacuzino, paharnicul Ioniță Caracaș și fratele său Lupul, vistierul Ioan Cantacuzino, Matei Cantacuzino, Constantin Ghica, vornicul Costache Sturza, Nicolae Rosetti Roznovanu, Ecaterina Ghica, Ion Dumitru Ciolacu, Ion Anastasie Ciolacu, Dumitru Anastasie Ciolacu, Pulheria Dumitru Ciolacu etc.

Anul	Numărul gospodăriilor	Numărul locuitorilor
1. 1772-1773	73	cca 350
2. 1817	45	cca 225
3. 1829	82	373 (196 de bărbați și 177 de femei)
4. 1835	49	254 (136 de bărbați și 118 de femei)
5. 1858	155	747 (393 de bărbați și 354 de femei)
6. 1890	280	cca 1400
7. 1930	447	1949 (983 de bărbați și 966 de femei)
8. 1979	920	2739 (1309 de bărbați și 1430 de femei)
9. 1989	1011	2632 (1220 de bărbați și 1412 de femei)
10. 1997	1051	2705 (1299 de bărbați și 1406 de femei)
11. 1998	1053	2710 (1301 de bărbați și 1409 de femei)
12. 1999	1054	2707 (1302 de bărbați și 1405 de femei)
13. 2000	1057	2696 (1299 de bărbați și 1393 de femei)
14. 2013	932	2420 (1050 de bărbați și 1370 de femei)

BIBLIOGRAFIE:

1. V. Bicaev. *Repertoriul monumentelor arheologice din raionul Râșcani*, Republica Moldova (1993) (manuscris). Vezi și: *Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V)*, Chișinău, 2010, p. 33, 155, 581-614.

2. *Documente privind Istoria României*. Veacul XVI. A. Moldova. Vol. III (1571-1590), București, 1951, p. 55-56.

3. *Ibidem*, p. 280-281, 359-360, 388-390.

4. *Ibidem*, p. 280. Vezi și: *Domnii Țării Moldovei*. Volum editat de Demir Dragnev, Chișinău, 2005, p. 83, 105.

5. *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*. Supliment I (1403-1700), București, 1975, p. 260.

6. L. Boga. *Documente basarabene*. XIV. Hri-soave și cărți domnești (1607-1806), Chișinău, 1931, p. 25-27, Vezi și: *Domnii Țării Moldovei*, p. 246.

7. *Arhivele Naționale București (ANB)*. Fond: Muzeul Saint-Georges. Inventar 1126. Pachet XIV/10. Vezi și: P. XIV/14.

8. *Moldova în epoca feudalismului*. Volumul VII. Partea I. Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774. Alcătuirea, cuvân-

tu introductiv și comentariile de P.G.Dmitriev. Chișinău, 1975, p. 195.

9. ANB. Fond: Muzeul Saint-Georges. Inv. 1126, P. XIV/22.

10. *Ibidem*. P. XIV/24.

11. *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*. Том третий. Печатано под редакцией правителя для комиссии И. Н. Халиппа, Кишинев, 1907, стр. 90.

12. *Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM)*. Fond 205. Inventar 1, dosar 6345, fila 1. Vezi și: F.2, inv. 1, d. 1485, f. 38.

13. *Ibidem*, F. 134, inv. 2, d. 110, f. 573-585.

14. *Ibidem*, d. 815, f. 271-319.

15. *Ibidem*, F. 8, inv. 2, d. 282, f. 6^v-9^v.

16. *Ibidem*, F. 8, inv. 1, d. 1578, f. 3-4.

17. *Ibidem*, F. 16, inv. 3, d. 1, f. 13^v, 33.

18. *Ibidem*, F. 6, inv. 4, d. 87, f. 7^v-8, 26^v, 69-69^v.

19. *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. Vol. IX, București, 1940, p. 45.

20. ANRM, F. R-3397, inv. 4, d. 61, f. 16, 17, 30, 33; d. 92, f. 65, 66, 90; d. 146, f. 10.

21. *Cartea memoriei*. Vol. III, Chișinău, 2003, p. 224-225.

NOBILII BASARABIEI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA. CAZUL NEAMURILOR DE DVORENI MANOLE

THE NOBLES OF BESSARABIA FROM 19TH CENTURY. THE CASE OF THE DYNASTY OF BOYARS MANOLE

Sergiu BACALOV¹

REZUMAT

Studiul prezent relevă câteva episoade enciclopedice inedite din biografiile unor reprezentanți ai nobilimii moldovene, cu același nume de familie, din secolul al XIX-lea, în raporturile lor cu instituțiile administrației rusești din Basarabia.

Cuvinte-cheie: nobil, noblețe, dvorean, neam, familie, rang boieresc.

ABSTRACT

The present study reveals several encyclopaedic episodes of original biographies of the representatives of the Moldavian nobility, with the same last name, in the 19th century, and their relations with Russian administrative institutions from Bessarabia.

Keywords: noble, nobility, boyar, dynasty, family, Boyar rank.

În secolul al XIX-lea, în Basarabia, se atestă câteva familii de nobili purtătoare ale numelui Manole. Dar deocamdată nu există dovezi suficiente pentru a fi considerate ramuri ale aceluiași neam. Originea antroponomică a numelui de neam (de la ebraicul Immanuel – „Dumnezeu cu noi” –, cu derivatele: Emanuil, Emanoil, Manuil, Manoil, Manoli, Manole, Manolache, Manea etc. [1]) este în favoarea ipotezei privind proveniența acestora de la diferiți strămoși întemeietori, boieri cu numele Manole. În continuare vom examina, succint, fiecare caz în parte.

Neamul Manole nr. 1. La începutul secolului al XIX-lea, în Basarabia locuia Gheorghe, fiul stolnicului Constantin Manole, fără ranguri și slujbe. Stăpâna părți de moșie în satele Alcedar, ținutul Orhei, și Șestaci, ținutul Iași – Soroca. La 10 august 1821, Comisia Dvorenească a confirmat noblețea lui Gheorghe Manole, înscriindu-l în prima parte a cărții genealogice pentru nobilii ținutului

Orhei [2]. S-ar putea ca neamul, de răzeși și dvoreni, Lachi de la Șestaci să fie în legătură directă cu neamul Manole nr. 1 (Lachi, probabil, este diminutivul lui Manolachi) [3].

Neamul Manole nr. 2. De asemenea, la începutul secolului al XIX-lea este atestat nobilul Gheorghe Manole, alegător în perioada 1818–1821, și Teodor Manole, mare căpitan, „moșier la Beșeni”, ținutul Orhei, și „alegător la 1818” [4]. Deși concomitent, practic în același areal geografic (Alcedar, Șestaci, Beșeni), sunt atestați doi nobili cu numele Gheorghe Manole, presupunem că sunt identici sau cel puțin înrudiți. Deoarece nu avem dovezi sigure, am preferat să-i evidențiem în grupuri separate.

Neamul Manole nr. 3. Acest neam este reprezentat de serdarul Panaite Manoli, moșier în satul Chirileni, ținutul Iași [5]. Panaite Manoli s-a născut în anul 1793 [6], în Moldova din dreapta Prutului, iar la 16 iunie 1821, în timpul Eteriei, s-a refugiat în Basa-

¹ **Sergiu Bacalov**, doctor în istorie, Centrul de Cultură și Istorie Militară.

rabia împreună cu soția Catinca, patru slugi și cu „trăsura sa cu cinci cai” [7]. A stat o perioadă în târgul Fălești (1821) și în satul Florești (1829), ținutul Iași [8]. În Basarabia a intrat în slujba Adunării Dvorenimii Ținutului Iași, exercitând conștiincios misiunile ce i-au fost încredințate [9]. La 1 martie 1827 a devenit reprezentantul vistiernicului Nicolae Rosetti, responsabil de apărarea intereselor și soluționarea litigiilor funciare referitoare la moșiile Ruseteștilor din stânga Prutului [10].

În câteva rânduri, din motive necunoscute, Panaite Manoli și-a prelungit perioada de ședere în spațiul pruto-nistrean. La 29 noiembrie 1830 a solicitat intrarea în supușenie rusă și înscrierea în rândul dvorenimii basarabene [11]: „din momentul venirii mele în această regiune, m-am stabilit cu traiul în satul numit mai sus (Chirileni – *n.n.*), moștenit, parțial, de zestre, iar parțial prin cumpărătură, de aceea doresc să rămân aici și să obțin supușenia prin depunerea jurământului de credință” și „să fiu inclus în cartea genealogică a dvorenimii acestei regiuni” [12]. Pentru confirmarea nobleței, Panaite Manoli a prezentat Adunării Deputaților Nobilimii Basarabiei mai multe documente (adeverințe, mărturii, pașapoarte, bilete etc.) care mărturisesc despre deținerea dregătoriei de mare serdar, ceea ce garanta obținerea dvoreniei ruse în Basarabia (statut confirmat la 2 decembrie 1830) [13].

Decizia de a rămâne în Basarabia a fost determinată, probabil, de căsătoria sa cu o dvoreancă locală. Presupunerea respectivă este bazată pe faptul că, Contora Carantinei de la Sculeni a înregistrat, în 1821, trecerea lui Panaite Manoli în Basarabia împreună cu soția sa Catinca, iar la 1830 acesta declara, în cererea adresată Adunării Deputaților Nobilimii Basarabiei, că soția sa se numește Elena și este fiica moșierului Brandaburu [14].

În satul Chirileni, ținutul Iași, serdarul Panaite Manoli stăpânea două părți de moșie: „912 fălci pământ” le avea de zestre, iar „304 fălci” erau cumpărătură personală (“cu banii mei” [15]), încă din anul 1818 [16],

care, în 1830, aduceau venit de 500 lei anual [17]. În afară de moșie, Panaite Manoli dispunea de importante resurse financiare [18], obținute, probabil, în urma activității comerciale, din care motiv presupunem că, la origine, el a fost negustor.

Neamul Manole nr. 4. Tot în secolul al XIX-lea îl are ca exponent principal pe „Ioan (Ivan) Manole, fiul boierului Manole pitar” [19], de la Belăuți [20]. Ioan Manole s-a născut la 18 martie 1765, în Iași, în familia lui Manolache [Emanuil] Manole și al Mariei, fiica vel clucerului Teodor Buhăiescul, avându-i în calitate de nași pe vistiernicul Balș și pe vorniceasa Paladi [21]. Tatăl său, Manole [Manolache], a deținut mai multe dregătorii: ispravnic de Suceava, vornic de poartă (1674), mare pitar, mare stolnic (1767) [22]. Din adeverința Dicasteriei Duhovnicești a Mitropoliei Moldovei din 12 iunie 1854 aflăm că ceremonia de cununie a fostului mare pitar Manole [Manolache] cu Maria Buhăiescul („boierul vel pitar Manolachi (adecă Emanuil) Manoli s-au însoțit cu fiica dumisale cliuceariului Teodor Buhăescu, anume Maria” [23]) a avut loc la 10 ianuarie 1763, în orașul Iași, în biserica „Sfântul Neculai, ce se află în acea parte a târgului care este numită Muntenimea de Sus” [24].

De la Teodor Buhăiescul, bunicul său din partea mamei, Ioan Manole a moștenit „700 stânjeni domnești” [25] de pământ în moșia Bilăuți (Beloveț), ținutul Hotin. Ioan Manole a fost căsătorit cu Ecaterina, fiica unui oarecare Alexandru. La 1832 aveau șapte copii: fiii Constantin, de 11 ani, Alexandru, de 9 ani, și ficele: Paraschiva, de 22, Elisaveta, de 19, Savastia, de 18, Safta, de 16, și Tarsița, de 5 ani [26].

Referitor la copiii lui Ioan Manole, dispunem de mai multe informații privitor la Alexandru, despre care știm că a fost căsătorit cu Sofia, fiica lui Dumitru, având patru copii: fiii Constantin, Nicolae, Vasile și fiica Olga [27].

Procesul confirmării nobleței neamului Manole nr. 4 a fost inițiat, la 13 martie 1832, de către Ioan Manole, care a prezentat câteva dovezi documentare ce, în opina sa, adevereau proveniența sa din boieri dregători

moldoveni și că dispune de moșie strămoșească în Basarabia [28]. Printre documentele de bază doveditoare a nobleței Manoleștilor figurează două cărți domnești, din 1764 și 1767, în care tatăl său este menționat în dregătorii. Adunarea Deputaților Nobilimii Basarabiei, examinând documentele prezentate de Ioan Manole, constată, la 7 iulie 1853, că sunt necesare materiale suplimentare ce ar arăta clar care a fost numele tatălui său, deoarece în toate actele apare doar ca Manole, nefiind clar dacă este vorba de prenume sau de nume de neam. Totodată, Adunarea Deputaților Nobilimii Basarabiei solicita lui Ioan Manole să aducă adevărul metricală pentru a confirma că într-adevăr el este fiul pitarului Manole [29].

În aceste condiții, Ioan Manole s-a deplasat la Iași, la Dicasteria Duhovnicească a Mitropoliei Moldovei, și a făcut rost de adevărurile necesare, din care aflăm că tatăl său se numea Manolache, iar Manole este numele său de neam [30]. Astfel, la 13 octombrie 1854, după examinarea acestor

noi documente, Adunarea Deputaților Nobilimii Basarabiei crede de cuviință să înainteze dosarul familiei Manole spre examinare Departamentului Heraldic, cu precizarea că „Ioniță Manole ține de dvorenimea mărunță” [31]. Departamentul Heraldic nu a aprobat decizia Adunării, motivându-și, la 29 martie 1861, poziția prin aceea că documentele nu indică numele tatălui lui Ioan Manole, iar în această privință adevărul metricală nu este suficientă [32]. Astfel, la 19 aprilie 1861, Adunarea recomanda Manoleștilor să caute dovezi mai solide [33].

Alte documente în favoarea nobleței, Manoleștii n-au putut să aducă. Astfel, la 6 iunie 1873, la solicitarea Sofiei, văduva lui Alexandru Manole, de a-i elibera mărturia privind nobleța fiilor ei, Adunarea Deputaților Nobilimii Basarabiei a reexaminat dosarul și a constatat lipsa dovezilor cerute de Departamentul Heraldic [34]. Aceste dovezi n-au fost prezentate nici în deceniile ulterioare, dosarul fiind încheiat în 1905.

BIBLIOGRAFIE:

1. Maria Cosniceanu, *Nume de familie (din perspectivă istorică)*, vol. 1, Chișinău, 2004, p. 123-125.

2. Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. I, București, 1940, p. 100.

3. Vlad Ciubucciu, *Șestaci de la Sfârcul Ciornei. File de istorie*, Chișinău, 2009, p. 439-445.

4. Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. II, București, 1943, p. 51

5. *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare: ANRM), f. 88, inv. 1, dosar 476, f. 1 «Прошение помещика Ясского уезда в селении Кириленах сардаря Панаита Маноли».

6. ANRM, f. 88, inv. 1, dosar 476, f. 6v. *În 1830 avea 37 de ani* («мне от роду 37 лет»).

7. *Ibidem*, f. 12, «сердарь Панаит Маноли, с женою Катинкою и прислугою Диордием, Иордакием, Нигаем и Кассандрою следующие в Бессарабскую область, на временное пребывание, поступил из заграницы а Скулянский карантин... равно и бричика с пятью лошадыми».

8. *Ibidem*, f. 2v, 12.

9. *Ibidem*, f. 3v.

10. *Ibidem*, f. 7v-8.

11. *Ibidem*, f. 1-1v.

12. *Ibidem*.

13. *Ibidem*, f. 7-9v.

14. *Ibidem*, f. 6v. «женат на дочери помещика Брандабура, Елене».

15. *Ibidem*, «а частью покупле из собственного моего капитала в потомственное владение».

16. *Ibidem*, f. 15v-16.

17. *Ibidem*, f. 6v. «Ежегодного дохода получаю с собственной моей части 500 леев».

18. *Ibidem*, f. 2v. «кроме собственного недвижимого имущества имеет в наличном достаточное состояние».

19. *Ibidem*, dosar 596, f. 1. «сын бояра питара Манолия, Иоанн Манолий».

20. Acum satul Belovți, regiunea Cernăuți, Ucraina. Este amplasat între satele Iarovna, Forosna, Jilovca, Cruglic și Pașcovți.

21. ANRM, f. 88, inv. 1, dosar 596, f. 26 v. «бояра питара а впоследствии столника Ем-

мануила Маноли и законной жены Марии, урожденной Бухаесковой, родился законный сын».

22. *Ibidem*, f. 9-12.

23. *Ibidem*, f. 44.

24. *Ibidem*, f. 26.

25. *Ibidem*, f. 14-14. «у помещика Ионицы Манойлов... законная жена его Екатерина Александровна»; f. 1. «я владею недвижимым имением Бессарабской области, в Хотинском уезде, по деде моем, бив вел клучер Бухаеске, отце матери, каковое имение простирается до 700 господских сажений».

26. *Ibidem*, f. 1. «детей у меня 7: Парасковия 22 года, Елисавета 19, Савастия 18, Сафта 16, Константин 11, Алексей 9, Тарсица 5»; vezi și f. 28-28 v, «дворянина Ивана Еманойлова Манолия сим удостоверяется означенный Манолий, ровно и сыновья Константин и Александр».

27. *Ibidem*, f. 49-49v. La 6 iunie 1868 mărturisea: «вдова дворянка София Дмитриева Маноли... о звании детей ея прижитых с умершим ея мужем, дворянином Александром Маноли, Константина, Николая, Василия и Ольги, для определения в учебные заведения». În privința datei de naștere și nașilor de botez ai copiilor lui Alexandru și Sofia Manoli vezi filele 52-55v. La 7 iunie 1859 s-a născut

Constantin Manole, având nași pe kollejski reghistrator Antim, fiul lui Leontie Jukovski, moșier în satului Ceabräu, ținutul Hotin, și Nadejda Z. Momonova, moșieriță în satul Bărnova, ținutul Soroca. La 1 octombrie 1860 s-a născut Olga Manole, care i-a avut drept nași pe Vasile, fiul lui Leontie Vășnevski, maior în regimentul de infanterie Modlinski, și pe Olga Mihailova Kalineakov, din Hotin. La 16 decembrie 1861 s-a născut Nicolae Manole, având în calitate de nași pe maiorul Vasile, fiul lui Matvei Vășnevski, și pe Alexandra, fiica lui Dimitrie și soția lui Alexandru Constantinovici Codrean, moșier în satul Cruglic, ținutul Hotin. La 1 ianuarie 1864 s-a născut Vasile Manole, având de nași pe kollejski secretar Fiodor, fiul lui Nicolae Bontaș, moșier în satul Vorniceni, ținutul Hotin, și pe Olga, fiica lui Ivan și soția lui Dimitri Andr. Kruglik, căpitan în unitatea de grăniceri Sculeni. Toți s-au născut în satul Belăuți, ținutul Hotin.

28. ANRM, f. 88, inv. 1, dosar 596, f. 1-1v.

29. *Ibidem*, f. 23-23v.

30. *Ibidem*, f. 25-25v, 26-26v, 44-44v.

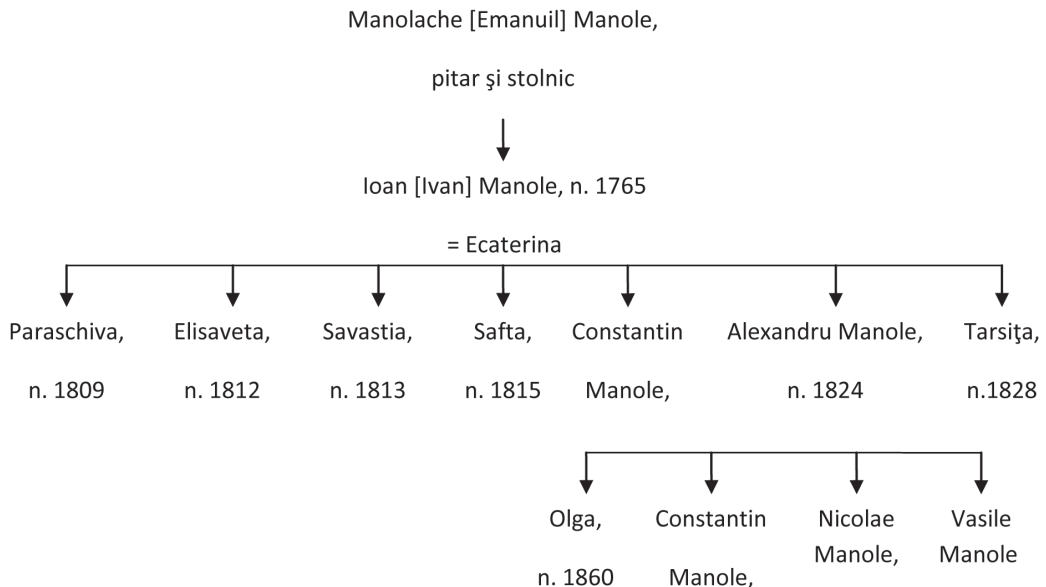
31. *Ibidem*, f. 30-31v, 32. «Иван Маноли принадлежит к числу мелкопоместных дворян».

32. *Ibidem*, f. 45-46.

33. *Ibidem*, f. 45-48.

34. *Ibidem*, f. 63-64v.

Anexă

ROMÂNII MOLDOVENI ȘI EVREII ÎN ORAȘELE DIN SUDUL SPAȚIULUI DINTRE PRUT ȘI NISTRU ÎN PERIOADA MEDIEVALĂ ȘI LA ÎNCEPUTUL CELEI MODERNE

MOLDAVIAN ROMANIANS AND JEWS IN CITIES FROM THE SOUTHERN
AREA BETWEEN PRUT AND NISTRU DURING THE MIDDLE AGES PERIOD
AND EARLY MODERN PERIOD

Ion CHIRTOAGĂ¹

REZUMAT

Pe parcursul unei perioade îndelungate de timp, în toate localitățile urbane din sudul spațiului dintre Prut și Nistru exista câte o comunitate ortodoxă formată, cu prioritate, de românii moldoveni. În diferite perioade de timp, alături de românii moldoveni se așezau cu traiul și alte grupuri etnice, inclusiv comunitatea iudaică. În secolul al XIV-lea, la Cetatea Albă exista comunitatea iudaică a caraimilor (apărută după prima mențiune documentară a urbei în 1290). Începând cu mijlocul secolului al XVII-lea, ba într-un oraș al regiunii, ba în altul sunt menționați negustori evrei veniți cu afaceri de comerț. Negustorii evrei nu sunt însoțiți de meșteșugari, care formează grosul unei comunități urbane. În timpul unor războaie îndelungate, când insecuritatea personală și a mărfurilor sporea considerabil, deseori negustorii evrei se transferau, provizoriu ori pentru totdeauna, în alte locuri, nefiind atunci înregistrați în documentele timpului. La hotarul secolelor XVIII-XIX, numărul evreilor din unele orașe ale regiunii începe să sporească, proces care ulterior se va intensifica.

Cuvinte-cheie: *români moldoveni, evrei, orașe, localități, Prut, Nistru, Perioada Medievală, Perioada Modernă.*

ABSTRACT

Over a long period of time, in all the towns of the southern area of the Prut and Dniester existed some Orthodox community priority composed of the Moldavian Romanians. In different periods of time, near Moldavian Romanians, other ethnic groups settled to live, including the Jewish community. In XIVth century, the Jewish community of Karaites existed in Akkerman (after the first documentary mention of the town in 1290). Since the mid-seventeenth century, either in a town from the region or in other, are mentioned the Jewish merchants coming there for commerce. The Jewish merchants are not accompanied by craftsmen who formed the bulk of urban communities. During the long period of wars when personal insecurity and goods increased considerably, often the Jewish merchants were transferred, temporarily or forever, in other places and unregistered in the documents. During the eighteenth and nineteenth centuries, the number of Jews in some cities of the region starts to increase, a process that will intensify further.

Keywords: *Moldavian Romanians, Jews, cities, towns, Prut, Dniester, Medieval Period, Modern Period.*

¹ Ion Chirtoagă, doctor habilitat în istorie, Institutul de Istorie al AȘM.

În 1290 și la începutul secolului al XIV-lea, în sudul spațiului dintre Prut și Nistru apar primele mențiuni documentare despre orașele Cetatea Albă și respectiv Chilia. Ulterior, între Dunărea de Jos și cursul inferior al Nistrului au mai apărut Tighina, Ismail, Reni, Căușeni și alte localități urbane. Populația orașelor din acest spațiu avea un caracter divers. Printre locuitorii urbelor amintite sunt menționați românii moldoveni, care singuri ori împreună cu mici grupuri de greci formau în orașele respective câte o comunitate de creștini ortodocși. În anumite perioade de timp, în sursele istorice apar relatări despre grupuri confesionale de rit iudaic fie de evrei, fie de caraimi. În cele ce urmează vom încerca să analizăm evoluția populației românești și a grupurilor de rit iudaic din orașele spațiului menționat din secolul al XIV-lea până în primele decenii ai secolului al XIX-lea.

Printre primele mențiuni documentare despre populația de la Cetatea Albă pot fi numite relatările istoricilor arabi, în care este amintit orașul Akdja-Kerman (Akkerman, Cetatea Albă) de lângă Nistru și Marea Neagră, unde „locuitorii (constituiau – n.n.) un amestec de musulmani și necredincioși” [1, p. 51]. Aici se manifestă cunoscuta formulă a unor reprezentanți ai comunității din care făceau parte ei înșiși și... ceilalți. Ceva mai multe informații despre comunitățile etno-religioase de la Cetatea Albă apar în scrierea hagiografică despre martiriul lui Ioan cel Nou, ce a avut loc în 1330, ori – conform opiniei lui V. Spinei – cu 10-15 ani mai târziu. Conform documentului citat, în fruntea Cetății Albe se afla un „eparh” mongol, înconjurat de „doctori, meșteri din India și Persia”. Acest demnitar de rang înalt, mongol de confesiune păgână, s-a comportat dur cu ortodoxul Ioan din Asia Mică, care a devenit jertfa unei calomnii. Mongolii păgâni erau susținuți, după cum se menționează în această sursă istorică, de musulmani, care în prima jumătate a secolului al XIV-lea tot

mai mult se întăreau în teritoriul controlat de Hoarda de Aur. Creștinul din Asia Mică, mai exact din Trapezunt, era simpatizat de coreligionarii săi români moldoveni de la Cetatea Albă (documentar atestați în acest oraș din 1321), care împreună cu un mic număr de greci formau o comunitate etno-religioasă ortodoxă cu biserica lor proprie. Sporirea rapidă a populației acestui oraș cu locuitori diverși din punct de vedere etnic se datora faptului că localitatea se afla pe un drum comercial de importanță internațională, care lega unele state din Europa Centrală (în primul rând, Germania) cu anumite țări orientale (China și India). Această cale constituia o ramură colaterală a renumitelor drumuri „al mătăsi” și respectiv „al mirodeniilor”, care legau China și India cu țările din Europa Occidentală. Însă marfa principală a genovezilor o constituia grâul numit „de la Cetatea Albă” și menționat expres în faimosul manual de comerț al florentinului Francesco Balducci Regoletti, redactat în 1321–1322 ori în 1335–1336.

În acest context un interes aparte îl reprezintă comunitatea de rit iudaic, menționată în scrierea hagiografică despre martiriul lui Ioan cel Nou de la Cetatea Albă. În sursa indicată se menționează că Ioan, originar din Trapezunt (Trabzond după ocuparea lui de otomani în secolul al XV-lea), care s-a ținut dârș în fața autorităților mongolo-tătare, a fost legat de coada unui cal și târât prin diferite cartiere ale orașului, fiind batjocorit de reprezentanții altor comunități etno-religioase, în primul rând păgâne și musulmane. Ajungând calul cu cel chinuit în strada unde locuia comunitatea iudaică, un reprezentant al ei, numit aici evreu, a ieșit din locuința sa cu o sabie și a tăiat capul lui Ioan. Din relatarea sursei menționate aflăm că comunitatea de rit iudaic avea o stradă distinctă. Aici se cere de precizat că în orașele cu populație musulmană și nemusulmană din Africa de Nord, comunitățile etno-religioase locuiau în cartiere cu ziduri care le separa

una de alta/altele. În Cetatea Albă, o comunitate etno-religioasă locuia compact pe o stradă, având instituția lor religioasă, unități economice (de meșteșugărie, comerț) distincte. Însă între cartierele cu comunitățile etno-religioase distincte nu se construiau ziduri de separare, fapt demonstrat și de trecerea fără dificultăți deosebite a calului cu martirul Ioan din Asia Mică prin diferite cartiere cu comunitățile lor etno-religioase distincte. Ce-i drept, la Cetatea Albă, ca și în alte orașe ale Hoardei de Aur din perioada respectivă, unde erau musulmani susținuți de puterea oficială, reprezentanților altor comunități decât ai celei islamice li se interzicea să poarte arme. Însă, din relatarea scrierii hagiografice menționate, cel puțin un reprezentant al comunității de rit iudaic se bucura de dreptul indicat de port de arme. Acest fapt ne duce spre gândul că reprezentanții comunității de rit iudaic de la Cetatea Albă se bucurau de drepturi similare cu locuitorii privilegiați ai orașului. De aceste drepturi se bucurau, în primul rând, mongolo-tătarii păgâni, care încă nu trecuse la islam, musulmanii, adică cei care deja devenise „fii lui Allah” și, probabil, caraimii, vorbitori de limbă turanică, urmașii hazarilor, care cu câteva secole anterior, din motive politice, trecuse la ritul iudaic. E demn de menționat faptul că hazarii, iar mai târziu și caraimii, nu numai că continuau să se folosească de limba lor străbună, dar și de codul de legi Töre, comun pentru popoarele turanice, neadmițând în relațiile dintre ei aplicarea obiceiurilor din Talmud, utilizat în scopurile respective de către evreei propriuziși. Anume prin aceasta se explică râvna reprezentanților comunității de rit iudaic de a se solidariza cu musulmanii în chestiunea lui Ioan din Trapezund.

La mijlocul secolului al XIV-lea, la Cetatea Albă se afla o puternică comunitate geneveză. În 1351, conducerea lor din Italia cerea genevezilor de la Cetatea Albă și altor comunități similare din orașele pontice să

sprijine acțiunile ei militare în lupta cu rivalii lor Veneția [2, pp. 244-245].

În aceeași perioadă de timp, la gurile Dunării evolua într-un ritm susținut orașul-port Chilia. În Delta Dunării, apoi și pe malul drept al brațului cu același nume, alături de populația românească locală se așezau cu traiul tot mai mulți ortodocși, în primul rând de origine elenă. Creșterea numărului ortodocșilor la Chilia a fost consemnată și de Patriarhia de la Constantinopol. Într-o listă de „castele patriarhale” din anii 1918-1923 e menționată „Chilia sau Licostomion” [3, p. 281]. Nu este exclus faptul că biserica oficială bizantină era interesată nu doar de numărul grecilor, care s-au adăugat la populația românească locală, ci și de bogățiile celor sosiți la Chilia din orașele din Crimeea, aflate sub o presiune economică și politică dublă din partea mongolilor și genevezilor.

În prima jumătate a secolului al XIV-lea, la Chilia încercau să pătrundă genevezii, susținuți intens de Biserica Catolică. În 1345, la Chilia este menționată o mănăstire franciscană (în perioada vizată, instituții similare mai erau la Hotin, Cosmin, Siret, Baia, Cetatea Albă) [3, p. 221]. Însă pe atunci prezența genevezilor la Chilia era ne semnificativă, deoarece în documentul din 16 mai 1351, prin care se solicita participarea comunităților geneveze din spațiul pontic și mediteranean la războiul cu Veneția, Chilia (ori Licostomion) nu este indicată [4, p. 198].

În 1358, în Crimeea, mongolo-tătarii au acordat venețienilor privilegiul de a folosi porturile Soldaia, Provato și Calina [4, p. 198, 203], iar genevezii au creat la Chilia o colonie în frunte cu un consul și un notar, ale căror acte ne furnizează informații din viața acestei comunități de sorginte italiană. În actele notarului Antonio de Ponso din 1360-1361 sunt menționați genevezi, greci, armeni [5, p. 246], care practicau comerțul angro cu produse cerealiere necesare pentru aprovizionarea capitalei Bizanțului aflat sub presiunea otomană.

În anii '60-'80 ai secolului al XIV-lea, în Chilia erau în circulație monede hibride, având bătute pe ele crucea genezeză și tamgaua (stema) mongolo-tătară cu o legendă în limba greacă, limba scrisă a ortodocșilor de la gurile Dunării. Această mărturie reflectă echilibrul de forțe care se constituie în regiune între comunitatea ortodoxă a românilor locali cu un adaos de greci, comunitatea genezeză și tătarii din câmpia nord-pontică [6, p. 46]. Faptul că la Chilia în calitate de limbă scrisă se utiliza greaca și nu slavona ar sugera ideea că vorbitori de limbi slave (bulgari, ucraineni) nu erau prezenți în orașul menționat.

După ce în 1362-1363 lituanienii au înfrânt pe trei „emiri tătari” de la periferiile de apus ale Hoardei de Aur, potrivit relatărilor cronicarului polonez S. Sarnicki, nomazii din apropierea cursului inferior al Nistrului s-ar fi refugiat peste Don și alte regiuni [2, p. 326]. Populația musulmană, și poate caraimii atașați de dominația mongolă din regiune, au mai rămas în oraș, continuând să mențină contacte economice ale Hoardei de Aur. În relațiile economice se utilizau în continuare monedele giucide. Ultima monedă giucidă care a pătruns la Cetatea Albă este datată cu anul 770 musulman (1368-1369 de la nașterea lui Hristos) [2, p. 260]. După această dată, musulmanii și caraimii, părăsind orașul, s-au transferat în alte localități ale Hoardei de Aur din estul Europei. Către anul 1386, Cetatea Albă împreună cu teritoriul din apropiere au intrat în componența Țării Moldovei, aflată în ascensiune. Acest proces e consemnat în registrul de venituri și cheltuieli al Caffei, în care este menționată, în 1386, o solie genezeză la Cetatea Albă pentru a-i contacta pe ”Constantin și Petro vayvoda”, adică pe domnul Moldovei Petru Mușatin și pe Constantin, administratorul direct al Cetății Albe [4, p. 221]. Aflarea Cetății Albe sub autoritatea lui Petru Mușatin este confirmată și de faptul că ea este inclusă în lista orașelor moldovenești, întocmită în anii 1387-1392 [3, p. 211].

În această perioadă, la Cetatea Albă funcționau trei comunități etno-religioase. În 1421, călătorul flamand Ghilbert de Lanooy relatează că a ajuns „la o cetate întărită și port la Marea Neagră, numită Moncastro sau Belgrad, unde locuiesc genezezi, români și armeni” [7, p. 50]. Se poate de presupus cu certitudine că românii formau o comunitate ortodoxă. Lor li se alătura un grup mic de greci, care în viața urbei deținea o poziție solidă, bazată pe bogăția provenită din comerț, pe sprijinul comunității etno-religioase dominante a românilor și susținerea Patriarhiei de la Constantinopol. Comunitatea ortodoxă avea biserica sa numită grecească (după cum erau numite uneori bisericile ortodoxe). Însă în rândul celor mai bogați comercianți de la Cetatea Albă se aflau și unii români. Spre exemplu, Gheorghe Valata (românul) din Cetatea Albă avea legături de negoț cu orașele din Crimeea. Feciorii acestuia, Dumitru și Caloian, întreprindeau operațiuni comerciale în Lvov, realizând piper și alte mărfuri orientale [8, p. 45].

Pe timpul lui Ștefan al II-lea, domnul Țării de Jos, s-a făcut o încercare de a pune în circuit o monedă bătută la Cetatea Albă. Pe aversul monedei de aramă era înfățișat capul de zimbru cu stea în frunte și alte atribute care simbolizează unitatea politică a Țării Moldovei, iar pe reversul ei – o cruce cu denumirea Cetății Albe în limba greacă [9, pp. 1-10]. De fapt, aici se manifestă o situație etno-culturală specifică – spre deosebire de Suceava, unde se emiteau documente româno-slave, la Cetatea Albă în documentele oficiale și în simbolică se utiliza limba greacă. În legătură cu fenomenul natural menționat, străinii par afirmațiile despre o posibilă populație de limbă slavă la Cetatea Albă în secolele X-XIV, care nu apela la această limbă, ci la cea greacă și care nu s-a manifestat decât într-o perioadă scurtă de timp (1314-1321), când, din considerente politice, în portul orașului menționat hanii de la Serai au utilizat vameși bulgari [10,

pp. 14-15]. Și această monedă denotă faptul că pozițiile comunității genoveze tot mai mult se reduceau, iar ale celei ortodoxe – se întăreau substanțial.

Procese similare aveau loc și la Chilia. În primul deceniu al secolului al XV-lea, la Chilia se extinde autoritatea domnului Țării Moldovei, eveniment care a dus spre întărirea comunității ortodoxe, formate cu prioritate de români. În 1445, la Chilia sosește Wallerand de Wavrin și alți cavaleri occidentali, care în anul precedent suferise o înfrângere catastrofală în bătălia cu otomanii la Varna. Ei au ajuns la „Chilia, unde au găsit pe români, cărora le-a cerut vești despre regele Ungariei” [7, pp. 82-83], conducătorul lor militar în campania antiotomană menționată. Călătorul flamand nu-i arată pe coreligionarii săi genovezi, rolul cărora în viața economică și administrativă la Chilia se limitase foarte mult. În privilegiile date negustorilor din Lvov în 1408 și 1434, Chilia nu figurează printre orașele ale căror comercianți puteau profita de înlesnirile indicate. Se pare că domnii n-au inclus Chilia în lista menționată, probabil, pentru a nu periclita interesele economice ale genovezilor. Însă, în perioada imediat următoare, situația se schimbă radical. Drept dovadă servește faptul că în privilegiile acordate de domnii Țării Moldovei negustorilor din Lvov în 1456 și 1460 printre orașele pe care acești negustori aveau dreptul să le viziteze este menționat și cel de gura Dunării – Chilia [11, p. 87, 97, 114, 124]. Despre faptul că în primele patru decenii ale secolului al XV-lea comunitatea ortodoxă de la Chilia devenise cea mai puternică din oraș ar reieși și din relatările croniciarului bizantin Duca, precum că în 1462 românii din Licostomions (adică din Chilia) au fost îngrijorați de pregătirile agresive ale otomanilor [12, pp. 426-427].

După ce în 1484 otomanii au cucerit Chilia și Cetatea Albă, populația orașelor s-a redus considerabil. O parte din locuitori au căzut în lupte, alții au fost transferați

de către turci și tătari în diferite regiuni ale lor ori vânduți în robie. Din Cetatea Albă la Istanbul au fost transferate 1099 familii. În 1484, la Cetatea Albă rămăsese circa 200 familii din foștii ei cetadini, peste 5 ani – doar 167 [13, p. 13].

Unele statistici din primele decenii ale secolului al XV-lea demonstrează că numărul familiilor musulmane din orașele Moldovei recent ocupate creștea foarte repede. Dacă în 1518, la Cetatea Albă au fost înregistrate 7 case (familii) turcești și 16 tătare, apoi peste doar 11 ani, în localitate erau deja 99 cămine (familii complete) și 21 celibatari turci (aceștia fără ostașii în soldă). În ceea ce privește populația creștină, informația este contradictorie. În 1518 sunt menționate 282 familii (probabil, aici sunt indicați nu numai creștinii din orașul în cauză), inclusiv 18 încadrate în serviciul de la Cetatea Albă. În 1529 au fost înregistrate 121 familii de creștini, inclusiv 18 antrenate în serviciu la Cetatea Albă, 7 celibatari creștini [14, p. 216]. În aceste documente sunt menționate comunitățile musulmană și creștină, cu certitudine ortodoxă, formată, în principal, de populația românească locală. Până acum atât la Chilia, cât și la Cetatea Albă nu este menționată comunitatea evreiască. Aceasta confirmă ipoteza că, pe timpul Hoardei de Aur, la Cetatea Albă a fost o comunitate de caraimi, care s-au evacuat odată cu plecarea administrației hanului de la Serai și a populației musulmane din orașul menționat la est de râul Don.

În urma evenimentelor tragice din 1484 s-a redus substanțial și populația Chiliei. Însă urbea era în continuare populată de o comunitate ortodoxă numeroasă pentru timpurile respective. În 1429, conform unor date furnizate de N. Beldiceanu, la Chilia, probabil, de pe malul stâng al brațului cu același nume, erau 160 de familii de creștini [13, p. 17]. Majoritate locuitorilor erau ortodocși. Însă în oraș continua să existe și o mică comunitate catolică, ceea ce se vede

dintr-o circulară a episcopului de Milcov (de la 18 februarie 1518) prin care pastorul de la Chilia era invitat la un sinod [15, p. 487].

În perioada amintită, o altă localitate din sud-estul Moldovei se afla tot pe cursul inferior al Nistrului. Aici e vorba de Tighina, menționată în privilegiile acordate negustorilor din Lvov din 1408, 1434, 1456 ș. a. [11, p. 85, 87, 91, 110, 113]. În privilegiul lui Ștefan cel Mare din 3 iulie 1460 se relatează că negustorul din Lvov „la Tighina va plăti vama ce s-a plătit și mai înainte..., iar la strajă câte 12 groși de car” [11, p. 122]. Să reținem și faptul că în privilegiul lui Alexandru cel Bun din 1408 se menționează că un negustor din Lvov, care intenționa să se ducă cu mărfurile sale spre Crimeea, urma să plătească „... la Tighina... afară de plata trecătorii la strajă de fiecare car câte doisprezece groși” [11, p. 87]. Prin urmare, la vadul de la Tighina se afla o comunitate românească de țărani-pescari, care în afară de ocupațiile lor de bază (agricultură și pescuit) mai treceau peste râu și pe călătorii străini. Iar alături de ei conducerea de vârf a țării de atunci a plasat un grup de străjeri cu vameși, care respectiv păzeau frontiera de est a Moldovei și percepeau vama de la negustorii în trecere. Conform cercetărilor arheologice, la finele secolului al XV-lea, lângă localitatea cu populația de origine românească de la Tighina a fost construită o mică fortăreață de lemn și pământ, în care era plasată straja menționată anterior, menită să întărească paza de la această trecere importantă pentru securitatea Țării Moldovei.

În 1538, otomanii au luat de la Moldova Tighina cu fortăreața amintită și satele cu populație românească din apropiere. Conform relatărilor cronicii moldo-polone, „șarul turc (sultanul Suleyman I – n.n.), aflându-se un timp scurt la Suceava, a revenit în Turcia..., însă în prealabil a luat în stăpânire un castel moldovenesc, Tighina...” [16, p. 22]. În opinia călătorului turc Evlia Celebi, din ordinul lui Suleyman I, la Tighina, sub ochiul atent

al arhitectului otoman Sinan aga, feciorul lui Abdul Menan aga, a fost construită o cetate de piatră [17, p. 415]. În timpul săpăturilor arheologice, printre mărturiile materiale depistate la Tighina a fost găsită și o locuință românească incendiată, probabil de către proprietar, care, nedorind să trăiască sub o dominație străină și transferându-se cu traiul în teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei, și-a avariat singur casa. Aceasta și alte informații lapidare menționate mai sus constituie mărturia certe despre prezența populației românești și comunității ortodoxe la Tighina. La trecătoarea importantă de peste Nistru, Suleyman I a construit o cetate puternică de piatră. Din porunca sultanului, pe unul din pereții ei de piatră a fost instalată o tablă memorială cu inscripția că fortăreața a fost construită în anul 945 musulman, care a durat de la 30 mai 1538 până la 18 mai 1539 [18, p. 119]. La ridicarea cetății au participat mulți țărani și meșteri, fapt care și-a pus amprenta specifică asupra aspectului ei, observat și de unii arhitecți onești. Spre exemplu, cunoscutul specialist în domeniu V. Voițehovschi a observat că înfățișarea cetății conține elemente evidente de arhitectură moldovenească [19, p. 167].

Informații despre populația orașelor din sudul spațiului dintre Prut și Nistru conține recensământul contribuabililor din 1570 [20, p. 84]. Potrivit acestui document, la Cetatea Albă locuiau 187 familii de agricultori, inclusiv 127 creștine și 60 musulmane. În același an, potrivit documentului menționat, la Chilia erau 316 familii de creștini, inclusiv 150 la Chilia Veche din Delta Dunării. Populația musulmană era formată din 298 familii. Din documentul vizat ar reieși că la Tighina locuiau 122 de familii de creștini și 76 de musulmani, care se ocupau cu agricultura. În aceste orașe se mai aflau militari musulmani, care nu aveau tangențe cu activitatea economică, dar și unele categorii de țărani cu îndatoriri speciale față de statul otoman.

Informații despre populația din orașele în cauză conține o descriere anonimă a Moldovei din 1587. Într-o scrisoare adresată papei Sixtus al V-lea, autorul necunoscut menționa că la Chilia, Cetatea Albă și Tighina se aflau „300 de sipahii, iar ceilalți turci nu ating cifra de 600, deoarece la Chilia și Akkerman cei mai mulți sunt creștini” [21, p. 201].

Spre finele anilor '80 ai secolului al XVI-lea, la trecătoarea Smil, rebotezată de turci în Ismail, otomanii încep să construiască o nouă fortificație, pentru care a fost utilizat un număr impunător de țărani și meșteri români. Aceasta ar reieși din firmanul datat cu luna august 1590, prin care porunca domnilor Țării Românești și Moldovei „să sprijine construirea unei fortărețe la ghecetul (trecătoarea – n.n.) Ismail” [22, p. 424]. Or, la acea dată lucrările erau pe sfârșite, deoarece în luna noiembrie a aceluiași an, potrivit relatărilor cronicarului turc M. Seleaniki, moare eunucul Mehmed, care „înființase cetatea și orașul pe malul Dunării, la locul numit trecătoarea Ismail” [23, p. 63].

În curând populația de la Ismail începe să crească și orașul devine un important centru religios al ortodocșilor din teritoriul Moldovei și Brăilei, localități ocupate de otomani. În 1641, călugărul mănăstirii Caracal de la muntele Athos (Grecia) cere permisiunea Patriarhiei de la Constantinopol de a repara biserica Sf. Nicolae. Un asemenea demers era necesar, deoarece repararea lăcașurilor sfinte ale ortodocșilor din Imperiul Otoman se efectua doar cu aprobarea Porții, la cerea Patriarhiei. La 1 iunie 1641, prin actul patriarhului Ioanichie din Constantinopol, biserica Sf. Nicolae din Ismail este ridicată la rangul de stavropighie, adică supusă direct Patriarhiei. Tot pe atunci apare în documente mitropolia locală de curând înființată. Ulterior mitropolitului de Proilavia (Brăila) și Ismail îi este subordonată o parte din clerul ortodox de pe teritoriul Țării Moldovei și dintr-un șir de localități limitrofe supuse otomanilor [24, p. 83]. Din documentele

prezentate se vede limpede că și la Ismail se afla o puternică comunitate ortodoxă, formată cu prioritate de români, după cum se poate vedea și din cele ce urmează.

Călătorul italian Niccolo Barsi, care în 1632 și 1639 a trecut pe la Cetatea Albă, menționează că în orașul fortificat se află un fel de garnizoană militară, străinii nefiind admiși în interiorul lui. Deoarece călătorul era străin nemusulman, el nu-i admis în oraș și este silit să locuiască în „afara orașului, în suburbie, unde șed turcii, grecii, armenii, moldovenii și alte neamuri” [25, p. 118]. Despre Tighina călătorul italian relatează că localitatea „este în stăpânirea turcilor și locuitorii ei sunt turci și moldoveni” [25, p. 89].

Românii din Chilia și alte localități din sudul spațiului dintre Prut și Nistru ocupat de otomani erau susținuți de domnii Moldovei și Țării Românești. În 1648, Vasile Lupu, domnul Moldovei, a construit la Chilia biserica Sf. Nicolae. Pereții bisericii erau construiți din piatră, însă podeaua era sub nivelul pământului. Biserici similare mai erau și în alte localități din teritoriile ocupate de otomani și se consideră că asemenea lăcașuri sfinte îngropate parțial în pământ se datorau faptului că turcii nu permiteau ca în orașele cu populație musulmană să fie construite edificii mai înalte decât o moschee islamică. De asemenea, până în secolul trecut s-a păstrat o carte sfântă tipărită la Craiova, pe timpul lui Mihail, domnul Țării Românești (1658-1659) [26, pp. 485-486]. Anume în jurul unor preoți ortodocși și lăcașurile sfinte de acest fel se consolida o comunitate formată cu prioritate din români moldoveni, susținută și de coreligionarii și consăngenii lor din teritoriile rămase sub autoritatea domnilor din Principate.

În 1657 și mai târziu, prin acest teritoriu trece călătorul turc Evlia Celebi. Despre Tighina faimosul călător oriental menționa că „în oraș sunt 4 geamii, 7 mahalale de valahi și moldoveni” [17, p. 118]. Informa-

ția lui Evlia Celebi este conformă cu cea a lui Niccolo Barsi, că la mijlocul secolului al XVII-lea Tighina era populată doar de turci și de români moldoveni, care formau respectiv două comunități: musulmană și ortodoxă. Doar ceva mai târziu în localitate se vor așeza cu traiul și reprezentanții altor etnii.

În ceea ce se referă la Ismail, ample informații despre populația orașului conțin relatările călătorilor străini Evlia Celebi [17, pp. 406-407], Paul de Alep [17, pp. 406-407] și T. Stanislavov [25, p. 618], care au vizitat orașul în 1657, 1658 și respectiv 1659. Sub aspect exterior orașul părea o localitate destul de mare. Potrivit relatărilor lui Evlia Celebi, „orașul acesta este compus în total din 2 mii de case. În el sunt trei mahalale locuite de musulmani, restul e plin de greci (adică ortodocși – n.n.), armeni și evrei”. În baza relatărilor lui Paul de Alep, călător sirian, se poate conchide că ortodocșii erau cu prioritate de origine română, fiind numiți de T. Stanislavov „moldoveni și munteni”. Tot la Paul de Alep întâlnim niște „mysi”, adică dobrogeni, care la T. Stanislavov figurează cu numele de „bulgari”. Prin urmare, „armenii și evreii” menționați de Evlia Celebi sunt „dobrogenii” descriși de Paul de Alep și „bulgarii” amintiți de T. Stanislavov, adică armenii și evreii veniți de curând din sudul Dunării. Or, după cum s-a exprimat ultimul, aceștia sunt „familii... fugite de tirania turcilor și venite să locuiască aici, unde viața este plăcută, unde se bucură de dreptate și de liniște și unde cheltuielile (adică impozitele – n.n.) sunt mici, în afară de haraci (impozitul pe cap de familie perceput de la nemusulmani în folosul statului – n.n.)”.

Tot T. Stanislavov remarcă un aflus de populație din diferite zone ale Imperiului Otoman: „Aici se adună o mulțime de neamuri, pentru că locuitorii sunt scutiți de plata oricărui bir, în afară de un galben, numit îndeobște „țehin”, pe care trebuie fiecare să-l plătească turcilor drept capitație”.

Conform relatărilor aceluiași T. Stanislavov, orașul număra 15 mii de case (cifră exagerată). Ponderea musulmanilor în mediul populației orașului în ochii călătorilor menționați nu li s-a părut pre mare. „Se spune, relatează în continuare Paul de Alep, că în acest oraș sunt peste 12 mii de români și bulgari”, adică nemusulmanii de origine română și transdanubiană formau circa patru cincimi din populație, iar musulmanii doar o cincime. În numărul nemusulmanilor, potrivit relatărilor lui T. Stanislavov, „...la Ismail, case de locuitori catolici sunt 3, de negustori raguzani 2, suflete 30”. Majoritatea populației, așadar, era formată din nemusulmani, preponderent români (după cum vom vedea mai târziu, numărul armenilor și mai ales al evreilor la Ismail era nesemnificativ). Însă aici se cere de menționat că Evlia Celebi nu găsește la Ismail decât 2 mii de case. Cifra menționată de călătorul turc e mai aproape de adevăr, deși și ea ar putea fi mai degrabă prea mare, decât mică. Explicația ar fi că, din cauza că orașul se afla în afara zidurilor unei cetăți medievale, casele lor împreună cu locurile de pe lângă construcțiile locative și gospodărești ocupau o suprafață de pământ extinsă și creau impresia unei localități mari cu o populație numeroasă.

În orașele din teritoriul în cauză se afla un număr mic de catolici, cu prioritate de origine italiană. Spre exemplu, la Chilia se afla un mic număr de catolici, ei fiind puțini, în continuare duceau lipsă de asistență spirituală. În acest sens e elocventă mărturia minoritului Vito Piluzzi, care în 1671, vizitând Moldova, relatează că părintele Rossi din Galați acordă asistență spirituală catolicilor din Chilia și alte localități aflate sub dominația otomană, care nu aveau lăcașuri sfinte [27, p. 93]. Se pare că acești catolici veneau la Chilia și alte localități din apropiere, având interese comerciale.

La Dunărea de Jos mai era un oraș – Reniul. După ocuparea Chilieii în 1484 de către otomani, Moldova avea acută nevoie

de un alt port fluvial la Dunăre pentru ca negustorii locali să poată transporta mărfurile lor în orașele importante din spațiul pontic. Pe parcursul secolului al XVI-lea, pe malul stâng al Dunării s-a format orașelul Reni, care putea servi și ca port fluvial. Însă în 1621, otomanii au ocupat și acest oraș [28, pp. 113-114]. Într-un document turc din 1645, printre localitățile cu populație românească ocupate de otomani este menționat și Reniul [29, pp. 261-262]. În 1656, călătorul sirian Paul de Alep relatează că, venind din Galați, a trecut prin Tomarova, orașul pe care grecii (din comunitatea ortodoxă, formată din români, greci ș.a. – n.n.) îl numesc Reni” [17, p. 282]. Comunitatea ortodoxă avea câteva biserici. Conform relatărilor unui călător italian aflat în vizită în 1672 în Moldova, „Reni are biserici sărace și ruinate” [30, p. 59]. D. Cantemir relatează că Reniul avea populație română și un detașament de moldoveni cu îndatoriri speciale militare [31, pp. 32-33]. De fapt, deja în 1692, la Reni se afla o cetate recent construită și întărită cu ostași turci [29, p. 417].

În secolul al XVIII-lea, printre localitățile urbane din sudul spațiului dintre Prut și Nistru sunt menționați și Căușenii Noi alături de Căușenii Vechi. Aceasta ar reieși din relatările călătorului englez Matraye, care, trecând în 1713 prin Moldova, menționa că la Căușenii Vechi și Căușenii Noi, alături de românii băștinași locuiau grupuri mici de tătari și evrei [31, p. 34]. Și ofițerul suedez M. Eneman a menționat în aceeași perioadă la Căușeni evrei [32, p. 367]. Pe tătari călătorul englez, probabil, i-a sesizat la piață, unde vindeau animalele domestice pe care le pășunau pe câmpiile cu iarbă mustoasă din apropierea localității.

Tot Matraye numește Căușenii oraș. Ca localitate urbană Căușenii figurau și pe o hartă străină din prima treime a secolului al VIII-lea [33, p. 257]. La piața din localitate se aduceau mărfuri și din teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei. Conform

unui hrisov al domnului Dimitrie Cantemir din 27 martie 1711, un oarecare Tănasă a adus la Căușeni o cantitate semnificativă de sare, scoasă din ocnele moldovenești [34, p. 308]. Importanța localității a sporit, deoarece ea se afla pe drumul dintre Tighina și Ismail, pe care treceau mulți călători, inclusiv străini. În 1738, trecând pe acest drum, călătorul englez John Belle s-a oprit în gazdă la Căușeni, unde era o stație de poștă și loc de schimbat caii [35, p. 93].

O descriere succintă a orașului de la mijlocul secolului al XVIII-lea a lăsat diplomatul francez Ch. de Peyssonel: „Căușenii este un oraș situat într-o vâlcea. El este locuit de tătari, moldoveni, armeni născuți în țară, persani (adică sosiți din Armenia, ocupată de Iran – n.n.) și evrei. Sunt moschei construite de curând, biserică ortodoxă, armeană și sinagogă” [36, p. 305]. Deși numărul locuitorilor din orașel (15-30 de mii de oameni) este exagerat, cele relatate de autorul francez sunt aproape de adevăr. Ordinea în care sunt prezentate grupurile etnice, cu excepția tătarilor plasați primii în listă, ca reprezentanți ai puterii de stat, corespunde ponderii fiecărei comunități etno-religioase în rândul populației localității după numărul de oameni. Pe locul întâi se aflau românii moldoveni, în rest – în ordine descrescătoare – pe următoarele locuri. Din relatările călătorului german N. Kleeman, care la 23 decembrie 1768 a sosit la Căușeni, ar reieși că armenii și evreii de aici practicau comerțul: „Deși Căușenii este un oraș mic, găsești totuși fel de fel de marfă cu care fac negoț, mai ales armenii și evreii, iar tătarii din Bugeac vin des în această localitate pentru a se aproviziona cu lucrurile de trebuință” [35, p. 636].

În timpul ofensivei trupelor ruse spre Dunărea de Jos în 1770, turcii și tătarii au evacuat o parte din populația locală, care ulterior revine cu mari greutate la băștină. În septembrie 1770, din Crimeea au revenit la Căușeni 6 familii de evrei, 3 familii de români, cea de a patra de aceeași etnie rămânând în prizoni-

eratul tătar. Din satul tătäresc Cășla Hanului au mai revenit încă două familii de români [37]. Conform unei liste a populației din 15 iulie 1773, la Căușeni erau 96 case și 9 bordeie, dintre care 12 locuințe n-aveau locuitori. În cele 83 de case și bordeie întregi și locuite se aflau 167 persoane de gen masculin, inclusiv 91 volohi (români), 64 armeni și 12 evrei [37, d. 403, f. 423, d. 418, f. 1-3]. Prin urmare, românii moldoveni ca locuitori din oraș la acea dată constituiau 55%, armenii – 38 %, evreii – 7 %. Aceste informații reflectă parțial și situația etno-demografică de până la începutul războiului.

În fruntea comunităților etno-religioase de români și armeni de la Căușeni se afla câte un șef, numit în documentele rusești „tigai” (turc. chehaia, adică secretar, primar ș.a.) ori sotnic (sutaș) [37, d. 409, f. 90]. Mica comunitate evreiască ocupa un cartier, șeful ei având un rol de pretor, numit de ruși „kvartal'nâi”, având misiunea de a soluționa chestiunile publice ale consăngenilor. Prin intermediul sutașilor români și armeni, administrația militară rusă impunea pe contribuabilii simpli să contribuie la asigurarea trupelor imperiale cu căruțe cu cai, furaj, produse alimentare etc. Negustorii erau scutiți de prestații în muncă în folosul trupelor străine în schimbul unei plăți speciale. Situația micii comunități de evrei era mai fragilă, ei fiind mai puțin luați în seamă de administrația militară rusă și de șefii comunităților de români și armeni, la care apelau direct, negustorii evrei fiind impuși să îndeplinească prestații în muncă de rând cu țărani, meșteșugarii etc. Conform ordinului colonelului rus Korret de la Tighina din 30 aprilie 1773, „evreii din orașelul Căușeni au făcut reclamații că armenii și volohii... îi trimit la munci fizice și le cer să dea căruțe (pentru a fi trimiși – n.n.) în diferite locuri (necesare armatei – n.n.) să li se declare sutașilor de acolo că evreii menționați să nu fie antrenați la acele (prestații – n.n.), dar să se mulțumească cu o plată în bani”

[37]. Pe de altă parte, faptul că toată comunitatea evreiască era scutită de la prestații în muncă constituie o mărturie indirectă că reprezentanții acestei etnii practicau doar comerțul, nefiind antrenați în alte ocupații, cum ar fi meșteșugăritul, prelucrarea solului etc. Aceasta ar fi și cauza principală de ce comunitatea evreiască era mică, ea fiind formată doar de negustori, nu și de meșteșugari, care în perioada respectivă constituiau grosul unei populații urbane veritabile.

Negustorii și unii producători din Căușeni își comercializau mărfurile și în alte localități din regiune. În 1774, din Căușeni la Cetatea Albă plecau 3 români și un evreu ca să realizeze oi și respectiv vin. Iar alți doi români urmau să achiziționeze la Cetatea Albă produse alimentare pentru a le aduce la Căușeni în vederea comerțului acestora pe piața locală fie din orașel, fie și prin satele din apropiere. Cu chestiuni de comerț negustorii din Căușeni plecau la Iași, Balta, Berșad, Movilău și alte localități din Moldova și statul polonez [37, d. 403, f. 399, d. 418, f. 285, d. 421, f. 110, 115, 116, 117 verso, 123, 125 verso, 132 verso], de unde aduceau mărfuri, cu prioritate industriale.

Unele informații fragmentare referitoare la prima jumătate a secolului al XVIII-lea sunt și despre Cetatea Albă. În 1743, aflându-se în Moldova, iezuitul Andrei Potai menționa că „la Cetatea Albă sunt câteva case de catolici” [35, p. 295]. Misionarul catolic G. Hrizostemo menționa că, în 1762, la Cetatea Albă ar fi fost 30 de coreligionari [35, 447]. Se pare că aceștia erau unii negustori veniți la Cetatea Albă cu chestiuni comerciale. În aceeași perioadă, diplomatul francez Peyssonel menționa că în Cetatea Albă se aflau „4 mii – 5 mii de raia (contribuabili ai fiscoiului otoman – n.n.) armeni, evrei și moldoveni. Nu s-a permis niciodată grecilor să se stabilească aici” [36, p. 307].

Conform recensământului din 1774, în Cetatea Albă locuiau 1 604 persoane, inclusiv 334 de ortodocși, cu prioritate de origine

română, la care se adăuga un număr limitat de greci, 534 armeni, 112 țigani și 24 slujitori bisericești [38, p. 36]. Aceste familii trăiau în 372 locuințe, inclusiv 330 case și 42 bordeie. Plus la aceasta, mai erau 160 case și 2 bordeie fără locuitori. Majoritatea clădirilor rămase de la turci, fiind ocupate de militari ruși, n-au fost înregistrate. Lipsesc cu desăvârșire informațiile despre numărul catolicilor [39] care părăsise localitatea, ceea ce demonstrează elocvent faptul că înainte de începutul războiului aceștia se aflau în oraș cu chestiuni și afaceri comerciale.

Și la Chilia era un număr mic de catolici, care fiind puțini în continuare, duceau lipsă de asistență spirituală. Misionarul Vito Piluzzi, care în 1674 vizitase Moldova, relatează că părintele Rossi din Galați acorda asistență spirituală catolicilor din Chilia și alte localități aflate sub dominația străină, care n-aveau biserici [27, p. 93]. Se pare că și acești catolici veneau la Chilia având interese comerciale.

În același scop, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, la Chilia au început să vină și unele familii de evrei. Dimitrie Cantemir menționa că la începutul secolului al XVIII-lea Chilia nu era „așa de mare, dar vestită pentru negustoria” sa. În portul Chilia veneau corăbii ale orașelor apropiate și îndepărtate din Egipt, Veneția și Raguza. Locuitorii ei erau turci, creștini (români ortodocși) și evrei [31, p. 32].

La Chilia, evrei au fost observați și de călătorul german N. Kleeman, care în 1768 a trecut și prin acest oraș portuar. Relatând despre atrocitățile pe care le comiteau ienicerii otomani în drum spre câmpul de bătăie, menționa că la Chilia el a văzut pe aceștia „jefuind o mică dugheană a unui evreu” [35, pp. 630-631]. În raportul lui P. Rumeanțev, comandantul trupelor ruse din Principate, se relatează că armenii și evreii din Chilia au rămas pe loc [40]². De fapt, în cetatea Chilei

se aflau 76 case, în suburbie – 337, inclusiv 335 locuite și 2 nelocuite. În 1774, la Chilia Nouă au fost înregistrate 1390 persoane și peste 100 familii la Chilia Veche [40, d. 1961, f. 358]. În fruntea a două comunități, menționate în documentele timpului, română și armeană, se aflau Manuil și Ștefan, amintiți în 1774 [41]. În perioada relatată, evreii nu aveau comunitatea lor etno-religioasă. Acest fapt constituie un indiciu cert că numărul evreilor din oraș era mic, ei apărând în localitate cu afaceri comerciale.

În 1790, după plecarea turcilor din cetate sub presiunea trupelor ruse, în Chilia au rămas familii de români – 134, de greci – 29, de armeni – 25, de țigani – 21. Printre nume de familie de români se întâlnește apelativul „vornic” de două ori, ceea ce înseamnă că unul era în exercițiul funcțiunii, iar altul se prezenta ca un fost șef de comunitate. După cum se vede din acest document, comunitatea ortodoxă și din acest oraș era formată cu prioritate din români, la care se adăuga un mic grup de greci și de romi. După plecarea majorității armenilor în stânga Nistrului, la Dubăsarii Noi, apoi la Grigoriopol, în Chilia rămăsese doar vreo cinci familii, care cu greu puteau constitui o comunitate distinctă. Și de această dată, la Chilia nu sunt menționați evreii, ceea ce nu poate vorbi în folosul existenței în acest oraș a unei comunități etno-religioase distincte și stabile.

Diplomatul Peyssonel prezintă unele informații și despre populația Tighinei. Printre locuitorii contribuabili din oraș diplomatul francez îi numește pe românii moldoveni, pe armeni și evrei. Negustorii turci, armeni, evrei, români aduceau stofe de la Iași, București ș.a. [36, pp. 304-305; 311; 317]. N. Kleeman relatează că în 1768 negustorii armeni și greci se pregăteau să plece după mărfuri în Crimeea [42, p. 66]. Referitor la negustorii „greci” se pare că ei făceau parte din comunitatea ortodoxă din Tighina, majoritatea cărora erau de origine română, unii dintre ei practicând și comerțul. Conform

² Arhiva de Stat Istoric-Militară a Rusiei (ASIMR), f. AȘM (Arhiva Științifico-Militară), d. 1868 (4), f. 348 verso.

relatărilor administrației militare ruse din 26 și 29 noiembrie 1770, la Sălcuța se aflau 6 refugiați din Tighina cu nume care erau mai degrabă române decât grecești: Mardare, Poloboc, Onufrie Buruiiană, Ion Grigore, Arsenie Opincă ș.a. [43] Precum și cu alte ocazii, aici se are în vedere nu apartenența etnică, ci o anumită comunitate religioasă.

La începutul războiului din 1806-1812, în Căușeni locuiau 280 familii, inclusiv 160 românești (57% din totalul populației din localitate). Restul populației era formată din 65 de familii turcești, 46 evreiești și 8 armenne. Rata de creștere a populației era scăzută. Chiar și în familiile turcești din Căușeni ea nu era mare, deși atunci turcii se bucurau de o situație socială mai favorabilă decât populația românească din acest oraș. Cele 65 familii de turci erau compuse din 154 persoane de gen masculin și 129 de gen feminin [44]³. Adică în medie o familie era formată din 4,3 persoane, mai puțin decât media unei familii din perioada istorică respectivă (5 membri). Acest fapt reflectă o rată scăzută de creștere a populației și respectiv un nivel scăzut de viață și de asistență medicală. În timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, populația din Principate a fost supusă la plata unor impozite și îndeplinirea prestațiilor excesive, mulți localnici fiind siliți să se refugieze în locuri mai îndepărtate de dislocarea trupelor imperiale ruse. În vara anului 1807, generalul Catargi, guvernator al circumscripțiilor Căușeni și Tighina, într-un raport adresat comandantului armatei ruse din Principate, relatează că locuitorii Basarabiei, din cauza „prestațiilor în folosul trupelor militare (imperiale – n.n.), care au fost și sunt în trecere, au sărăcit și într-un număr mare s-au împrăștiat în hotarele Moldovei și alte locuri neștiute” [44, d. 41 (I), f. 31] de administrație. Din 280 de familii aflate în 1807 la Căușeni, peste 5 ani rămăsese doar 110, inclusiv 89 creștine (din 160 românești) și 30 evreiești (din 46) [45]. După cum se

vede din informația dată, presiunea fiscală era mare asupra ambelor comunități etno-religioase, fapt care a cauzat reducerea drastică a populației orașului. Numărul evreilor s-a redus cu circa o treime, iar cel al românilor moldoveni – aproape în jumătate.

Comunitatea ortodoxă din Căușeni avea biserica „Adormirea Maicii Domnului”. Ca și la Chilia, biserica de la Căușeni era adâncită în pământ. Această clădire a fost supusă unor lucrări de renovare în anii '60 ai secolului al XVIII-lea cu susținerea financiară din partea mitropolitului Proilaviei Daniil și al domnului Moldovei Grigore Ioan Callimah [46, p. 35].

O biserică veche se afla și la Cetatea Albă. Conform tradiției înregistrate cu peste 130 de ani în urmă, la finele secolului al XIV-lea, doi frați bogăți, Ioan și Nicolae, și-au construit câte o biserică, numele de botez ale cărora le vor purta aceste două lăcașuri sfinte. Ulterior, biserica Sf. Nicolae va fi cedată armenilor, iar cea a Sf. Ioan va rămâne în continuare a creștinilor ortodocși. La câțiva metri de această biserică se află paraclisul Sf. Ioan cel Nou, ale cărui moaște la începutul secolului al XV-lea au fost transferate la Suceava. În secolul al XIX-lea, în biserică se aflau cărți în limbile română și greacă. Serviciul divin în biserica Sf. Ioan se efectua în limba română [47, pp. 292-294].

Conform relatărilor lui Campenhauzen, secretarul lui G. Potiomkin în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, „Ștefan (cel Mare – n.n.) a ridicat în veacul al XV-lea o biserică de rit grecesc (ortodox – n.n.). El a pus pe toate porțile steaua românească (a Țării Moldovei – n.n.) cu cap de bour ce poate fi văzută și azi. (Biserica) are două altare, la unul liturghia se ține în grecește, iar la celălalt în slavonă și română” [48, p. 870]. Observația că liturghia se ținea în limba română este incontestabilă. Cea referitoare la limba slavonă poate fi înțeleasă doar în contextul războiului care atunci avea loc, deoarece de la mijlocul secolului al XVII-lea în

³ ASIMR, f. 14 209, r. 5/165, d. 3498, f. 20 verso.

spațiul românesc serviciul se efectua în limba maternă, și nu în una moartă.

În 1806, la Cetatea Albă au fost înregistrate: de origine armeană – 632 persoane, română și greacă – 303, evreiască – 36, romă – 36 ș.a. [38, p. 34]. În 1808 cea mai numeroasă comunitate, numită aici moldovenească, număra 134 familii, după care urmau cea armeană – 132, evreiască – 18 ș.a. În lista din 1808 sun informații despre starea socială a populației de la Cetatea Albă, indicându-se apartenența la una din cele 3 categorii de contribuabili în conformitate cu uzanțele Porții în domeniul impozitării. Din cele 134 de familii ortodoxe, mai numite și „de moldoveni”, în prima categorie intrau 16 familii (bogate), în a doua (mijlocașe) – 31, în a treia (sărace) – 87. În comunitatea armeană erau 132 familii, inclusiv din categoria întâi – 12, a doua – 28, a treia – 92. În comunitatea iudaică intrau 18 familii, inclusiv de categoria întâi – 1, a doua – 5, a treia – 12. Concomitent, la Cetatea Albă au fost înregistrate 13 familii de români moldoveni venite din Șaba (o suburbie a Cetății Albe), din Palanca și alte sate din apropiere – 21. La fel, au fost înregistrate 16 familii de așa-numiții sârbi, care, judecând după numele lor (Bradu, Cojocar, Dulgheru), cu certitudine, erau români veniți din Balcani [49].

În 1806, la Chilia Nouă locuiau 282 familii de români moldoveni, iar la Chilia Veche – 195 [50]. În vara anului 1808, la Chilia erau în total 478 de familii, inclusiv 393 de români moldoveni, 58 de ruși lipoveni, adică de rit vechi, veniți recent de peste Dunăre, și 27 de evrei. Plus la aceasta, în orașul de la gura Dunării au mai fost înregistrate 48 de familii de români, refugiați din Ismail, cetatea acestui oraș fiind asediată de trupele imperiale ruse până în 1809 [51].

În 1806, la Tighina se aflau 500 români moldoveni, 315 evrei, 230 țigani, 54 imigranți balcanici, 40 armeni ș.a. [38, p. 38]. În categoria familiilor bogate au fost incluse: din comunitatea de români moldoveni – 5,

de evrei – 15, în cea a celor de mijlocași ale românilor moldoveni – 24, evreilor – 17, armenilor – 5. În categoria săracilor au fost incluși 82 români moldoveni, 10 evrei și 6 armeni [52].

În timpul războiului ruso-turc din 1768-1774, orașul Ismail, a cărui garnizoană s-a predat trupelor imperiale la 26 iulie 1770 fără lupte, a suferit foarte puțin. Conform relatărilor generalului P. Rumeanțev din 2 august 1770, adresat împărătesei Ecaterina a II-a, „orașul a fost ferit de distrugeri. Moldovenii și armenii, care locuiesc în el, își continuă ocupațiile de construire a caselor și de comerț” [53]. După pacea de la Kuciuk-Kainargi, la Ismail otomanii au construit o cetate puternică de piatră, pe care la finele anului 1790 trupele ruse au cucerit-o cu pierderi mari din ambele părți. Conform raportului lui G. Potiomkin din 8 ianuarie 1791 către împărăteasă, la Ismail erau „creștini (ortodocși, majoritatea fiind de origine română – n.n.) – 4285, armeni – 1400, evrei – 130, toți aceștia au fost găsiți în locuințele lor din oraș” [54, p. 218]. După o perioadă de trei ani de asediu, în toamna anului 1809 turcii cedează cetatea Ismail și se retrag în Balcani. În oraș au rămas 190 de familii, inclusiv 162 familii de români moldoveni. Restul erau de origine romă și armeană [55].

În 1807, la Reni locuiau 84 familii de români băștinași [56]. În perioada dominației otomane, comunitatea otomană avea o geamie, pe care în același an 1809 protopopul din târgul Tomarova (Reni) intenționa s-o prefacă într-o biserică ortodoxă [57], ceea ce într-o perioadă scurtă de timp, cu permisiunea mitropoliei, s-a și făcut. Pe de altă parte, într-o listă a lăcașurilor sfinte din Bugeac este menționată biserica de la Tomarova (Reni) cu o clădire nouă, construită în 1805 din lemn, în care se aflau cărți îndejuns [58]. Rămâne de văzut dacă la Reni, la finele războiului ruso-turc din 1806–1812, erau două biserici ortodoxe ori doar una. Cert e că în acest oraș se afla o comunitate

ortodoxă, formată cu prioritate de românii moldoveni.

Din materialele prezentate se vede limpede că, pe parcursul unei perioade îndelungate de timp, în toate localitățile urbane din sudul spațiului dintre Prut și Nistru exista câte o comunitate ortodoxă formată, cu prioritate, de românii moldoveni. În diferite perioade de timp, alături de românii moldoveni se așezau cu traiul și alte grupuri etnice, unele dintre ele formând comunități distincte. Printre acestea poate fi numită și comunitatea iudaică. În secolul al XIV-lea, la Cetatea Albă exista comunitatea iudaică a caraimilor (apărută după prima mențiune documentară a urbei în 1290), care pe la 1368–1369 a părăsit orașul împreună cu

alți locuitori turanici. Începând cu mijlocul secolului al XVII-lea, ba într-un oraș al regiunii, ba în altul sunt menționați negustorii evrei veniți cu afaceri de comerț. Negustorii evrei nu sunt însoțiți de meșteșugari, care formează grosul unei comunități urbane. În timpul unor războaie îndelungate, când insecuritate personală și a mărfurilor sporește considerabil, deseori negustorii evrei se transferau, provizoriu ori pentru totdeauna în alte locuri, nefiind atunci înregistrați în documentele timpului. La hotarul secolelor XVIII–XIX, numărul evreilor din unele orașe ale regiunii începe să sporească, proces care ulterior se va intensifica. Însă acest subiect depășește cadrul articolului dat.

BIBLIOGRAFIE:

1. Поляк А. Н. *Новые арабские материалы позднего средневековья о Восточной и Центральной Европе*, în *Восточные источники по истории Юго-Восточной и Центральной Европы*. М., 1964.
2. Spinei V. *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1992.
3. Giurescu C. C. *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București.
4. Ciocâltan V. *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV*. București, 1998.
5. Iliescu O. *Chilia în veacul al XIV-lea*, în *Peuce. Studii și materiale de istorie și arheologie*. VI. Tulcea, 1977.
6. Chirtoagă I. *Din istoria Chiliei secolelor XIV-XV*, în *Revista de istorie a Moldovei*, 1995, nr. 1.
7. *Călători străini despre Țările Române* (Extrase), Vol. I, București, 1968.
8. Подградская Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XV-XVII веках*. Кишинев, 1968.
9. Nicorescu O. *Monedele moldovenești bătute la Cetatea Albă*, în *Cercetări istorice*, Iași, 1937.
10. Chirtoagă I. *Târguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Chișinău, 2004.
11. *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului 1388-1918*. București, 1989.
12. Ducas. *Istoria turco-bizantină 1341-1462*. București, 1958.
13. Chirtoagă I. *Populația din sud-estul interfluviului Nistru-Prut sub dominația otomană*, în *Revista de istorie a Moldovei*, 1992, nr. 4.
14. Berindei M., Veinstein G. *L'Empire Ottoman et les pays roumains 1544-1545*, Paris-Cambridge, 1987.
15. Costăchescu M. *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517-1527)*, Iași, 1943.
16. *Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв.* М. 1976.
17. *Călători străini despre Țările Române* (Extrase), Vol. VI, București, 1976.
18. Guboglu M. *Inscripția sultanului Süleyman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945)*, în *Studii. Revista de istorie*, 1956, nr. 2-3.
19. *Материалы докладов второй научно-технической конференции Кишиневского политехнического института*. Кишинев, 1966, с. 167.
20. Berindei M., Veinstein G. *Réglements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Akkerman. 1570*, în *Cahiers russe et soviétique*. Vol. XVII (2-4). Paris-La Haye-New York, 1981.
21. *Călători străini despre Țările Române* (Extrase), Vol. III, București, 1971.

22. Guboglu M. *Cercetări în arhivele de peste hotare. Turcia*, în *Revista Arhivelor*, 1976, nr. 4.
23. *Cronici turcești privind Țările Române*. Vol. I, București, 1966.
24. Rosetti E. C. *Monografia orașului Ismail*. Ismail, 1934.
25. *Călători străini despre Țările Române* (Extrase), Vol. V, București, 1973.
26. *Записки Одесского Общества Истории и Древностей*. Том II, Одесса, 1848.
27. *Călători străini despre Țările Române* (Extrase), Vol. VII, București, 1980.
28. Chirtoagă I. *Renii*, în *Destin românesc*, 1996, nr. 3.
29. Gemil T. *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, 1984.
30. Iorga N. *Un călător italian în Turcia și Moldova în timpul războiului cu Polonia (1672)*, în *Analele României, Seria II, Memoriile secțiunii istorice*. Tomul XXXIII, București, 1922.
31. Calimachi S. C. *Călători evrei în Principatele Române*, Iași, 1936.
32. Caradja. *Le voyage de Michel Eneman de Bender a Constantinopol en 1709*, în *Revue historique de sud-est Européen*, 1929.
33. Lepși I. *O veche hartă nerecunoscută a regiunilor românești*, în *Arhivele Basarabiei*, 1933.
34. Ion Neculce. *Buletinul muzeului municipiului Iași*. An. 1, fasc. II, iulie 1922.
35. *Călători străini despre Țările Române* (Extrase), Vol. IX, București, 1997.
36. Peyssonel Ch. de. *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Tom I.
37. *Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei* (ASAVR), f. 293, r. 1, d. 469, f. 47 verso, d. 370, f. 218 verso, 219, d. 382, f. 509.
38. Киртоагэ И. Г. *Численность и этнический состав населения городов Бендеры, Кулия и Аккерман в XVIII – начале XIX вв.*, în *Buletinul AȘM., Seria șt. sociale*, 1977, nr. 1, p. 36.
39. ASAVR, f. 293, r. 1, d. 418, f. 232.
40. *Arhiva de Stat Istorico-Militară a Rusiei* (ASIMR), f. AȘM (Arhiva Științifico-Militară), d. 1868 (4), f. 348 verso.
41. ASAVR, f. 293, r. 1, d. 106, f. 108.
42. *Клеманово путешествие Крым*. СПб., 1783, c. 66.
43. ASAVR, f. 293, r. 1, d. 370, f. 63, d. 372, f. 582, d. 373, f. 619.
44. ASIMR, f. 14 209, r. 5/165, d. 3498, f. 20 verso.
45. ANRM, f. 1, r. 1, d. 3498, f. 20 verso.
46. Ciocanu S. *Arhitectura și inscripția Bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din Căușeni*, în *Patrimoniul cultural al județului Țighina*, Chișinău, 2003.
47. *Кишиневские епархиальные ведомости*. 1878, nr. 7.
48. *Călători străini despre Țările Române* (Extrase), Vol. X, partea II, București, 2001.
49. ANRM, f. 1, r. 1, d. 214, f. 28-30.
50. ASIMR, f. 14 209, r. 5/165, d. 67, f. 38.
51. ANRM, f. 1, r. 1, d. 214, p. 31-34.
52. ANRM, f. 1, r. 1, d. 214, f. 24 verso-27.
53. ASIMR, f. AȘM, d. 1868 (4), f. 311 verso.
54. *Дубровин Н. Присоединение Крыма к России*. Том VIII, СПб., 1895, c. 218.
55. ASIMR, f. 14 209, r. 6/166, d. 63, f. 11.
56. ANRM, f. 1, r. 1, d. 3639, f. 101.
57. *Arhivele Basarabiei*, Chișinău, 1930.
58. *Труды Бессарабской ученой архивной комиссии*. Том I, Кишинев, 1907.

TERMINOLOGIA ENTOPICĂ: PROCEDEE ȘI MIJLOACE LEXICALE DE CREARE A NUMELOR TOPICE

ENTOPIC TERMINOLOGY: LEXICAL PROCEDURES AND MEANS FOR CREATION OF PLACENAMES

Anatol EREMIA¹

REZUMAT

Cercetarea terminologiei toponimice și entopice ne ajută la soluționarea problemelor de istorie a limbii, etimologie, dialectologie și evidențiază, în primul rând, problemele legate de formarea și evoluția lexiconului popular entopic, constituirea nomenclaturii topice și entopice a Basarabiei și, în genere, a sistemului onimic român.

Cuvinte-cheie: terminologie, lexicon, limbaj, toponimie, entopic, Basarabia.

ABSTRACT

Research of toponymy and entopic terminology helps to solve problems of language history, etymology, dialectology and highlights, first of all, the issues relating to the formation and evolution of entopic popular lexicon, entrenchment of the Bessarabian topical and entopic nomenclature into the general Romanian onimic system.

Keywords: Terminology, lexicon, language, toponomy, entopic, Bessarabia.

Lexicul limbii române dispune de un bogat arsenal de cuvinte și elemente formative ce servesc ca mijloace de creare a celor mai diferite categorii de nume topice: oiconime (nume de localități), hidronime (nume de râuri, lacuri, bălți etc.), oronime (nume de munți, dealuri, văi, hârtoape etc.). Dintre clasele de cuvinte ale lexicului comun un rol deosebit în procesul de constituire și evoluție a sistemului toponimic românesc îl au *entopicele* (termenii geografici, apelativele topice). Prin semnificația lexicală și potențialul lor onimic aceste lexeme sunt strâns legate sau foarte apropiate de caracterul obiectelor geografice desemnate și de particularitățile lor geomorfologice și naturale. De aici importanța entopicelor pentru studiul toponimiei, mai cu seamă în procesul de stabilire a originii toponimelor și de determinare a factorilor obiectivi ce au contribuit la apariția diferitor categorii de nume topice.

Majoritatea entopicelor românești sunt bine cunoscute de vorbitorii limbii noastre, ele fiind folosite frecvent în limbajul curent, în vorbirea vie a locuitorilor din diferite regiuni, având o largă răspândire în spațiul etnolingvistic românesc. Acestea, de regulă, sunt înregistrate în dicționarele explicative generale. Pentru cercetările toponimice însă o mare importanță o au apelativele topice de circulație restrânsă (regională, locală), cuvintele cu semnificații distincte de cele fixate în dicționare, precum și unitățile lexicale ce au trecut în fondul pasiv al limbii sau cu totul dispărute, atestate doar în documentele și scrierile vechi, dar și în toponimia istorică.

Identificate și interpretate din punct de vedere lingvistic (lexical, semantic, fonetic, gramatical), apelativele topice servesc drept suport sigur în stabilirea etimologiei, structurii derivaționale și evoluției formale a nu-

¹Anatol Eremia, doctor habilitat, conferențiar cercetător, Institutul de Filologie al AȘM.

melor topice. Numai cunoscând entopicul *barc*, de exemplu, se poate stabili proveniența și semnificația etimologică a hidronimelor din arealul sudic basarabean: *Barcul cu Plomână*, *Barcul Lemnos*, *Barcul lui Nohit*, *Barcul Tinos*, *Bărcuțul*. Termenul *barc* este utilizat în graiurile locale cu sensul „lac mic; bălțiță”, numele topice respective desemnând într-adevăr niște lacuri și bălți mici din lunca văii Prutului Inferior (rn. Cahul), semnificațiile lor de origine fiind: *Barcul cu Plomână* – „balta cu nuferi” (reg. *plomână / plămână* „nufăr de baltă”); *Barcul Lemnos* – „baltă formată pe locul unei păduri mici, care după inundație s-a uscat, rămânând în locul ei doar tulpinile cu crengi desfrunzite”; *Barcul lui Nohit* – „lacul ce aparținea unui oarecare Nohit”; *Barcul Tinos* – „lac noroios, plin de tină”; *Bărcuțul*, diminutiv al lui *barc* – „lac mic, bălțiță”. Or, termenul respectiv, din cauza necunoașterii specificului graiului local, a fost apropiat de lexemul *barcă* „luntre”, hidronimele menționate fiind astfel eronat explicate.

Entopicul *boț*, cunoscut local cu sensul „bolovan mare de piatră; stâncă”, ne sugerează semnificația etimologică a toponimelor din hotarul satelor Cobani și Lipovăț (rn. Glodeni): *Boțul Mare*, *Boțul Mic*, *Boțul Negru*, *Boțul Detunat*. Termenul *ocnă* înseamnă „mină de sare”, „carieră de piatră”, iar uneori și „râpă prăpăstioasă”, „groapă adâncă”, precum și „izvor mare, ce țâșnește cu putere din pământ”, semnificația de origine a toponimului cu formă diminutivală *Ocnița* (*Ocnița-Țărani*, *Ocnița-Răzeși*, sate în rn. Orhei).

Oiconimul *Bobeica* (sat în rn. Hâncești), precum și oronimele *Bobeica*, *Bobeica de pe Șes*, *Bobeica din Podiș* au la bază entopicul *bobeică* „movilă”, „holm”, „deal”, „munte nu prea înalt”. Termenul *bârnağ* „insuliță într-un râu, formată prin depuneri de nisip și pietriș”, a ajuns să însemne prin extensivitate semantică „ridicătură de teren”, „dâmb”, „holm”, „deal înalt”. Prin același procedeu se-

mantic, apelativul *scoc* – „uluc prin care se aduce apa la joagăr sau la moara de apă” a obținut sensurile „mal abrupt”, „mal înalt”, „deal înalt, adese izolat”, acesta din urmă fiind specific oronimelor din regiunile colinare: *Scoc*, *Scocul Râpos*, *Scocul din Ruptură*, *Scocul Nistrului*. La fel și-a modificat sensul și entopicul *ceair*, evoluând de la semnificația primară de „șes”, „loc cu iarbă pe o vale” la cea de „livadă veche, părăsită, cu pomi rari, crescută cu tot felul de ierburi și buruieni”.

Pentru studiul toponimiei prezintă interes de asemenea formele dialectale ale entopicelor, pentru că sub învelișul lor fonetic de grai sunt tănuite uneori apelative bine cunoscute, unități lexicale ce țin de fondul literar al limbii. Ca exemple pot servi numele topice: *Rojine*, bălți în lunca Prutului (rn. Glodeni), motivat etimologic prin lexemul *rovină* (reg. *rojină*) „groapă”, „râpă”, „mlaștină”. *Rugiroasa*, baltă în delta Dunării (rn. Reni, reg. Odesa, Ucraina), explicat prin reg. *rugiros*, ce corespunde adj. lit. *ruginos* (fem. *ruginoașă*), cu referire în cazul dat la culoarea ruginie a apei; *Șforu*, loc în albia râului Prut (rn. Cahul), dedus din apelativul *sfor* „repeziș pe cursul unei ape curgătoare”, „vârtej de apă”.

Despre faptul că în limba noastră au existat unele cuvinte și termeni creatori de toponime, astăzi ieșiți din uz sau cu totul dispăruți, ne mărturisesc documentele istorice și scrierile vechi: *Aninuș*, *Balatina*, *Bolata*, *Chicera*, *Hlabnic*, *Pogor*, *Prihodiște*, *Runc*, *Șomâldoace*, *Voloaca* etc. Pentru acestea au servit ca bază de formare apelativele topice vechi, de circulație restrânsă, regionale, locale: *Aninuș* < *aninuș*, derivat cu suf. *-uș* al lui *anină* „nisip”; *Balatina* < *balatină* „loc mlaștinos; mocirlă” (< slav. *болотина*; cf. și alte formații în *-ină* din limba noastră: *berezină*, *bucovină*, *cotlovină*, *rovină*); *Bolata* < *bolată* / *boloată* „mlaștină, mocirlă, smârc” (< rus. *болото*); *Chicera* < *chiceră* „deal înalt; muncel”; *Hlabnic* < *hlabnic* „lac”, „pârâu”, „izvor” (< slav. *хладник* „izvor cu apă rece”); *Pogor* < *pogor* „deal înalt cu pante repezi”

(< v. slav. *nozopъ* „la vale“, „în jos“); *Prihodiște* < *prihodište* „picior de deal“, „coastă cu repezișuri“ (de la v. slav. *npuxoduuce*); *Runc* < *runc* „loc defrișat; curătură“; *Șomâldoagele* < *șomâldoc / șomâldog* „baltă, lac“, „gârlă“; *Voaloaca* < *voloacă* „pădurice de luncă“.

Toponimelor *Balatina*, *Bolata*, *Pogor*, *Prihodiște*, de altfel ca și numelor topice *Gârla*, *Iezerul*, *Palanca*, *Poiana*, li s-a atribuit pe nedrept o proveniență slavă și aceasta cu vădită tendențiozitate politică [1, p. 334, 340, 343, 344]. În realitate, aceste nume proprii geografice sunt de origine românească, deoarece ele au fost create de români pe bază de cuvinte deja existente în limba română și folosite mai întâi cu funcție de apelative, cu toate că unitățile lexicale respective au fost cândva preluate dintr-o limbă slavă.

La crearea numelor topice, după cum se poate observa, au servit ca bază de formare nu numai apelativele topice, dar și unele cuvinte și termeni din alte clase ale lexicului comun, cu semnificații și conotații diverse, desemnând multiple și variate lucruri, ființe, aspecte, situații, stări, fenomene, însușiri și calități din realitatea obiectivă: *Adâncă*, *Adunați*, *Anina*, *Arsa*, *Bâtlanul*, *Boroscaicul*, *Buturugile*, *Carasul*, *Căldarea*, *Cămila*, *Cotita*, *Coșofana*, *Crapul*, *Curcubețica*, *Detunata*, *Drochia*, *Flă-mânda*, *Frasinul*, *Găunoasa*, *Hulturul*, *Larga*, *Lata*, *Lunga*, *Mălaiul*, *Mohorâta*, *Nămoalele*, *Opărita*, *Oușorul*, *Piatra*, *Pârlita*, *Plătica*, *Plopii*, *Recea*, *Repedea*, *Rotunda*, *Saca*, *Salcia*, *Săraca*, *Schinoasa*, *Socii*, *Strâmba*, *Tigăița*, *Tinosul*, *Ursul* și *Ursoaica*, *Zăplazurile* etc.

Unele denumiri vizează în mod direct realitățile existente în momentul formării lor (*Aninii*, *Curcubețica*, *Frasinul*, *Piatra*, *Zăplazurile* etc.) sau însușirile și trăsăturile caracteristice concrete specifice locurilor desemnate (*Adâncă*, *Găunoasa*, *Larga*, *Lunga*, *Recea*, *Schinoasa* etc.). Altor nume topice le corespund de la apariție semnificații figurative, aluzive, cu efect stilistic, reprezentând la origine creații metonimice sau metaforice.

Metonimia constă în transferul denumirii unui lucru asupra altuia cu care se află într-o anumită relație. Un caz de metonimie toponimică îl reprezintă situația când întregul este denumit printr-o parte a sa (*pars pro toto*). Astfel, pădurea din care o parte a suferit cândva de pe urma unui incendiu a fost denumită *Arsa* sau *Pojarul*, un câmp plan pe care se află o movilă – *La Movilă* sau *Movila*, o pășune cu staniște pentru vite – *Staniștea*. Întregul poate fi desemnat printr-o parte a sa (*toto pro pars*), printr-unul din elementele sale constitutive, principal sau reprezentativ. Speciile de arbori sau de arbuști au determinat numele unor păduri și desișuri (*Răchita*, *Scumpia*, *Ulmul*), varietățile de ierburi și buruieni – numele de pășuni, fânețe și pământuri nelucrate (*Brustura*, *Chirăul*, *Curcubețica*, *Păiușca*), plantele cultivate – denumirile terenurilor agricole (*Bostanii*, *Mălaiul*, *Păpușoaietele*). Numele de animale și păsări adesea consemnează habitatele lor: *Bursucul*, *Cioara*, *Corbul*, *Veverița* (păduri), *Hulturul*, *Vrabia* (dealuri), *Coșofana*, *Drochia* (văi), *Carasul*, *Crapul*, *Hidra* (*Vidra*), *Plătica* (bălți și lacuri). Transferul de nume prin metonimie este adesea favorizat de aflarea obiectelor topografice în raport de contiguitate (de învecinare). De exemplu, satului întemeiat în apropierea lacului *Roșu* i s-a dat numele *Roșu*, porțiunea de teren agricol situată lângă pădurea *Ghindari* a fost denumită *Ghindari*, localității din preajma valului *Troian* (Valul lui Traian de Jos) i s-a zis *Troian*.

Toponimia basarabească ne oferă numeroase cazuri de transfer dintr-o categorie onimică în alta. Astfel, unele hidronime și oronime au devenit oiconime, nume de localități: *Bulboaca*, lac > *Bulboaca*, sat în rn. Anenii Noi; *Cișmea*, izvor > *Cișmea*, sat în rn. Orhei; *Lăpușna*, râu > *Lăpușna*, sat în rn. Hâncești; *Măgura*, deal > *Măgura*, *Măgureanca*, *Măgurele*, sate în rn. Fălești și Ungheni; *Visoca*, deal înalt > *Visoca*, sat în rn. Soroca etc.

Se întâlnesc și cazuri inverse, când râurile sunt denumite după localitățile pe care le tra-

versează (*Brânzeniștioara* < *Brânzeni*, *Glodeanca* < *Glodeni*) sau când dealurile preiau denumirile localităților din preajmă (*Chetroșanu* < *Chetrosu*, *Găvănosu* < *Găvănoasa*).

E posibil ca unele oiconime să fi apărut prin transferuri multiple, adică prin transpuneri repetate de nume. Astfel, mai întâi *Budăi* s-a numit un izvor (sau o fântână), apoi locul din preajma lui sau valea pe care se afla situat și, în sfârșit, satul care a luat ființă în acel loc sau pe acea vale.

Metafora în toponimie reprezintă o figură de stil care constă în denominația formelor de relief bazată pe comparație. Transferul onimic de la comun la propriu are loc datorită asemănării imaginare dintre obiectele reale antrenate într-un raport semantic, logic. Comparația se face la nivelul lexicului comun, iar nominația – la nivel onimic, între cele două procedee stabilindu-se un raport complex de ordin logico-semantic. De altfel, se susține că „nu toponimele sunt formate prin metaforă, ci unele entopice care servesc la formarea numelor de locuri“ [2, p. 204].

Toponimul metaforic este o creație individuală, realizată pe baza unui cuvânt deja existent în limbă, acesta fiind un entopic sau un apelativ obișnuit din lexicul comun. Obținând o nouă funcție, care constă în redenuminarea obiectului la un alt nivel și după anumite criterii, toponimul, acceptat și utilizat de toți sau de mai mulți vorbitori, devine o creație colectivă. Denominația, la nivel onimic, presupune un grad mai avansat de identificare și individualizare a obiectului. Drept criterii de denominație servesc semele marcante, particularitățile distinctive ale obiectului desemnat. Corespunzător acestora, din structura semantică a cuvântului sau termenului respectiv se alege semul sau semele reprezentative, care, în cele din urmă, determină denumirea obiectului la nivel onimic.

Astfel, unui deal întins (tărăgănat), cu două movile pe coama sa, una mai mare și alta mai mică, i s-a zis *Cămila*. Cineva din locuitorii satului a denumit pentru prima dată această formă pozitivă de relief, altci-

neva a preluat denumirea, mai departe ea fiind transmisă de la vorbitor la vorbitor, devenind astfel cunoscută și utilizată de toți membrii unei comunități, de către toți locuitorii satului. Două movile din hotarul satului Avrămeni (rn. Râșcani) au fost „botezate“ *Ursul* și *Ursoaica* pentru că din depărtare semănau imaginar cu aceste animale. Într-un caz a servit ca punct de plecare în procesul de nominație semul cuvântului *cămila* referitor la cele două cocoșe ale animalului, în alt caz – semul ce vizează înfățișarea masivă a animalelor. Restul componentelor semantice (patruped, cu gâtul și picioarele lungi (cămila), cu gâtul și picioarele scurte, păros (ursul) etc. nu au prevalat în momentul creării onimicului, fiind deci abandonate, lăsate fără atenție.

Prin metaforizare au luat ființă diferite categorii de nume topice: *Berbecii*, movile, s. Avrămeni, rn. Râșcani, stânci izolate, s. Saharna, rn. Rezina; *Burduhul*, deal, s. Petreni, rn. Drochia; *Burduhanul*, deal, s. Mașcăuți, rn. Criuleni; *Calul*, deal, s. Poiana, rn. Ungheni; *Căldărușa*, vale, s. Boldurești, rn. Nisporeni; *Căușul*, lacuri, s. Cioara, rn. Hâncești; *Covățele*, lacuri mici, s. Chetriș, rn. Fălești; *Oușorul*, movilă, s. Iezărenii Noi, rn. Sângerei; *Potcoava*, lacuri în hotarul satelor Leușeni (rn. Hâncești), Măcărești, Valea Mare (rn. Ungheni); *Șarpele*, vale, s. Sălcuța, rn. Căușeni; *Șerpoiul*, gârlă, or. Cahul; *Zmeul* (*Zmăul*), lac, s. Copanca, rn. Căușeni.

Prin urmare, toponimele metaforice își au începutul în graiul viu al vorbitorilor și reprezintă formații lexicale ale limbii comune. La origine, ele țin de „limbajul afectiv sau expresiv“ și funcționează „într-o zonă limitrofă sau de interferență cu substantivele comune“ [3, p. 136]. Numele topice respective, subliniază acad. Iorgu Iordan, „trădează o anumită atitudine subiectivă a poporului față de lumea fizică înconjurătoare, cum vede el lucrurile în mijlocul cărora trăiește și cum reacționează lingvistic atunci când nevoia de a le distinge unele de altele îi cere să le dea un nume“ [4, p. 312]. Și în continuare: „În

această privință, toponimia nu se deosebește prin nimic esențial de lexicul vorbirii curente. Aceeași tendință de a diferenția noțiunile, cât mai precis posibil, cu ajutorul termenilor meniți să le exprime, de a le individualiza și, drept consecință logică, aceeași înclinare de a recurge la termeni proprii, care să înlăture orice primejdie de înțelegere greșită sau numai aproximativă și, totodată, să definească exact noțiunile respective“ [4, p. 312].

Lexicul entopic și cel general comun cuprinde termeni și cuvinte ce denumesc numeroase obiecte topografice și locuri aparte, multe dintre acestea exprimând și particularitățile lor fizico-geografice și naturale:

1. Forme de relief, pozitive și negative: *arcaci* „ramificație a unei văi; vâlcea“, *bair* „ridicătură de teren; deal“, *bâtcă* „munte mic“, „deal înalt“, *cal* „deal lung, întins, tă-răganat“, *chiceră* „deal înalt, muncel“, *cotlovină* „vâlcea închisă“, „hârtop“, *curmătură* „loc adâncit pe culmea unui deal sau munte“, *cusătură* „culme de deal foarte îngustă și priporoasă“, *dâlmă* „deal mic; dâmb, holm“, *gorgan* „deal mic“, „movilă țuguiață“, *gropană* „adâncitură mare de teren“, *găoază* „adâncitură“, „văgăună“, „râpă“, *ierugă* „vale scurtă și îngustă“, *gâlmă* „mică ridicătură de teren; holm“, *hodobaștină* „locul unde se înfundă o vale“, „vale adâncă; râpă“, „vâlcea“, *măgură* „munte“, „deal înalt, izolat“, *modâlcă* „mică ridicătură de teren; dâmb“, *obrejă* „mal de râu“, „loc înalt și sterp“, *osoi* „partea de deal dinspre nord“, *soriște* „partea de deal dinspre sud, aflată în fața soarelui“, *troian* „fortificație străveche, constând dintr-un val de pământ cu șanț adânc“, *țuțuroi* „vârful ascuțit de deal sau de munte“ etc.

2. Ape curgătoare și stătătoare, părți ale obiectelor hidrografice: *adăpoi* „loc de adăpat vitele la o apă“, *anafor* „vârtej de apă într-un râu“, *arămoaică* „loc într-un lac (sau baltă) unde apa nu îngheață iarna“, *barc* „lac“, „baltă“, „heleșteu“, *bălăștioagă* „băltoacă; mlaștină“, *crună* „izvor“, „locul de unde

începe a curge o apă“, *durău* „cascadă într-un râu“, *durduc* „râpă adâncă; prăpastie“, *feredeu* „loc de scaldat într-un râu sau lac; scaldă, baie“, *furcitură* „locul unde se împreunează mai multe pâraie“, *ghiol* „lac; liman“, *gâldan* „lac de luncă“, *hoagă* „pârâu într-o râpă cu maluri abrupte“, *izbuc* „izvor puternic“, *japcă* „baltă în lunca unui râu“, *tău* „lac, baltă noroioasă“, *obârșie* „partea de sus, dinspre izvor a unei ape“, *prăval* „loc într-un râu unde apa se prăvălește de pe un prag“, *saha* „pârâu sau gârlă împotmolită la un capăt“, *supat* „scobitură în malul unui râu făcută de apă“, *șupală* „fâșia din mijlocul unui râu unde curgerea apei este mai repede“, *tainiță* „loc adânc în albia unei ape“ etc.

3. Natura terenului: *aluniș* „desiș (păduri) de alun“, *bojer* „desiș, tufe de boz“, *boroscaie* „loc crescut cu boroscai (scai)“, *bulgărie* „grădină de zarzavat“, *călinar* „desiș de călin“, *buturiște* „loc unde a fost tăiată pădurea și au rămas buturile (cioatele)“, *ceair* „loc de pășune și fânaș“, *ciritei* „loc cu multe tufe; tufăriș“, *cornaci* „pădure de corn“, *foltan* „desiș de stuf și papură“, *frunzar* „loc cu tufe mari“, *ghindar* „pădurice de stejar“, *goruniș* „pădurice de gorun“, *huceag* „pădure tânără și deasă“, „desiș“, *seci* „pădurice deasă, cu tufăriș“, *leurdiș* „loc unde crește leurdă“, *mohoriște* „loc crescut cu mohor“, *pârjoliște* „loc unde a ars pădurea“, *rariște* „loc în pădure cu copaci rari“, *sângerei* „loc unde cresc arbuști de sânger (sângerel)“, *suhat* „loc de pășune“, *teiuș* „pădurice de tei“, *ulmet* „desiș de ulmi“ etc.

4. Particularități și însușiri ale obiectelor și locurilor desemnate: *animuș* „loc nisipos; nisipuri“, *bâhlitură* „apă stătută, cu miros neplăcut“, *chiștiroaie* „loc unde pământul este îmbibat cu apă“, *ciotcărie* „loc unde a fost tăiată pădurea și au rămas cioatele“, *cremănuș* „loc cu mult pietriș de cremene“, *derdeluș* „coastă de deal unde copiii se dau cu sania; săniuș“, *grohotiș* „loc cu mult pietriș“, *humărie* „loc de unde se scoate humă“, *moceriiș* „apă stătătoare, cu fundul nămolos“, *năvoloacă* „semănătură în prășitură, pă-

mântul fiind numai boronit, fără să fie arat“, *prăvălitoră* „loc unde s-a prăvălit un mal“, *rătăcană* „groapă“, „râpă săpată de apele din ploi“, *reniș* „loc nisipos la malul unei ape“, *sărătura* „loc sărătuos“, *secătura* „loc unde pământul nu rodește sau dă puțin rod“, *săgă* „loc lutos amestecat cu nisip“, *tinoagă* „loc cu apă și noroi“, „lac noroi“, *udeliște* „loc unde pământul e îmbibat cu apă“, *zгурă* „loc cu pământ uscăcios, sfărâmicios“ etc. Cele mai multe dintre aceste particularități și însușiri sunt exprimate adesea de componentele adjectivale: *adânc*, *alb*, *cald*, *galben*, *găunos*, *glo-dos*, *gol*, *înalt*, *lutos*, *mare*, *mic*, *negru*, *nisipos*, *nou*, *pietros*, *putred*, *rece*, *repede*, *râpos*, *săpat*, *sărat*, *sec*, *stâncos*, *strâmb*, *vechi* etc.

5. Habitate umane (localități, locuințe, construcții): *budă* „casa pădurarului“, „adăpostul lucrătorilor în pădure“, *căsoaie* „casă mică, auxiliară“, *cherhăna* „încăpere unde se prepară și se păstrează peștele“, „adăpostul pescarilor“, *câșlă* „loc pentru iernatul vitelor“, „așezare de păstori“, *conac* „gospodărie boierească“, „casa moșierului la țară“, *cotună* „parte de sat; mahală“, *făgădău* „cârciumă în afara satului“, „han“, *han* „loc de popas pentru călători“, *odaie* „așezare gospodărească în afară de sat“, „așezare de agricultori“, *otac* „adăpostul ciobanilor în câmp“, „așezare păstorească“, *ratuș / rateș* „han la un drum mare“, *saiă* „adăpost pentru vite, oi“, *slobozie* „așezare rurală scutită de dăjzii și impozite“, *izbiște* „locul unei locuințe distruse, dispărute“, *văratie* „loc unde pășunează vitele vara“, „adăpostul de vară al păstorilor“ etc.

6. Fortificații străvechi: *cetățuie* „locul unei vechi fortificații, constând dintr-un val cu șanț“, *grădiște / gradiște* „locul unei cetăți sau întărituri străvechi“, *orhei* „loc fortificat; cetate“, *otac* (pl. *otace*) „lagăr militar; tabără“, *palancă* „întăritură dintr-un val și șanț, cu pari ascuțiți la capătul de sus, înfiți în pământ și fixați între ei cu scoabe de fier“, *parcan* „întăritură, redută“, *tabără* „loc întărit unde staționează o oaste“, „lagăr militar“, *zamcă* „întăritură“, „castel feudal“ etc.

Studiul terminologiei entopice basarabene contestă ideea unui specific aparte, cu deosebiri radicale și, mai cu seamă, de altă limbă decât cea românească, după cum încearcă să demonstreze unii pseudolingviști, pentru că, după cum se poate lesne observa, acest specific are un caracter strict local și ține, sub aspect fizico-geografic și natural, de particularitățile inerente unei regiuni, și, în plan lingvistic, de un grai sau de un grup de graiuri, în fine, de limbajul local al vorbitorilor de limbă română. Terminologia entopică basarabeană, în ansamblul ei, confirmă ideea unității limbii române în întreg spațiul dacoromân. Deosebirile de ordin fonetic, lexical și semantic, ce se fac observate de la o localitate la alta sau chiar de la o zonă la alta, nu afectează limba, ca atare nu-i modifică statutul unitar, ci ele sunt de ordin particular, local, regional. Limitele de răspândire teritorială a elementelor lexicale în discuție, de regulă, nu urmează cursul râurilor mari (Siret, Prut, Nistru), care nicicând n-au servit ca stavile, hotare glotice, ci, dimpotrivă, în multe cazuri le intersectează. Nu regionalismele constituie baza unei limbi, ci fondul ei lexical comun literar.

Cercetarea toponimiei și a terminologiei entopice va contribui la rezolvarea unor probleme de istorie a limbii, etimologie, dialectologie, va elucida, și aceasta în primul rând, chestiuni ce privesc formarea și evoluția lexicului entopic popular, încadrarea nomenclaturii topice și entopice basarabene în sistemul onimic românesc general.

BIBLIOGRAFIE:

1. М. В. Сергиевский. *Топонимия Бессарабии и её свидетельство о процессе заселения территории* // Известия Академии Наук СССР. Отд. лит. и яз., том 5, 1946, nr. 4.
2. Ramona Lazea. *Toponime formate prin metaforă* // SCO, Craiova, 2001, nr. 6.
3. S. Câmpeanu. *Substantivul. Studii stilistice*. București, 1975.
4. Iorgu Iordan. *Toponimia românească*. București, 1963.

ЧАЙНЫЙ ПУТЬ И РУССКАЯ ДИАСПОРА В ХАНЬКОУ

THE TEA ROUTE AND THE RUSSIAN COMMUNITY IN HANKOU

Лю ЦЗАЙЦИ¹

REZUMAT

În comunicare se întreprinde tentativa de investigație a fenomenului apariției „drumului ceaiului” din China în Rusia, cu o istorie de circa 200 de ani. Autorul subliniază importanța tratatelor ruso-chineze din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pentru consolidarea și extinderea comerțului cu acest produs între cele două țări. Acordurile încheiate au permis negustorilor ruși să cumpere sau să arendeze terenuri pentru plantații de ceai, precum și construcția de întreprinderi de prelucrare a ceaiului și, ca urmare, au dus la apariția comunităților ruse pe teritoriul Chinei. „Drumul ceaiului” a aprofundat relațiile statului chinezesc cu lumea exterioară, deschizând noi piețe de desfacere nu doar în Rusia, ci, prin intermediul negustorilor ruși, și pe alte piețe, în speță europene.

Cuvinte-cheie: „drumul ceaiului”, comerț cu ceai chinezesc, negustori ruși, comunitate rusă, plantație de ceai, companie comercială, piață de desfacere, portul Hankou.

ABSTRACT

In this paper are presented the results of investigation of the phenomenon of the emergence of “Tea Way” from China to Russia, with a history of about 200 years. The author underlines the importance of Russian-Chinese treaty in the second half of the 19th century for the trade consolidation and expansion of this product between the two countries. The concluded agreements have allowed for the Russian merchants to buy or rent lands for plantations of tea, as well as the construction of tea processing companies and, as a result, led to the appearance of the Russian Communities on the territory of China. The “Tea Way” has deepened the Chinese state’s relationship with the external world, opening new markets not only in Russia, but via Russians merchants, other markets, and namely in Europe.

Keywords: “Tea way”, tea trade with Chinese and Russian merchants, Russian community, tea plantation, trading company, sales market, Hankou port.

В январе 2014 года в чайном порту Ханькоу (часть современного мегаполиса Ухань, провинция Хубэй) был открыт памятник с надписью «Восточный чайный порт – стартовая точка чайного пути из Китая в Россию». На памятнике высечен текст из 127 иероглифов, кото-

рый рассказывает об истории Ханькоу, как о мировой чайной столице [1].

В августе 2014 года советник муниципального управления города Ухань Чэнь Юн показал корреспонденту газеты «Чанцзян Жибао» карту «Чайного пути» на китайском и русском языках, выпу-

¹ Лю Цзайци, доктор исторических наук, профессор Уханьского государственного университета (Китайская Народная Республика), руководитель Центра по изучению России и Украины при Уханьском государственном университете.

ценную в 20-е годы прошлого столетия и обнаруженную совсем недавно в Харбине. На этой почти столетней карте указан маршрут торговли чаем между Китаем и Россией. Карта была опубликована на обложке учебника русского языка («Эвэньцинъюан», первый том), изданного в 1925 году. На ней весь «Чайный путь» изображён в виде моста, по которому следуют китайские и русские купцы, а также верблюжьи караваны. Отправной точкой моста был Ханькоу, следующими пунктами значатся русские города Кяхта, Иркутск, Томск и Тобольск [2].

История китайско-русского чайного торгового пути насчитывает более 200 лет. География этого пути охватывает значительные территории Китая, Монголии, России. Заключенные Россией с Китаем Айгунский (1858), Тяньцзиньский (1858) и Пекинский (1860) договоры открыли для нее новые китайские рынки. Русским купцам было дозволено торговать в самом Китае, покупать и арендовать земли, плантации, чайные фабрики. В результате Второй Опиумной войны (1856-1860) Ханькоу был открыт для международной торговли. В городе были созданы иностранные концессии – британская, французская, германская, японская и российская [3].

Почти все, что связано с русскими в Ханькоу, одновременно связано и с чайной торговлей. Чаеоторговцы стали отправлять караваны внутрь Китая для закупки товара из первых рук. Наиболее предприимчивые завели чайные плантации и основали фабрики по переработке сырья. Первыми российскими чайными промышленниками стали выходцы из Казани и городов Казанской губернии: Н. А. Иванов, Г. Е. Окулов и И. Т. Токмаков. Тогда же должность вице-консула в Ханькоу занял один из них – молодой и энергичный предприниматель, купец пер-

вой гильдии, потомственный почетный гражданин Николай Алексеевич Иванов [4].

Ценный материал о жизни русской колонии в Ханькоу представляют свидетельства **очевидцев** того времени, содержащиеся в научных публикациях, дипломатической переписке, путевых очерках, архивных документах, воспоминаниях. В Ханькоу вице-консул Н. И. Иванов встречался с русским путешественником Павлом Пясецким, членом Императорского Русского Географического и других ученых обществ, который писал в своих путевых заметках: «Глазам путешественника, подъезжающего в хорошую погоду на пароходе к Ханькоу, представляется следующая панорама: перед собой он видит обширную зеркальную гладь реки, уходящую в прозрачную, сливающуюся с небом даль; на правом берегу тянется длинный ряд зданий, стеснившийся в одну густую массу, возле которой на реке стоит как бы другой, плавучий город – это множество разнообразных судов, а за ними возвышается оживленная набережная, усеянная рабочим людом – почти исключительно китайцами. Из этой густой массы китайских построек, облепивших берег, взгляд тотчас выделяет ряд двухэтажных европейских домов, которые все до одного кажутся дворцами перед низенькими и, в общем, непредставительными постройками туземцев» [5].

Дмитрий Дмитриевич Покотилев (русский дипломат, посол в Китае) составил и издал аналитический обзор под названием «Китайские порты; имеющие значение для русской торговли на Дальнем Востоке» (Санкт-Петербург, 1895 г.). О документальной базе своего феноменального по богатству сведений труда Покотилев писал: «Материалами... послужили отчеты консулов в Тяньцзине, Ханькоу, Фучжоу и Шанхае... При

этом составитель обзора... старался, возможно, широко воспользоваться при выполнении своего труда личными наблюдениями». Касаясь деятельности русских купцов в Ханькоу, Покотилов, в частности, отмечал: «Одною из причин успешности экспортных операций тамошних русских домов является принятая ими система закупок: они не следуют примеру своих западноевропейских конкурентов и не откладывают своих [деловых] операций до времени открытия сделок на чайном рынке, где все европейские купцы поневоле оказываются более или менее в руках чайных маклеров, а запасаются товаром заблаговременно, отправляя своих агентов в [соседние] горы на чайные плантации и туземные фабрики для закупки чайного листа на месте производства или даже на корню. Система эта создает для русских торговых домов независимое положение и гарантирует им полную возможность воздерживаться от той спекулятивной горячки, которая начинается при открытии чайного рынка». Будущность русской торговли в Китае Покотилов связывал с особенностями характера русского человека – той его чертой, которая, по его мнению, в значительной мере обеспечивала россиянам успех в ведении торговли в Восточном Китае. «Если мы, русские, – отмечал он, – не обладаем теми коммерческими способностями, которые обеспечили успехи на Дальнем Востоке англичан, а в последние годы и немцев, то у нас зато имеется другая драгоценная способность – умение приспособливаться к местным обстоятельствам и быстро осваиваться с нравами, обычаями и языком того народа, с которым приходим в соприкосновение» [6].

Появление русских в Ханькоу означало окончание эры посредничества английских купцов в поставках элитных сортов чая в Россию. Чай шел в Россию

в огромных количествах. Так, только одним из российских торговых домов в 1868 году было заказано 40 тысяч ящиков байхового чая. Все это мы знаем благодаря драгоману (переводчику) российской дипломатической миссии в Пекине Афанасию Ферапонтовичу Попову, написавшем «Путевые заметки о путешествии в Ханькоу и русских чайных плантациях» (опубликованы в «Записках Русского императорского Географического общества» за 1871 год) [7]. Он отметил и трудности, которые испытали первые русские жители Ханькоу: «Можно себе представить, сколько затруднений и неприятностей должны испытать первые начинатели здесь дела, при незнании языка китайского и особенно английского, без которого нельзя сделать и шагу, при отсутствии связей и знакомств, которые всегда к услугам других иностранцев, при недостатке капиталов, которые пришли сюда сначала в самых ограниченных размерах, при незнакомстве с торговыми обычаями и приемами, издавна установившимися между другими иностранцами и Китайцами, при отсутствии Консульства из Русских и пр., и пр. Но время, труд и опыт, соединенные с важностью и выгодами положения в Ханькоу, научили всему и сделали свое» [8, с. 69].

В 1863 году возникла чайная фирма иркутян Н. Л. Родионова и И. С. Хаминова «Хаминов, Родионов и К», которая владела чайными плантациями близ города Ханькоу. В 1876 году это предприятие приобрел иркутский купец П. А. Пономарёв, который первым стал производить прессованный плиточный чай. Фирма «Пономарёв и К» установила деловые отношения с Японией, Турцией, рядом стран Европы. Много времени Павел Андреевич Пономарёв уделял изучению китайского языка и культуры. С 1876 по 1882 гг. он

занимал пост русского вице-консула в Ханькоу и за свою деятельность был удостоен звания коммерции советника и награжден орденом Св. Станислава 3-й степени. Почти весь заработанный на чайной торговле капитал был завещан им на развитие народного образования в Иркутске [9].

Торговый дом «Братья К. и С. Поповы» пользовался безоговорочно высоким авторитетом в России и за ее пределами, недаром за ними закрепилось звание «чайных королей». Фирма закупала в Ханькоу чай качеством на круг выше среднего. Вот что публиковалось от имени фирмы в одном из сохранившихся и дошедших до нас прејскурантов товарищества Поповых: «В торговле в последнее время сильно распространилось и продолжает усиливаться предложение чая, состоящего из смеси чаев китайского с цейлонским и другими чаями. Так как цейлонский чай имеет весьма сильный настой и вяжущий вкус, то он, будучи примешан к китайскому чаю, изменяет вкус и, что еще важнее, достоинство китайского чая до неузнаваемости. Чтобы не ввести потребителей в какое-то ни было заблуждение относительно потребляемого ими чая, правление Товарищества чайной торговли «Братья К. и С. Поповы» предлагает публике в отдельности, как настоящий китайский чай, так и настоящий цейлонский, отказываясь смешивать различные чаи» [10].

Со временем чай из Ханькоу русские купцы стали отправлять в Россию морем, в основном на британских судах, и чаще всего через Лондон. Но постепенно, в течение 1870-х гг., товаропотоки переориентировались на черноморские порты. В документе под названием «Коммерческое сведение о Ханькоуском рынке» за 31 декабря 1881 г. говорилось об отправке чая через Одессу. Одесса не случайно стала главным цент-

ром русско-китайской морской торговли. Уже в середине XIX в. Одесский порт занимал второе место среди всех российских портов по такому показателю, как «вместимость судов дальнего плавания, в общем обороте движения (приход вместе с отходом)». С начала 1880-х этот порт вышел на первое место, а в середине 1890-х уже в два раза превосходил следующий за ним по данному показателю Петербург. Молодой российский дипломат И. Я. Коростовец уже в то время отметил: «До 1888 г. экспортеры наши оказывали предпочтение Кяхтинскому пути главным образом вследствие низких фрахтов от Ханькоу до Тяньцзина. Убедившись в большей обеспеченности и скорости морской перевозки, они стали посылать значительную часть чаев на Одессу или кружным путем через Лондон» [11].

Среди работ, посвященных Ханькоу, необходимо отметить труды В. Надарова. Произведение слушателя II курса В. Надарова «Материалы к изучению Ханькоу, его географического положения, связанных с ним транзитных путей, его торговли и пр.» (182 с.: с прил.) состоит из введения, четырех глав, приложений. В главе I «Общий очерк географического положения Ханькоу» помещены сведения о месторасположении города, долины Янцзыцзяна (голубой реки), о системе речной сети Янцзы, изменении уровня воды. В главе II «Климат Ханькоу» сообщается о муссонах Юго-Восточной Азии, осадках в районе, колебании температуры, влиянии климатических условий на жизнедеятельность человека. А в главе III «Исторические замечания о Ханькоуском районе» и в главе IV «Современный Ханькоу» приведены таблицы с результатами метеорологических наблюдений в Ханькоу в 1879-1880 гг., Схематический план Ханькоу, План спорных участков на русской концессии в Ханькоу, План расположения участков

на русской концессии в Ханькоу, План расположения иностранных концессий в Ханькоу [12, с. 58].

Значение Ханькоу во второй половине XIX века для русских подтверждалось посещением этого города членами царской семьи Российской Империи. 20 апреля 1891 г. Ханькоу посетил наследник российского престола Николай Александрович – будущий последний русский царь. Николай выразил одобрение и выступил с речью, в конце которой престолонаследник сказал три раза слово «Великий»: 5000-километровый Чайный Путь – это Великий Чайный Путь! Русские чаеоторговцы в Ханькоу – это Великие торговцы! Ханькоу – это Великий восточный чайный порт! В этих словах была и высокая оценка Николая ханькоуского чая. Вот с тех пор и начали русские называть Ханькоу «Восточный чайный порт» [13].

Центром сплочения русского зарубежья всегда была православная церковь. В 1876 году в Ханькоу на средства П. Боткина и других чайных фирм был построен небольшой храм, выполненный в традициях византийской архитектуры, с шестигранным алтарем и круглыми куполами. Храм в честь святого князя Александра Невского был возведен в 1893 году, благодаря стараниям российского дипломата Павла Дмитриевского. 27 мая 1998 года этот храм получил статус охраняемого исторического памятника. Москва и Пекин договорились общими усилиями отреставрировать этот храм до конца 2014 года. На сегодняшний день китайские рабочие укрепили фундамент здания, провели внешний и внутренний ремонт стен, сводов и крыши. Российская сторона, в свою очередь, изготовила купольные конструкции, которые, как ожидается, вскоре доставят в КНР. Тем временем художники из Нижнего Новгорода вызвались за свой счет

расписать храм, а также изготовить и смонтировать внутренние убранства [14].

Среди важных материалов о русских в Ханькоу следует упомянуть фонд Андрея Терентьевича Бельченко. В 1897 году он окончил Восточный факультет Санкт-Петербургского университета. С 1915 по 1920 – генеральный консул в Ханькоу, а после прекращения в сентябре 1920 года деятельности Российских консульств, назначен китайским правительством советником по русским делам при комиссаре по иностранным делам в провинции Хубей, где находится Ханькоу. В конце 1922 года Португальское правительство, недовольное действиями своего консула, пригласило А. Т. Бельченко на должность консула Португалии в Китае. До 1 октября 1946 года он находился в исключительном положении и португальского консула, и представителя русской колонии. [15, с. 108]. Фонд А. Т. Бельченко рисует единственную в своем роде цельную картину жизни русской колонии в отдельно взятом городе (и близлежащем районе) Китая. Помимо массы статей, которые он написал о чайной торговле в Ханькоу, о русской прессе, о деятельности советских советников во время революционных событий 1920-х гг., в его фонде отложились также официальные публикации, доклады и документы русской и иных иностранных концессий в Ханькоу [16].

Большую роль в культурной жизни русской диаспоры играли книги, журналы и газеты. Газета «С Востока» издавалась в Ханькоу в 1895 г. И. В. Андреевым. В ней публиковались сведения о конкурентах и соседях русских предпринимателей, владевших чайными фабриками, и о купцах, торговавших здесь хлопчатобумажными и шерстяными тканями. В 1909–1911 гг. местная русско-китайская школа выступала в качестве издателя еженедельного листка «Долина Янцзы», в

котором давалось обозрение китайской прессы. В 1910 г. редактор Г. А. Софоклов опубликовал брошюру ханькоуского отделения Общества русских ориенталистов «Современный Китай на Нанкинской выставке» [17, с. 85].

Культурная жизнь концентрировалась вокруг Русского клуба, основанного в 1896 г. «Клуб располагает, – писал его деятель, – замечательной русской библиотекой, представляющей ныне большую ценность. Вместе с тем клуб является культурным уголком, где могут сходить русские люди и беседовать. Клуб располагает большим танцевальным залом и сценой». В этом зале часто игрались спектакли, которые ставил театральный кружок, проходили благотворительные вечера, в основном в пользу местной школы, которая находилась в этом же здании. Клуб всячески поддерживал Русскую школу, основанную 19 февраля 1910 г. [18, с. 429].

В конце 1917 года деятели русской концессии решили организовать выпуск газеты «Известия общественного совета Русской концессии в Ханькоу», первый номер, которой вышел 10/23 октября. Газета просуществовала до перехода в 1924 году Русской концессии под управление китайскими властями. Всего было 176 номеров, последний из которых появился 31 декабря 1924 года. Русский генеральный консул в Ханькоу А. Т. Бельченко опубликовал много статей в этой и других русских газетах Китая. Он же и подарил Музею русской культуры в г. Сан-Франциско подшивку ханькоуской газеты после эмиграции в США. В этой библиографической редкости имеются первые 32 номера (1917-1918) газеты [19].

Русское присутствие в Ухане с конца XIX в. дополнялось и русской школой для китайцев, в которой работали русские преподаватели. В январе 1909 г. посланник в Китае И. Я. Коростовец

сообщал министру иностранных дел России А. П. Извольскому: «Из открытых ранее русско-китайских школ наиболее обширна и успешнее всех функционирует школа коммерческих знаний в Ханькоу, что объясняется многочисленностью в названном порте русского торгового элемента и вызываемом этим практической потребностью в русском языке. Китайцы, проживающие в Ханькоу и Ухане, охотно посещают школу. Так при ее открытии записалось 300 человек, а в нынешнем году 408 человек» [8, с. 76].

Интересную информацию о жизни русской общины представляют мемуары и эпистолярное наследие. Эти источники носят субъективный характер, но в то же время на основании их можно получить ценные свидетельства очевидцев о социально-экономическом положении, общественной деятельности.

Русская писательница Елизавета Михайловна Иванова (жена вице-консула Н. А. Иванова), предприняв поездку к мужу в Ханькоу, писала о своем путешествии давнему знакомому декабристу Д. И. Завалишину. Потом ее путевые очерки «От Москвы до Ханькоу: Извлеч. из письма русской путешественницы» печатались в «Московских ведомостях» отдельным изданием в 1873 году. В 1881 году напечатала совместно с мужем ряд очерков из жизни китайцев под общим заглавием «Китай» в журнале «Русская Речь» (1881, кн. 8-12).

Из воспоминаний артистки императорских театров Д. М. Леоновой (напечатанных в „Историческом вестнике“ в 1891 году), которая в конце 1875 года посетила Ханькоу: «Все общество русских чайных торговцев просило меня приехать в Ханькоу. На пароходе я доехала в три дня до Ханькоу, где встретил меня наш консул П. А. Пономарев. Здесь окружало меня все русское купеческое общество, и мне невыразимо приятно было, что в центре Китая я

нахожусь совершенно в русском кружке. Общими силами устроили концерт и здесь, также как и в Шанхае, публика состояла исключительно из европейцев. Всякий изъявлял желание, чтобы я спела что-нибудь на его родном языке, или его национальное музыкальное произведение. Мне пришлось таким образом петь и на итальянском, и на немецком, и на французском, и на других языках» [20].

Русская концессия в Ханькоу знаменита не только торговлей чаем, не только резиденциями богатых купцов. Здесь, на ее территории, в одном из домов 9 октября 1911 г. произошло событие, повлекшее за собой важнейшие последствия в истории Китая. Это был случайный взрыв бомбы, выдавший местоположение главной квартиры революционеров. Смельчаков арестовали и по приказу вице-короля отрубили им головы, но уже в ближайшие после этого дни в Ханькоу вспыхнула революция, с которой начался новый этап в истории Китая. Почему штаб революционеров находился именно на русской территории и чьей поддержкой он пользовался – до сих пор неясно. Царское правительство было менее всего заинтересовано в огласке этой

компрометирующей русскую монархию детали [21].

К 1920 г. в Ханькоу жило около 200 русских. Из русских учреждений находились: Российское генеральное консульство, городской общественный совет, отделение Русско-Азиатского банка, почта, коммерческая русско-китайская школа. Владелец типографии С. В. Унженин заведовал изданием «Известия русской колонии в Ханькоу», которое выходило два раза в месяц, начиная с 1924 г. После соглашения с СССР в 1924 г. концессия перешла под управление китайских властей. Многие предприятия передали китайцам или иностранцам [18, с. 428].

Китайско-русский чайный торговый путь является важным свидетельством давней истории торговых отношений между двумя государствами и обладает большой привлекательностью для туристов. Открытие памятника «Восточный чайный порт – стартовая точка чайного пути из Китая в Россию», восстановление православного храма в Ухане способствуют дальнейшему экономическому и культурному обмену между Россией и Китаем.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. *Чайный путь из Китая в Россию начинается из г. Ухань*. © Китайский информационный Интернет-центр. 12 янв. 2014. http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2014-01/12/content_31163093.htm

2. *Обнаружена карта китайско-русского «Чайного пути» столетней давности*. Жэньминь жибао. 7 авг. 2014. <http://russian.people.com.cn/n/2014/0807/c31516-8766688.html>

3. *Ханькоу, международный и русский: Русский след в Ханькоу или путешествие во времени*. В: ASIA-TRAVEL: Клуб путешественников и гид-путеводитель. <http://www.asiatravelclub.ru/muzei-dostoprimechatelnostichto-posmotret/china-hankou>

4. Гибадуллин, М.З. и Свердлова Л.М. *Казанская губерния в торговых-экономических связях России со странами Востока. Проблемы современной экономики*. 2008, № 1 (25). <http://www.m-economy.ru/artphp?nArtId=1847>

5. Ткаченко, Г. *По Ухань дорогой Пясецко-го*. Вокруг Света. 1990, № 6 (2597), с. 10-14. <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/5431/>

6. Хохлов, А.Н. *Дмитрий Дмитриевич Pokotilov. Вопросы истории*. 2011, № 5, с. 36-54. <http://historystudies.org/2012/06/xoxlov-a-n-dmitrij-dmitrievich-pokotilov/>

7. *Чайный путь. Хубей. Россия и Китай*. 2012, № 8. <http://ruchina.org/hubei-article/china/51.html>
8. Дацышен, В.Г. *Русские в Ханькоу: из истории российско-китайских отношений второй половины XIX – первой половины XX вв.* (по архивным и книжным фондам Москвы, Сибири, Дальнего Востока и Китая). В: *Россия и Китай: научные и культурные связи* (по материалам архивных, рукописных, книжных и музейных фондов). Вып. 2. Санкт-Петербург, 2012, с. 67-80. http://www.rasl.ru/e_editions/Russia_China-2012.pdf
9. Федотова, Наталья. *Пономарев Павел Андреевич*. В: Иркипедия: Энциклопедия-хрестоматия Иркутской области и Байкала. 2011. http://irkipedia.ru/content/ponomarev_pavel_andreevich
10. Смирнов, И.П. *Очерк деятельности товарищества чайной торговли и складов «Братья К. и С. Поповы»*. В: Московский архив: историко-краеведческий альманах. Москва. 2006. Вып. 4, с. 131-142. <http://statehistory.ru/1881/Ocherk-deyatelnosti-tovariishchestva-chaynoy-torgovli-i-skladov-Bratya-K-i-S--Popovy/>
11. Дацышен, В.Г. *Одесское направление китайской чайной торговли (XIX – нач. XX вв.)*. В: Китаезнавчі дослідження: Збірка наукових праць. Том. 2. Київ: Інститут сходознавства НАН України, 2012, с. 45-55. <http://www.synologia.ru/>
12. Эрлих, В.А. *Издание географических произведений в Сибири и на Дальнем Востоке в конце XIX в. – начале XX вв.* Вестник Омского университета. 2002, №4, с. 56-59.
13. Ильин, Александр и Уланна, В. *Первая международная встреча на высшем уровне в современной истории города Ухань. Россия и Китай*. 2014, 15 марта. <http://ruchina.org/hubei-article/china/265.html>
14. *Храм Александра Невского XIX века восстановят в Китае*. © Информационное агентство «Атмосфера». 24 июня 2014. http://www.asfera.info/news/society/2014/06/24/hram_aleksandra_nevskogo_hih_veka_vosstanovyat_kitae_90478.html
15. Меняйленко, М.К. *Деятельность русской эмиграции по сохранению историко-культурного наследия* (по материалам Музея русской культуры в Сан-Франциско): дис. канд. исторических наук. Москва, 2008. 231 с. www.mrcsf.org/file.../Margarita_Menaienko_dissertation_PhD_thesis.p
16. Шмелев, А.В. *К истории русской эмиграции в Китае: архивные фонды Музея русской культуры на микрофильме*. В: Документальное наследие русской культуры в отечественных архивах и за рубежом: Материалы междунар. научно-практической конф., 29-30 окт. 2003 г. М.: РОССПЭН, 2005, с. 176-186. <http://nature.web.ru/db/msg.html?mid=1200754>
17. Пайчадзе, С.А. *Русская книга в странах Азиатско-Тихоокеанского региона* (Очерки истории второй половины XIX – начала XX столетий). Новосибирск: ГПНТБ СО РАН, 1995. 205 с. http://www.spsl.nsc.ru/fulltext/GPNTB/006_gpntb.pdf
18. *Русские в Китае*. Исторический обзор. Глава 6. По маньчжурским городам и железнодорожным станциям. 2010, с. 397-441. <http://www.russianshanghai.com/wp-content/uploads/2010/07/Russian-In-China-Chapter-6.pdf>
19. Франкьен, Ив. *Обзор русских периодических изданий в Китае (1904-1948 гг.), которые хранятся в архиве Музея русской культуры в г. Сан-Франциско*: Доклад на 14-й Встрече Друзей Музея. Сан-Франциско, 2013. www.mrcsf.org/file_download/48/review2_Yv.pdf
20. *Воспоминания артистки императорских театров Д. М. Леоновой*. Исторический вестник. 1891. Т. 43. http://www.e-reading.ws/bookreader.php/148980/Leonova_-_Vospominaniya_artistki_imperatorskih_teatrov.html
21. Казанин, М.И. *В штабе Блюхера: Воспоминания о китайской революции 1925–1927 годов (1)*. Москва: Наука, 1966. <http://china.edax.org/?p=812>

«МНОГОНАЦИОНАЛЬНАЯ СЦЕНИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА
УДМУРТИИ» – НОВАЯ ИНФОРМАЦИОННАЯ БАЗА РОДИНЫ
П.И. ЧАЙКОВСКОГО

„CULTURA SCENICĂ MULTINAȚIONALĂ A UDMURTIEI” – O NOUĂ BAZĂ
INFORMAȚIONALĂ A PATRIEI LUI P.I. CEAIKOVSKI

”MULTINATIONAL SCENIC CULTURE OF UDMURTIA” – NEW
INFORMATIONAL BASE OF THE COUNTRY OF P. I. TCHAIKOVSKY

А.П. СИДОРОВА¹

REZUMAT

În studiu se prezintă o succintă analiză a unei ediții enciclopedice privind istoria teatrului din Republica Udmurtia – unitate teritorial-administrativă a Federației Ruse – de la începuturi și până în prezent, reprezentată în documente și materiale, cronici, schițe istoriografice, biografii ale personalităților din domeniul artei scenice. Autorul evidențiază influența culturii ruse, dar și a altor popoare în diverse etape de formare și dezvoltare a artei dramatice, de operă și balet pe scena teatrală a republicii.

Cuvinte-cheie: cultură, teatru, artă scenică, dinastie teatrală, Udmurtia.

ABSTRACT

The study presents a brief analysis of the encyclopedic edition on the history of theater from the Udmurt Republic - territorial administrative unit of the Russian Federation - from the beginning until today, represented in documents and materials, reviews, historiographical sketches, biographies of personalities in the field of scenic art. The author highlights the influence of Russian culture, but also of other peoples in various stages of formation and development of dramatic art, opera and ballet, theatrical art scene of the republic.

Keywords: culture, theater, scenic art, theatrical dynasty, Udmurtia.

Удмуртская Республика – один из регионов Российской Федерации. Расположен в Западном Предуралье, в междуречье Камы и её правого притока Вятки. Столица – город Ижевск. Край исторически полиэтничен, на его территории проживает более 100 национальностей. Здесь, в городе Воткинске, 175 лет тому назад родился всемирно известный композитор Петр Ильич Чайковский. Жители Удмуртии готовятся отметить

юбилей своего знаменитого земляка, музыка которого сыграла большую роль в развитии народной и профессиональной культуры края. Историками, искусствоведами, литературоведами республики накоплен определённый опыт по изучению культуры и искусства края. Наличие постоянно обновляющегося банка информации способствует созданию энциклопедических трудов. С 2001 года Удмуртским институтом истории, языка

¹ **Анэтта Петровна Сидорова**, научный сотрудник Удмуртского института истории, языка и литературы УрО РАН, заслуженный работник культуры Российской Федерации.

и литературы УрО РАН ведется целенаправленная подготовка многотомной энциклопедической серии «Удмуртская Республика», которой суждено стать не просто местом хранения информации по истории, культуре и различным отраслям жизни региона, но и средоточием научных знаний об Удмуртии. За этот период разработаны концепции, опубликованы словники и изданы отраслевые энциклопедии «Удмуртская Республика»: «Просвещение, образование и педагогическая мысль» (в электронном виде) [1], «Удмуртская Республика: Культура и искусство, получившая высокую оценку научной общественности, специалистов разных отраслей знаний и удостоенная в 2014 году Государственной премии Удмуртской Республики [2].

В конце минувшего года вышел в свет энциклопедический справочник «Многонациональная сценическая культура Удмуртии» [3]. Это один из первых проектов в Российской Федерации подобной тематической направленности. Впервые в полном объеме собрана богатейшая история театров Удмуртии от истоков и до наших дней, воссоздана её летопись, представленная в документах, биографиях выдающихся деятелей театра республики, хронике событий, очерках. Главная цель издания – показать творческое содружество народов, влияние русской культуры на всех этапах развития драматического, оперного, балетного и других видов театрального искусства в республике. Создание специализированного труда актуализировалось и результатами государственной политики в сфере культуры. Разработана «Концепция долгосрочного развития театрального дела в Удмуртской Республике до 2020 года». Региональное правительство вкладывает в развитие театрального искусства немалые средства. В последние годы отреставрированы и капитально

отремонтированы здания национально-го, кукольного, русского драматического театров, Государственного театра оперы и балета. Все коллективы совершили существенные творческие сдвиги, расширили свою художественную палитру.

Меняется модель театрального руководства, претерпевают изменение подход к репертуарной политике, подбору и подготовке кадров. Все театры имеют собственные сайты в информационно-телекоммуникационной сети «Интернет», где можно ознакомиться с афишей на месяц, репертуаром, составом группы и т. д. Эти достижения требуют не только осмысления, но и популяризации.

Материалы энциклопедического справочника рассказывают о развитии театра на территории современной Удмуртской Республики, начиная с конца 19 в., отражают его сегодняшний день, освещая работу 7 профессиональных театров и более 40 любительских коллективов, имеющих звание «народный» и «образцовый», показывают место и роль современного театра в социокультурном пространстве республики и России.

Справочник включает свыше 750 словарных статей, размещённых по алфавитному принципу, и более 700 снимков и иллюстраций, что позволяет рассматривать его в качестве иллюстрированного издания. Представленный фотоматериал является дополнительным источником достоверной информации о театральной жизни Удмуртии с середины 19 в. до настоящего времени.

В подготовке материалов принимали участие ведущие театроведы, специалисты в области истории искусства и культуры Удмуртии, руководство и сотрудники СТД УР, других творческих союзов республики (Союз писателей УР, Союз журналистов УР, Союз художников УР), творческие работники театров, сотрудники органов управления культурой и др.

Авторский коллектив издания составил почти 100 человек.

Структуру издания образуют развернутые исторические очерки и справочные статьи, статьи по истории и творческой работе театров, биографические и терминологические материалы. В самостоятельный тематический блок «Театральные школы» выделены статьи, посвященные учебным заведениям страны и республики, занимающихся подготовкой кадров для театров республики.

Значительное внимание уделено театральным династиям, т. е. семьям, члены которых на протяжении длительных периодов работали и работают в театре, связаны с театральным искусством и культурой (в области театральной критики, теле- и радиожурналистики и др.). Одна из них – самая большая династия представителей национального театрального драматического искусства, культуры и литературы Удмуртии – Перевощиковы – Евсеевы. Родоначальник – Я. Н. Перевощиков, актёр первого поколения Удмуртского драматического театра. Супруга А. И. Перевощикова – костюмер. Сын В. Я. Перевощиков – актёр, режиссёр, заслуженный артист РСФСР. Невестка Н. П. Бакишева – ведущая актриса, заслуженная артистка РСФСР, народная артистка УАССР. Все работали в Удмуртском драматическом театре. Дочь А. Я. Евсеева – преподаватель Республиканского колледжа культуры, театральный критик, долгое время была руководителем литературно-драматической части Государственного национального театра, заслуженный работник культуры Удмуртии. Зять Н. Н. Евсеев – журналист, драматург, зам. председателя Гостелерадио УАССР (1977-88), заслуженный работник культуры УР. Внук С. Н. Евсеев – сотрудник Национального музея им. К. Герда, заслуженный работник культуры УР.

В энциклопедическом справочнике читатель найдёт информацию о студенческих театрах эстрадных миниатюр (СТЭМ), которые существовали во всех вузах республики. На базе СТЭМа Ижевского механического института его руководитель Е. Столов, ныне заслуженный деятель искусств РФ, создал в Ижевске профессиональный муниципальный молодёжный театр «Молодой человек». Имеются статьи о детских школах искусств с театральными отделениями, о библиотеках и средствах массовой информации, популяризирующих деятельность театров.

Рассматриваются произведения драматургии, режиссёрского и актёрского искусства, которые оказали реальное воздействие на общий процесс развития театра в Удмуртии. Статьи, посвященные произведениям драматургии и спектаклям, имеющим историческое значение в формировании национального театра края, всего сообщества угро-финских народов. Например, статья о педагоге-просветителе Урасиновой А. Н., – организаторе самодеятельного театра, поставившей впервые в 1918 году комедию Л. Н. Толстого «От ней все качества» на удмуртском языке; о первом произведении крупной формы музыкальной комедии «Сюан» («Свадьба») композитора Н. Греховодова, драматурга В. Садовникова; о первой удмуртской опере «Наталь» композитора Г. Корепанова; о роли мастеров Большого театра СССР и Московского областного оперного театра им. К. С. Станиславского, организовавших в 1934–1935 годах в составе Удмуртского драматического театра оперную и балетную труппы и заложивших основу для создания удмуртскими композиторами произведений крупных форм в будущем.

В издании представлены и биографии деятелей театрального искусства: русского композитора, дирижёра и музыкаль-

но-общественного деятеля П. И. Чайковского, русского прозаика, публициста, общественного деятеля В. Г. Короленко, чей образ воссоздан на театральной сцене в спектаклях Удмуртского драматического театра – «Вуж Мултан» («Старый Мултан») М. Петрова (1945 г.), «Мултан уж» («Мултанское дело» А. Блинова (1976 г.), Русского драмтеатра им. В. Г. Короленко – «Русский друг» Д. Модзалевского и Ю. Власова (1960), «Мултанское дело» И. Широковой, выдающейся советской и российской оперной певице Е.В. Образцовой, исполнившей партию Графини в опере П. Чайковского «Пиковая дама» на сцене Государственного театра оперы и балета УР, народной артистки РСФСР В. А. Корепановой-Садаевой из Национального театра УР и многих других. Критерием отбора материала персоналий послужили не только почётные звания, но и общепризнанный вклад в культуру Удмуртии и России.

Основными источниками при составлении материалов послужили профильные издания, документы архивных, научных и культурных учреждений: Объединенного межведомственного архива культуры, Центрального государственного архива Удмуртской Республики, Центра документации новейшей истории УР, Государственного архива Кировской области, Научно-отраслевого архива Удмуртского института истории, языка, литературы УрО РАН, Национального музея УР, им. К. Герда,

Удмуртского республиканского музея изобразительных искусств, Национального центра декоративно-прикладного искусства и ремёсел УР, Национальной библиотеки УР; полевые материалы авторов, личные архивы.

Энциклопедический справочник, предназначенный для широкого круга читателей, уже востребован деятелями театрального искусства, преподавателями и учащимися специальных учебных заведений, детских школ искусств, работниками учреждений культуры и органов управления культурой, журналистами, участниками любительских коллективов и многими другими общественными организациями. Думается, что он окажет большую помощь и научным работникам для стимулирования дальнейших изысканий в области истории театра.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. *Удмуртская Республика: просвещение, образование и педагогическая мысль: энциклопедия* [Электронный ресурс]. Гл. ред. А.Е. ЗАГРЕБИН; сост. С.Д. СМИРНОВА. Ижевск: Удмурт. ин-т истории, яз. и лит. УрО РАН, 2011. CD-ROM 2011-2 / 1905.
2. *Удмуртская Республика: культура и искусство: энциклопедия*. Гл. ред. А.Е. ЗАГРЕБИН; сост. Е.П. НИКОНОВА и А.П. СИДОРОВА. 2-е изд., испр. и доп. Ижевск, 2014. 583 с.
3. *Многонациональная сценическая культура Удмуртии: энцикл. справ.* Гл. ред. А.Е. ЗАГРЕБИН; сост. А.П. СИДОРОВА. Ижевск, 2014. 398 с.

РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СРЕДЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ XXI ВЕКА В КИТАЕ

REFLECTIONS ON THE ECOLOGICAL ENVIRONMENT OF THE MUSICAL CULTURE OF THE XXI CENTURY CHINA

Чэнь ХУЭЙ¹

REZUMAT

Articolul analizează principalele etape în evoluția muzicii în contextul general-cultural și de dezvoltare istorică a Chinei. În care atât condițiile sociale, cât și particularitățile culturale au modelat cultura muzicală națională, studiind procesele de conservare, restaurare și conversie a patrimoniului muzical.

Cuvinte-cheie: cultură muzicală, muzică chinezească, mediu ecologic.

ABSTRACT

The article examines the main stages in the evolution of music in the context of the general cultural and historical development of China. Both the social conditions and regional peculiarities of the environment have shaped the national musical culture. The processes of conservation, restoration and conversion of a positive musical heritage are studied.

Keywords: musical culture, Chinese music, ecological environment

Культура и музыкальная культура

Культура представляет собой историческое явление. На каждом этапе развития общества формируется соответствующая ему культура, развивающаяся одновременно с материальным производством. Культура является органическим целым, состоящим из представлений о ценностях, системы знаний и социальной практики людей, которые находятся в конструктивном взаимодействии, в непрерывном движении развития «изнутри – наружу» и в обратном направлении «снаружи – внутрь». Культура как идеология является отражением государственной политики и, в свою очередь, оказывает многогранное влияние на социально-экономическую и духовную жизнь общества. С возник-

новением и развитием нации культура сохраняет и поддерживает духовные интересы, интеллектуальное богатство, нравственные традиции.

Развитию культуры присуща историческая преемственность, основой которой служит преемственность развития материального производства общества. Формирование и развитие музыкальной культуры также обусловлено реальными процессами общественно-исторического развития. Музыка является символическим выражением духовных и социально-психологических тенденций своего времени. Возникновение, развитие и основные этапы эволюции музыки необходимо изучать в контексте общего культурно-исторического развития страны.

¹ Чэнь Хуэй (Chen Hui), доктор литературы, доцент художественного факультета Уханьского государственного университета (КНР).

Экологическая среда музыкальной культуры в Китае

Мы живем в XXI веке, в котором существуют динамичное развитие и разрушение, процветание и бедность. Испытывая свои духовные и творческие силы, человечество одновременно глубоко переживает факт своего физического бессилия перед сверхчеловеческим величием грозных и прекрасных явлений природы. «Природа была и всегда будет сильнее человека, ибо она его породила. Он лишь миг в ее жизни. Она же вечна и бесконечна. А потому – не вреди» [1]. Воплощение в жизнь принципа «не навреди» и осознание необходимости жить в согласии с природой – единственный путь развития человечества.

«Экология – это междисциплинарная область знания, наука об устройстве многоуровневых систем в природе, обществе, их взаимосвязи» [2]. Экология культуры – это перенесение понятия «экология» на отношение к культуре и вообще к социальной памяти, связанной с прошлым. Предполагающая процесс сохранения культурного наследия наряду с сохранением природной среды, экология культуры рассматривает культурную среду как неперемное условие для осуществления духовной, нравственной жизни личности, для ее привязанности к родным местам, к наследию предков [3]. Экология культуры определяется как область знания, изучающая историю взаимоотношений биосферы и антропогенной материально-духовной сферы, и дающая возможность прогнозирования этих отношений с учетом ценностных систем различных цивилизаций [4].

Среди различных видов искусства большое значение в формировании экологической культуры принадлежит музыке. Музыкальная экология позволяет решать проблемы сосуществования и развития музыкальных культур

различных народов, способствует гармоничному взаимодействию музыки и природы. Влияние окружающей среды на музыкальную культуру подразумевает не только воздействие природной среды, но также географической, политической, культурной и т.д. В своем исследовании мы делаем акцент на переменах и конфликтах, возникающих при взаимодействии среды и культуры. Уровень экологической культуры находится в прямой зависимости от экологической обстановки в мире, стране и от восприятия биосферы. Истощение и загрязнение природной среды, разрушение экологических связей негативно отражаются на музыкальных жанрах и стилях.

Китай представляет собой страну с древней историей, обширной территорией и обильными материальными ресурсами. Многовековой путь развития цивилизации отмечен войнами, революционными кризисами, сменой династий, изменениями природной среды, которые оказали существенное влияние на основные этапы эволюции китайской музыкальной культуры. Исторический, социальный и региональный контекст обусловили развитие и жанровые особенности музыкального творчества. В условиях мультикультурного общества некоторые древние жанры музыки, танца, пения, «цюйи» (эстрада с пением и рассказом) и театра в Китае давно уже начали изменять свои прежние формы, созданные нашими предками, а ходули Западной Ляонин, оронские «Мосукунь» (сказы-песни), ляонинская «гуюэ» (музыка с барабанной дробью) постепенно исчезают.

Сохранение культурного наследия – задача не менее существенная, чем сохранение окружающей природы. До известных пределов утраты в природе восстановимы... Природа при этом сама помогает человеку, ибо она «живая». Она

обладает способностью к самоочищению, к восстановлению нарушенного человеком равновесия. Иначе обстоит дело с памятниками культуры. Их утраты невосстановимы, ибо памятники культуры всегда индивидуальны, всегда связаны с определенной эпохой, с определенными мастерами. Каждый памятник разрушается навечно, искажается навечно, ранивается навечно [5].

Характерные черты экологической среды музыкальной культуры в Китае

I. Регионализм

В начале XXI века складывается особое научное направление – регионалистика, поставившее проблему комплексного изучения истории формирования и эволюции историко-культурных зон [4]. Разные географические условия существования, темпы роста производства влияют на уровень развития социально-политических систем, на образ жизни и способы мышления людей. На заре развития человеческого общества возможности использования и преобразования природных ресурсов были ограниченными. Самыми ранними средствами к существованию были охота, ловля диких животных с целью их разведения, сбор дикорастущих ягод. Возникновение и развитие сельского хозяйства, ремесла, горного дела, лесного хозяйства, скотоводства увеличивало размеры использования природы как объекта добычи и приобретения материальных ценностей. В районах Срединной равнины Китая путь от рабовладельческого строя к феодализму был более коротким (сформировалась централизованная власть, единое административное районирование), тогда как в районах, населенных кочевыми народами, долгое время был распространен военно-рабовладельческий уклад или союз племен. В отдаленных горных местностях тяжелые условия существования, отсталость технического производства

повлияли на длительность культурной эволюции. Все это оказало свое влияние на региональные различия в традициях, обычаях, которые прослеживаются в одежде, кулинарии, в украшении жилищ. Культурные особенности между разными местностями в нашей стране стали проявляться уже в неолитическую эпоху.

Социально-общественные условия и региональный культурный контекст обусловили развитие и жанровые особенности музыкального творчества. В период династии Западного Чжоу народные песни разделялись на «Фэн» («Го Фэн» – «Нравы царств»), «Я» («Оды») и «Сун» («Гимны»). А раздел «Фэн», в свою очередь, разделяется на «Фэн» пятнадцати царств, например «Чжоу фэн» (народные песни Царства Чжоу), «Шаонань» (народные песни Царства Шаонань), «Юн фэн» (народные песни Царства Юн), «Вэй фэн» (народные песни Царства Вэй), «Ван фэн» (народные песни Царства Ван), «Чжэн фэн» (народные песни Царства Чжэн), «Вей фэн» (народные песни Царства Вей), «Тан фэн» (народные песни Царства Тан), «Цинь фэн» (народные песни Царства Цинь), «Чэнь фэн» (народные песни Царства Чэнь), «Цао фэн» (народные песни Царства Цао), «Ци фэн» (народные песни Царства Ци) и т.д. Вышеперечисленные песни свидетельствуют, что песенный фольклор отличается большим региональным разнообразием. В эпоху династии Хань географические названия еще более проявились в названиях музыкальных произведений, например: «народные песни Чжао, Дай, Цинь и Чу», «звуки Чу», «песни Чу», «мелодия Запада» и «песни У» из «Юэфу» (Музыкальной палаты); «музыка Западной Лян», «Музыка Кучи», «музыка Кореи», «музыка Аньго», «музыка Индии» и «музыка Гаочана» из «Семи видов музыки» и «Десяти видов музыки» дворца династии Суй и династии

Тан; пекинская опера, чуская (хубэйская) опера, «сянь» (местная опера в провинциях Шаньдун, Цзянсу и Хэнань), сказ Тяньцзинского стиля, янчжоуское «цинцю» (пение без аккомпанемента), «гуюэ» (сказ с пением под аккомпанемент барабанщика) Южной Дяонин, чаочжоуский «гуюэ», сианьский «гуюэ» и т.д. из китайского национального театра на протяжении династий Мин и Цин.

II. Национальность

Развитие культуры, которая является продуктом совместной жизнедеятельности людей, обусловлено природными, историческими и общественными реалиями. Природно-географические факторы среды оказывают своеобразное и неоднородное влияние на традиции, нравы, обычаи, моральные и религиозные представления, особенности психического склада людей. Национальная общность формируется под влиянием экономических, политических, территориальных, этнических факторов. Образование и развитие китайской нации – это очень длительный процесс. В течение многовекового исторического развития Китай превратился в единое многонациональное государство. В настоящее время на территории КНР проживает 56 национальностей. Каждая из них отличается по численности, социальной структуре, хозяйственно-культурной деятельности, особенностям материальной и духовной культуры. Самая многочисленная из них – это национальность хань, остальные сравнительно малочисленны, поэтому их принято называть национальными меньшинствами. Все национальности Китая внесли свой вклад в создание яркой культуры страны.

Музыкальной культуре Китая свойственна единая, плюралистическая и интеграционная внутренняя структура. Представители разных национальностей, проживая в разных природных ус-

ловиях и занимаясь производительным и умственным трудом, создали неповторимые виды музыкальных произведений. Многочисленные факты свидетельствуют, что музыкальная культура национальности хань создавалась в результате слияния музыкальной культуры хуася в доцинскую эпоху и музыкальной культуры древних восточных национальностей. Национальность хань оказывала очевидное влияние на культуру национальных меньшинств, доказательством чего служит тот факт, что правители Царства Ляо, Царства Цзинь, Династии Юнь и Династии Цин очень высоко ценили конфуцианство. Достижения представителей национальных меньшинств также ярко представлены в культуре страны. «История Сун», «История Ляо» и «История Цзинь» из «Двадцати четырех династических историй» были написаны под руководством историка-монгола Тогто, историков-уйгуров Юэ Чжу и Цюань Пуань-Сали. «Песнь Чилэ» и «Песнь о Мулань» до сих пор не сходят с уст широких народных масс. Естественный процесс взаимовлияния культур народов Китая представляет собой достаточно длительный этап вживания заимствованных образцов и элементов в другую культуру, появления местных региональных форм и стилей одной национальной культуры.

Цилуская (шаньдунская) музыкальная культура, башуская (сычуаньская и чунцинская) музыкальная культура, цзинчуская (хубэйская) музыкальная культура, уюэская (цзянсуская и цжэцзянская) музыкальная культура и линнаньская (гуандунская) музыкальная культура – все эти ветви нашей музыкальной культуры созданы китайским народом в результате упорных и настойчивых усилий, под воздействием сложной совокупности экономических, социальных, политических изменений в обществе. Высокохудожественные об-

разы музыкального искусства отражают многообразие и богатство различных цивилизаций и являются составной частью духовного богатства всей нации. Разные по стилю и жанрам, все они объединены великим слиянием идеологии и культуры китайской нации.

III. Современность

Содержание и форма культуры непрерывно обновляются и развиваются. Это связано с повышением уровня производительных сил, развитием науки и техники. Культура живет подобно природе по экологическим законам обновления, сохранения и возрождения. Каждая из культурных эпох оставляла для потомков неповторимые по красоте, самобытности и разнообразию ценности. Изучая этапы многовекового исторического развития Китая, мы можем констатировать, что социально-экономические трансформации создавали условия для новой политики и новой культуры.

XXI век характеризуется вступлением человечества в «постиндустриальную», «информационную» эру. Культура представляет собой информационное явление: она аккумулирует и перерабатывает информацию различного рода: философские, политические и технологические знания. Появление новых информационных технологий дало новые импульсы развитию современной культуры. Разнообразные коммуникацион-

ные средства меняют способы познания мира человеком. Музыка как неотъемлемая часть культуры любого народа представляет собой динамическое явление, стремящееся к непрерывному обновлению, гармоничному сочетанию культурно-исторических традиций и технологической модернизации. Новые культурные ценности и концепции находят отражение в новых жанрах музыкального искусства.

В заключение подчеркнем, что особенности музыкальной культуры Китая, которые складываются под влиянием региональных, национальных и современных условий и факторов, обязывают представителей музыкальной профессии бережно охранять экологическое равновесие и создавать гармоничную среду музыкальной культуры. Сегодня в обществе востребовано обращение к духовным ценностям и культурному опыту прошлых эпох. Музыка – это та культурная основа, на которой возможно общение и связь между поколениями. Многообразные формы искусства, созданные нашими предками, должны тщательно исследоваться и передаваться новым поколениям. Реализуя свой творческий потенциал, современная музыкальная культура оказывает прямое воздействие на рождение новых или реконструкцию бытовавших ранее форм, на воспитание гуманистических ценностей у молодого поколения.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Реймерс, Н.Ф. *Экология. Теории, законы, правила, принципы и гипотезы*. Москва: «Россия молодая», 1994. 366 р.
2. Одум, Ю. *Экология: в 2-х том. Т. 1*. Москва: Мир, 1986. 328 р.
3. Кулабухов, Д.А. *Экология культуры: культурно-антропологические аспекты*: автореф. дис. ... канд. филос. наук [online]. Белгород: БГУ, 2007. [accesat 2015-04-10]. Disponibil: http://www.ecologicistic.ru/ecol_kult/page9.html
4. Ставицкая, Е.А. *«Экология культуры» в отечественной культурологической мысли XX-XXI вв.: дис. ... канд. филос. наук [online]*. Москва, 2014. [accesat 2015-04-10]. Disponibil: <http://www.linguanet.ru/science/dissD/dissD7/D7-2014/StavitskayaE/StavitskayaE-Dkz.pdf>
5. Лихачев, Д.С. *Экология культуры*. В: *Прошлое – будущему*. Л.: Наука, 1985, pp. 50-62.

РАЗМЫШЛЕНИЕ О СТРАТЕГИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ГОРОДОВ С ИССЯКШИМИ ПРИРОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В КИТАЕ¹

REFLECTIONS ON THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE CITIES WITH EXHAUSTED NATURAL RESOURCES IN CHINA

Лю ЦЗАЙЦИ²
Вэй ВЭЙ³

REZUMAT

În studiu se prezintă rezultatele cercetării științifice consacrate problemelor actuale de dezvoltare a politicii economice a orașelor, bazate pe utilizarea resurselor naturale. Se abordează direcțiile de modernizare, inovare și tehnologizare a unui oraș chinezesc, care trece prin mari transformări industriale și sociale.

Cuvinte-cheie: resurse limitate, parcuri industriale, integrarea orașului cu satul.

ABSTRACT

The article presents the results of a study on the problems of implementing a new policy of economic development of cities, aimed at mitigating the existing resource constraints. It identifies key areas for modernization, innovation and technological development of the city of Huangshi, which now undergoes a complete industrial restructuring and a mass conversion of the professional workforce.

Keywords: resource constraints, industrial parks, the integration of town and country

В Китае существует большое количество городов, развитие которых базируется на интенсивном использовании местных природных ресурсов. Существенное истощение сырьевых запасов в этих районах увеличивает количество экономических и социальных проблем. В марте 2009 года город Хуанши был включен во вторую группу городов с иссякшими ресурсами, в которых осуществ-

ляется выполнение национального плана по трансформации и модернизации существующей инфраструктуры одноотраслевых промышленных и горнодобывающих районов. С начала 90-х годов прошлого века, когда Хуанши наряду с другими городами на берегу Янцзы вошел в состав открытой экономической зоны, город получил новые возможности для развития. Руководство города

¹ Данная диссертация создается при поддержке проекта «Возможности и вызовы Китая в условиях структурных изменений в мировой экономике в посткризисную эпоху» (China's Opportunities and Challenges by the World Economy Structure Change in Post-crisis Era). Это один из базовых проектов Уханьского университета в области социальных наук, осуществляемый под руководством профессора Жийонг Чена (Jiyong Chen).

² Лю Цзайци, доктор исторических наук, профессор Уханьского государственного университета (КНР), руководитель Центра по изучению России и Украины при Уханьском гос. университете.

³ Вэй Вэй, кандидат экономических наук, Уханьский гос. университет (КНР).

предоставленный потенциал использовало в качестве центрального звена социально-экономической переориентации: внедрения стратегии инновационного развития, продвижения новых стилей индустриализации, урбанизации и интеграции города и деревни. Благодаря этому экономика и социальная сфера бурно развиваются в городе Хуанши, который стремится стать китайской моделью переходного типа города с иссякшими ресурсами.

1. Основные данные и анализ переориентации города Хуанши с истощенной ресурсной базой

Город Хуанши расположен на юго-востоке провинции Хубэй, в среднем течении реки Янцзы. Его развитие было тесно связано с заводами по переработке минерального сырья, поэтому он считается типичным городом ресурсного типа. Разработка и использование природных ресурсов заложили основу городской промышленной базы и внесли значительный вклад в развитие национальной экономики. В результате долгосрочной и крупномасштабной добычи некоторые виды ресурсов были истощены или практически исчерпаны. Сложившаяся ситуация оказывает серьезное влияние на социально-экономическое развитие города, открывая при этом новые возможности.

1) Главные противоречия и проблемы

Во-первых, недостаточность местных минерально-сырьевых ресурсов влияет на развитие традиционных видов промышленной деятельности. Начиная с 70-х годов прошлого века, истощение природных ресурсов привело к закрытию и банкротству значительной части рудников в Хуанши. В настоящее время объёмы собственного меднорудного сырья в компании цветных металлов «Дайе» (одна из пяти крупных меднорудных баз в Китае) составляют лишь

около 15% всех потребностей, поэтому она опирается главным образом на аутсорсинг и импорт, что негативно отразилось на производстве, хозяйственной деятельности и интересах предприятия.

Во-вторых, структура производства и продукции не сбалансирована, поэтому задача экономической переориентации остаётся трудно решаемой проблемой. В течение долгого времени экономическое развитие Хуанши зависело от чёрной и цветной металлургии, производства цемента и пр. В городе функционирует значительно большее количество предприятий обрабатывающей промышленности экстенсивного типа, чем высокотехнологичных производств, выпускающих наукоемкую продукцию с высокой долей добавленной стоимости. На долю предприятий, осуществляющих добычу руды и других видов нерудного минерального сырья, выплавку меди, железа, производство цемента и строительных материалов, приходится более 60% валового продукта, а доля высокотехнологичного сектора экономики составляет лишь около 15%. Экономический риск данной ситуации особенно заметен в период нынешнего глобального финансового кризиса.

В-третьих, в городе проживает большое количество безработных и бедных, что тоже служит помехой для социальной переориентации. В Хуанши на многочисленных старых рудниках работало большое количество горнорабочих. В нынешних условиях требуются значительные финансовые средства для массового профессионального перепрофилирования рабочей силы, социальных выплат. Местный бюджет не располагает необходимыми ресурсами для выполнения обязательств по социальному обеспечению населения.

В-четвёртых, природной среде нанесён большой урон, поэтому необходимо

решать серьезные экологические проблемы. В результате длительной эксплуатации рудников образуется просадка грунта, площадь которой достигла 8,4 км². Водные системы озёр и подземные источники постоянно загрязняются из-за обогащения полезных ископаемых и промывки руды, а это влияет на качество воды, потребляемой населением, на социальную стабильность в некоторых районах.

2) Благоприятные условия и факторы

Город Хуанши ускоренно продвигается по пути экономической переориентации, благодаря некоторым благоприятным условиям и факторам.

Во-первых, Хуанши обладает политической поддержкой, будучи официально признанным городом с иссякшими природными ресурсами⁴. ЦК КПК регламентировала политику стимулирования экономики в области финансов, денежного обращения, промышленного развития для того, чтобы реагировать на финансовый кризис и добиться поставленных целей: сохранения роста капитала, расширения внутреннего спроса и корректировки структуры [1]. Город Хуанши также пользуется соответствующими политическими преференциями как участник проекта по созданию экспериментальной зоны комплексного реформирования и социально-эконо-

мического развития вокруг мегаполиса Ухань. Можно сказать, что проводимые реформы являются очевидным прогрессом и уникальной исторической возможностью для процветания города.

Во-вторых, Хуанши имеет серьезный потенциал развития при осуществлении национальной стратегии переноса промышленности из восточных в центральные и западные районы страны 5.

Современное содержание реформ, на фоне экономической глобализации, интеграции и финансового кризиса, тесно связано с региональными аспектами размещения производительных сил. Дальнейшее развитие восточных прибрежных районов затруднено из-за непрерывного повышения себестоимости земли, рабочей силы, недостаточности энергетических и сырьевых ресурсов, демографических проблем и загрязнения окружающей среды. Согласно статистическим данным, в 2008 г. объёмы обрабатывающей промышленности в 10 прибрежных провинциях составляли 97.4% общекитайского показателя. В провинциях Гуандун, Чжэцзян, Фуцзянь и в городе Шанхай стоимость производства обрабатывающей промышленности достигла более тысячи миллиардов юаней. Естественно предположить, что направление на «освобождение клетки для новых птиц» будет необходимо. Этот

⁴ Государственный комитет по делам развития и реформ КНР в 2009 году включил город Хуанши во второй список, состоящий из 32 городов с иссякшими природными ресурсами. Первый подобный список был обнародован в 2008 году, в него были включены 12 городов. Создание подобных списков нацелено на содействие долговременному развитию городов, в большой степени зависящих от богатства природных ресурсов, и для координации развития региональной экономики. Эти города получают финансовую поддержку из центрального бюджета.

⁵ «Руководящие указания» Государственного Совета Китая относительно перемещения производства во внутренние районы были опубликованы 31 августа 2010 г. В документе подчеркивается важность передислокации производства во внутренние районы для того, чтобы сохранять конкурентоспособность материального производства и приблизить индустрию в преимущественно аграрные районы, обеспечивая повышение занятости, прежде всего, в высокотехнологичном секторе.

поэтапный перевод промышленности обеспечивает благоприятные условия и редкие возможности для корректировки структуры производства в Хуанши.

В-третьих, регионально-географические преимущества города Хуанши с богатыми природными ресурсами считаются уникальными. В рамках поэтапного расширения города и улучшения муниципальной инфраструктуры создана транспортная система на основе фарватера Янцзы, железнодорожная магистраль от Ухани до Коулуна, автострада от Шанхая до Чэнду; Дацин–Гуанчжоуская и Ханчжоу–Жуйлиская автострады сливаются в городе Хуанши. В процессе строительства находятся транспортный объект междугородней трассы от Ухани до Хуанши и пристани №1 и №2 в порту Ципаньчжоу. Выполнены работы по сооружению моста на реке Янцзы шоссейной дороги Ципаньчжоу, Сяньнин–Хуаншиской автострады и пр. Их создание играет заметную роль в функционировании транспортного узла, который соединит восток с западом и юг с севером и обеспечит привлечение инвестиций, улучшит трудоустройство населения.

В-четвёртых, создание промышленных парков на территории города продвигается успешно. Комитет по делам развития и реформ и правительство города продвигают выполнение стратегических планов переходного периода, содействуя строительству промышленных парков: парк у Хуанциншан в городе Хуанши, парк на северо-западе города Дае, парк на севере города Янсинь и экономическая зона побережья реки Янцзы. Строительство стартовой зоны на 20 квадратных километрах и 12 первичных и вторичных дорог промышленного парка в Хуанциншане ведется ускоренными темпами. Продолжается интенсивное сооружение механического промышленного парка, отборного

промышленного парка, 26 стандартных заводов на 400 000 квадратных километрах, строительство ключевых проектов с объёмом инвестиций в 6 миллиардов. Размещение промышленных парков в городах Дае, Янсинь и экономической зоне реки Янцзы, в которой расположены парк у порта Хуанши, парк у горы Сисэ и логистический парк в Ципаньчжоу, соответствует новому уровню экономического развития. Создание трёх промышленных парков и экономической зоны предполагает не только условия для новых технологий, но и раскрывает дополнительные возможности для расширения и обновления некоторых традиционных ресурсных отраслей.

2. Стратегическое новаторство и развития о развитии города Хуанши.

Комитет по делам развития и реформ совместно с правительством города Хуанши непрерывно проводят новаторские исследования в рамках выполнения государственной программы по развитию городов с истощившимися природными ресурсами. Основные направления стратегического планирования сконцентрированы на развитии «крупной промышленности, большого промышленного парка, просторного города».

1) Содействие формированию, совершенствованию и обновлению «девяяти производств», развитию крупной промышленности.

Центральными руководящими идеями процесса переходного развития города Хуанши являются научно-техническое развитие и рыночное регулирование распределения ресурсов. Осуществляя реорганизацию в форме преобразования существующих производств, необходимо содействовать самостоятельной деятельности малых и средних инновационных предприятий. Формирование промышленных кластеров на территории города

является объектом поддержки в рамках стратегии регионального развития и способствует оптимизации структуры производства, сохранению лидирующей роли традиционных отраслей, ускоренному развитию конкурентоспособных, прибыльных предприятий.

Во-первых, необходимо внедрять ориентирующее планирование для развития промышленности. Индикативное (ориентирующее) планирование – это способ определения рекомендуемых целей развития производства и создания финансовых и других стимулов для их реализации. Задачей городского руководства является выявление перспективных для кластеризации традиционных отраслей промышленности, анализ их общего состояния, оценка потенциала, проблемных сторон и их решения [2]. На современном этапе необходимо концентрировать усилия на технической реконструкции традиционных видов производства, создании новых возможностей для роста самобытных производств, развитию потенциальных и укомплектованных вспомогательных производств. Важное место в повышении экономической конкурентоспособности города Хуанши занимает развитие и расширение высокотехнологичных предприятий по производству энергии, чёрных и цветных металлов, строительных материалов, техники, пищевых продуктов и напитков, текстиля и одежды.

Во-вторых, необходимо развивать ресурсную базу, обеспечивающую устойчивое развитие промышленности. Руководство г. Хуанши, опасаясь «перегрева» экономики, призывает к соблюдению принципа «умеренно продвигаться, оставляя место для будущего развития». С целью поддержки инновационного предпринимательства создается материально-техническая и финансовая база для развития наукоем-

ких технологий (например, увеличивается объем покупок земельных участков промышленного назначения, энергично развивается сотрудничество между банками и предприятиями, стимулируется привлечение коммерсантов и инвестиций). Актуальной проблемой является создание специального фонда для реализации программ повышения квалификации и переподготовки кадров, для формирования социально-культурной, финансовой базы стимулирования работодателей и работников предприятий.

В-третьих, необходимо укреплять руководство экономической политикой, обеспечивающей смягчение негативных последствий ресурсных ограничений. Комитет по делам развития и реформ совместно с правительством города Хуанши прилагают совместные усилия по стимулированию инновационной самостоятельности предприятий, продвижению ускоренного строительства новых объектов, субсидированию предпринимательских проектов, использующих наукоемкие технологии. Ускоренные темпы внедрения инноваций в сферах производства требуют координации в процессе подготовки специалистов. На данном этапе привлекаются научно-исследовательские кадры колледжей, институтов (Хубэйский педагогический колледж, технологический институт, профессионально-технический институт) к участию в совместном обучении, коммерческом освоении научных знаний, изобретений и передаче их на рынок научно-технической продукции с целью удовлетворения потребностей в этой продукции всех регионов страны. Поощряются предприятия, создающие благоприятные условия для привлечения к сотрудничеству наиболее популярных мировых производителей и повышающие тем самым высокую инвестиционную привлекательность региона.

2) Оказание содействия на всех этапах создания трёх промышленных парков и экономической зоны.

Правительство города Хуанши разрабатывает концепции организации промышленных парков, которые будут способствовать интеграции города Хуанши и районов Дае, Янсинь, определяет планировочные, инфраструктурные факторы, влияющие на реализацию проекта. Основными задачами создания промышленных парков являются: обеспечение сбалансированности и комплексности социально-экономического развития; сглаживание различий в уровнях развития муниципальных образований посредством улучшения инвестиционного и инновационного климата, обеспечения занятости трудоспособного населения и создания условий для развития на базе промышленных парков конкурентоспособных, ресурсосберегающих, экологически чистых предприятий.

Во-первых, необходимо осуществлять общую координацию действий по созданию и развитию промышленных парков [3]. По административно-территориальному делению — три промышленных парка и экономическая зона принадлежат отдельным зонам города Хуанши, Дае, Янсинь, порту района Хуанши и району горы Сисэ. В числе мер по снижению административных барьеров должно быть обеспечено введение ускоренного порядка получения результатов экспертизы. Внедрение технологии «одного окна» должно включать организацию согласования и экспертизы проектной документации в максимально сокращенные сроки. Правительство поощряет и координирует совместное строительство промышленных парков. Например, в промышленном парке у порта Хуанши и в парке у горы Сисэ можно проводить экспериментальную реформу по разработке и

внедрению новых механизмов управления по принципу «единое управление, упрощение процедур, эффективное обслуживание». Другой пример показывает, что руководство города Хуанши и районов Янсинь, горы Сисэ вместе координируют строительство промышленного парка у порта Хуанши, который простирается на общей площади около 30 км² на территории горы Сисэ и района Янсинь, у реки Янцзы.

Во-вторых, необходимо ускорить реализацию политики рационального размещения транспортно-технологической структуры промышленных парков. Стратегическая цель модернизации города с иссякшими природными ресурсами дополняется программой «Три парка и зона». Например, промышленный парк «Золотая гора» становится базой по производству высокотехнологичного механического оборудования, вычислительных машин и оборудования для обработки информации. В северо-западном промышленном парке города Дае размещаются предприятия обрабатывающей промышленности, в северном промышленном парке города Янсинь развиваются металлургические заводы, предприятия химической и легкой промышленности. Речная экономическая зона базируется на предприятиях, производящих строительные материалы, металлургической и тяжелой промышленности, на развитии и эксплуатации наземного и водного транспорта, необходимого для снабжения и торговли юго-восточной части провинции Хубэй с центром. Ускоренные темпы строительства в промышленных парках «Фучи» города Янсинь, «Линчэн» города Дае способствуют расширению пространства программы «Три парка и зона», городской и сельской интеграции.

В-третьих, необходимо усовершенствовать налоговую и финансовую по-

литику поддержки. В соответствии с моделью «плюрализм инвесторов и маркетизация освоения и строительства путём банковских кредитов, поддержки правительства, привлечения инвестиций, общественного финансирования, капитала инвесторов» финансируется строительство инфраструктуры промышленных парков во всём городе. Только за последние 2 года удалось привлечь свыше 5 миллиардов средств. Разработка системы финансового регулирования позволяет в течение определенного периода времени вернуть городскую часть вложений в строительство инфраструктуры парков. Правительство города может финансировать строительство инфраструктуры в рамках программы новостройки, преобразования и расширения, которые реализуются на предприятиях промышленного парка. Комитет промышленного парка должен обеспечить выплату фиксированных сумм за приобретение земли и переселение жителей.

В-четвёртых, необходимо исследовать новую модель развития и ускоренного освоения парка. Районное руководство старается ускоренными темпами развивать промышленный парк «Золотая гора». Дальнейшие исследования должны создать систему широкого привлечения новых участников строительства и освоения парка, поощрять средние и крупные предприятия принять участие в экспериментальной программе «Парк в парке», отдельно создавать промышленные парки, чтобы осуществлять совместное использование ресурсов. Интересный опыт совместного освоения и сотрудничества накоплен зоной развития «Гэдянь» города Эчжоу и зоной высоких технологий «Донху» города Ухань. В целях укрепления сотрудничества с зоной «Донху», мы стремимся включить промышленный парк «Золотая гора» го-

рода Хуанши в число интерактивно развивающихся парков вокруг города Ухань.

3) Планирование развития и интеграции города и деревни в рамках программы «Основа и два крыла». Государственная программа строительства крупных городов, реализуемая по принципу «Стыковка к югу, расширение к востоку, освоение вокруг озера, развитие по берегу реки», содействует слиянию старого района города Хуанши и промышленного парка «Золотая гора», совместному развитию районов города Дае и Янсинь. Город Хуанши входит в экспериментальную зону городов вокруг мегаполиса Ухань, которые в приоритетном порядке развивают комплексные реформы для «строительства общества с ресурсосберегающим и экологически чистым производством». Программа муниципального развития «Основа и два крыла» определяет Хуанши как «основу», Дае и Янсинь выступают в качестве «крыльев», и еще 10 центральных малых городов являются городами-спутниками. С начала 2012 года реализуются новые задачи построения современного, регионального города на базе интеграции города и деревни (степень урбанизации – 60 %) и совершенствования муниципальной инфраструктуры.

Во-первых, необходимо совершенствовать комплексную программу дорожного строительства и транспортного обслуживания города. Правительство города Хуанши планирует: объединение автомобильного, железнодорожного и водного транспорта в рамках программы «Три места и основа»; непрерывное увеличение числа маршрутов автобусов в сельской местности; осуществление транспортной программы «5 улиц, 3 моста, 2 порта» – от государственного тракта № 160 «Железной горы» до шоссе Даци, моста Хэкоу, порта Чипаньчжоу.

Во-вторых, необходимо планировать строительство городской и сельской инфраструктуры, продвигать развитие городской и сельской интеграции. Стимулирование интегрированного развития города и деревни означает необходимость создания единого плана развития инфраструктуры, постепенного сокращения разрыва между ними, стимулирование их совместного процветания. В городе планируют усовершенствовать механизмы равномерного размещения общественных ресурсов, инвестиций, доступа к общему ресурсу Интернета, а также создать научно обоснованные схемы городского и сельскохозяйственного развития с целью обеспечения экологической безопасности водной сети города Хуанши, озер Ци, Чиншань.

В-третьих, необходимо планировать городское и сельское трудоустройство, общественное обеспечение, оптимизировать систему социального обслуживания города и деревни. Руководство города Хуанши планирует: на основе усиления профессионально-технической

подготовки повышать навыки, необходимые для трудоустройства всех нуждающихся групп; увеличить роль страхования по безработице, старости и медицинскому обеспечению; усовершенствовать систему регулирования трудовых отношений и механизмы контроля над обеспечением благоприятных условий труда. Необходимо охватить социальным обеспечением все население, чтобы каждый мог пользоваться основными видами лечебно-оздоровительных услуг, обеспечить широким крестьянским массам равноправное участие в процессе модернизации и совместное использование её достижений.

Реализация новой политики экономического развития города, нацеленной на смягчение существующих ресурсных ограничений, результативность инновационных, технологических и социальных реформ, формирование экологической цивилизации – всё это является первостепенной задачей Хуанши на пути поступательного развития.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Доклад о выполнении плана экономического и социального развития за 2014 год и проекте плана на 2015 год [Электронный ресурс]. Государственный комитет КНР по развитию и реформе, 3-я сессия ВСНП 12-го созыва, 5 марта 2015 г. Режим доступа: <http://www.ifes-ras.ru/news/1-world/1417-doklad-o-vypolnenii-plana-ekonomicheskogo-i-soczialnogo-razvitiya-za-2014-god-i-proekte-plana-na-2015-god>

2. Цзыи, Ван. Проблемы применения опыта Китая по созданию и развитию специальных экономических зон. *Вестник экономической интеграции*. 2010, № 1, 160-164. ISSN 1993-1905.

3. Цяньшэн, Пи и Ван КАЙ. *Опыт китайских зон технико-экономического развития*. Пер с кит. С-Петербург: СПбГУ, 2006. 487 с. ISBN 5-288-03918-6.

«ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ» – КОНЦЕПЦИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КИТАЯ

«ECOLOGICAL CIVILIZATION» – THE CONCEPT OF CHINA'S SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Лю ЦЗАЙЦИ¹

Константин МАНОЛАКЕ²

Ман ЛИ³

REZUMAT

În acest articol se analizează strategia de dezvoltare economică durabilă și ecologică a Republicii Populare Chineză fiind cercetată formarea conceptului de dezvoltare durabilă și reflectarea ei în reglementările naționale și internaționale. O atenție deosebită este acordată atât instrumentelor juridice moderne, cât și direcției politicii interne și externe a Chinei în soluționarea problemelor de mediu în context național și global.

Cuvinte-cheie: concept de dezvoltare, civilizație ecologică, economie verde, cooperare internațională, implicare socială.

ABSTRACT

This article deals with the strategy of sustainable and environmentally sound economic and social development of Peoples's Republic of China. The formation of the concept of sustainable development and its reflection in national and international regulations is investigated.

Particular attention is paid to modern legal instruments, determining China's policy in dealing with domestic and global environmental problems.

Keywords: concept of sustainable development, ecological civilization, „green” economy, international cooperation, public support.

Экономические, экологические, климатические проблемы, обрушившиеся в последние десятилетия на современных людей, приобретают глобальный характер, не ограничиваясь рамками отдельных стран и регионов. Саммит Организации Объединенных Наций, который состоялся 25-27 сентября 2015 года в Нью-Йорке, еще раз подтвердил, что стратегия устойчивого развития – это

единственная возможность решения глобальных проблем на сегодняшний день. Новую программу под названием *Преобразование нашего мира: повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года = Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development* поддержали 193 государства-члена ООН [1]. Эта повестка дня содержит 17 целей и 169 задач, которые охватывают взаи-

¹ Лю Цзайци, доктор исторических наук, профессор Уханьского государственного университета (КНР), руководитель Центра по изучению России и Украины при Уханьском гос. университете.

² Константин Манолаке, доктор политологии, профессор, Центральная научная библиотека им. А. Лупана (Институт) Академии наук Молдовы.

³ Ман Ли, аспирант Уханьского государственного университета.

мосвязанные компоненты устойчивого развития: экономический рост, социальную интеграцию и охрану окружающей среды. Цели в области устойчивого развития и соответствующие задачи являются глобальными по своему характеру и универсальными по сфере применения, но при этом учитывают национальные стратегии и приоритеты.

Формирование концепции устойчивого развития и обновление приоритетов при переходе к «зеленой» экономике

Концепция устойчивого развития (*sustainable development*), сформированная мировым сообществом как ответ на вызовы глобализации, обрела закрепление в различных международных нормативных правовых актах и документах.

Впервые термин «устойчивое развитие» был использован в 1980 г. Э. Бальфур и В. Джексоном в докладе *Всемирная стратегия охраны природы: Сохранение жизненных ресурсов для устойчивого развития = World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*, который был разработан по инициативе ЮНЕП (Программа ООН по окружающей среде = *United Nations Environment Programme, UNEP*). В данном документе развитие определяется как «модификация биосферы и применение человеческих, финансовых, живых и неживых ресурсов для удовлетворения человеческих потребностей и улучшения качества жизни. Для того, чтобы развитие было устойчивым, оно должно учитывать социальные и экологические факторы,

также как и экономические; живые и неживые ресурсы; долгосрочные, равно как и краткосрочные, преимущества и недостатки альтернативного действия» [2].

Концепция устойчивого развития была разработана Международной комиссией ООН по окружающей среде под руководством Г. Х. Брундтланд⁴ в 1987 г. в форме доклада *Наше общее будущее = Our Common Future*. Понятие «устойчивое развитие» было определено как «развитие, которое удовлетворяет потребности настоящего времени без ущерба для возможности будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности» [3].

На конференции ООН по окружающей среде и развитию (*United Nations Conference on Environment and Development*), состоявшейся 3-14 июня 1992 года в Рио-де-Жанейро, была принята *Повестка дня на XXI век = Agenda 21*. Данный документ содержит основные направления деятельности мирового сообщества по достижению устойчивого развития на основе экономической эффективности, социальной защищенности и экологической безопасности. Все страны должны разработать политику, которая ведет к повышению эффективности в распределении ресурсов, развивать и поддерживать инвестиционную деятельность и инфраструктуру, необходимые для устойчивого экономического роста и диверсификации на экологически безопасной и устойчивой основе [4, с. 12].

⁴ В 2014 году доктор Гру Харлем Брунтланд была награждена международной премией Тан с официальной формулировкой: «За нововведение, руководящую роль и осуществление концепции устойчивого развития, которая представила мировому сообществу научные и технические проблемы в достижении лучшего баланса экономического развития, целостности окружающей среды и социального равенства в интересах всего человечества». Премия Тан является высшей научной и общественной наградой за выдающиеся достижения и заслуги в номинациях: «Устойчивое развитие», «Биомедицина», «Синология», «Юриспруденция», для которых не предусмотрена Нобелевская премия <http://www.tang-prize.org/eng/Publish.aspx?CNID=296>

В начале нового тысячелетия (8 сентября 2000 г.) на Генеральной Ассамблее ООН (Саммите тысячелетия) была принята *Декларация тысячелетия = United Nations Millennium Declaration*. Широкая концепция борьбы с нищетой в ее многочисленных проявлениях, воплощенная в восьми *Целях развития тысячелетия = Millenium Development Goals*, являлась основой развития для всего мира в течение последних 15 лет. Главы государств и правительств заявили о поддержке принципов устойчивого развития и взяли новые обязательства по обеспечению экологической устойчивости (Цель № 7): приступить к сокращению выбросов парниковых газов; активизировать коллективные усилия по сохранению всех типов лесов; добиваться полного осуществления Конвенции о биологическом разнообразии; остановить нерациональную эксплуатацию водных ресурсов, разрабатывая стратегии водохозяйственной деятельности на региональном, национальном и местном уровнях; активизировать сотрудничество в целях сокращения числа и последствий стихийных бедствий и антропогенных катастроф [5, с. 6].

Дальнейшее уточнение стратегии устойчивого развития связано с проведением в 2002 году в городе Йоханнесбурге Всемирного Саммита по Устойчивому Развитию (World Summit on Sustainable Development). «Саммит Земли» был призван стать третьим шагом на пути решения системного кризиса человеческой цивилизации. Главными задачами и основными требованиями устойчивого развития были признаны: искоренение нищеты, изменение неустойчивых моделей производства и потребления, охрана и рациональное использование природно-ресурсной базы экономического и социального развития [6, с. 8]. Было выделено пять приоритетных сфер устой-

чивого развития, на которых Саммит сосредоточил особое внимание: вода и канализация, энергетика, здравоохранение, сельское хозяйство, биоразнообразие и управление экосистемами.

Программа ООН по окружающей среде (ЮНЕП) опубликовала в 2009 году *Глобальный «зеленый» новый курс = Global Green New Deal*, в котором системно изложены идеи трансформации мировой экономической системы в интересах экологически устойчивого развития [7]. ЮНЕП определяет «зеленую» экономику как такую экономику, которая повышает благосостояние людей и обеспечивает социальную справедливость, и при этом существенно снижает риски для окружающей среды и ее обеднение. В самом простом понимании «зеленая» экономика – это экономика с низкими выбросами углеродных соединений, эффективно использующая ресурсы и отвечающая интересам всего общества. В «зеленой» экономике рост доходов и занятости обеспечивается государственными и частными инвестициями, уменьшающими выбросы углерода и загрязнение, повышающими эффективность использования энергии и ресурсов и предотвращающими утрату биоразнообразия и экосистемных услуг. Эти инвестиции необходимо катализировать и поддерживать посредством целевых государственных расходов, реформ в области политики и изменения регулирования [8, с. 16].

Через 20 лет после первой конференции по окружающей среде и развитию страны вновь встретились в *Рио-де-Жанейро* (Конференция ООН по устойчивому развитию Рио+20 = United Nations Conference on Sustainable Development Rio+20, 20-22 июня 2012 г.), чтобы обсудить проблемы «зеленой» экономики, устойчивого развития и искоренения бедности. В Итоговом доку-

менте конференции *Будущее, которого мы хотим* = *The future we want* официально подтверждено, что «зеленая» экономика является одним из важных инструментов обеспечения устойчивого развития, а не жестким набором правил. Стратегии развития «зеленой» экономики в контексте устойчивого развития и ликвидации нищеты должны:

a) отвечать нормам международного права;

b) уважать национальный суверенитет каждой страны над ее природными ресурсами с учетом ее национальной ситуации, целей, обязанностей, приоритетов и возможностей для маневра по трем аспектам устойчивого развития;

c) подкрепляться благоприятными условиями и эффективно функционирующими институтами на всех уровнях при ведущей роли правительств и при участии всех соответствующих заинтересованных сторон, включая гражданское общество;

d) способствовать устойчивому и всеохватному экономическому росту, стимулировать инновационную деятельность, предоставлять возможности и приносить блага для всех, а также расширять права и возможности всех слоев населения и способствовать соблюдению всех прав человека;

e) учитывать потребности развивающихся стран, особенно стран, находящихся в особых ситуациях;

f) укреплять международное сотрудничество, в частности путем предоставления финансовых ресурсов, укрепления потенциала и передачи технологий развивающимся странам [9, с. 9-10].

Государству отведена ведущая роль в развитии «зеленой» экономики, что подразумевает изменение законодательства, реформирование налоговой политики, инвестирование в развитие экологических отраслей и технологий.

«Экологическая цивилизация» – новая стратегия устойчивого развития Китая

В Китае стратегия устойчивого развития имеет абсолютное признание. Огромная заслуга в этом принадлежит китайскому правительству, но это признание связано также с тем, что в великой традиционной культуре китайского народа содержится много ценностных установок, которые служат основанием для долговечного «устойчивого» развития одной из самых древних цивилизаций.

Китай сразу же признал со всей ответственностью все условия и требования Декларации Рио-де-Жанейро. В июле 1992 года Комитет Госсовета по охране окружающей среды принял решение о разработке *Китайской повестки дня на XXI век – Белой книги о населении, окружающей среде и развитии Китая в XXI веке* = *China's Agenda 21: White Paper on China's Population, Environment and Development in the 21st Century*, а в марте 1994 года Госсовет утвердил и официально обнародовал эту программу, которая стала первой в мире государственной «Программой на XXI век» [10]. В данном документе изложена общая стратегия сбалансированного развития экономики, общества, ресурсов и среды, а также необходимые меры по ее осуществлению. Специальные разделы программы посвящены охране и экономному использованию природных ресурсов, сохранению биоразнообразия, борьбе с опустыниванием, утилизации твердых отходов и защите атмосферы.

В июле 2003 года была опубликована *Программа устойчивого развития Китая в начале XXI века*, отвечающая духу Всемирного Саммита по устойчивому развитию в Йоханнесбурге и являющаяся продолжением «Белой книги». Среди основных ее целей – реструктуризация экономики; эффективный контроль над

демографической ситуацией; улучшение состояния окружающей среды.

На 18-м Всекитайском съезде КПК (8 ноября 2012 г.) была сформулирована комплексная задача построения «экологической цивилизации» и «красивого Китая» как неотъемлемой части дальнейшего экономического, культурного и социального устойчивого развития китайской нации. Раздел «Зеленое развитие» в 12-м пятилетнем плане Китая (2011–2015 гг.) демонстрирует стремление страны к продвижению к более зеленой экономике и определяет стратегические направления: изменение климата, экономия ресурсов и управление ими, кругооборот в экономике, охрана окружающей среды и восстановление экосистем, охрана водных ресурсов и предупреждение стихийных бедствий. Вице-премьер Госсовета КНР Чжан Гаоли, призывая к стимулированию экологически чистого развития и строительству красивого Китая, подчеркнул, что в «целях осуществления зеленого развития необходимо поощрять развитие энергосберегающих индустрий и жестко контролировать предприятия с высокими энергозатратами и большими выбросами, усилить развитие рынка охраны окружающей среды, ускорить разработку и совершенствование законов и правил в области строительства экологической цивилизации, популяризировать знания об охране окружающей среды в обществе».

Мнения ЦК КПК и Госсовета КНР об ускорении продвижения строительства экологической цивилизации были обнародованы 5 мая 2015 г. Этот всеобъемлющий документ описывает план по достижению устойчивого развития китайской нации через призму философии «красивые горы и реки – это Цзиньшань и Иньшань» («Природа и есть настоящее богатство»). «Мнения» состоят из 9 частей и 35 положений, которые основываются на разработанном Китаем

стратегическом плане с национальными особенностями. В документе предлагается посредством комбинированного подхода количественных и качественных действий строго соблюдать красную линию в области защиты окружающей среды и экологических ресурсов, содействовать «зеленой» урбанизации, развивать экологически чистые отрасли промышленности, осуществлять «зеленый» образ жизни, основанный на трудолюбии и бережливости, экологии и низком загрязнении окружающей среды. В дополнение к этим реальным и материальным показателям, главная привлекательность «Мнений» состоит в том, что они ясно определяют тот момент, что все члены общества являются строителями экологической цивилизации.

Китай за последние десятилетия демонстрирует настолько сильную приверженность принципам устойчивого развития и их реализации на практике, что многие эксперты говорят о «зеленой революции в этой стране» и превращении КНР в глобального «зеленого» лидера. Правительство Китая оказывает значительную помощь компаниям по их переходу к «зеленой экономике» в форме дотаций, субсидий, льготных кредитов, налоговых льгот. Приоритетными являются «новые стратегические отрасли промышленности»: производство новых материалов и «чистых» автомобилей, выпуск товаров и услуг для охраны окружающей среды, биотехнология, альтернативная энергетика. Международное энергетическое агентство в июне 2015 г. обнародовало специальный доклад об энергетике и изменении климата *Energy and Climate Change: World Energy Outlook Special Report*, в котором отмечается, что китайские инвестиции в возобновляемые источники энергии превысили общий объем вложенных США, Европой и Японией средств в эту сферу [11].

Свидетельством усиленного внимания правительства к оздоровлению экологической обстановки в стране стало принятие в последние годы пакета документов. Новая редакция *Закона об охране окружающей среды = Environmental Protection Law – „the China EPL”*, принятого еще в 1989 году, вступила в силу 1 января 2015 года. Огромное количество положений «Закона» подверглось значительной переработке, расширен перечень запрещенной деятельности, повышены экологические стандарты, ужесточена ответственность за экологические правонарушения и преступления [12]. По данным Министерства по охране окружающей среды КНР, к концу 2014 года в стране были созданы 428 заповедников государственной категории, общая площадь которых достигла 96,52 млн га. В Китае сформирована сеть защиты биологического многообразия, свыше 85 % основных видов диких животных и растений находятся под охраной заповедников.

В апреле 2015 г. Госсовет КНР опубликовал *План действий по предотвращению и борьбе с загрязнением воды*, содержащий 238 конкретных мер, включая 136 мер по улучшению и усилению проводимой работы, 12 исследовательских и 90 инновационных мероприятий. Согласно плану, к 2020 году качество водной среды в стране должно быть поэтапно улучшено, объем серьезно загрязненной воды значительно сокращен, уровень обеспечения безопасной питьевой воды повышен, чрезмерная добыча подземных вод поставлена под строгий контроль.

Китай прилагает большие усилия для противодействия глобальному изменению климата. В прошлом году выбросы двуокиси углерода в расчете на единицу ВВП Китая сократились на 33,8 % по сравнению с 2005 годом. Китай продолжает усиливать контроль над выбросами

углерода и стремиться к реализации до 2020 года цели сокращения выбросов парниковых газов в расчете на единицу ВВП на 40-45 %. Согласно новым стандартам, $PM_{2,5}$ и озон включены в список загрязняющих веществ, находящихся под мониторингом властей для определения качества атмосферы региона. Министерство охраны окружающей среды КНР сообщило, что в первом полугодии 2015 года концентрация частиц $PM_{2,5}$, являющихся основным загрязнителем атмосферного воздуха в Китае, снизилась на 17,4 %.

В июне 2015 г. Китай передал в Секретариат Рамочной конвенции ООН об изменении климата (*United Nations Framework Convention on Climate Change*) документ *Усиление действий по борьбе с климатическими изменениями – самостоятельный национальный вклад Китая*. Согласно данному докладу, к 2030 году выбросы двуокиси углерода на единицу ВВП в Китае снизятся на 60-65 % по сравнению с уровнем 2005 года. Страна планирует вывести на новый уровень степень собственной готовности противодействия рискам. Это касается составления более точных прогнозов стихийных бедствий, системы раненого предупреждения, борьбы со стихией и уменьшения степени угрозы.

В сентябре 2015 г. опубликован полный текст комплексного плана реформ по содействию экологическому прогрессу. План, состоящий из 56 статей, обнародован совместно ЦК КПК и Госсоветом КНР. В документе подчеркивается необходимость обеспечения экологической безопасности государства, улучшения качества окружающей среды и повышения эффективности использования источников энергии во имя формирования новой современной структуры, при которой наблюдается гармоничное развитие человека и природы.

Выступление председателя КНР Си Цзиньпина стало одним из центральных на Саммите ООН по устойчивому развитию (25-27 сентября 2015 г.). Лидер Китая включил экологию в план по устойчивому глобальному развитию, состоящий из четырех пунктов: «Все страны должны

укреплять потенциал своего развития, улучшить защиту окружающей среды, при этом партнерство между развитыми и развивающимися странами должно быть оптимизировано, а механизм координации общего развития должен быть укреплен».

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*: United Nations Sustainable Development Summit, 25-27 Sept. 2015 [online]. New York, 2015 [viewed 2015-10-11]. Available from: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

2. *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development* [online]. Gland, Switzerland: © IUCN-UNEP-WWF, 1980 [viewed 2015-10-11]. ISBN 2-88032-104-2. Available from: <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/WCS-004.pdf>

3. *Our Common Future*: Report of the World Commission on Environment and Development [online]. New York: United Nations, 1987. 300 p. [viewed 2015-10-11]. Available from: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

4. *AGENDA 21*: United Nations Conference on Environment & Development, 3-14 Jun. 1992 [online]. Rio de Janeiro, 1992 [viewed 2015-10-12]. Available from: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>

5. *United Nations Millennium Declaration*: Resolution adopted by the General Assembly [online]. A/RES/55/2, 8 Sept. 2000. 9 p. [viewed 2015-10-11]. Available from: <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf>

6. *Report of the World Summit on Sustainable Development*, Johannesburg, South Africa, 26 Aug.-4 Sept. 2002. A/CONF.199/20* [online]. New York: United Nations, 2002. 167 p. [viewed 2015-10-11]. ISBN 92-1-104521-5. Available from: <http://internationaloceaninstitute.dal.ca/docs/131302wssd-report.pdf>

7. *Global Green New Deal*: Policy Brief: An Update for the G20 Pittsburgh Summit [online].

Geneva: ©UNEP, 2009. 34 p. [viewed 2015-10-11]. Available from: http://www.unep.org/pdf/A_Global_Green_New_Deal_Policy_Brief.pdf

8. *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication* [online]. ©UNEP, 2011. 630 p. [viewed 2015-10-12]. ISBN 978-92-807-3143-9. Available from: http://www.unep.org/greeneconomy/Portals/88/documents/ger/ger_final_dec_2011/Green%20EconomyReport_Final_Dec2011.pdf

9. *The future we want*: Outcome of the Conference, Rio de Janeiro, Brazil, 20-22 Jun. 2012 [online]. A/CONF.216/L.1*, 19 Jun. 2012. 53 p. [viewed 2015-10-11]. Available from: https://rio20.un.org/sites/rio20.un.org/files/a-conf.216l-1_english.pdf.pdf

10. *China's Agenda 21: White Paper on China's Population, Environment and Development in the 21st Century*: adopted at the 16th Executive Meeting of the State Council of the People's Republic of China on 25 Mar. 1994. Beijing: China Environmental Science Press, 1994. 244 p. ISBN 7-80093-609-0ю

11. *Energy and Climate Change*: World Energy Outlook Special Report [online]. Paris: © OECD/IEA, 2015. 197 p. [viewed 2015-10-11]. Available from: <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO-2015SpecialReportonEnergyandClimateChange.pdf>

12. *Environmental Protection Law of the People's Republic of China* [online]. Updated: 2014-04-25 [viewed 2015-10-11]. Available from: http://www.gov.cn/zhengce/2014-04/25/content_2666434.htm

SUPPORTUL LEGISLATIV AL CREĂRII ARMATEI NAȚIONALE

LEGISLATIVE SUPPORT OF NATIONAL ARMY CREATION

Victor GAICIUC¹
Vitalie N. CIOBANU²

REZUMAT

Situația politică internă din Uniunea Sovietică de la începutul anilor '90 a avut un impact direct asupra transformărilor din RSS Moldovenească. Astfel, în primăvara anului 1990, în Sovietul Suprem al RSSM se organizează primele alegeri democratice, datorită cărora a renăscut tradiția istorică de a alege deputați în Parlamentul Țării.

Cuvinte-cheie: Republica Moldova, Armată Națională, legislație, Parlament.

ABSTRACT

The early 90s Soviet Union political events evolution influenced transformations in Moldavian SSR. In the spring of 1990 the first democratic elections in the Supreme Soviet of the MSSR was held. It was the reborn of the historical tradition concerning the election of deputies in State Parliament.

Keywords: Moldovan National Army, legislation, Parliament.

Evoluția evenimentelor politice din interiorul statului sovietic de la începutul anilor '90 a influențat și asupra transformărilor din RSS Moldovenească. Au loc primele alegeri democratice din primăvara anului 1990 în Sovietul Suprem al RSSM. Astfel, se renaște tradiția istorică de alegere a deputaților în Parlamentul Țării, tradiție care fusese curmată violent odată cu reanexarea Basarabiei la Uniunea Sovietică.

În timpul lucrărilor sesiunii Sovietului Suprem, când se examina formarea comisiiilor permanente, a fost abordată pentru prima dată și problema militară. Inițial se propunea să fie formate 14 comisii parlamentare, printre care nu figura nici o comisie pentru problemele militare [1]. În timpul dezbaterilor un grup de deputați a propus să fie formată și o

comisie pentru problemele securității de stat și celor militare. Cu toate că o parte din aleșii poporului s-au pronunțat împotriva formării acestei comisii, motivându-și poziția prin faptul că, după părerea lor, aceste probleme țin de competența Sovietului Suprem al URSS, forul legislativ suprem al republicii a decis formarea unei asemenea comisii. La 11 mai 1990, prin Hotărârea Sovietului Suprem al RSSM nr. 16-XII a fost creată Comisia parlamentară pentru securitatea statului și problemele militare [2]. La ședința din 22 mai a fost ales președintele comisiei. Pentru această funcție fiind propuse 2 candidaturi: colonelul I. Costaș – președinte al Comitetului Central al organizației DOSAAF-ului și colonelul V. Zavgorodnâi – comisar militar al

¹ **Victor GAICIUC**, general de brigadă, doctor în istorie, Universitatea Academiei de Științe a Moldovei.

² **Vitalie N. CIOBANU**, colonel, doctor în istorie, Centru de Cultură și Istorie Militară al Ministerului Apărării al Republicii Moldova.

raionului Octombrie [3]. Cu o majoritate de voturi președinte al comisiei a fost ales Ion Coștaș, iar la 29 mai este aprobată componența comisiei: loctiitor – Gh. Mazilu, membri: N. Andronache, M. Druță, P. Sandulache, A. Țaran și alții [4].

Scopul principal în activitatea comisiei, relatat într-un interviu al președintelui ei, I. Coștaș, constă în elaborarea și promovarea politicii de stat a Republicii Moldova în domeniile apărării și securității naționale, precum și în elaborarea doctrinei militare a republicii, proiectelor de legi militare, exercitarea controlului asupra activității ministerelor de forță, a comisariatelor militare, unităților militare și de frontieră, dislocate pe teritoriul republicii, DOSAAF-ului și statului-major al apărării civile [5]. Lucrul comisiei ținea direct de scrisorile și plângerile cetățenilor Moldovei, problema primordială constituind-o serviciul militar al tinerilor din republică, întrucât ideea creării Forțelor Armate nu se înaintase oficial. Inițial este elaborat regulamentul comisiei ce studiază ideile, opiniile, sugestiile dictate de realitatea zilei, fiind direct legate de satisfacerea serviciului militar de către cetățenii Republicii Moldova. Pentru a hotărî destinul militarilor moldoveni din armată se conlucrează cu comisariatul republican, de la care se cerea punerea la dispoziție a informației despre numărul băștinașilor aflați în armată și unitățile militare în care își satisfac serviciul. Totodată, nu era uitată nici problema dezertorilor. Astfel, la ședința Parlamentului din 19 iunie 1990 a fost invitat comisarul militar al RSSM, general-maiorul V. Nazarov, care a răspuns la unele interpelări ale deputaților, referitoare la cazurile de dezertare a unui șir de militari, care până la înrolare trăiau în republică [6]. Potrivit spuselor acestor militari, drept cauză a dezertării au servit bațjocurile la care erau supuși. Comisarul militar a dat explicații asupra fiecărui caz în parte. Mulți deputați și-au exprimat protestul împotriva practicii de înrolare a ofițerilor trecuți în rezervă din

rândurile specialiștilor din economia națională a republicii, în special a medicilor, când sate întregi rămâneau fără asistență medicală. Ca urmare a discuției dintre deputați și comisarul militar al republicii, s-a hotărât: a se adresa Ministerului Apărării al URSS și Consiliului de Miniștri cu rugămintea de a suspenda înrolarea în rândurile armatei a specialiștilor din republică [6].

O atitudine deosebită față de organele publice locale o avea așa-numita Direcție Sud-Vest din cadrul Ministerului Apărării al URSS dislocată la Chișinău. În pofida eforturilor de a obține informații de la această Direcție, răspunsul era unul: „Deciziile se iau la Moscova”.

La sfârșitul lunii august, problema militară a fost discutată și la Congresul al XXVI-II-lea al PCUS. În cuvântarea sa, Ministrul Apărării al URSS, mareșalul D. Iazov, a menționat că: „În ultimul timp în armată au căpătat răspândire cazurile de eschivare de la serviciul militar și de dezertare în masă” [7]. Conform datelor oficiale, în anul 1988 nu s-au prezentat la punctele de recrutare în armată 1049 cetățeni, în 1989 au refuzat să-și satisfacă serviciul militar 6647 cetățeni, iar în 1990 – 86359 cetățeni ai URSS [7]. Dacă ne referim la Moldova, atunci putem spune că pe parcursul anului 1990 din Armata Sovietică au dezertat 1000 ostași moldoveni, dintre care 660 au fost întorși înapoi, iar 200 au fost lăsați să-și satisfacă serviciul militar pe teritoriul Moldovei [8]. Totodată, ministrul a subliniat că: „Armata trebuie să se formeze pe baza serviciului militar obligatoriu general după principiul extrateritorial” [9]. La acest for s-a hotărât să se adopte o legislație militară nouă, ce urma să stea la baza reformei militare sovietice.

Însă era o absurditate în acel moment să crezi în promisiunile generalilor din vârful conducerii militare sovietice.

În august 1990, la inițiativa Comisiei pentru problemele militare, este formată o delegație parlamentară care pleacă la Moscova,

unde este primită de locțiitorul Șefului Marului Stat Major, general-colonelul D. Krivoșei. Aici pentru prima dată se abordează problema satisfacerii serviciului militar al cetățenilor Republicii Moldova și se pun în discuție următoarele probleme:

1) Maltratarea tinerilor moldoveni în armata sovietică;

2) Satisfacerea serviciului militar în unitățile din republică a cel puțin 35% din numărul total de recruți din republică [10].

Delegația parlamentară de la Chișinău își argumenta cerințele cu fapte incontestabile, aflate în discuțiile purtate cu ostașii moldoveni dintr-o unitate militară din Mojaisk.

Aceste nelegiuiri, cât și „criza găgăuză”, care se declanșă în Moldova, fac să se purceadă la discutarea problemei militare și în Parlamentul de la Chișinău. În rezultatul dezbaterilor, pentru prima dată, în baza condițiilor existente, la 2 – 4 septembrie 1990, sunt adoptate o serie de decizii, care pun începutul constituirii suportului juridic al procesului creării organismului militar al Republicii Moldova.

În aceeași ordine de idei, la 4 septembrie 1990, Sovietul Suprem al RSSM, prin Hotărârea nr. 254-XII, conducându-se de punctele 5 și 8 din Declarația Suveranității RSSM, precum și de articolul 14, de punctele 15 și 23 ale articolului 97 din Constituția RSSM, a hotărât: Suspendarea pe teritoriul RSSM a acțiunii articolelor 31, 62 și 63 din Constituția URSS, a Legii URSS „Cu privire la serviciul militar obligatoriu” din 12 octombrie 1967, Legii URSS despre introducerea unor modificări în legea URSS „Cu privire la serviciul militar obligatoriu” din 28 martie 1990 și a Legii URSS „Cu privire la răspunderea penală pentru infracțiuni militare” din 25 decembrie 1958, a articolelor 60 și 61 din Constituția RSSM, precum și articolelor 77, 78, 241, 249 și 250 din Codul Penal al RSSM” [11]. Conform acestei hotărâri, cetățenii Republicii Moldova urmau să nu mai fie încorporați pentru satisfacerea serviciu-

lui militar activ în rândurile armatei sovietice, iar militarii în rezervă să nu fie chemați la cantonamente [11]. Totodată, Guvernul urma să soluționeze problema reînnoirii la baștină a cetățenilor ce își satisfăceau serviciul militar în rândurile forțelor armate ale URSS, îndeplinirii serviciului militar în termen pe teritoriul republicii, elaborării unui program de înființare a formațiunilor militare ale Armatei Naționale și asigurării condițiilor tehnico-materiale pentru funcționarea ei [11].

În baza acestei hotărâri și a Declarației de Suveranitate, la 10 septembrie 1990 Președintele Republicii Moldova semnează Decretul „Cu privire la încorporarea în armată a cetățenilor din RSSM”, conform căruia înrolarea cetățenilor din RSSM în rândurile Forțelor Armate ale URSS se amână până la încheierea tratatelor dintre Guvernul RSSM și Consiliul de Miniștri al URSS, iar Guvernul urma să elaboreze un program de creare a unităților militare ale Armatei Naționale [12].

În baza aceluiași act al Parlamentului din 4 septembrie și a Hotărârii Guvernului nr. 319 din 12 septembrie 1990 este creat Departamentul de Stat pentru problemele militare, căruia pe viitor îi revenea misiunea de a elabora programe concrete pentru crearea formațiunilor militar-teritoriale [13]. Însă consecințele intrigilor din cabinetele unor persoane politice de la Moscova, ce au dus la apariția celor două republici separatiste (așa-zisele „republici” – „nistreană” și „găgăuză”), au contribuit direct la întemeierea Departamentului Militar. Se declanșă criza din sudul republicii, se pune la cale dezbinarea teritorială a Republicii Moldova și deci era nevoie de o ripostă contra planurilor separatiștilor. Crearea acestui organ executiv este, așadar, strâns legată de aceste triste evenimente.

Totodată, în plan extern, analizând documentele existente, putem observa că se mergea spre o alianță politico-militară a

statelor suverane, spre relațiile de tip nou cu armata sovietică, deoarece crearea Armatei Naționale se putea realiza numai în lupta politică cu centrul. În acest context, în septembrie 1990, o delegație moldovenească a plecat în Republicile Baltice pentru a lua cunoștință și a se documenta asupra problemei organizării formațiunilor de apărare a statului. În aceste republici existau deja astfel de formațiuni. La Riga și Vilnius delegația este primită de către conducerea de vârf a Letoniei și Lituaniei. În timpul discuțiilor a fost acordată o atenție deosebită procesului de organizare și funcționare a comisiilor parlamentare și a Departamentului de Stat pentru probleme militare [14]. Acest fapt ne demonstrează că politicienii de la Chișinău încercau să găsească o variantă optimă de formare a unităților teritorial-militare proprii, studiind practica altor foste republici unionale, rolul principal în formarea acestor formațiuni revenindu-i Departamentului de Stat pentru problemele militare.

La 18 octombrie 1990, prin Hotărârea Guvernului nr. 404, a fost numit primul director general al Departamentului de Stat pentru problemele militare în persoana domnului Nicolae Chirtoacă – fost colaborator al KGB-ului sovietic – ce avea să stea la baza adoptării pachetului de legi și acte legislative necesare pentru crearea Armatei Naționale [15]. Dumnealui spunea la acea oră: „Practic, la început Departamentul era format ca o structură de securitate, în componența acestei instituții activând numai foști colaboratori ai KGB-ului”.

În faza inițială de constituire a Departamentului de Stat pentru problemele militare activitatea lui se limita practic la următoarele probleme:

1. Obținerea informației reale despre starea de lucruri în trupele dislocate în Districtul militar Odessa. Respectarea de către conducerea militară a legislației RSSM. În aceste probleme, Direcția Sud-Vest conlucrea și cu Comisariatul republican din Moldova.

2. Elaborarea cadrului legislativ al organismului militar prevăzut pentru viitor [16].

Mai târziu, în cadrul Departamentului s-au format mai multe secții: legislația militară; structura Forțelor Armate; politica de cadre; serviciul de alternativă; serviciul de informații [17].

După cum am menționat mai sus, apariția Departamentului militar a fost influențată, în mare măsură, de atitudinea Moscovei față de evenimentele politice ce aveau loc în republică în vara – toamna anului 1990 – apariția republicilor separatiste.

Evenimentele derulate de la data adoptării Declarației privind suveranitatea RSSM au demonstrat cu lux de amănunte că Rusia – imperială, sovietică sau democratică – rămânea fidelă intereselor sale geopolitice sub orice guvernare și în orice circumstanțe. Acționând în acest sens și ca răspuns la pașii fermi ai câtorva foste republici sovietice spre obținerea independenței, conducerea URSS a făcut uz de tactica „cui cu cui se scoate”, alegând drept antidot pentru procesul de dezintegrare a imperiului tactica stimulării separatismului în republicile „răzvrătite”.

Examinând evenimentele petrecute în raioanele de sud ale republicii la sfârșitul lunii octombrie a anului 1990, concluzionăm că toate intrigile și acțiunile s-au petrecut conform unui scenariu bine chibzuit și pus la cale undeva departe de localitățile găgăuze. Cineva de la Tiraspol, dar poate chiar și din centru, dorea cu tot dinadinsul să se ajungă la ciocniri interetnice între găgăuzi și moldoveni, ca apoi să se realizeze proverbul: „Când doi se ceartă, al treilea câștigă”.

Dacă depănăm ghemul evenimentelor de la început, putem observa că acțiunile găgăuze erau întru totul ecoul acțiunilor de la Tiraspol. Astfel, peste vreo două săptămâni de la începutul grevelor din Tiraspol, au loc acțiuni asemănătoare și în colectivele de muncă din Comrat. Apoi apare problema găgăuză, care duce la apariția mișcării „Gagauz-halci” și a partidului „Arhalı”.

care ulterior devin centre ideologice ale separatismului găgăuz. În cele din urmă, la 19 august 1990, liderii găgăuzilor de orientare ortodox-comunistă convoacă în orașul Comrat așa-numitul „Congres al Deputaților Poporului” de toate nivelurile, cu participarea reprezentanților din partea localităților populate compact cu etnie găgăuză, care proclamă „Republica Sovietică Socialistă Găgăuză” [18]. La numai câteva zile de la desfășurarea acestui „congres”, la 2 septembrie 1990, la Tiraspol, are loc cel de-al doilea „Congres” extraordinar al deputaților sovietelor de diferite niveluri din unele localități nistrene, la care este proclamată o nouă „republică” pe teritoriul Moldovei – „Republica Sovietică Socialistă Nistreană” [19]. Nici una din aceste așa-zise republici n-au fost recunoscute de către autoritățile de la Chișinău și de către opinia publică internațională.

După aceste evenimente deputații din stânga Nistrului și din sudul republicii părăsesc parlamentul RSSM și fixează alegeri în organele lor de conducere – în Găgăuzia pentru 28 octombrie, iar la Tiraspol cu o lună mai târziu.

Să fi fost aceasta o coincidență? Cred că nu. Totul a fost bine chibzuit. Despre aceasta ne vorbește chiar și prezența emisarilor transnistreni la Comrat la sfârșitul lunii octombrie. În afară de aceasta, și liderii găgăuzi plecau des la Tiraspol pentru a obține „instrucțiuni” și sfaturi de la „fratele mai mare”. Nu dorea „fratele mai mare” de la Tiraspol nici să se ajungă la vreo înțelegere între împuterniciții RSSM și cei găgăuzi.

Conducerea politică de la Moscova și-a expus poziția sa privind crearea mai multor formațiuni statale pe teritoriul republicii noastre într-un mod indirect, dar explicit, cu mult înainte de aceste evenimente. Încă la 15 iulie 1990, A.I. Lukianov, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, a remis pentru publicare în ziarul „Izvestia” o declarație semnată de reprezentanții autorităților de la Tiraspol și Comrat, prin care se

cerea aderarea celor 2 formațiuni secesioniste la „tratatul unional” [20].

Pentru a preîntâmpina dezmembrarea teritorială a republicii, folosind mijloace mai mult decât modeste, la 3 septembrie 1990, Sovietul Suprem al RSSM declară „congresele” de la Tiraspol și Comrat drept organe anticonstituționale, care generează încordarea situației social-politice [21]. Separatiștii, fiind susținuți de către forțele politice moscovite, ignorau toate hotărârile Chișinăului și își continuau procesul de formare a organizațiilor statale proprii.

Pentru a stopa procesul de dezmembrare a statului nostru, la 20 octombrie 1990, un șir de organizații și colective de muncă lansează prin intermediul mijloacelor de informare în masă un apel adresat cetățenilor Republicii Moldova, Președintelui și Primministrului republicii, în care se spunea:

„Compatrioți! Ne adresăm Dumneavoastră într-un moment crucial pentru Patria noastră.

Formațiunile așa-numitelor „republici” – „găgăuză” și „nistreană”, precum și eventualele alegeri în organele lor legislative, constituie o provocare politică, ce are drept scop practic dezlănțuirea în Moldova a unui război civil.

În aceste condiții facem apel către toți oamenii de bună credință să se unească pentru a salva Patria. În toate momentele de restriște în apărarea țării se ridicau armata și poporul. Deocamdată nu avem armată, dar poporul este în stare să răspundă dificilei, dar glorioasei misiuni de a-și apăra Patria.

Concetățeni, organizați-vă în detașamente de voluntari la locul de muncă sau trai, pregătiți-vă de apărarea suveranității și integrității Moldovei” [22].

Acest apel a fost susținut de majoritatea locuitorilor din republică, care s-au ridicat la apărarea integrității teritoriale a statului, formând detașamente de voluntari. Numărul destul de mare de voluntari, veniți în ajutorul organelor de drept, a dat rezultate po-

zitive, deoarece misiunea principală pusă în fața lor era intimidarea susținătorilor locali ai ideii separării teritoriale, proces inițiat de separatiștii de la Tiraspol și Comrat, susținut de comuniștii moscoviți.

La 2 noiembrie 1990, Guvernul adoptă hotărârea „Cu privire la măsurile urgente în vederea stabilizării situației social-politice în RSSM”, conform căreia se desființau detașamentele de voluntari, în urma îndeplinirii misiunii avute [23].

Circumstanțele dificile în care se afla republica în acea perioadă, prin Hotărârea legislativului nr. 336-XX din 2 noiembrie 1990, sub conducerea nemijlocită a Președintelui, urma să se formeze Garda Republicană a Moldovei, în scopul asigurării apărării suveranității republicii, al menținerii ordinii publice, pazei obiectivelor strategice, alături de forțele Ministerului de Interne al RSSM [24]. Trebuiau luate măsuri urgente de finanțare a acesteia, iar în scopul cazării subunităților gărzii era necesar de a fi reparate și adaptate la condițiile militare unele tabere de odihnă pentru copii.

Cu câteva zile înainte de a se adopta această hotărâre, pe data de 30 octombrie, la Cimișlia, efectivului de voluntari rămași acolo, în număr destul de mic, i-a fost înmănată tehnica pentru dotarea primului batalion al Gărzii Naționale, numit „Tiras-Tiraspol”. Acest detașament era format din 110 voluntari. În dotarea lui la faza inițială se aflau 17 automobile ЗИЛ-157 și câteva autobuze [25]. Este interesant că acest detașament nu avea în dotare nici un pistol-mitralieră sau alt tip de armament. Acesta a fost unicul detașament al Gărzii Republicane.

Moscova nu dorea însă să permită republicanilor unionale să-și formeze nici chiar gărzii naționale. De aceea, într-un final ea a impus conducerea politică de la Chișinău să desființeze Garda Republicană. Peste două luni, Sovietul Suprem al RSSM, prin Hotărârea nr. 443-XII din 29 decembrie, abrogă această decizie [26].

Paralel cu aceste evenimente de caracter intern, în a doua jumătate a anului 1990 este semnat tratatul bilateral cu Rusia, ca mai apoi, o delegație, în frunte cu vicepreședintele parlamentului de la Chișinău, V. Pușcaș, să negocieze cu Moscova problemele repartizării obligațiilor în cadrul noului tratat unional [27]. În acest context, politicienii moldoveni au acționat în direcția încheierii unor tratate atât politice, cât și militare, menite să asigure securitatea statală. Au loc diferite întâlniri cu reprezentanți ai Ministerului Apărării, Comitetului de Stat al URSS, în cadrul cărora problema formării Armatei Naționale în calitate de subiect special nu este abordată, fiind luate în discuție numai problemele privind recrutarea tinerilor din Moldova.

La 6 decembrie 1990, la invitația Ministerului Apărării al URSS de a participa la conferința specializată în domeniu cu tema „Desfășurarea serviciului militar în Armata Sovietică”, au plecat la Moscova dl N. Chirtoacă și consilierul președintelui republicii P. Sandulache. Concomitent, dnii C. Oboroc și Gh. Mazilu duc tratative la aceeași temă, în urma cărora s-a decis că 35% din numărul băștinașilor, plus noii recruți carabinieri – 20%, aveau să-și satisfacă serviciul militar în republică, cifra ajungând la 55 la sută din numărul celor recrutați [28].

Astfel, la etapa respectivă schimbările din viața imperiului sovietic sunt sesizate corect de către specialiștii în materie militară din republică. Curând va începe inventarierea obiectivelor militare dislocate pe teritoriul Moldovei, ce ocupau teritorii destul de mari, dispunând de 11 mii ha de pământ [29].

Toate aceste evenimente, cât și activitatea desfășurată de către Departamentul Militar în această direcție a făcut necesară încadrarea specialiștilor de profil în acest proces. Prin urmare, din armata sovietică se întorc la băștină ofițeri cu o practică și experiență bogată în domeniul militar.

În condiții dificile, când politicienii de la Chișinău încearcă să întemeieze un organism militar național și să elaboreze un program strategic militar, în Patrie revin militari-profesioniști, majoritatea dintre ei fiind fideli ideilor militare naționale, în scopul de a contribui la construirea unei instituții de apărare.

Vom constata că, în opinia noastră, trebuia să se pornească de la ideea demonopolizării armatei sovietice; totul ce era convenabil de la sovietici trebuia păstrat. Urma a fi găsit mecanismul de subordonare a acestor structuri puterii politice din Moldova, fiind luat sub control orice manevră, orice mișcare a trupelor sovietice. Prin urmare, ideile de bază, care stăteau la baza activității Departamentului pentru problemele militare, erau:

1. Demonopolizarea treptată a structurii armatei sovietice și crearea formațiunilor militare teritoriale-naționale;

2. Soarta dezertorilor moldoveni din armata sovietică;

3. Inițierea tratatelor bilaterale cu Ministerul Apărării al URSS.

Specialiștii departamentului militar înțelegeau foarte bine că soarta armatei va depinde în mare măsură de rezultatele obținute în urma luptei politice cu Kremlinul. Totodată, se știe însă că orice stat suveran se bazează pe anumite instituții de stat care ar putea garanta această suveranitate și ar fi în stare să-și apere integritatea teritorială. Unul din principalele organe de acest gen era armata.

Moscova însă, nicidecum nu dorea să se împace cu gândul că fostele republici uni-onale tindeau spre o suveranitate totală și ignorau unele hotărâri adoptate de centru. Cel mai mult nu-i convenea centrului nerealizarea planului de incorporare în rândurile armatei sovietice. Pentru a înlătura această problemă, Ministerul Apărării al URSS a decis să trimită trupe aeropurtate în republicile unde incorporarea în rândurile Armatei

Sovietice a devenit problematică [29]. La 9 ianuarie 1991, general-maiorul Manilov – șeful direcției informații a Ministerului Apărării al URSS a precizat că „trupe au fost trimise în 7 republici, având ca scop acordarea de ajutor comisariatelor militare în privința încorporării în rândurile armatei sovietice” [30].

Conform organului de presă al Ministerului Apărării al URSS „Красная звезда” din 09.01.1991, în scopul executării Decretului Președintelui URSS din 01.12.1990, Ministerul Apărării al Uniunii Sovietice a fost nevoit să întreprindă un șir de măsuri suplimentare. Comandanților districtelor militare li s-au dat dispoziții să sporească ajutorul practic acordat comisariatelor militare ale Armeniei, Georgiei, Țărilor Baltice, Moldovei și ale altor republici, unde încorporarea în rândurile armatei sovietice se stopă [30]. Prima intervenție de acest gen a fost făcută în Lituania, când, la începutul lunii ianuarie 1991, trupele de desant aeropurtat ale armatei sovietice au asaltat televiziunea și sediul Departamentului Militar pentru Apărare al acestei republici baltice. Astfel Ministerul Apărării a încercat să „soluționeze” problema încorporării în rândurile armatei sovietice.

În aceste condiții, pentru a evita apariția tancurilor pe străzile Chișinăului, Sovietul Suprem al RSSM a hotărât să anuleze Hotărârea din 4 septembrie 1990. La momentul respectiv aceasta a fost unica șansă pentru păstrarea păcii în republică.

Conform Hotărârii Sovietului Suprem din 16 ianuarie 1991: „În scopul realizării pe cale pașnică și parlamentară a concepției suveranității reale a statului Moldova, a sista provizoriu acțiunea punctelor 1 și 2 ale Hotărârii Sovietului Suprem al RSSM din 4 septembrie 1990; a obliga Guvernul RSSM să continue campania de incorporare a recruților până la 1 februarie 1991 și să recruteze tinerii începând cu primăvara anului curent conform înțelegerii cu Ministerul Apărării

al URSS și cotei stabilite de încorporare în unitățile militare din Moldova în corespundere cu principiul teritorial” [31]. Tot conform acestei hotărâri, Guvernul trebuia să continue tratativele cu Ministerul Apărării al URSS în vederea soluționării problemelor încorporării cetățenilor din RSSM în rândurile armatei sovietice în conformitate cu următoarele principii:

- inadmisibilitatea antrenării militarilor – cetățeni ai RSSM în aplanarea conflictelor interetnice și cu caracter social-politic;
- repartizarea lor în unități militare dislocate pe teritoriul Ucrainei și Moldovei;
- organizarea serviciului militar al recruților din Moldova în grupuri compacte de cel puțin 30 persoane într-o unitate [31].

În afara acestor condiții, recrutarea urma să se efectueze în baza unei cereri și cu consimțământul părinților celor recrutați.

Starea reală a lucrurilor, care a urmat după această hotărâre în ceea ce privește încorporarea și repartizarea recruților din republică, era cu totul alta. Conform statisticii Departamentului Administrativ-Militar, la 15 ianuarie din numărul total de 9192 de tineri luați la oaste, pe teritoriul RSSM au fost lăsați să-și satisfacă serviciul militar doar 1373 de oameni (10%): în Districtul militar Odessa erau repartizate 4212 persoane, adică 45,8% [32]. Aceste cifre ne demonstrează că conducerea militară sovietică nu-și respecta obligațiunea respectivă, conform căreia pe teritoriul republicii trebuiau să rămână 55% din numărul total de recruți, iar restul – să fie repartizați pe teritoriul Ucrainei, și astfel ignora complet și alte înțelegeri și hotărâri ale forurilor politice de la Chișinău. În acest context putem să amintim și susținerea de către militarii sovietici dislocați pe teritoriul republicii a referendumului din 17 martie 1991 cu privire la păstrarea Uniunii Sovietice, anulat de conducerea republicii. Susținerea și organizarea referendumului pe teritoriul unităților militare duce la apariția unui nou conflict

direct între structurile politice din Moldova și conducerea Forțelor Armate ale URSS și încordarea situației social-politice din republică. Moartea celor 12 tineri din republică în primele luni ale anului 1991, maltratarea militarilor moldoveni, cât și numărul destul de mare de dezertori duc la adoptarea Hotărârii Sovietului Suprem al RSSM nr. 530-XII din 5 martie 1991, conform căreia „... încorporarea pe teritoriul Republicii Moldova se oprește. Toți cetățenii RSSM își vor satisface serviciul militar în continuare numai pe teritoriul RSSM” [33]. Totodată, Guvernul trebuia să inițieze tratative cu Ministerul Apărării și Ministerul Afacerilor Interne ale URSS pentru a asigura îndeplinirea acestor hotărâri și să elaboreze proiectul de lege „Cu privire la serviciul de alternativă” [33].

În acea perioadă serviciul de alternativă reprezenta unica scăpare pentru tinerii moldoveni, de a nu fi înrolați în rândurile Armatei Sovietice. Proiectul acestei legi a fost discutat în cadrul Sesiunii a VI-a a Sovietului Suprem al URSS.

La 9 iulie 1991, Președintele Republicii, bazându-se pe Constituția Republicii Moldova, Declarația de Suveranitate și Declarația Internațională a Drepturilor Omului, semnează legea nr. 633-XII cu privire la serviciul de alternativă [34]. Se argumenta că, potrivit articolului 50 al Constituției, care recunoaște dreptul cetățenilor la libertatea conștiinței, consfințit în Declarația Drepturilor Omului, era necesar de a adopta legea respectivă ce ar racorda legislația republicii la normele de drept internațional. Conform acestei hotărâri, cetățenii Republicii Moldova au dreptul să se eschiveze de la satisfacerea serviciului militar din convingeri religioase și pacifiste [34].

În acest fel, cetățenii care nu doresc să-și satisfacă serviciul militar în armata sovietică trebuiau să devină creștini-baptiști, evangheliști sau pacifiști legali. Dacă în privința credincioșilor apartenența lor la o comunitate religioasă putea fi demonstrată

de conducătorul lor, atunci situația pacifiștilor era cu totul alta. Problema constă în faptul că în acea perioadă pe teritoriul Moldovei nu existau oficial organizații pacifiste (care vor apărea în curând).

Excluderea din lege a dreptului de a refuza serviciul militar din motiv de convingeri politice a condus la paradoxul că, pe de o parte, reprezentanții diferitelor partide sunt egali în procesul recrutării, pe de altă parte, fiind încorporați în armata sovietică, ei erau obligați să studieze doctrina politică a unui singur partid – Partidul Comunist.

Întru executarea acestui document, la 19 august 1991, Guvernul Republicii Moldova formează Comisia republicană a serviciului de alternativă în frunte cu A. Scudilenco [35]. Totodată, sunt formate și comisii raionale pentru serviciul de alternativă (n-au fost create astfel de comisii doar în orașele Bender și Tiraspol, și raioanele Râbnita și Taraclia), care ignorau hotărârile Guvernului și legile adoptate de Parlamentul Republicii Moldova [36].

Conform acestei legi, serviciul de alternativă nu intra în prerogativele Ministerului Apărării. Din această cauză, prin Hotărârea Guvernului nr. 484 din 4 septembrie 1991, a fost creată Direcția pentru serviciul de alternativă cu statele de personal de 10 unități, condusă de P. Borodachi [37]. Tot atunci, Guvernul adoptă o hotărâre cu nr. 485 din 4 septembrie 1991 în urma căreia, pentru prima dată în istoria republicii, a fost realizată încorporarea în serviciul de alternativă conform cererilor depuse [38]. Inițial au fost depuse 7637 de cereri [39]. În luna mai a anului 1992 în serviciul de alternativă erau încorporați circa 6000 de cetățeni, dintre care 2000 de cetățeni ce dezertase anterior din armata sovietică [40].

Totodată, se prevedeau unele modificări în vederea reglementării provizorii a situației militarilor care părăseau armata sovietică, se luau măsuri pentru asigurarea securității acestor oameni și a plasării lor în câmpul

muncii. Guvernul emite o hotărâre prin care autorizează Departamentul de Stat pentru problemele militare ale RSSM, Comisariatul militar al RSSM, comitetele executive orașenești și raionale de deputați ai poporului, obligându-i să asigure condițiile necesare de plasare în câmpul muncii a tinerilor ce pleacă din unitățile armatei sovietice [41]. Se lansează un apel către militarii în termen să nu părăsească neîntemeiat unitățile militare ale armatei sovietice, să respecte disciplina și să acționeze conform deciziilor organelor puterii de stat ale RSSM [41].

Concomitent, pe lângă comitetele executive raionale și orașenești se introduce funcția de împuternicit al Departamentului de Stat pentru problemele militare și al Statului Major al apărării civile al Republicii Moldova [42]. În scopul asigurării muncii organizatorice, simultan, se aprobă componența nominală a comisiei republicane pentru problemele recrutării, după cum urmează:

C. Oboroc – președintele comisiei;

N. Chirtoacă – vicepreședintele comisiei;

V. Nazarov, V. Postolachi, P. Sandulache, M. Druță, L. Alexeev, P. Savin, V. Negru – membrii comisiei și specialiști-medici [42].

În pofida adoptării Legii „Cu privire la serviciul de alternativă al cetățenilor RSSM” și Hotărârii Guvernului nr. 205 din 23 aprilie „Cu privire la încorporarea în rândurile armatei sovietice a cetățenilor RSSM”, care prevedea încorporarea în armata sovietică numai pe bază de cerere confirmată de părinți, procesul recrutării era în plină desfășurare [43]. Până la începutul lunii iulie au fost încorporați 6923 tineri sau 47 la sută din numărul total (14500) [44].

De la 1 iulie 1991, când a intrat în vigoare Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 325 „Cu privire la încorporarea în armată a cetățenilor Republicii Moldova”, comisariatele militare au fost autorizate să încorporeze tineri doar în unitățile militare ale armatei sovietice, dislocate în republică

(ceea ce nu s-a făcut) [45]. În același timp, comisariatelor militare li s-a permis să continue campania de recrutare până la 15 iulie. Timp de 2 săptămâni au mai fost incorporați 1417 tineri (10%) [46]. Deci, peste hotarele republicii au fost expediați 8350 de tineri, dintre care 4771 de moldoveni (57%), 1477 de ucraineni (17,7%), ruși – 1315 (15,7%), găgăuzi – 590 (7,1%), alte naționalități – 107 (2,4%) [47]. În districtul militar Odessa au fost repartizați 5056 (60,7%), inclusiv în Moldova 1124 (13,5%), deși aici trebuiau să fie dislocați toți (100%) [48]. În alte districte militare: Trans-Carpatia – 182 de cetățeni ai Moldovei, Moscova – 186, Leningrad – 58, Ural – 10, Caucazul de Nord – 51 ș.a. [49].

Cauza principală, care le-a permis comisariatelor să încorporeze un număr destul de mare de tineri în armata sovietică, a fost, în primul rând, lipsa unui cadru juridic definitiv, care să reglementeze relațiile republicii cu Ministerul Apărării al URSS în domeniul militar. O altă cauză a constituit-o și componența etnică a comisariatelor, unde majoritatea ofițerilor erau ruși. Concomitent cu suspendarea pe teritoriul Moldovei a unor articole ale Constituției URSS, a Legii „Cu privire la serviciul militar obligatoriu”, s-a creat un vid legislativ, apărut în urma „războaielor legilor” dintre centru și republicile suverane, care nu permitea Departamentului de Stat pentru problemele militare să ducă o politică consecventă și stabilă în acest domeniu.

O altă cauză o constituia și lucrul de dezinformare, și inducerea în eroare a populației, mai ales a populației de la sate, de către comisariatele militare raionale și orașenești și de militarii sovietici veniți în republică în special cu misiunea de a lua recruți pentru unitățile militare ale armatei sovietice. Ei amenințau părinții cu 3 – 5 ani de închisoare, dacă tânărul refuza să facă armata. Totodată, unele comisariate din Transnistria și din unele raioane din sudul republicii ignorau demonstrativ hotărârile Parlamentului

și ale Guvernului Republicii Moldova în problemele militare.

Efectuând o analiză minuțioasă a evenimentelor politice din interiorul statului sovietic și din republica noastră de la începutul anilor '90, putem conchide că anume în această perioadă și în condiții extrem de dificile se puneau bazele procesului de organizare a Armatei Naționale.

Astfel, suportul legislativ al procesului formării organismului de apărare al statului a început a fi creat de către Parlamentul Republicii, ales în primăvara anului 1990. Anume în componența acestui organ legislativ, în mai 1990, este creată Comisia pentru problemele securității statului și problemele militare. Propunerile făcute de unii deputați de a forma și un minister al apărării propriu nu s-au bucurat de succes, deoarece majoritatea deputaților considerau că problemele militare sunt o prerogativă a URSS și de aceea formarea în republică a unui organ executiv pentru aceste probleme ar fi lipsit de împluternicire.

Încordarea situației social-politice din republică în vara anului 1990, cauzată de „criza găgăuză”, duce la formarea în luna septembrie a Departamentului de Stat pentru problemele militare, care va avea drept scop principal elaborarea programelor concrete pentru crearea organismului militar propriu al republicii. Toate tentativele întreprinse de Departamentul Militar în vederea formării unităților militare proprii au fost stopate de conducerea politică de la Moscova. Totodată, pentru a evita ciocnirile pe străzile Chișinăului, în ianuarie 1991 a fost reîncepută încorporarea tinerilor în rândurile Forțelor Armate ale URSS.

Nerespectarea acordurilor încheiate între reprezentanții Ministerului Apărării al URSS și Guvernul Republicii Moldova referitor la repartizarea tinerilor recruți, originari din Moldova, în Districtul militar Odessa și în unitățile militare dislocate pe teritoriul republicii și creșterea numărului

de originari din Moldova decedați în rândurile armatei sovietice a impus conducerea republicii să oprească încorporarea pe teritoriul republicii începând cu data de 5 martie 1991.

Pentru a soluționa soarta dezertorilor și a racorda legislația republicii la normele de drept internațional, la 9 iulie 1991 a fost adoptată Legea nr 633 din 09 iulie 1991 „Cu privire la serviciul de alternativă”.

În ansamblu vom concludiona că analiza evenimentelor și a circumstanțelor ce le-au generat demonstrează că în pofda tuturor

tentativelor Moscovei de a evita dezmembrarea vechilor organisme imperiale, procesul de devenire a Armatei Naționale s-a dovedit a fi ireversibil, treptat fiind creat și cadrul legislativ respectiv.

Pornind de la realitățile noului cadru politic și militar, conducerea republicii și specialiștii militari moldoveni de origine, reîntorși la baștină, pun bazele organizării unei instituții militare naționale, menite să corespundă cerințelor complexe ale apărării, pornind de la raporturile politice internaționale.

BIBLIOGRAFIE:

1. *Moldova Suverană*, nr. 110, 13 mai 1990.
2. Arhiva Parlamentului Republicii Moldova, *Hotărârea nr. 16.XII din 11 mai 1990*. (În continuare AP RM).
3. *Moldova Suverană*, nr. 119, 23 mai 1990
4. *Ibidem*, nr. 127, 30 mai 1990.
5. *Ibidem*, nr. 127, 1 iunie 1990.
6. *Ibidem*, nr. 142, 21 iunie 1990.
7. *Красная звезда*, nr. 72, 28 august 1990.
8. *Sfatul Țării*, nr. 26, 23 iulie 1990.
9. *Красная звезда*, nr. 72, 28 august 1990.
10. *Moldova Suverană*, nr. 199, 26 august 1990.
11. AP RM, *Hotărârea nr. 254-XII din 4 septembrie 1990*.
12. *Moldova Suverană*, nr. 213, 11 septembrie 1990.
13. *Ibidem*, nr. 214, 12 septembrie 1990.
14. *Ibidem*, nr. 221, 20 septembrie 1990.
15. *Ibidem*, nr. 247, 20 octombrie 1990.
16. *Ibidem*, nr. 256, 30 octombrie 1990.
17. Arhiva Ministerului Apărării, *dosarul nr. 37*, f. 116. (în continuare AMA RM).
18. *Moldova Suverană*, nr. 200, 27 august 1990.
19. *Ibidem*, nr. 210, 8 septembrie 1990.
20. *Известия*, nr. 156, 15 iulie 1990.
21. *Moldova Suverană*, nr. 207, 5 septembrie 1990.
22. *Ibidem*, nr. 247, 20 octombrie 1990.
23. *Ibidem*, nr. 262, 6 noiembrie 1990.
24. AP RM, *Hotărârea nr. 336-XII din 2 noiembrie 1990*.
25. *Moldova Suverană*, nr. 256, 30 octombrie 1990.
26. AP RM, *Hotărârea nr. 443-XII din 29 decembrie 1990*.
27. *Sfatul Țării*, nr. 72, 20 noiembrie 1990.
28. *Ibidem*, nr. 91, 16 decembrie 1990.
29. *Ibidem*, nr. 6, 12 ianuarie 1991.
30. *Красная звезда*, nr. 3, 9 ianuarie 1991.
31. *Sfatul Țării*, nr. 9, 19 ianuarie 1991.
32. ADAM MA RM, *dosarul nr. 17*, f. 129.
33. AP RM, *Hotărârea nr. 530-XII din 5 martie 1991*.
34. *Hotărârea nr. 633-XII din 9 iulie 1991*.
35. Arhiva Muzeului Armatei Naționale, *dosarul nr. 2*, f. 165. (În continuare AMAN).
36. *Ibidem*, f. 173.
37. Arhiva Curentă a Guvernului Republicii Moldova, *Hotărârea nr. 484 din 4 septembrie 1991*. (În continuare AG RM).
38. *Ibidem*, *Hotărârea nr. 485 din 4 septembrie 1991*.
39. A MAN, *dosarul nr. 2*, f. 189.
40. *Ibidem*, f. 207.
41. *Sfatul Țării*, nr. 97, 28 iulie 1991.
42. A MAN, *dosarul nr. 2*, f. 234.
43. AG RM, *Hotărârea nr. 205 din 23 aprilie 1991*.
44. *Sfatul Țării*, nr. 94, 16 iulie 1991.
45. AG RM, *Hotărârea nr. 325 din 1 iulie 1991*.
46. ADAM MA RM, *dosarul nr. 25*, f. 167.
47. *Ibidem*, f. 175.
48. *Ibidem*, f. 176.
49. *Ibidem*, f. 182.

ÎNCEPUTUL FORMĂRII STRUCTURILOR MILITARE. CREAREA MINISTERULUI APĂRĂRII

THE BEGINNING OF MILITARY STRUCTURES FORMATION. THE MINISTRY OF DEFENSE CREATION

Victor GAICIUC¹
Vitalie N. CIOBANU²

REZUMAT

Republica Moldova de la începutul anilor '90 desfășura o politică abilă în relațiile cu centrul, având drept scop consolidarea suveranității și fiind îndreptată împotriva politicii de forță, a tendințelor revizioniste și revanșarde ale Moscovei.

În scopul asigurării apărării suveranității și a integrității teritoriale, la 5 februarie 1992, în baza suportului legislativ necesar, se formează Ministerului Apărării al Republicii Moldova, care va continua procesul de creare și dirijare a unităților Armatei Naționale.

Cuvinte-cheie: *Structuri militare, Ministerul Apărării, Armata națională, Republica Moldova.*

ABSTRACT

In early 90s Moldova held skilful political relations with the center, focused on the political sovereignty strengthening and being directed against force policy as well as revisionist and revanchist Moscow trends.

The existence of the necessary legislative support, leads to the Ministry of Defense formation on February 5, 1992, which will continue the process of National Army units creation and control.

Keywords: *military structures, Ministry of Defense, National Army, Moldova*

Potrivit orientării sale politice, Republica Moldova a desfășurat la începutul anilor '90 o politică abilă în relațiile cu centrul, politică ce viza consolidarea suveranității și era îndreptată împotriva politicii de forță și a tendințelor revizioniste și revanșarde ale Moscovei.

Un eveniment important, ce putea să schimbe condițiile interne și externe, a fost pregătirea și realizarea rebeliunii politice din august 1991, în capitala imperiului so-

vietic. Forțele antidemocratice prosovietice organizează spectacolul politic, ce avea drept scop stoparea reformelor democratice și menținerea noilor state suverane în componența suprastatului sovietic.

Aceste evenimente au grăbit decretarea independenței de stat a tuturor republicilor unionale și destrămarea URSS.

Populația Republicii Moldova, ca și întreaga lume, a fost impresionată de evenimentele desfășurate la Moscova. Puciul

¹ **Victor GAICIUC**, general de brigadă, doctor în istorie, Universitatea Academiei de Științe a Moldovei.

² **Vitalie N. CIOBANU**, colonel, doctor în istorie, Centru de Cultură și Istorie Militară al Ministerului Apărării al Republicii Moldova.

avea menirea de a proiecta imaginea autentică a repartizării forțelor politice în republică. Pe de o parte, la 19 august a fost adoptată declarația comună a Președintelui Prezidiului Parlamentului și Guvernului Republicii Moldova, în care puciul de la Moscova a fost calificat drept „lovitură de stat a forțelor reacționare”, reafirmându-se „calea ascendentă a Republicii Moldova spre libertate și independență” [1]. În același timp, autoproclematele „soviete supreme” de la Comrat și Tiraspol s-au grăbit să expedieze telegrame de salut lui G. Ianaev, șeful puciștilor, în care salutau acțiunile „Comitetului de Stat pentru situații excepționale” [1]. O atitudine similară a exprimat-o și Partidul Comunist al Moldovei care, în pofida deciziei Guvernului republicii, a publicat în paginile ziarului „Sovietskaia Moldavia” toate decretele, hotărârile și comunicatele „noii conduceri de la Moscova” [2].

La 23 august 1991, imediat după zădărnirea complotului împotriva organelor constituționale ale puterii de stat, Prezidiul Parlamentului Republicii Moldova a adoptat hotărârea „Cu privire la Partidul Comunist din Moldova”, în care se menționa că, „nefiind înregistrat în modul stabilit și acționând contrar legii, PCM caută cu orice preț să mențină regimul totalitar, sistemul administrativ – de comandă. El a acționat împotriva renașterii naționale a poporului moldovenesc, a pus obstacole în calea înfăptuirii reformelor economice și politice, arătându-și astfel caracterul conservator și reacționar”. În consecință, activitatea PCM pe întreg teritoriul republicii a fost interzisă, iar averea acestuia naționalizată și trecută în proprietatea statului [3].

În această situație, la 27 august 1991, la Chișinău a fost convocată Marea Adunare Națională, la care au participat peste 100 000 de cetățeni ai republicii. Convocarea Marii Adunări Naționale a însemnat reînvierea tradițiilor istorice ale strămoșilor noștri, care organizau astfel de întruniri în masă

pentru a hotărî problemele de importanță majoră ale statului.

În aceeași zi, întrunit în ședință extraordinară și considerând că „... a sosit ceasul cel mare al săvârșirii unui act de justiție, în concordanță cu istoria poporului nostru, cu normele de morală și de drept internațional”, Parlamentul Republicii adoptă Declarația de Independență a Republicii Moldova, care proclama: „În virtutea dreptului popoarelor la autodeterminare, în numele întregii populații a Republicii Moldova și în fața întregii lumi:

Republica Moldova este un stat suveran, independent și democratic, liber să-și hotărască prezentul și viitorul, fără nici un amestec din afară, în conformitate cu idealurile și năzuințele sfinte ale poporului în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale” [4].

Având la bază Declarația de Independență și Constituția Republicii, politicienii de la Chișinău au acționat în direcția recunoașterii independenței statale de către comunitatea internațională și a încheierii unor tratate politice cu caracter de prietenie și colaborare, menite să apere statalitatea și integritatea Moldovei.

În primul rând, era necesar ca independența Republicii Moldova să fie recunoscută de către Moscova. „Consacrarea internațională a Moldovei, în opinia președintelui M. Snegur, depindea mai mult de Moscova decât de Washington. Recunoașterea Republicii Moldova de către Rusia, afirma șeful statului, ar fi condus și la recunoașterea ei de către Consiliul Suprem al URSS, ceea ce ar fi dezlegat mâinile tuturor, subliniind, totodată, necesitatea activizării eforturilor pentru obținerea consacrării independenței Moldovei de către SUA și alte state ale lumii ” [5].

Totodată, Moscova (atât Uniunea Sovietică, cât și Federația Rusă) nu se grăbea să recunoască independența Republicii Moldova, făcându-și propriile jocuri geopolitice, în care Chișinăului nu-i era rezervat, nici pe departe, un rol din cele mai importante.

În pofida apariției în perimetrul ex-sovietic a mai multor state independente, Occidentul a continuat, atent, să ia în calcul existența centrului și să-i dea prioritate în raport cu noile state, până când acesta s-a dizolvat de la sine.

Primele state care au recunoscut independența Moldovei au fost România și Georgia. Spre deosebire de România, Ucraina, celălalt stat vecin cu Republica Moldova și membru al ONU, nu s-a grăbit să recunoască independența statului nostru, cu toate că Prezidiul Parlamentului de la Chișinău a salutat proclamarea independenței statului ucrainean, declarându-se gata să susțină că „... afirmarea independenței Ucrainei ar însemna și soluționarea constructivă și adecvată a tuturor problemelor ce corespund intereselor vitale ale Moldovei și Ucrainei” [6].

Președintele Moldovei a confirmat dorința Chișinăului de a stabili relații diplomatice cu Kievul și după 1 decembrie 1991, când poporul Ucrainei a confirmat Declarația de Independență în cadrul unui referendum național. Însă și de această dată autoritățile ucrainene au evitat să ofere Moldovei un răspuns direct. Și doar după scrutinul prezidențial din 8 decembrie 1991, Kievul s-a arătat preocupat de constituirea unor relații de bună vecinătate cu Chișinăul.

SUA a recunoscut independența statului Moldova la 26 decembrie 1991, după ce Moldova a semnat protocolul de constituire a CSI [7].

Evenimentele ce au urmat după actul de proclamare a independenței, prin care s-au pus bazele statului Moldova, au constituit un efort reformator vizând organizarea temeinică a instituțiilor statale.

Crearea statului și menținerea lui în plan politic pe arena internațională necesită instituții corespunzătoare. Una din problemele principale ce trebuia rezolvată la acea oră era constituirea Armatei Naționale. Luând ca bază Declarația de suveranitate, Declarația de Independență, Constituția țării și pornind de la ideea apărării tânărului stat,

Președintele republicii, Mircea Snegur, la 3 septembrie 1991, prin Decretul nr. 193, în conformitate cu legislația internă a Republicii Moldova și dreptul internațional, în scopul asigurării apărării suveranității republicii și a integrității ei teritoriale, decretează:

1. Crearea Forțelor Armate ale Republicii Moldova.

2. A încredința Guvernului Republicii Moldova să elaboreze, în termen de o lună, concepția și măsurile concrete pentru finanțarea și fondarea bazei tehnico-materiale a Forțelor Armate ale Republicii Moldova, completarea lor cu cadre de militari în termen și de ofițeri.

3. A iniția tratative cu conducerea URSS în scopul reglementării problemelor privind evacuarea trupelor armatei sovietice de pe teritoriul Republicii Moldova și înlocuirea lor prin formațiunile Forțelor Armate ale Republicii Moldova [8].

Independența țării era corelată deci cu cerințele apărării, care fac posibilă promovarea unei politici militare proprii.

În scurt timp după emiterea decretului privind crearea Armatei Naționale, în scopul executării lui, sunt semnate un șir de documente oficiale, care completează și realizează ideea constituirii acestei instituții militare.

O completare firească a documentului susmenționat au constituit-o decretele semnate în aceeași zi de către Președintele țării, care vizau probleme de primă importanță. În scopul creării condițiilor necesare pentru începerea procesului de constituire a Forțelor Armate ale Republicii Moldova și în conformitate cu articolul 137 al Constituției, trebuiau să fie luate măsuri în vederea completării formațiunilor militare ale Ministerului Afacerilor Interne și subunităților serviciului de grăniceri ale Ministerului Securității. Comisariatele militare ale Ministerului Apărării al URSS, dislocate pe teritoriul republicii, urmau să treacă sub jurisdicția republicii, toată averea lor, inclusiv

sistemul de evidență și control militar de pe teritoriul republicii, care devenea proprietatea Republicii Moldova, se transmitea Guvernului Republicii Moldova cu dreptul de administrare [9]. Prin Decretul nr. 194 al Președintelui Republicii Moldova, conducerea URSS i se cerea să retragă necondiționat trupele Ministerului Afacerilor Interne sovietice [10]. Urmau să fie inițiate tratative cu privire la modul și termenul de evacuare a unităților militare dislocate pe teritoriul republicii, reglementarea aspectelor juridice în baza unui acord special privind dislocarea provizorie a unității militare nr. 7481 a armatei sovietice, aflată în Chișinău [10].

În același context, se cerea retragerea necondiționată a trupelor sovietice de pe teritoriul republicii, stabilindu-se că, în perioada de tranziție, unitățile armatei sovietice să se conducă de legislația în vigoare a Republicii Moldova, rămânând să fie stabilite termenele de retragere și să fie reglementate aspectele juridice ale dislocării provizorii a unităților și subunităților sovietice în baza unei convenții speciale [10].

La 24 septembrie 1991, executivul republican, în baza Decretului Președintelui Republicii Moldova din 3 septembrie 1991 și a Hotărârii nr. 531, formează un grup de lucru pentru elaborarea proiectului concepției privind crearea Armatei Naționale [11]. Se formează o comisie, în care erau antrenați un grup de politicieni și specialiști militari: C. Oboroc – președintele comisiei, membrii – N. Chirtoacă, P. Creangă, V. Grab, M. Druță ș.a. [11].

Toate ministerele și departamentele urmau să acorde tot sprijinul atât financiar-material, cât și informațional comisiei, iar membrii ei erau scutiți de executarea altor funcții [11]. Deci, crearea Forțelor Armate devine o sarcină primordială.

Rolul principal în constituirea organismului militar propriu îi revine Departamentului de Stat pentru problemele militare. Analizând activitatea Departamentului la

această etapă, am constatat că majoritatea actelor adoptate erau semnate fără a fi susținute de o bază practică, de acțiuni concrete. Din aceste motive, forțele militare reacționare sovietice, care nu acceptau ideea formării unităților militare naționale, au început evacuarea armamentului și tehnicii militare din republică. De vreme ce sustragerea armamentului și a imobilului avea loc atât oficial de către forțele ruse, cât și ilicit de unele persoane fizice, în scopul păstrării bazei tehnico-materiale necesare pentru asigurarea funcționării Forțelor Armate ale Republicii Moldova, prin decretul nr. 234 al Președintelui Republicii Moldova se declarau patrimoniul național „armamentul, munițiile, mijloacele de transport, tehnica militară, bazele militare și celelalte bunuri ce aparțineau unităților militare ale armatei sovietice, dislocate pe teritoriul republicii” [12]. Pe viitor se interzicea evacuarea armamentului, tehnicii și bunurilor materiale. Analizând activitatea Departamentului în vederea rezolvării acestei situații, observăm că colaboratorii acestei instituții căutau modalități de inițiere a unor tratative vizând păstrarea bunurilor materiale, fără a organiza paza temeinică a acestor obiective.

La 13 noiembrie 1991, prin Hotărârea nr. 268, Guvernul revine la executarea Decretului Președintelui din 3 septembrie a aceluiași an cu privire la comisariatele militare, care urmau să fie trecute în subordonarea Departamentului de Stat pentru problemele militare [13]. În baza acestei hotărâri, Centrul republican de recrutare se reprofilează în Centrul de instruire a Forțelor Armate, autorizând până la adoptarea concepției regulamentului, structurii și a altor acte legislative în vederea creării Forțelor Armate, comisariatele cu următoarele funcții:

1. Evidență;
2. Încorporare;
3. Testare medicală și psihologică;
4. Examinare a cazurilor tinerilor ce părăsesc unitățile militare [13].

În același timp, evenimentele cu caracter intern aveau un larg ecou internațional și deci respectiv trebuia fructificată această situație. Astfel, în baza prevederilor Declarației Universale a Drepturilor Omului, se hotărăște aderarea la următoarele instrumente juridice internaționale:

Actul final al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa (1 august 1975);

Documentul final al Reuniunii pentru Securitate și Cooperare în Europa de la Madrid (4 noiembrie 1986 – 19 ianuarie 1989);

Documentul reuniunii de la Copenhaga a Conferinței pentru dimensiunea umană a CSCE (29 iunie 1990);

Carta de la Paris pentru o nouă Europă (21 noiembrie 1990);

Convenția asupra imprescriptibilității crimelor de război și a crimelor contra umanității (26 noiembrie 1968);

Convenția pentru prevenirea și reprimarea crimei de genocid (9 decembrie 1948) și alte acte internaționale [14].

Pentru reglementarea problemelor cu alte state și în conformitate cu normele de drept internațional, legislativul, prin declarația nr. 738-XII din 18 noiembrie 1991, aderă la actele de neprofilare a armelor nucleare, precum și a celorlalte arme de distrugere în masă și „... pledează pentru nimicirea totală a armelor nucleare și a altor arme de distrugere în masă”. În acest context, retragerea Forțelor Armate ale URSS de pe teritoriul Republicii Moldova trebuie să fie completă, inclusiv a armamentului nuclear și mijloacelor de ducere la țintă a acestuia în cazul în care Armata Sovietică dispune de un asemenea armament pe teritoriul Republicii Moldova” [15]. Prin urmare, Moldova aderă la obiectivele și principiile consfințite prin Tratatul de la Paris cu privire la forțele armate convenționale în Europa și la documentul de la Viena asupra măsurilor de întărire a încrederii și securității în Europa.

În același timp, Republica Moldova informează comunitatea internațională că

intenționează constituirea unor formațiuni militare, destinate în exclusivitate asigurării securității și integrității statului, păstrării regimului constituțional și apărării drepturilor omului [16].

Complexitatea acestei activități, pe plan internațional, necesita antrenarea cadrelor militare calificate. Pe fundalul acestei cerințe, în cadrul Departamentului Militar sunt atrase o serie de specialiști militari. La 18 noiembrie 1991, prin Decretul Președintelui nr. 783-XII se aprobă textul jurământului militar, având următorul text:

„Eu, cetățean al Republicii Moldova, intrând în rândurile Forțelor Armate, jur credință Republicii Moldova și poporului ei.

Jur să-mi apăr Țara chiar și cu prețul vieții, să nu fac uz de arme împotriva poporului Republicii Moldova și a organelor constituționale alese de el.

Jur să respect legile Republicii Moldova și regulamentele militare.

Dacă voi călca jurământul meu, să suport pedeapsa aspră a legilor Republicii Moldova” [17].

Sarcinile celor încadrați în lucrul de edificare a armatei erau, la acel moment, următoarele:

1. Pregătirea legislației, elaborarea structurii și concepției militare naționale.

2. Lucrul cu efectivul de ostași ce păraseau unitățile militare sovietice, păstrarea anonimatului tinerilor noștri în fața legii militare sovietice și readucerea acestora în patrie.

3. Studiarea cadrelor militare care erau angajate în armata sovietică.

Până în luna noiembrie a anului 1991 erau primite deja aproximativ 300 de cereri, din toate colțurile fostei Uniuni Sovietice, în care militarii își exprimau dorința de a reveni în Moldova și a se încadra în Armata Națională [18].

4. Ultima, și cea mai importantă, direcție în această perioadă era obținerea de informație despre mijloacele materiale ex-

primat în armament, tehnică militară și alt imobil aflat în dotarea unităților militare din Moldova și nepermiterea evacuării acestuia de pe teritoriul țării, al cărui popor muncise decenii la rând pentru crearea lui.

În această ordine de idei, printre mijloacele preconizate de cercurile politice și militare din Moldova, menite să asigure păstrarea bunurilor materiale, se numără și constituirea unei Comisii guvernamentale pentru inițierea tratatelor cu Ministerul Apărării al URSS [19]. În lucrul comisiei erau antrenați domnii C. Oboroc, președinte al comisiei, N. Chirtoacă și T. Dabija [20]. Comisia a vizat obiective diplomatice legitime și a avut un rol important în contracararea acțiunilor și planurilor meschine ale forțelor antidemocratice din conducerea URSS.

Trebuia preluat întreg arsenalul militar aflat pe teritoriul Moldovei, deoarece forțele șovine și revanșarde ale Moscovei vedeau Rusia ca pe un succesor al potențialului militar sovietic. Deci, trebuia promovată o politică conciliatoare și fățișă.

Trecerea de la armata sovietică la Armata Națională s-a convenit printr-o înțelegere comună chiar cu Moscova. Pentru a se evita orice conflict, diplomații moldoveni le declarau sovieticilor că se intenționează formarea unei structuri militare comune cu celelalte state ale CSI. Aceasta era o formă a diplomației de apărare a independenței și statalității Republicii Moldova.

Prin acordurile semnate, Moldova renunța la potențialul nuclear, la militarizarea excesivă [21].

Datorită factorilor de decizie politico-militari, se întreprind un șir de acțiuni ce vizau calea cea mai convenabilă și rațională, care trebuia aleasă pentru formarea instituției militare naționale. Se prevedeau următoarele variante:

1. Crearea de structuri paralele cu armata sovietică după exemplul țărilor baltice.
2. Declararea naționalizării unităților militare, cale pe care a mers Ucraina.

3. Calea pe care o alege Moldova – se propunea o convenție la etapa de tranziție, ce includea aspectele social-economice, politice, cât și statutul unităților militare sovietice aflate temporar în Moldova, asigurarea socială, drepturile ofițerilor și familiilor lor, aspectele tehnice [22]. Se pornea de la potențialul economic, rezervele umane și legislația militară.

De ce s-a mers pe această cale? După studierea amănunțită a tuturor aspectelor vieții sociale și politice, s-a constatat că baza tehnico-materială e cea mai costisitoare pentru organizarea unei armate, de aceea trebuia să se ia în considerare acest fapt, căci potențialul militar sovietic a inclus și munca poporului nostru și nu trebuia să se renunțe la această bază enormă, așa cum au făcut-o statele baltice [23].

Conform Tratatului cu privire la Forțele Armate Convenționale din Europa, semnat la 19 noiembrie 1990, și Acordului cu privire la plafoanele de deținere a acestor categorii de armament, semnat la Tașkent în 15 mai 1992, Republica Moldova avea dreptul să dispună de 210 tancuri, 210 vehicule blindate de luptă, 130 transportoare blindate, 250 piese de artilerie, 50 avioane de luptă, 50 elicoptere de atac [24]. Așadar, s-ar fi făcut cheltuieli fabuloase, dacă se renunța la potențialul militar sovietic.

În activitatea de menținere a acestor bunuri au fost implicați o mare și variată categorie de oameni animați de dorință sinceră de a face ceva pentru poporul lor. Tot lor le revenea sarcina de a familiariza militarii din unitățile sovietice, dislocate în Moldova, cu situația la moment și cu intențiile conducerii Moldovei, având misiunea de informare despre starea de lucruri și despre intrigile conducerii militare sovietice.

Drept urmare a deșeptării naționale a militarilor moldoveni, în momentul de criză revin în Patrie militari profesioniști cu o bună pregătire atât în domeniul teoretic, cât și practic. Era necesar ca aceste cadre să fie

repartizate pe unități, însă situația nu permitea acest lucru, deoarece unitățile dislocate în Moldova având în majoritate un personal din ruși, ucraineni și militari de alte naționalități. Mai mult ca atât, problema socială crea o atmosferă politică nefavorabilă în problema părăsirii Moldovei.

La aceste obstacole se mai adăuga criza politică. Evenimentele din Tbilisi, Vilnius, în care era implicată armata sovietică, i-a făcut pe militarii moldoveni să se gândească la baștina lor. Scrisori adresate Președintelui Republicii și Departamentului Militar soseau tot mai frecvent. Prin urmare, trebuiau luate cele mai urgente măsuri în problema cadrelor militare, care, cu părere de rău, n-au fost organizate la nivelul cerințelor timpului, fiind comise multe erori din partea responsabililor de evidență și amplasarea cadrelor militare.

Lipsa unei baze legislative făcea ca militarii veniți în republică să se reîntoarcă la locurile de muncă precedente.

Deși legislația militară aproape că nu exista, colaboratorii departamentului au jucat un rol important în vederea trezirii conștiinței naționale a cadrelor militare. Se făceau foarte multe din entuziasm personal. Procesul de renaștere națională influența direct personalul angajat în armata sovietică. În acest spirit, s-a lansat un apel către toți ofițerii moldoveni din armata sovietică.

În același timp, s-a elaborat concepția creării Forțelor Armate ale Republicii Moldova [25]. În baza legislației militare propuse de Parlament și a principiilor fundamentale ale asigurării securității statului Moldova cu mijloace militare consfințite prin Constituție, acest document a fost acceptat de către Consiliul Suprem de Securitate [26].

Totodată, se duceau tratative în vederea evacuării trupelor armatei sovietice din Moldova. Împreună cu Ministerul Apărării al URSS este adoptat un document, conform căruia ofițerilor moldoveni nu li se vor pune obstacole în cazul revenirii lor la baștină [27].

La 8 decembrie este semnat un protocol comun între conducătorii statelor Republica Belarus, Federația Rusă și Ucraina cu privire la păstrarea sub o conducere unică a spațiului militar-strategic și controlul asupra armamentului nuclear [28]. Conducerea forțelor militare i se încredința mareșalului rus E. Șapoșnikov [28].

Această problemă a fost discutată și în cadrul întrunirii șefilor de state ale CSI de la Minsk din 30 decembrie 1991 [29]. Negocierile s-au desfășurat într-o atmosferă de loc amicală, scopul principal al reuniunii – încheierea unui Acord de cooperare în domeniul militar – nefiind atins [30]. Ucraina, Republica Moldova și Azerbaidjanul au revendicat cu fermitate recunoașterea dreptului legitim al noilor state independente de a-și crea forțe armate proprii [30]. În cadrul conferinței de presă comune, ținute după încheierea reuniunii, președintele rus Boris Elțin menționa că: „CSI a recunoscut dreptul fiecărui stat de a soluționa chestiunile militare în baza unor legi proprii, printr-un comandament independent, fie delegând conducerea forțelor armate naționale unui Comandament Suprem al Forțelor Unite. Pentru forțele convenționale, Ucraina, Moldova și Azerbaidjanul, a anunțat cu mai puțină plăcere B. Elțin, au ales prima variantă, pe când celelalte republici sunt de acord ca forțele lor să se afle sub o comandă unică” [30].

Relatând poziția aparte a Republicii Moldova în chestiunea cooperării militare în cadrul CSI, în comentariul pe marginea reuniunii de la Minsk, difuzat de Agenția oficială Moldpress, se preciza că „...Mareșalul rus E. Șapoșnikov, reconfirmat în funcția de comandant-șef al Forțelor Armate ale Comunității, nu-și va exercita obligațiunile în ceea ce privește forțele convenționale ale (...) Republicii Moldova...” [31].

Deci, cu toate că Chișinăul a semnat tratatul de constituire a CSI, Moldova nu dorea să încheie nici un acord militar în cadrul Comunității. Toate acestea ne demonstrează

ză încă o dată că conducerea politică de la Chișinău stătea ferm pe pozițiile sale în ceea ce privește crearea Forțelor Armate proprii.

Începutul procesului de formare a Armatei Naționale a fost condiționat de adoptarea Hotărârii Guvernului Republicii Moldova nr. 701 din 18 decembrie 1991, prin care Comandamentul Direcției Strategice Sud-Vest a Ministerului Apărării al URSS, precum și conducerea Districtului militar Odessa, comandantii unităților și subunităților armatei sovietice staționate pe teritoriul Republicii Moldova, au fost preveniți despre inadmisibilitatea evacuării din republică a armamentului și tehnicii militare, a combustibilului și altor bunuri materiale [32]. Toate mișcările de trupe, evacuarea lor, transportul de materiale urmau să se înfăptuiască numai cu consimțământul Departamentului de Stat pentru Probleme Militare [32]. Această Hotărâre a fost adoptată pentru a exercita un control mai riguros asupra executării decretului prezidențial din 14 noiembrie 1991 „Cu privire la declararea drept proprietate a Republicii Moldova a armamentului, tehnicii militare, altor bunuri militare, care aparțin unităților militare ale armatei sovietice, dislocate pe teritoriul Republicii”. Prin aceste hotărâri se încerca stoparea evacuării nelegitime a bunurilor materiale, care aparținuseră unităților militare sovietice, dislocate pe teritoriul republicii, și acum deveniseră proprietate de stat a republicii, urmând să constituie baza tehnico-materială a Armatei Naționale.

Deosebit de important este faptul că, în pofida condițiilor dificile, când forțele anti-democratice încercau să obțină renunțarea la edificarea Armatei Naționale, s-a elaborat strategia și concepția construcției militare. La baza proiectului de constituire a Armatei Naționale a stat Constituția Republicii Moldova, Declarația de Independență și actele legislative internaționale, care vizează această problemă. De asemenea, a fost luată în considerație și practica mondială

de constituire a Forțelor Armate proprii în diferite state din Europa și din lume. Nu a fost trecută cu vederea nici realitatea existentă pe atunci în republică. Pentru ca proiectul să fie aprobat de legislativ, s-au studiat minuțios toate aspectele, ținându-se cont de factorii economici, baza tehnico-materială, completarea cu cadre etc. De exemplu, Moldova are o bază de recrutare de 3 – 4 ori mai mare decât posibilitățile tehnico-materiale și necesitățile ei și de aceea toți tinerii ajunși la vârsta de recrutare pot să-și satisfacă serviciul militar în termen.

Conform concepției militare, Moldova s-a declarat zonă demilitarizată. Această declarație nu însemna însă și inexistența unor structuri armate, ci doar absența unui complex militar, care putea angaja statul într-un conflict de proporții. [33].

Nu pot fi trecute cu vederea nici atmosfera și nici relațiile existente între ofițerii din unitățile militare sovietice dislocate în republică. La 3 ianuarie 1992, ofițerii Direcției Sud-Vest expediază o scrisoare conducerii armatei sovietice, în care își exprimă îngrijorarea în legătură cu situația ce se crease în sânul trupelor sovietice, declarând în legătură cu aceasta că nu se pot împăca cu gândul că acești militari ce și-au făcut cu devotament serviciul militar timp de 20 de ani în armata sovietică își vor termina misiunea într-un stat străin [34].

În același context, Președintelui Republicii i se adresează Comandantul Suprem al Forțelor Armate ale CSI, mareșalul E. Șapoșnikov. Prin scrisoarea de la 6 ianuarie 1992 acesta îl informează că „conducerea armatei este îngrijorată de situația ce s-a creat în republică în jurul unităților militare sovietice” [35]. Potrivit spuselor lui E. Șapoșnikov, populația atentează la viața militarilor, afirmând, totodată, că presa clevetește împotriva acestora, poliția ia măsuri de intimidare a lor, adăugând, în același timp, că aceste acțiuni vin în contradicție cu prevederile de la Alma-Ata [35]. Deci, forțe-

le pro-ruse avertizează neîntemeiat conducerea țării, urmărind, de fapt, obiective de altă natură. Drept răspuns la aceste învinuiri și avertizări, conducerea statului adoptă un șir de acte legislative și hotărâri în vederea reglementării juridice a problemelor militarilor, cetățeni ai Republicii Moldova, care, la propria inițiativă sau constrânși de realitatea existentă în armată, au părăsit unitățile militare. Se ia hotărârea ca aceștia să fie înrolați în organele Ministerului de Interne și în trupele de grăniceri ale Moldovei.

O importanță deosebită pentru pregătirea condițiilor creării Armatei Naționale o au evenimentele ce s-au desfășurat în primele două luni ale anului 1992. La 10 ianuarie 1992, este dat publicității primul proiect al doctrinei militare a Republicii Moldova, în care se menționa că: „Doctrina militară a Republicii Moldova are un caracter în exclusivitate defensiv, activitățile de pregătire și organizare a apărării naționale nereprezentând amenințări la adresa altor state” [36].

Tot atunci, la 10 ianuarie 1992, Parlamentului i se propune spre examinare proiectul legii „Cu privire la asigurarea socială și juridică a militarilor, a membrilor familiilor lor și a cetățenilor angajați în pregătirea militară” [36]. Având la bază normele de drept internațional și Constituția Republicii, această lege stabilea normele de protecție socială și juridică a militarilor Forțelor Armate ale Republicii Moldova și a membrilor familiilor lor. În plan politic, militarilor li se garanta dreptul de a participa la referendumuri, la alegeri și la alte acțiuni politice, beneficiind, totodată, de toate celelalte drepturi și libertăți politice ale cetățenilor, stabilite de legislație. În același timp li se interzicea aderarea la partidele politice ori la vreo altă organizație social-politică. În schimb, militarii aveau dreptul de a împărtăși liber orice confesiune și de a practica ritualuri religioase în afara orelor de program [36].

La începutul anului 1992 militarii moldoveni aveau o poziție fermă în problema

creării Armatei Naționale, considerând că aceasta este cea mai bună variantă de apărare a statului. Cu toate acestea, conducerea republicii era de acord să finanțeze, la moment, unitățile militare sovietice, deoarece până la acea zi, bugetul militar unional nu era format – vistieria era goală și deci nerezolvarea acestei probleme putea duce la agravarea relațiilor dintre ofițeri, situație nedorită la prima etapă a construcției militare [37].

Tot în acest context, Republica Moldova trebuia să-și înfăptuiască construcția militară în conformitate cu necesitățile sale de apărare a independenței și integrității statale. Amintesc aici faptul că Moldova avea o rezervă de recrutare de trei – patru ori mai mare decât posibilitățile tehnico-materiale și necesitățile ei, deci era necesară crearea unei armate profesioniste – calea pe care merg toate țările dezvoltate. Pentru realizarea acestui obiectiv se studiau toate legislațiile armatelor străine. Republica Moldova, conform condițiilor create, se aseamănă Belgiei, Israelului și altor state.

Calculele se făceau pentru un efectiv de 20 000 de oameni. Prin urmare, cheltuielile erau de patru – cinci ori mai mici decât pentru serviciul militar obligatoriu.

În această acțiune erau implicați majoritatea lucrătorilor Departamentului, printre care domnii N. Chirtoacă, V. Botnaru, N. Turtureanu, T. Samoilenco ș.a. [38].

Conform concepției militare, se prevedea crearea a două ramuri ale armatei: infanterie motorizată și apărare antiaeriană [39]. Ideea era simplă – primejdia Moldovei venea din est, de aceea trebuiau să existe patru zone militare. Armata, după concluziile generalului P. Creangă, inițiatorul acestei idei, trebuia organizată pe brigăzi, inițial prevăzându-se, practic, o divizie și ministerul [40].

Domnii N. Turtureanu și V. Munteanu erau încadrați în elaborarea structurii și legislației militare ce urma să reglementeze bazele politice și legislative ale Armatei Naționale.

Tot în această perioadă, în Moldova, trebuia să seosească într-o vizită mareșalul de aviație E. Șapoșnikov – comandantul suprem al Forțelor Armate ale CSI. Însă această vizită a fost amânată, venind doar o delegație militară în frunte cu B. Piankov, acesta va fi în permanență șeful Comisiei de conciliere din partea CSI la negocierile cu Moldova. Au loc convorbiri cu membrii Consiliului Militar Suprem al republicii și cu persoane oficiale de la Departamentul Militar [41]. Generalii sovietici erau impuși să accepte acești pași, deoarece în vara anului 1992 urma să aibă loc Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa „Helsinki – 2”. La acest moment, republicile care doreau să-și creeze propriile armate trebuiau să adere la Carta de la Paris, concomitent trebuia împărțită tehnica militară.

La 30 ianuarie 1992, la Bruxelles a avut loc întrunirea în vederea stabilirii unor noi relații militare și politice între Europa, America, Canada și statele ex-sovietice [42]. Moldova se încadrează în relațiile militare internaționale. Programul de apărare a țării noastre a fost prezentat de T. Samoilenko, șeful Secției politice militare a Departamentului respectiv [42].

În plan intern se iau măsuri în vederea păstrării armamentului și a bunurilor materiale, accelerându-se rezolvarea acestei probleme, deoarece are loc o inventariere a tehnicii militare în toate unitățile și subunitățile militare existente pe teritoriul republicii.

Potrivit informațiilor ce parveneau la Departamentul privind sustragerile de armament, se întreprinde o deplasare în satul Olișcani, unde se afla un punct de comandă al Direcției Sud-Vest. Spre mirarea specialiștilor noștri, aici era concentrată multă tehnică militară. La cererea generalului P. Creangă de a i se prezenta obiectivul, răspunsul a fost negativ [43]. Revenită la Chișinău, comisia ia cele mai drastice măsuri în acest plan, implicând poliția în activitatea de păstrare a patrimoniului militar, organizând puncte de pază.

Modificările introduse, existența cadruului legislativ, cât și necesitatea unui organism de conducere, activitatea căruia să fie mult mai eficientă în funcționare, au dus la crearea Ministerului Apărării al Republicii Moldova, ca organ de conducere al Armatei Naționale (Decretul Președintelui, nr. 19 din 5 februarie 1992) [44]. Ministru al Apărării a fost numit, prin decret prezidențial nr. 20, general-maiorul I. Costaș, anterior fost Ministru al Afacerilor Interne [47].

Conform Legii Republicii Moldova „Cu privire la apărare”, care va fi adoptată la 17 martie 1992 de către Parlamentul Republicii, Ministerul Apărării este organul central al conducerii de stat a Forțelor Armate, poartă răspundere deplină pentru construirea, dezvoltarea și pregătirea lor de luptă în vederea asigurării apărării republicii [45]. Principalele prerogative ale acestui organ militar erau:

- studierea și aprecierea situației politico-militare din republică și determinarea gradului pericolului militar la momentul dat;
- participarea la elaborarea doctrinei militare, a direcțiilor principale ale politicii militare și la formarea bugetului militar;
- elaborarea și prezentarea către Președintele Republicii Moldova, spre aprobare, a proiectului planului de edificare a Forțelor Armate, a proiectului planului de mobilizare a Forțelor Armate, de dotare a trupelor cu armament și tehnică militară;
- conducerea activității de cercetare științifică în domeniul construcției militare;
- asigurarea promovării unei politici militare coerente, cooperarea cu forțele armate ale altor state;
- exercitarea educației morale și militar-patriotice a efectivului Forțelor Armate;
- asigurarea protecției sociale și juridice a militarilor și a membrilor familiilor lor [45].

Ministerul se constituia din corpul de specialiști care a activat anterior în Departamentul Militar, inclusiv ofițeri de toate gradele, reîntorși la baștină.

Odată cu revenirea acestor cadre, se definitiva și completarea structurii armatei, activitatea era mai organizată și mai eficientă. La acest moment existau deja 700 de cereri din partea militarilor din armata sovietică care vroiau să-și servească Patria [46]. Era necesar un plan complex de activitate pentru soluționarea problemei cadrelor.

La 13 februarie 1992, în ședința Parlamentului, se revine la problema păstrării patrimoniului militar. În cadrul examinării se menționa că la acea oră din Moldova erau deja retrase 700 de tancuri, 800 de mașini blindate, 400 de automobile și circa 40 de unități de artilerie etc. [48]. Luând act de cele discutate, legislativul adoptă o Hotărâre, prin care obligă instituțiile de forță să ia măsuri urgente pentru neadmiterea în continuare a acestei evacuări de tehnică [48].

În acest context, Președintele Republicii Moldova semnează Decretul nr. 32 din 15 februarie 1992, conform căruia urma să se transmită Ministerului Apărării al Republicii Moldova, în volum deplin, complexul de clădiri și construcții al Comandamentului Direcției Sud-Vest, împreună cu toate utilajele și bunurile materiale [49]. Până la 1 martie 1992 această problemă trebuia soluționată de comun acord cu comandamentul acestei direcții [49].

Deja la sfârșitul lunii ianuarie, reprezentanți ai Ministerului Apărării ocupaseră câteva niveluri ale clădirilor Direcției. La 28 februarie, șapte persoane, specialiști ai fostului Departament Militar, intră pe teritoriul Direcției Sud-Vest, loc strict interzis până atunci pentru moldoveni, arbordând tricolorul [50]. Deoarece reprezentanții Direcției Sud-Vest nu doreau să se supună hotărârii Parlamentului, predarea cartierului în întregime a durat până în prima jumătate a lunii mai 1992.

O evoluție se înregistrează și în relațiile din noul cadru al CSI. La 18 februarie, la Minsk, are loc întâlnirea la nivel înalt a șefilor statelor Comunității, unde conducerea

Moldovei având poziții ferme, împreună cu Ucraina, declară încă o dată că își creează armată proprie [51]. Drept răspuns la aceasta, președintele Rusiei B. Elțin anunță că și Rusia, la rândul ei, își înființează armată proprie [51].

Numai 8 state au convenit să formeze o armată unică. Din cele 14 documente puse în dezbatere, Moldova a semnat numai 2, acestea incluzând asigurarea tehnico-materială a viitoarei sale armate și asigurarea socială a militarilor și membrilor familiilor lor [51].

Un punct aparte prevedea restituirea armamentului ce a fost scos ilegal de pe teritoriul statelor CSI.

La aceeași întrunire, președinții Ucrainei și Moldovei îl atenționează pe mareșalul E. Șapoșnikov că „transportarea ilegală a armamentului, fără știrea conducerii locale, este un act voluntarist” [52].

Pentru Moldova, de la 1 martie, toate unitățile armatei sovietice dislocate în teritoriul ei urmau să treacă sub jurisdicția țării [52].

La 21 februarie 1992, Ministrul Apărării al Republicii Moldova dl I. Costăș și locțiitorul Comandantului Suprem al Forțelor Armate ale CSI, mareșalul Șapoșnikov, general-colonelul B. Piankov au pus în discuție, la masa de tratative, problema împărțirii patrimoniului militar de pe teritoriul republicii noastre [53]. Tratativele au evoluat într-o atmosferă destul de complicată, după câteva runde hotărându-se că 90% din averea militară din partea dreaptă a Nistrului să rămână în posesia Ministerului Apărării al Republicii Moldova, iar din partea stângă – aproximativ o treime [53]. În decurs de 1,5 – 2 ani armata a 14-a rusă urma să părăsească republica [53].

Concluzionăm că derularea evenimentelor politice din august 1991 de la Moscova a contribuit în mare măsură la declararea independenței de către fostele republici uni-onale și la destrămarea Uniunii Sovietice. Moldova, care n-a susținut rebeliunea din

19 – 21 august de la Moscova, organizată de comuniștii ruși, la 27 august 1991 își declară independența de stat [54]. Formarea unui stat și menținerea lui în plan politic pe arena internațională necesita crearea instituțiilor corespunzătoare ale lui. Pornind de la ideea apărării tânărului stat, Președintele Republicii Moldova, la 3 septembrie 1991, semnează Decretul nr. 193, prin care se consfințește crearea Forțelor Armate ale Republicii Moldova [55]. Crearea organismului militar propriu era stopată de către conducerea militară a Uniunii Sovietice, iar mai târziu – de către conducerea militară a CSI. Militarii sovietici, aflați în unitățile dislocate pe teritoriul republicii noastre, au început a evacua din republică, ilegal, averea militară. Pentru a stopa acest proces, a fost emis decretul prezidențial nr. 234 din 14 noiembrie 1991 „Cu privire la declararea drept proprietate a Republicii Moldova a armamentului, tehnicii militare, altor bunuri militare, care aparțin unităților militare ale Armatei Sovietice,

dislocate pe teritoriul Republicii” [56]. La această problemă s-a revenit de nenumărate ori, deoarece era nevoie de păstrat bunurile materiale ale Armatei Sovietice, pentru a fi folosite la formarea bazei tehnico-materiale a Armatei Naționale.

Totodată, se duceau un șir de tratative cu conducerea militară a CSI pentru a soluționa problema retragerii trupelor militare ruse de pe teritoriul republicii și împărțirii patrimoniului militar.

Existența suportului legislativ necesar duce la formarea, la 5 februarie 1992, a Ministerului Apărării al Republicii Moldova, care va continua procesul de creare și dirijarea a unităților Armatei Naționale [57].

Astfel se încheie prima perioadă de organizare a Armatei Naționale. Diplomația dusă în relațiile bilaterale cu Moscova, cât și organizarea bazei legislative și juridice a organismului militar național, au contribuit la apariția instituției militare proprii.

BIBLIOGRAFIE:

1. *Sfatul Țării*, nr. 96, 23 august 1991.
2. *Sovetskaia Moldavia*, nr. 152, 22 august 1991.
3. *Sfatul Țării*, nr. 97, 25 august 1991.
4. AP RM, *Declarația de Independență*, 27 august 1991.
5. *Literatura și arta*, nr. 40, 3 octombrie 1991.
6. *Moldova Suverană*, nr. 180, 29 august 1991.
7. Ibidem, nr. 281, 28 decembrie 1991.
8. AP RM, *Decretul Președintelui nr. 193 din 3 septembrie 1991*.
9. Ibidem, *Decretul nr. 191*.
10. Ibidem, *Decretul nr. 194*.
11. AG RM, *Hotărârea nr.531 din 24 septembrie 1991*.
12. AP RM, *Decretul Președintelui, nr. 234 din 18 octombrie 1991*.
13. AG RM, *Hotărârea nr. 268 din 13 noiembrie 1991*.
14. AP RM, *Hotărârea nr. 535 din 10 septembrie 1991*.
15. Ibidem, *Decretul nr. 738-XII din 18 noiembrie 1991*.
16. *Moldova Suverană*, nr. 259, 20 noiembrie 1991.
17. *Regulamentul serviciului interior al Forțelor Armate ale Republicii Moldova*, Chișinău, 1996, p. 3.
18. AM AN, *dosarul nr.5*, f. 35.
19. Ibidem, *dosarul nr. 2*, f. 69.
20. Ibidem, f. 72.
21. *Sfatul Țării*, nr. 105, 12 noiembrie 1991.
22. AM AN, *dosarul nr. 2*, f. 107.
23. *Sfatul Țării*, nr. 107, 17 noiembrie 1991.
24. *Moldova Suverană*, nr. 93, 16 mai 1991.
25. Ibidem, nr. 256, 12 noiembrie 1991.
26. Ibidem, nr. 261, 23 noiembrie 1991.
27. *Sfatul Țării*, nr. 109, 23 noiembrie 1991.
28. Ibidem, nr. 115, 10 decembrie 1991.
29. Ibidem, nr. 122, 30 decembrie 1991.
30. Ibidem, nr. 1, 3 ianuarie 1992.
31. *Moldova Suverană*, nr. 2, 4 ianuarie 1992.
32. AG RM, *Hotărârea nr.701 din 18 decembrie 1991*.

33. *Monitorul oficial al Republicii Moldova*, anul 1995, nr. 38 – 39, p.11–14.
34. AM AN, *dosarul nr. 1*, f. 43.
35. *Moldova Suverană*, nr. 4, 7 ianuarie 1992.
36. *Sfatul Țării*, 10 ianuarie 1992, nr. 3.
37. *Moldova Suverană*, nr. 6, 10 ianuarie 1992.
38. AM AN, *dosarul nr. 1*, f. 47.
39. Creangă P., Я хочу рассказать, Chișinău, 1997, p. 174.
40. Ibidem, p.183.
41. *Moldova Suverană*, nr.32, 7 martie 1992.
42. Ibidem, nr. 17, 1 februarie 1992.
43. Creangă P., Я хочу рассказать, Chișinău, 1998, p. 125.
44. AP RM, *Decretul Președintelui nr. 19 din 5 februarie 1992*.
45. Ibidem, *Hotărârea nr. 73 din 18 martie 1992*.
46. AM AN, *dosarul nr. 1*. F. 211.
47. AP RM, *Decretul Președintelui nr. 20 din 5 februarie 1992*.
48. *Sfatul Țării*, nr. 8, 14 februarie 1992.
49. AP RM, *Decretul Președintelui nr. 32 din 15 februarie 1992*.
50. AM AN, *dosarul nr. 1*, f. 191.
51. *Sfatul Țării*, nr. 10, 19 februarie 1992.
52. *Sfatul Țării*, nr. 11, 21 februarie 1992.
53. Ibidem, nr. 12, 24 februarie 1992.
54. *Moldova Suverană*, nr. 179, 28 august 1992.
55. AP RM, *Decretul Președintelui nr. 193 din 3 septembrie 1991*.
56. Ibidem, *Decretul nr. 234*, 14 noiembrie 1991.
57. Ibidem, *Decretul nr. 20*, 5 februarie 1992.

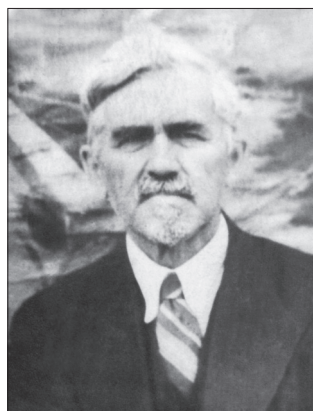
ISTORIA ȘTIINȚEI DIN MOLDOVA ÎN IMAGINI (I)

HISTORY OF SCIENCE IN MOLDOVA IN PHOTOS (I)

Rubrică îngrijită de
Ion XENOFONTOV¹ și
Iulian SALAGOR²

■ **IAROȘENCO M.**, secretarul științific al Bazei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS, într-o discuție cu **JEMCOV V.**, coordonatorul Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a Academiei de Științe a URSS. *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei.* Fond foto. Cota arhivistică: 00001

■ Profesorul **D. ȘUTOV** (1889–1957). *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei.* Fond foto. Cota arhivistică: 00002

■ Academicianul **Dmitri VERDEREVSKI** (8 iulie 1904, Tașkent, Uzbekistan – 30 octombrie 1974, Chișinău) – biolog, domeniul științific: fitopatologie, protecția plantelor, imunologie și virusologie. Doctor habilitat în științe agricole (1943), profesor universitar (1945). Membru corespondent al Academiei de Științe a RSS Moldovenești (1970). *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei.* Fond foto. Cota arhivistică: 00003

¹ **Ion Xenofontov**, doctor în istorie, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

² **Iulian Salagor**, cercetător științific, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

■ În Laboratorul de Hidrologie al Institutului de Geologie și Hidrologie al Academiei de Științe a RSS Moldovenești, anii 1970. Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00004

■ O vizită de serviciu la Grădina Botanică, 1959. Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00005

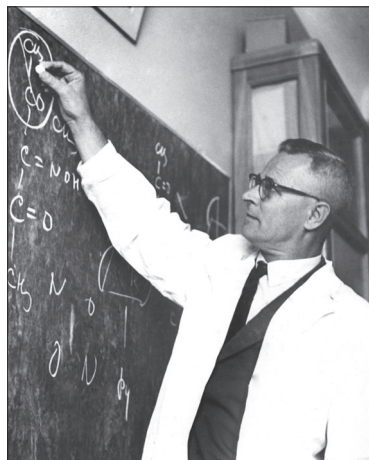
■ În Secția de Științe Economice a Filialei Moldovenești a AȘ a URSS, 1959. Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00006

■ Academicianul **Tatiana CONSTANTINOVA** (dreapta) (25 iunie 1939, s. Sucleia, r-nul Slobozia – 14 septembrie 2010, Chișinău) – geograf, domeniul științific: climatologie, agroclimatologie, geoecologie. Doctor habilitat în geografie (1992), profesor universitar (2001). Membru corespondent (1995) și membru titular (2000) al Academiei de Științe a Moldovei. *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei.* Fond foto. Cota arhivistică: 00007

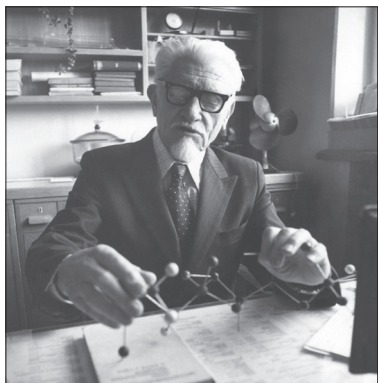
■ Academicianul **Vladimir RÂBIN** (26 noiembrie 1893, Saratov, Rusia – 27 iunie 1979, Chișinău) – biolog, domeniul științific: pomicultură, cariologie și genetică. Doctor habilitat în științe biologice (1935), profesor universitar (1936). Membru titular al Academiei de Științe a RSS Moldovenești (1965). *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei.* Fond foto. Cota arhivistică: 00008

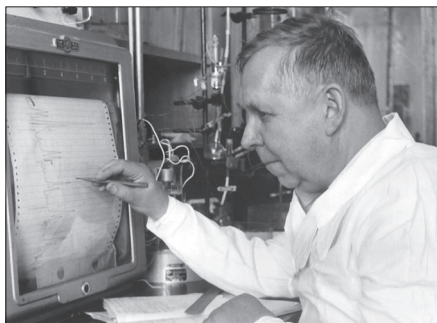
■ Academicianul **Anton ABLOV** (16 august 1905, Odessa, Ucraina – 18 mai 1978, Chișinău) – chimist, domeniul științific: chimia anorganică, chimia combinațiilor complexe. Doctor habilitat în științe chimice (1944), profesor universitar (1945). Membru titular al Academiei de Științe a RSS Moldovenești (1961). *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei.* Fond foto. Cota arhivistică: 00009

■ O expediție a colaboratorilor Grădinii Botanice, 1949. *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei.* Fond foto. Cota arhivistică: 00010

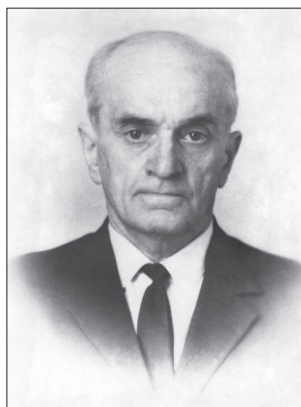
■ Academicianul **Gheorghe LAZURIEVSKI** (6 mai 1906, Taşkent, Uzbekistan – 20 septembrie 1987, Chișinău) – chimist, domeniul științific: chimia organică și chimia compușilor naturali. Doctor habilitat în științe chimice (1953), profesor universitar (1954). Membru titular al Academiei de Științe a RSS Moldovenești (1961). *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00011*

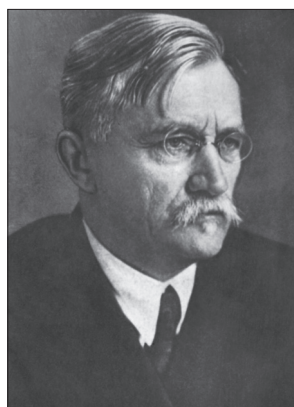
■ Academicianul **Iuri LEALIKOV** (2 aprilie 1909, Ekaterinoslav, azi Dnepropetrovsk, Ucraina – 12 octombrie 1976, Chișinău) – chimist, domeniul științific: chimia analitică. Doctor habilitat în științe chimice (1953), profesor universitar (1954). Membru corespondent (1961) și membru titular (1965) al Academiei de Științe a RSS Moldovenești. *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00012*

■ O expediție a paleontologilor, 1978. *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00013*

■ Profesorul **D. MIHALICI** (1900–1973), coordonatorul Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a Academiei de Științe a URSS. *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00014*

■ Academicianul **V.F. ȘIȘMAREV** (1875–1957), autoritatea sovietică în domeniul romanisticii. *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00015*

- Laboratorul Centrului de Cibernetică. În centru academicianul **Gheorghe CEALȚI** (29 august 1916, or. Harkov, Ucraina – 21 aprilie 1996, Chișinău) – inginer, domeniul științific: sisteme și echipamente energetice. Doctor în științe tehnice (1957). Membru corespondent al Academiei de Științe a RSS Moldovenești (1961). *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00016*

- O ședință de lucru în Laboratorul Centrului de Cibernetică. *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00017*

- Doctorul în științe biologice **V. I. SABELNICOV**, veteran al Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a Academiei de Științe a URSS, împreună cu cercetătorii științifici în laborator. *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00018*

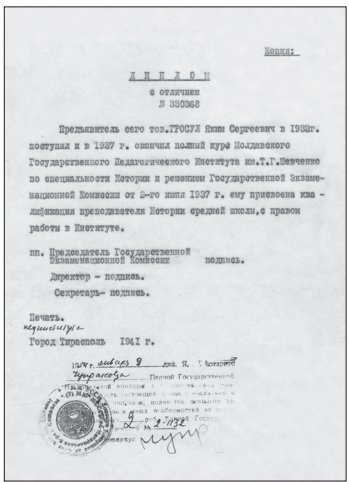
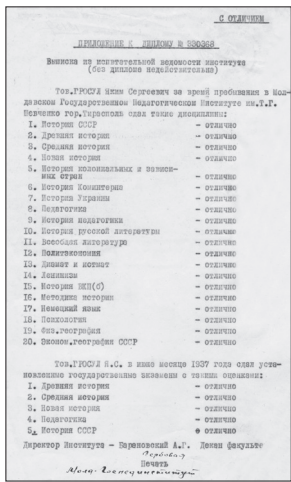

- **Academicianul Vitalie POSTOLATI** (primul din dreapta) (19 iulie 1937, s. Țekinovka, r-nul Iampol, Ucraina) – inginer, domeniul științific: energetica. Doctor habilitat în științe tehnice (1988). Membru corespondent (1992) și membru titular (2007) al Academiei de Științe a Moldovei. *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00019*

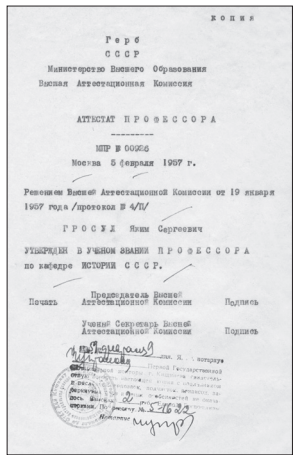
- O întrunire a academicianului **Iachim GROSUL**, președintele Academiei de Științe a RSS Moldovenești, cu academicianul **Boris PATON**, președintele Academiei de Științe a Ucrainei, și academicianul **N. A. BORISEVICI**, președintele Academiei de Științe a Bielorusiei, 1976. *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00020*

- **Academicianul Iachim GROSUL** (8/21 septembrie 1912, s. Caragaș, azi r-nul Slobozia – 28 septembrie 1976, Chișinău) – istoric, domeniul științific: istoria modernă a Moldovei. Doctor habilitat în istorie (1955), profesor universitar (1957). Membru titular al Academiei de Științe a RSS Moldovenești (1961). *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00021*

■ Diploma și anexa, eliberată pe numele lui **Iachim GROSUL**, absolvent al Institutului Pedagogic „T.G. Șevcenko”, 1941. *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00022-00023*

■ Diploma de profesor, eliberată pe numele lui **Iachim GROSUL**, 1957. *Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00024*

O VALOROASĂ APARIȚIE EDITORIALĂ

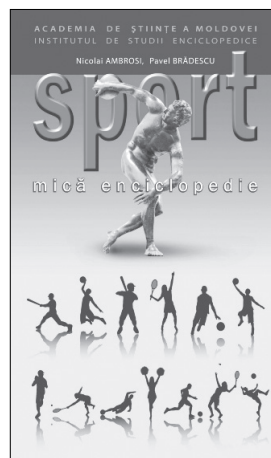
A VALUABLE EDITORIAL APPARITION

Constantin MATACHE¹

De curând, la Chișinău, sub egida Institutului de Studii Enciclopedice al Academiei de Științe a Moldovei, a apărut volumul „Sport. Mică enciclopedie” (400 p.). Autorii sunt doi cunoscuți specialiști în domeniul sportului: conf. univ. Nicolai Ambrosi, membru fondator al Comitetului Național Olimpic (CNO) al Republicii Moldova, deținător de funcții importante în cadrul acestei instituții, și Pavel Brădescu, scriitor și ziarist sportiv.

Lucrarea este prefăcută de Nicolae Juravschi, dublu campion olimpic, președinte al CNO al Republicii Moldova, care menționează că autorii evocă „cele mai importante victorii înregistrate de zeci de somități din lumea sportului, cele mai cunoscute. De asemenea, aceștia readuc în memoria publicului pe unii dintre marii sportivi aproape dați uitării... Această carte frumoasă popularizează sportul, aduce în atenția fanilor tuturor probelor sportive personalități marcante din Republica Moldova” (p. 4).

De la bun început, autorii menționează că lucrarea „reprezintă o selecție riguroasă din multitudinea de termeni și noțiuni, titluri de articole, genuri și discipline de sport..., precum și nume de referință ale marilor atleți ai lumii, inclusiv ale sportivilor din spațiul românesc din diferite generații, care au trăit clipe de glorie pe arene celebre de pe mapamond” (p. 5). O pondere importantă revine prezentării marilor personalități sportive ale Republicii Moldova. În acest context, și-au găsit locul binemeritat toți campionii și me-

daliații olimpici ai Republicii Moldova (care, spre surprinderea unora, nu sunt puțini), medaliații la diferite campionate mondiale, europene și alte competiții internaționale de mare anvergură, unii dintre marii antrenori, conducători ai organismelor sportive naționale, manageri ai instituțiilor sportive republicane și orașenești, cadre didactice din învățământul superior și mediu de specialitate, medici, cercetători științifici, ziariști. Este vorba de personalități care, prin înalta lor pregătire profesională și tenacitate, au contribuit la edificarea mișcării sportive din Republica Moldova și la afirmarea acesteia pe plan internațional.

Ca expresie a interdependenței dintre o mișcare sportivă națională și fenomenul similar existent pe plan mondial, în enciclopedie sunt prezentate unele dintre personalitățile de prim rang ale vieții sportive internaționale sau din alte țări: campioni

¹ **Constantin Matache**, specialist în domeniul relațiilor sportive internaționale, România.

olimpici și mondiali, antrenori de mare prestigiu, conducători de organizații sportive internaționale și naționale, membri ai CIO, specialiști din diverse ramuri sportive, inclusiv din România. Fișele tuturor personalităților incluse în lucrare sunt însoțite de fotografiile acestora. Este de admirat reușita autorilor de a menționa în fișe data și locul nașterii protagoniștilor sau, după caz, al decesului, sarcină deosebit de dificilă și anevoioasă.

O atenție sporită este acordată prezentei ramurilor de sport și a unor probe sportive. De regulă, fișele ramurilor de sport cuprind, pe scurt, istoricul sportului respectiv, iar în multe cazuri – denumirea federației internaționale care îl guvernează, anul fondării acesteia, numărul de membri afiliați, informații esențiale privind sistemul competițional oficial, denumirea federației naționale de specialitate a Republicii Moldova și scurte date privind practicarea ramurii de sport în țară. De cele mai multe ori, prezentarea probelor sportive, a unor procedee sau aparate sportive este însoțită de fotografiile corespunzătoare, de foarte bună calitate, toate acestea întregind caracterul instructiv, didactic și documentar al lucrării.

Totodată, lucrarea definește termeni și noțiuni din domeniile antrenamentului sportiv, sistemului competițional, aparaturii sportive, bazei materiale, cercetării științifice și asistenței medicale, olimpismului ș.a. Demn de o enciclopedie este faptul că termenii împrumutați din alte limbi desemnând ramurile de sport, unele probe, procedee, aparate sportive ș.a. conțin și indicații etimologice, de pildă: „gimnastică” (gr. *gymnastiké*), „antrenor” (fr. *entraîneur*), „competiție” (fr. *compétition*), „doping” (engl. *doping* – a se droga), „fileu” (fr. *filet*), „fotbal” (engl. *football*, *foot* – picior, *ball* – minge), „floreță” (fr. *fleuret*) ș.a. Este salutară inițiativa autorilor de a prezenta

cititorilor organismele guvernamentale și neguvernamentale de conducere a sportului din Republica Moldova, instituțiile abilitate cu promovarea valorilor olimpismului și sportului, principalele cluburi și baze sportive, instituțiile de stat de învățământ sportiv – superior și mediu, sistemul de asistență medicală a sportivilor.

La sfârșitul volumului sunt atașate cinci valoroase anexe: posterele „Republica Moldova la Jocurile Olimpice” și „Sportivii Moldovei medaliați la Jocurile Olimpice” conținând numele și fotografiile sportivilor, medaliile obținute, de asemenea, informații succinte despre CNO al Republicii Moldova și Comitetul Internațional Olimpic; tabelul centralizator „Sportivii Moldovei medaliați la Jocurile Olimpice 1960–2012” cuprinzând numele și prenumele laureaților, medaliile obținute de fiecare, ramura de sport, proba și ediția Jocurilor Olimpice în care s-au obținut medaliile; „Pictograme ale probelor sportive olimpice de vară Beijing 2008” și „Pictograme ale probelor sportive olimpice de iarnă Soci 2014”, fapt ce sporește valoarea documentară și instructivă a enciclopediei.

„Sport. Mică enciclopedie” este redactată clar și concis în concordanță cu cerințele privind elaborarea unei lucrări de o asemenea anvergură. Este evidentă excelența pregătire teoretică și practică a autorilor, preocuparea lor pentru tratarea temeinică și echilibrată a temelor, pasiunea lor pentru un lucru bine făcut. De remarcat excelența prezentare grafică a lucrării și coperta sugestivă a acesteia.

„Sport. Mică enciclopedie” este o lucrare deosebit de valoroasă și utilă, care contribuie în mod fericit la îmbogățirea literaturii sportive din spațiul limbii române. Ea se adresează nu numai lumii sportului, ci unui spectru larg de cititori interesați de valorile sportive și olimpice.

UN FILOSOF AL VIEȚII COTIDIENE

A PHILOSOPHER OF EVERYDAY LIFE

Mihai BRAGA¹

Puținii ani de copilărie fericită, trăiți la Ursoaia, județul Tighina, i-au fost înnegurați de grele încercări: mama Fevronia, născută Danilescu, pe care abia de o mai ține minte, s-a stins sfâșiată de un obuz în timpul ofensivei Armatei Roșii din 23 august 1944; iar tatăl Matfei Vîrțan a decedat subit spre iarnă, tot în anul 1944. Astfel, Tudor Vîrțan, care avea pe atunci abia vreo 8-9 anișori, a devenit fără voie capul familiei, sprijinul celor două surioare mai mici, Liza și Raisa. Cu toate că în urma plecării din viață a părinților familiei îi rămăsese o gospodărie înstărită, după ce „eliberatorii” le-au măturat podul și ograda, cei trei orfani s-au pomenit lipiți pământului, fără vreo sursă de existență. Niște oameni miloși din sat i-au dus la internate de copii: fetele au nimerit la Tiraspol, iar băiatul – la curtea boierească din Soloneț, lângă Soroca. Ajuns singur-singurel printre străini, a trebuit să învețe ”filosofia vieții” în cele mai dure amănunte ale ei, să-și poarte singur de grijă.

Impus de asperitățile sorții, dar și datorită genelor bunicului Grigore Vîrțan, om cu carte, care timp de câteva legislaturi a fost primar de Ursoaia, Tudor Vîrțanu (astfel ortografiat după 1992 conform regulilor ortografice în vigoare) s-a tras la carte. Îndurând foame, lipsuri materiale, dar și umilință că nu cunoștea limba de instruire (obiectele erau predate în limba rusă, însă el, cu trei clase în limba română, nu avea de unde s-o știe), după cele șapte clase de școală-internat, și-a continuat cu perseverență studiile și a absolvit școala medie-internat din Soroca, pentru ca mai apoi să devină student la Facultatea de Istorie a Institutului Pedagogic de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Mereu cu gân-

dul la belșugul ce domnea în casa părintească de până în 1944, urmărit la nesfârșit de o senzație persistentă de foame, proaspătul absolvent universitar pentru prima dată s-a simțit stăpân pe situație și, poate, tot pentru prima dată în ultimii cincisprezece ani, a început să mănânce pe săturate abia când a fost angajat ca profesor de istorie și director al școlii medii din Zberoaia, raionul Nisporeni.

Datorită faptului că și-a ales drept specialitate istoria, grație studiilor postuniversitare în domeniul filosofiei finalizate cu conferirea titlului de doctor, iar mai apoi și de doctor habilitat în filosofie, de-a lungul anilor Tudor Vîrțanu a rămas un împătimit filosof al vieții, un om care își cinstește Neamul, Patria, Istoria, Limba, Cultura, Credința strămoșească, un admirator al frumosului, îndrăgostit de codrul cu izvoarele, de câmpia cu florile, de cerul cu stelele... Toate aceste valori perene l-au însoțit de la primii ani conștienți, trăiți și până în prezent, când a ajuns la venerabila vârstă de octogenar. Dar tot în acești ani a purtat cu durere în suflet

¹ Mihai Braga, dr., conf. univ., șeful Catedrei de științe socio-umane, Universitatea Tehnică din Moldova.

și nedreptățile la care au fost supuși pământeni săi, înstrăinați de Patrie și de Neam, deposedați de Limba maternă, de Tricolor, de Datinile și Tradițiile strămoșilor.

Aceste concluzii le putem trage lecturând trilogia filo-

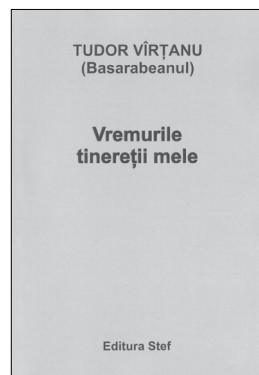
sosifico-lirică apărută recent, și anume: „De trecut îmi amintesc...” (Chișinău, Tipografia „Sirius”), „Trecutul nu se uită...” (Chișinău, Editura „Labirint”) și „Vremurile tinereții mele”, (Iași, Editura „Stef”). Ele înmănunchează meditațiile profesorului universitar Tudor Vîrțanu (Basarabeanul) asupra sensului existenței umane, acumulate pe parcursul unei lungi vieți de om – la școală sau la facultatea din Chișinău, în anii de aflare la doctorat la Kiev sau la postdoctorat la Moscova, în timpul drumețiilor pe întinsurile nemărginite ale fostei URSS, pe durata activității la catedra de specialitate a USM, la ULIM. Vom menționa în mod special, că și la Universitatea Tehnică, timp de mai mulți ani, a condus cu succes Catedra de filosofie și s-a bucurat de stimă din partea colegilor de catedră și a studenților, mulți dintre care i-au rămas pentru totdeauna prieteni.

În pofida anilor, a zăpezilor adunate în plete, domnia sa, fiind pensionar, rămâne mereu cu inima la fel de sensibilă, cu sufletul la fel de tânăr și romantic precum a fost în tinerețe, este și în continuare tentat să afle slova „**ce exprimă adevărul**”. Autorul celor trei volume, de care vorbeam mai sus, a găsit o modalitate reușită de a îmbina poezia cu filosofia. Prin cuvântul artistic, el încearcă într-un mod inedit să atragă atenția cititorului asupra categoriilor filosofice veșnice despre esența lumii, materie și natură, timp și spațiu, existență și devenire, unitate și infinitate, libertate și determinism, necesitate și întâmplare, cultură și civilizație, societate și om, condiția umană și problema fericirii etc., exprimându-le printr-un limbaj versificat.

Îmbrățișând pseudonimul Basarabeanul, Tudor Vîrțanu ține să sublinieze încă o dată că orișunde l-ar fi fost purtat drumurile pribegiei și vitregiile sortii, sufletul său a rămas mereu acasă, alături de baștină, leagănul copilăriei, vatra părintească și locul odihnei de veci a celor dragi, ținându-l cu rădăcinile ancorate adânc în plaiul basarabean. Acest „secret” al vitalității sale, autorul ni-l dezvăluie și prin majoritatea bucăților publicate. Să citim la întâmplare: „*Mi-i dor de glia strămoșească...*”, „*Ochii mamei și acum mă urmăresc...*”, „*Să văd ale părinților morminte...*” etc., etc. Dar prin vâlul melancoliei, ca printr-o ceață ușoară, străbat razele aurii ale speranței, încrederii în viitor, razele aceluia soare fără de moarte, care este viața. „*Voinței tale, viață, mă închin...*” – acest rând ar putea fi un motto al întregii creații a autorului-filosof.

Chiar dacă, modest din fire cum a fost întotdeauna, Tudor Vîrțanu menționează că nu pretinde lauri poetici, nu ne impune un stil poetic anume, chiar dacă piesele incluse între copertele volumelor ni se prezintă doar ca niște medalioane filosofice rimate, totuși, în cele peste șase sute de pagini pe carte găsim nu arareori și scilipiri poetice, mostre de autentică poezie. Astfel, pentru autor, *limba noastră-i apă vie, razele amurgului în adânc de bez-nă plâng, cerul este un ocean de apă albastră, Carpații sunt soldați la datorie, gândul zboară, mânat de-al vântului destin*, ș. a., ca să ne spună într-un final că omul e om doar atâta timp cât gândește: „*Să trudești fără să judeci, nu e de ajuns*”.

Cu cât mai mult autorul înaintea în timp, cu atât mai mult eroul liric este atașat anilor trecuți, oglinzilor memoriei, cu atât mai vie rămâne credința că există, totuși, tinerețe fără moarte. Și aici filosofia cedează în fața poeziei.

ENCICLOPEDICA

Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice

INSTRUCȚIUNI PENTRU AUTORI

Ediția tipărită: ISSN – ISSN 9-771857-365703

„Enciclopedia. Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice” reprezintă o ediție științifică periodică (două numere pe an) de profil larg, care își propune să publice studii și materiale cu referire la următoarele domenii: (1) istorie a științei și scientometrie; (2) cercetări enciclopedice; (3) cercetări biografice; (4) cercetări terminologice.

„Enciclopedia” se vrea un forum de analiză și dezbateră privind istoria științei și domeniile ei, precum și instituțiile de cercetare și educație din Republica Moldova, politicile cercetării științifice și inovării, problemele de scientometrie, problemele teoretico-metodologice referitoare la cercetările în domeniul enciclopediei și la elaborarea volumelor enciclopedice. În revistă vor fi publicate studii originale, comunicări, rapoarte, recenzii, informații, prezentări, documente și materiale referitoare la istoria științei și tendințele de dezvoltare a diferitor domenii ale științei contemporane, portrete biografice ale oamenilor de știință și cultură; prezentări și studii scientometrice privind aspectele cantitative ale „Științei Științelor”, politica managementului științific, modul de aplicare a studiilor scientometrice în evaluarea rezultatelor cercetării științifice. Atenție sporită se va acorda publicării studiilor originale interdisciplinare pe tematică enciclopedică național-universală și de ramură, în domeniul terminologiei.

Lucrările propuse spre publicare vor fi transmise la adresa enciclopedia@gmail.com. Colegiul de redacție va evalua manuscrisele, rezervându-și dreptul de a accepta lucrarea trimisă spre publicare în conformitate cu politica revistei.

Manuscrisul, cu un număr de maximum 30 de pagini, inclusiv tabelele și referințele bibliografice, va conține titlul lucrării, numele autorului (autorilor), instituția la care sunt afiliați și adresa de e-mail. Fiecare lucrare va avea sub titlul românesc și titlul tradus în limba engleză. Textul lucrării va fi precedat de un rezumat/abstract de maximum 100-150 de cuvinte și cuvinte-cheie în limbile română și engleză. Textul în limba română trebuie să fie scris cu diacritice. Figurile, imaginile foto trebuie să aibă o rezoluție cât mai bună, pentru a nu influența asupra calității manuscrisului pentru tipărire.

Cerințele tehnice ale textului

Pagină: A 4, margini: sus 2,5 cm, jos 2,5 cm, stânga 3 cm, dreapta 1,5 cm.

Titlu: centrat, majuscule, font TNR, corp 12, Bold, interliniaj 1, urmat de un rând liber.

Autori: inițiala prenumelui, numele, majuscule, TNR, corp 11, aliniat dreapta.

Grad/titlu științific, instituție: jos, în subsol, se indică imediat după prenumele și numele autorului, corp 10, TNR, aliniat stânga.

Text: TNR, corp 12, interliniaj 1,5.

Rezumat/Abstract: TNR 11, Italic (text: TNR 11, text identic în limbile română și engleză, maximum 1/4 pagină).

Cuvinte-cheie, în limbile română și engleză, TNR 11, Italic (până la 8–10 termeni specifici lucrării).

Referințele bibliografice, care vor avea și titlul integral, vor fi numerotate consecutiv în text (în paranteze pătrate) și enumerate (de asemenea, în paranteze pătrate) la sfârșitul lucrării cu respectarea structurii referinței bibliografice, în conformitate cu Hotărârea Comisiei de Atestare a CNAA nr. AT03 din 23 aprilie 2009 (datele bibliografice se dau în limba originalului).

Colegiul de redacție va expedia fiecare manuscris la referenții revistei pentru o examinare critică de specialitate. După analiza lucrărilor în Colegiul de redacție și acceptarea lor pentru publicare, redacția își rezervă dreptul de a solicita autorilor unele modificări ale articolelor în scopul rezolvării problemelor legate de tehnoredactare.

Colegiul de redacție